

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI**

**O. ORTIQOV, SH. UBAYDULLAYEV, I. TO'XTASHEV,
B. G'AFUROV**

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK

*Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari
uchun o'quv qo'llanma*

I qism

68,49(5y)3 Қуrolли Кучларда
43-4-ya 722
Ch31 ТАЗЛИМ ВЭ ТЭРБИЯ

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazining ilmiy-metodik
hamda O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi ekspert kengashi
tomonidan nashrga tavsiya etilgan.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi O'rta-
maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazi rahbarining birinchi o'rinbosari
X. MA'SUDOVning umumiy tahriri ostida nashrga tayyorlandi.

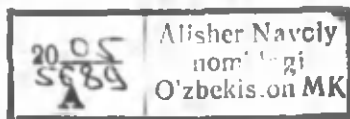
Ushbu qo'llanma chaqiruv yoshidagilar uchun o'zbek tilida ilk marotaba chop etilayotgan kitobdir. Unda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari qo'shinlarining turlari va ularning tuzilishi, harbiy Nizomlar haqida tushunchalar, saf amallarini bajarish, otish qurollari va harbiy texnikalarning turlari, ulardan foydalanish uslublarini o'rganish bilan birga, jismoniy sifat, chidamlilik, kuchlilik, tezlik, chaqqonlik bo'yicha jismoniy mashqlarni bajarish qoidalari, harbiy kasbni mukammal egallamoqchi bo'lganlarga harbiy o'quv yurtlari va ularni o'qishga qabul qilish qoidalari haqida ma'lumotlar berilgan.

O'quv qo'llanmaning I, II, IV qismlari polkovnik B.G'afurov va podpolkovnik Sh.Ubaydullayev, III qismi O. Ortiqov va I. To'xtashevlar tomonidan yozildi.

Taqrizchilar: **SH. UMIRZOQOV** — O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Birlashgan shtabining katta ofitseri, podpolkovnik;
S. SAYAPIN — Xalqaro huquq magistri (XQXQ);
A. SOTVOLDIYEV — Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti harbiy kafedrasida o'qituvchisi;
A. ALIMQULOV — Marhamat suv xo'jaligi kasb-hunar kolleji o'qituvchisi; **M.HOLIQOV** — Asaka akademik litseyi o'qituvchisi.

78.27.54.

1031668
391

KIRISH

Yoshlarni chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarligi O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonuni asosida, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik yoshlarni O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida xizmat qilishga tayyorlashning tarkibiy qismi bo'lib, umumta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalari uchun majburiy o'quv fani hisoblanadi.

Yoshlarga ta'lim berish jarayonida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining vazifasi quyidagilardan iborat:

— mamlakatni qurolli tajovuzdan himoya qilish va mamlakat mudofaasi haqidagi o'zlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquq va burchlarini, harbiy (2000-yildan e'tiboran mudofaa) doktrinamizning mudofaa tavsifi va maqsadlarini, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari hamda boshqa qo'shin turlarining maqsad va vazifalarini puxta bilib olishlari;

— O'zbekiston Respublikasining «Mudofaa to'g'risida»gi, «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasi fuqarolari safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmatini tashkil qilish to'g'risida»gi qarori, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini harbiy hisobi to'g'risidagi Nizomini, harbiy xizmatni o'tashdan bo'yin tovlash va sodir etilgan harbiy jinoyatlar uchun, qonunlarda belgilangan ma'muriy va jinoiy javobgarliklarni bilishlari;

— harbiy qasamyod va O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Nizomlarining asosiy talablarini chuqur anglagan holda o'rganishlari;

— harbiy qismning qurollanishi, harbiy texnikasi va shaxsiy tarkibni joylashish faoliyati bilan tanishishlari;

— harbiy ish asoslarini, zaruriy harbiy bilimlarni va amaliy ko'nik-

malar, shuningdek, jismoniy chiniqish va ruhan bardam bo'lishni o'rganishlari;

— fuqaro himoyasi va tibbiy bilim asoslarini egallashlari.

«Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik» fanini o'zlashtirgan o'quvchilar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safiga harbiy xizmatga chaqirilgan paytda Vatanni himoya qilishda o'zining konstitutsiyaviy burchlarini benuqson bajarishlari va qisqa muddatda ularga ishonib topshirilgan zamonaviy qurollar hamda harbiy texnikalarni bilishlari lozim.

Yoshlarga harbiy ta'lim berishda ularga qo'shinlarning o'quv jangovar faoliyatida bajariladigan mashqlar, harakatlar va amallarni harbiy qismlardagiga mumkin qadar yaqinlashtirilgan holda o'rgatish nazarda tutiladi. Bu mashqlarni ko'p marotaba takrorlash natijasida yoshlarda zaruriy harbiy bilimlar va kasbiy mahorat asoslari yuzaga keladi.

Chaqiriluvchilarni harbiy xizmatga tayyorlash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining umumiy rahbarligi ostida o'tkaziladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari chaqiriluvchilarni harbiy xizmatga tayyorlash ishlarini moliyalashtirilish hamda moddiy-texnik jihatdan ta'minlashni amalga oshiradilar, o'quv-moddiy bazasini barpo etadilar, bunday tayyorgarlikning tashkil etilishi uchun javobgar hisoblanadilar.

Chaqiriluvchilarni harbiy xizmatga tayyorlashni tashkil etish, amalga oshirish va natijalarini nazorat qilib borish, «Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik» fanining o'qitilishini uslubiy jihatdan ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, shuningdek, ta'lim muassasalari bo'lgan vazirliklar, Davlat qo'mitalari va idoralar tomonidan amalga oshiriladi.

Yurtboshimiz «O'z istiqloli va ozodligining qadrini bilmaydigan, uni himoya qila olmaydigan, bunga kuch-qurbi yetmaydigan millat hech qachon erkin yashay olmaydi», degan fikrining tarixiy bir isboti tariqasida «Agar kimki o'z armiyasini boqmasa, ertaga o'zgalar armiyasini boqishga majbur bo'ladi», degan hikmatni hech qachon unutmaslik zarur, deb o'ylayman. Bu so'zlarda nafaqat chuqur ma'no, balki o'ta achchiq haqiqat ham bor», deydi Prezidentimiz I.A. Karimov o'zining «Milliy armiyamiz mustaqilligimizning, tinch va osoyishta hayotimizning mustahkam kafolatidir» kitobida.

Har qanday mustaqil davlat o'z istiqbolini himoya qila olishi shart.

Qanchadan-qancha buyuk ajdodlarimiz kurashib, aziz hayotlarini fido qilgan, biroq ular erisha olmagan mustaqillikni saqlash, uni umrboqiy qilish yurtboshimizning birlamchi niyati, maqsadi bo'ladi. Aynan shuning uchun ham mustaqilligimiz, xalqimiz himoyachisi bo'ladigan o'z milliy armiyamizni tuzish tarixiy zarurat va zamon talabiga aylandi. «Yillar o'tadi, zamonlar o'tadi, ammo, hech shubhasiz, milliy armiyamizni tashkil etish bilan bog'liq jarayonlar mustaqil O'zbekistonimiz solnomasida, yangi tariximiz sahifalarida o'chmas harflar yoziladigan buyuk voqealardan biri bo'lib qoladi», deydi mamlakatimiz Prezidenti.

Yurtboshimizning «...biz bugun armiyamizni haqiqatan ham mutlaqo yangicha, zamonaviy negizda, avvalambor, yuksak ma'naviy asosda tashkil qilmoqdamiz», degan so'zlari ma'naviyat-ma'rifat, odob-axloq, tartib-intizom, vatanparvarlik, askariy do'st-birodarlik xususidadir. Bunday jamiyatda Qurolli Kuchlar xalqning jon-tani, mamlakat mustaqilligi, uning hududiy yaxlitligi, tinch hayoti va yaratuvchanlik mehnatining kafolati, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning katta maktabi bo'lib qolaveradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, respublika DOSAAFining 1991-yil 23-noyabrda bo'lib o'tgan VIII navbatdan tashqari Qurultoyida O'zbekiston Respublikasi mudofaasiga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkilotini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Tashkilotning yangi nizomi qabul qilindi. «Vatanparvar» tashkiloti O'zbekiston DOSAAFining qonuniy vorisi deb e'lon qilinib, uning tizimidagi barcha tashkilotlar «Vatanparvar» tashkiloti ixtiyoriga o'tdi.

Chaqiriluvchilarning harbiy-texnika mutaxassisliklari bo'yicha tayyorgarligi O'zbekiston Respublikasi mudofaasiga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkilotining o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. Yo'nalish bo'yicha harbiy hisobdagi ixtisosliklarga turdosh o'rta umumta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan chaqiriluvchilar harbiy-texnika mutaxassisliklari bo'yicha bevosita shu muassasalarda tayyorgarlikdan o'tadilar. O'zbekiston Respublikasi mudofaasiga ko'maklashuvchi, «Vatanparvar» tashkilotining o'quv muassasalarida harbiy texnika mutaxassisliklari bo'yicha tayyorgarlikka o'n yetti yoshga to'lgan, salomatligiga ko'ra harbiy xizmatga chaqirilishi lozim bo'lgan chaqiriluvchilar jalb etiladi.

Hozirgi paytda mudofaaga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkiloti tizimida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahri, 12 ta viloyat, 179 shahar va tuman kengashlari faoliyat ko'rsatmoqda.

Mehnat jamoalarida, o'quv muassasalarida, aholi turar joylarida tashkil etilgan o'n mingdan ortiq boshlang'ich tashkilotlar o'z saflariga uch yarim milliondan ziyod a'zolari birlashtirgan. Ularning faoliyati yoshlarni mehnatga, vatanimizni himoya qilishga tayyorlash, ularning siyosiy, ma'naviy dunyoqarashini o'stirish xalqimizning boy tarixi, shonli jangovar an'analari va qadriyatlariga hamisha sadoqat ruhida tarbiyalash, sportning harbiy va amaliy turlarini rivojlantirishdan iboratdir.

I.A. Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida Markaziy Osiyodagi yosh mustaqil davlatlar, xususan, O'zbekiston suverenitetiga xavf tug'dirayotgan kuchlarning kirdikorlarini ochib berdi. Qo'poruvchi ekstremistik kuchlardan mamlakatimizni ishonchli mudofaa qilishga tayyor turishi uchun hamisha ogoh bo'lish, muntazam tayyorgarlik ko'rish kerak. Shundan kelib chiqqan holda, mudofaaga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkiloti e'tiborini davlat va jamoat tashkilotlari bilan amaliy hamkorlik o'rnatish, yoshlarni jismoniy chiniqtirib, harbiy texnika bilimlari bilan qurollantirish, chidamli, bardoshli, matonatli, ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashga qaratilmoqda.

Zero, mamlakatimiz tinchligi va osoyishtaligini ishonchli himoya qilishga qodir bo'lgan, tezkor, jangovar qobiliyati yuksak, har jihatdan yaxshi ta'minlangan Qurolli Kuchlarni shakllantirish davr talabi, hayot taqozosidir. Har tomonlama kamol topgan, mard, jasur, vatanparvar yigit-qizlarni tarbiyalash keng ko'lamli serqirra vazifa.

Shu bois, o'zaro do'stlik, birodarlik, hamjihatlik tuyg'ularini yanada mustahkamlash, turli salbiy ko'rinishlarning oldini olish maqsadida «Mardlar qo'riqlaydi Vatanni!», «Kuch adolatda», «Safdoshingni hurmat qil», «Harbiy xizmatchining ma'naviy qiyofasi» mavzularida suhbatlar, uchrashuvlar, ko'rik-tanlovlar o'tkazilyapti. Yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida muhim vosita bo'lgan buyuk ajdodlarimizning Vatan ozodligi yo'lidagi qahramonona kurashlari, tarixning buyuk namoyandalari, xalq qahramonlari Shiroq, To'maris, Spitamen, Muqanna, Mahmud Tarobiy hamda buyuk sarkardalar: Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Bobur jasoratlarini madh etuvchi ma'ruza va suhbatlar o'tkazilmoqda. Bunday ma'ruza va suhbatlar uyushtirish, turli uchrashuvlar tashkil etishdan maqsad, yoshlarimiz ajdodlarimiz qoldirgan boy merosni keng va atroflicha o'rganishga, Qurolli Kuchlarimizda xizmat qilish har bir O'zbekiston fuqarosining Konstitutsiyaviy burchi ekanligini, Vatan sarhadlari daxl-

sizligini, yurtimiz tinchligini ta'minlash muqaddas vazifa ekanligini kishilarimiz ongiga singdirishdan iborat. Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida, kollej, litsey, o'rta ta'lim maktablarida, mahallalarda, harbiy bilim yurtlarida, I.A. Karimovning asarlari chuqur o'rganilmoqda.

Istiqlol tufayli xalqimizning milliy turmush tarzi, an'analari, urf-odatlar va umumbashariy qadriyatlari qayta tiklanayotgan bir davrda, yoshlar qalbiga Vatan tuyg'usini jo etish, ma'naviyatini shakllantirish va ularni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtboshimizning «Shu aziz Vatan barchamiznikidir», degan so'zlari xalqimizni ruhlantirib yubordi.

O'zbekistonimiz bunday e'zozga loyiq. Chunki jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shgan Abu Rayxon al-Beruniy, Muhammad al-Xorazmiy, Imom al-Buxoriy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad al-Farg'oniy, Bahovuddin Naqshbandiy, Burhoniddin al-Marg'iloniy, Abu Mansur al-Moturudiy, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi buyuk ma'naviyat va ma'rifat sohiblari, Shiroq, Spitamen, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur singari harbiy san'at daholari borligidan xalqimiz cheksiz faxrlanadi.

1992-yil 3-iyulda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi «Mudofaa to'g'risida», «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida», «Muqobil xizmat to'g'risida»gi Qonunlarni qabul qildi va shu kuni «Harbiy qasamyod» matni ham tasdiqlandi. Qurolli Kuchlar qurilishining huquqiy bazasini yaratishning birinchi bosqichi 1995-yil 30-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining I chaqiriq III sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Harbiy doktrinasini qabul qilish bilan yakunlandi. Doktrina harbiy qurilishning yo'nalishini, mamlakat va Qurolli Kuchlarning urushga tayyorgarlik, urush olib borish yo'llarini belgilovchi rasmiy qarashlar va qoidalar tizimidir. U davlatning siyosiy rahbariyati tomonidan ishlab chiqiladi va uning asosiy yo'nalishlari, ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyoti fan yutuqlari darajasi, ehtimoli tug'ilayotgan urush haqidagi tasavvurlar bilan bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini shakllantirishning dastlabki bosqichi yakunlanishi 1992-yil 8-dekabrda bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasiga to'g'ri keldi. Bu sessiyada davlatimizning Asosiy Qonuni — O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilindi. Bu qomus Qurolli

Kuchlarni mamlakatdagi huquqiy holatini mustahkamlagan, uning bosh vazifalari va tarixiy burchini belgilab bergan asosiy qonun bo'ldi.

Konstitutsiyaning 26-bobi mudofaa va xavfsizlik masalalariga bag'ishlanadi. Uning 125-moddasida: «O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O'zbekiston Respublikasining davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi», deb belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasini himoya qilish — «O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir», deb ta'kidlanadi.

Mustaqillik e'lon qilingan ilk kunlardanoq O'zbekiston Respublikasi davlatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy rivojlanishiga, mamlakatda va Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga katta e'tibor qaratmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining I sessiyasidayoq mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov «Hozirgi davrimizning asosiy vazifasi — mamlakat jahon xo'jalik tizimida va jahon hamjamiyatida munosib o'rinni egallashi uchun O'zbekistonning davlat mustaqilligini mustahkamlashni ta'minlashdan iborat», degan edi.

Ushbu masalani mamlakat mudofaa qudratini, uning milliy xavfsizligini ishonchli ta'minlash shartlaridagina hal qilish mumkin bo'lib, unga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, tashkiliy va harbiy xarakterdagi tadbirlar tizimidagi yagona davlat siyosatini yurgizish orqali erishiladi. Ushbu tadbirlarni o'zida jamlagan hujjat 1995-yil 30-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan harbiy doktrinasini hisoblanadi. Shunday qilib, amaliyotda birinchi marta tashkil topganligining to'rtinchi yilida yosh mustaqil davlat o'zining ilmiy asoslangan harbiy doktrinasiga ega bo'ldi.

XX asrning so'nggi besh yilligi davrida dunyoda, mintaqada va mamlakatda ro'y bergan geopolitik vaziyat hisobga olinib, amaldagi harbiy doktrina rivojlantirilib borildi va 2000-yildan boshlab mudofaa doktrinasini sifatida amaliyotga kiritildi. O'zbekiston Respublikasining mudofaa doktrinasini — umumdavlat ahamiyatiga molik yirik hujjatdir. U davlat strategiyasining muhim qismi bo'lib, harbiy siyosat asosida, harbiy faoliyat hamda harbiy qurilishning yo'nalishi va harbiy kadrlar uchun majburiy hisoblangan harbiy nazariya va amaliyotining asosiy, yetakchi, rasman qabul qilingan qarashlari va qoidalarini aks ettiradi.

O'zbekistonning mudofaa doktrinasini Markaziy Osiyo mintaqasida hozirgi harbiy-siyosiy ahvol, harbiy xavfning yashirin turdagi man-

balari, bosh-harbiy strategik vazifalar, qurilish tamoyillari va Qurolli Kuchlarni qo'llash shartlari, Qurolli Kuchlar, xalq hamda mamlakatni mudofaaga tayyorlash masalalarini o'z ichiga olgan. Mudofaa doktrina-ning ushbu tamoyillari mudofaa masalalarini tushunish va hal qilishga nisbatan qarashlarning birdamligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining mudofaa doktrinasini uch asosiy bo'limdan iborat:

I. Umumiy qoidalar.

II. Doktrinaning siyosiy jihatlari.

III. Doktrinaning harbiy-tashkiliy jihatlari.

Harbiy doktrinaning asosiy ustunliklari quyidagicha: siyosiy nuqtayi nazarda «urush va harbiy tajovuzni bartaraf etish — bosh strategik yo'nalishdir» degan qoidaning mavjudligi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi quyidagicha aks etgan aniq majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi:

— O'zbekiston Respublikasi yoki O'zbekiston bilan o'zaro harbiy yordam to'g'risidagi muvofiq shartnomalarga aloqador boshqa davlatlarga qilingan bosqinchilikni qaytarishdan tashqari hollarda o'z Qurolli Kuchlarini o'zga davlatlarga qarshi qo'llamaydi;

— hech kimga tahdid solmaydi va jahonning biron davlatini o'zining dushmani, deb hisoblamaydi hamda ularning birontasiga na hududiy, na boshqa da'vogarlik qilmaydi va xalqaro huquq asoslari, o'zaro xavfsizlik manfaatlarini inobatga olgan holda barcha mamlakatlar bilan munosabat o'rnatishga tayyor;

— yadrosizlik tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydi, amal qiladi; yadro qurolini joylashtirmaslik, ishlab chiqarmaslik va sotib olmaslik.

O'zbekiston ushbu tamoyillarga amal qilibgina qolmay, mintaqamizda tinchlik va barqarorlik bo'lishini xohlaydi, shuning uchun imkon qadar kurashadi hamda so'zsiz aql-idrokning g'alabasi, o'z irodasini tatbiq etish orqali erishiladi, deb hisoblaydi.

Harbiy tashkilotchilik borasida harbiy doktrina Markaziy Osiyo mintaqasining o'ziga xos jihatlari, harbiy xavfning yashirin manbalarini, hozirgi zamon urushlariga xos xarakter va oqibatlarni inobatga olib, bosh harbiy strategik vazifalarni aniq belgilaydi. Bu tinchlik davrida zarur, yetarli darajasida respublikaning hududiy yaxlitligini, uning suverenitetiga yo'naltirilgan turli-tuman ig'vogarlik va tajovuzni

batamom yo'qotishni kafolatlovchi davlatning mudofaa qudratini saqlash, mustaqil ravishdagi singari jamoaviy xavfsizlik haqidagi Shartnoma ishtirokchi davlatlarning Qurolli Kuchlari bilan hamkorlikda bosqinchilarga zarba berish uchun uning Qurolli Kuchlarini doimo har tomonlama shayligini ta'minlash demakdir. Urush paytida — bosqinchilikning kafolatli tarzda qaytarilishi: o'z kuchlari singari O'zbekiston Respublikasi bilan muvofiq shartnomalarga asosan aloqador boshqa davlatlarning harbiy kuch qudrati hamkorligida bosqinchiga qaqshatqich zarba berish.

Harbiy doktrina Qurolli Kuchlar qurilishi tamoyillarini belgilaydi. Unda, jumladan, O'zbekiston Respublikasini himoya qilishga qodir qo'shin turlarini muvozanatli rivojlantirish qaror topganligi ta'kidlangan. Va nihoyat, harbiy doktrina Qurolli Kuchlar oldida turgan vazifalarni yuksak saviyada bajarish maqsadida tezkor va jangovar tayyorgarlik muammolarining umumiy shakllarini, shaxsiy tarkib ta'lim-tarbiyasining asosiy ustunliklarini ko'rsatib bergan.

Doktrinada Markaziy Osiyo mintaqasi hozirgi paytda xalqaro terrorchilik, diniy ekstremizm va aqidaparastlikni yoyishga, mintaqadagi mamlakatlarni o'zlari tanlagan demokratik taraqqiyot yo'lidan qaytarishga urinayotgan — qo'poruvchi markazlarning o'ta manfaatdor obyektiga aylanayotgani hisobga olingan. Bunday sharoitda davlatning eng muhim vazifasi Mudofaa vazirligi, zamonaviy qurol-aslahaga ega, professional jihatdan yaxshi tayyorlangan qism va bo'linmalarni tashkil etish, mamlakatning yagona himoya va mudofaa tizimini, barcha qo'shin turlari va idoralari o'zaro hamkorligining samarali mexanizmini shakllantirishdan iboratdir.

Qabul qilingan doktrina mutlaqo mudofaaviy xususiyatga ega bo'lib, O'zbekiston Respublikasining tinchlikparvar siyosatining ifodasidir. Doktrinada vazirlik va idoralarning, davlat va nodavlat tashkilotlari muassasalarining mamlakat mudofaa salohiyatini ta'minlash borasidagi o'rni va mas'uliyati belgilab berilgan. Doktrina qoidalarini amalga oshirish Vatanimizning har bir fuqarosi uchun muqaddas burchdir.

Mintaqamizdagi harbiy-siyosiy vaziyat, Qurolli Kuchlarda amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlarini harbiy xizmatga qiziqishining kuchayishi, hamda davlat mudofaa qudratini yanada mustahkamlash maqsadida «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonun 2002-yil dekabrda bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi chaqiriq X sessiyasida qayta tahrir qilingan

holda qabul qilindi. Qonunda harbiy xizmatni tashkil etish masalalari takomillashtirildi, harbiy xizmatning quyidagi turlari joriy etildi:

- muddatli harbiy xizmat;
- safarbarlik chaqiruv rezervidagi harbiy xizmat;
- kontrakt (shartnoma) bo'yicha harbiy xizmat;
- O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmati.

Muddatli harbiy xizmat yoshidagi fuqarolarning oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida, shuningdek, muqaddam harbiy xizmatni o'tamagan ofitserlarning qonun hujjatlarida belgilangan muddat mobaynida Qurolli Kuchlar safidagi majburiy xizmatidir. Muddatli harbiy xizmat kalendar hisobida oddiy askarlar va serjantlar uchun 12 oy, oliy ma'lumotli shaxslar uchun 9 oy qilib belgilandi.

Qonun asosida harbiy xizmatning yangi turi – safarbarlik chaqiruv rezervidagi harbiy xizmat joriy etildi. Muddatli harbiy xizmatni o'tashga yaroqli hamda chaqirilish muddatini kechiktirish va chaqirilishdan ozod etilishi huquqiga ega bo'lmagan, biroq Qurolli Kuchlar safiga navbatdagi muddatga chaqirilmagan shaxslar safarbarlik chaqiruv rezervi safiga olinadilar.

Safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmat hududiy tamoyil asosida oylik yig'inlar tarzida tashkil etiladi, hamda chaqiriluvchilar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining maxsus hisob varag'iga pul badallari kiritilishini nazarda tutgan. Safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmat safiga fuqarolar 27 yoshga to'lgunga qadar olinadilar va har yilgi harbiy yig'inlarga jalb etilishlari mumkin, favqulodda vaziyatlar yoki O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz ro'y bergan taqdirda esa haqiqiy harbiy xizmatga chaqiriladilar. Safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmatni o'tagan fuqarolar 27 yoshga to'lganlaridan keyin Qurolli Kuchlar rezervi xizmat safiga olinadi.

Safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslar to'laydigan pul badallari miqdori va ularni to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Nizom bilan belgilanadi. Bu mablag'lar muddatli harbiy xizmatdagi harbiy xizmatchilarning pul va moddiy ta'minotini oshirish, shuningdek, safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslarning harbiy yig'inlarini o'tkazishga aniq maqsadli yo'naltirilgan bo'ladi.

Safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmatni tashkil etish va o'tash

tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risidagi nizom bilan belgilanadi.

Qurolli Kuchlar islohotlarida professional armiya tashkil etish asosiy strategik vazifa hisoblanadi. Shu sababli Qurolli Kuchlarni tashkil etishda *kontrakt bo'yicha harbiy xizmat alohida ahamiyatga ega*.

Harbiy xizmatni kasb tariqasida tanlagan fuqarolar kontrakt bo'yicha harbiy xizmatni oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'taydilar. Harbiy xizmatni o'tash muddatlari va asosiy shartlari kontraktida belgilanadi. Dastlabki kontrakt xizmatini oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida o'tash bo'yicha 3 yil, ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'tash bo'yicha – 5 yil muddatga tuziladi.

Harbiy xizmatning kontraktida nazarda tutilgan muddati Oliy harbiy ta'lim muassasalarining kursantlari bilan o'qish davri uchun kelgusida ularning ofitserlar tarkibi lavozimlarida harbiy xizmatni kamida besh yil majburiy o'tash sharti bilan kontrakt tuziladi.

Kontrakt muddati tugagandan keyin taraflarning kelishuvi bilan bu muddat yangi kontrakt tuzish orqali uzaytirilishi mumkin. Kontrakt bo'yicha harbiy xizmatni o'tash tartibi va muddatli O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risidagi Nizom bilan belgilanadi.

Qonunda xizmatning yana bir turi sifatida Qurolli Kuchlar safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmati ko'rsatildi. *Rezervchilar xizmati* haqiqiy harbiy xizmatni, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervdagi xizmatini o'tagan oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibidan tashkil etiladi. Bu qurolli kuchlarning qo'shilmalari, qismlari va bo'linmalari safini urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish, shuningdek, urush davri taqozo etadigan tuzilmalarni kuchaytirish maqsadida umumiy harbiy majburiyat asosida joriy etiladigan harbiy xizmat turidir.

Rezervchilar sifatida xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatga majbur-lar tinchlik davrida, qoida tariqasida, qo'shinlarning jangovar tayyorgarligini saqlab turish, rezervchilarning harbiy hisobdagi ixtisoslik bo'yicha majburiyatlarini tinchlik va urush davrida bajarishi zarur bo'lgan ko'nikmalarini saqlab qolish va takomillashtirish maqsadida harbiy qismlar bazasida hududiy prinsip asosida tashkil etiladigan harbiy tayyorgarlik bo'yicha harbiy yig'inlarni o'tashga jalb etilishlari mumkin.

Rezervchilardan urush davrida ham tinchlik davrida ham O'zbe-

kiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz tahdidi va mamlakat xavfsizligiga tahdid tug'ilganda, tabiiy ofatlar hamda favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoniga binoan qo'shilmalar va qismlar tarkibida jangovar maqsadlar bo'yicha foydalanish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmatda bo'lgan shaxslarga davlat tomonidan ma'lum darajadagi imtiyozlar beriladi.

«Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonunning 12—17-moddalarida fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlash xususida to'xtalib o'tilgan. Shu bilan birga chaqiriluvchilarni harbiy xizmatga tayyorlash ishlarida, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi va shuningdek, boshqa mutasaddi vazirliklar hamda tashkilotlarning bu borada olib borishlari lozim bo'lgan ishlarni ko'rsatib o'tadi. Qonunning 13-moddasida mazkur fan, shu jumladan, fuqaro muhofazasi bo'yicha tayyorgarlik o'quv dasturidagi majburiy fan ekanligi hamda bu fan o'rta maktablar, akademik litsey va kasb hunar kollejlarda tahsil olayotgan o'quvchilarning qaysi kurslarida o'tilishi, shuningdek, bu fanning mamlakat xavfsizligini, aholining barqaror hayot kechirishini ta'minlash maqsadida o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar uchun mahalliy hokimiyatlar tomonidan mudofaa-sport sog'lomlashtirish lagerlarini tashkil etish qayd etib o'tilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma birinchi marta chop etilayotganligi bois ayrim xato va kamchiliklardan xoli emas. Mualliflar kitob yuzasidan o'z fikr-mulohazalarini bildirganlarga minnatdorchilik izhor qilishadi.

Harbiy ish — harbiy san'atning tarkibiy qismidir. Bu esa qo'shilmalar va bo'linmalarni jang olib borishi davrida nazariy va amaliy bilim ko'nikmalarini qay darajada egallagan tayyorgarliklarini o'ziga qamrab oladi. Bundan tashqari, ko'zlangan harbiy maqsadlarga erishishdagi operativ san'atning boshqaruvida o'zaro umumiy qonuniyatlar bog'liqligi bilan ahamiyatlidir.

Harbiy ish uzoq tarixi, o'tmishimizda armiyalarning tarkib topishi bilan chambarchas bog'liqdir. Uning rivojlanishi esa qurolli to'qnashuvlar davrida otish qurollarining takomillashuvi, ishlab chiqarilgan jangovar texnikalarning sifati va samaradorligini oshishi, jangovar vazifalarni bajarish jarayonida qo'shinlarning shaxsiy tarkibini mohirona harakatlar olib borish sifat ko'rsatkichlari yuqori saviyada o'sdi.

Harbiy ishni asosiy qo'shilma va bo'linmalar shaxsiy tarkibini jang olib borishi, jangda harakatlanishi va unga tayyorgarlik ko'rishni o'rganishdir. Bunga quyidagilar kiradi: jang olib borish nazariyasi va uni tashkil etish, o'z qo'shilmasi va chet el armiyalari qurol-aslahalari, jangovar xususiyatlari, jang olib borishda harakatlanish turlari va usullari, shaxsiy tarkibni yuzaga kelgan qiyin sharoitlar davrida va joyning turli sharoitdan kelib chiqqan holda tunda va kunduzi harbiy texnika, qurol-aslahalarni jangda mohirona usulda qo'llash, shaxsiy tarkibni ruhiy-jangovarlik fazilatlarini singdirilgan holatda tarbiyalash, qo'shilmaning turli xildagi qo'shin turlari bilan kelishilgan holda jangda mohirona harakatlar olib borish.

Harbiy ish mahoratlarini o'rganishga tayyorgarlik olib borish davrida qo'shilmalar va bo'linmalarni takomillashtirish, yangi namunada ishlab chiqilgan jangovar texnikalar, qurol-aslahalar turlarini jang davomida qo'llanish usullarini tekshirish va aniqliklar kiritish ham mumkin. Harbiy ishning asosiylaridan biri—qo'shilma va bo'linmalarning shaxsiy tarkibini dala sharoitida ta'lim olishidir. Shuning bilan birga taktik mashg'ulotlarida, bo'lishi mumkin bo'lgan qiyin jangovar sharoitga yaqinlashishni o'rganishdir.

Harbiy ishni o'rganish davrida askar jangovar tayyorgarlikni va boshqa hamma fanlarni o'rganishga bo'ysundiriladi. Bunga shaxsiy tarkib bilan yagona bilim va ko'nikmalarni egallashda otish tayyorgarligi, texnik-muhandislik, saf va jismoniy tayyorgarlik, ommaviy qirg'in qurollaridan himoyalaniish va boshqa fanlarni o'rganishlar ham kiradi. Harbiy ishni o'rganishda asosiysi qo'shilma va bo'linmalarning shaxsiy tarkibi jangda g'alabaga erishishidir.

Harbiy san'atning rivojlanishida buyuk sarkardalar va lashkarboshilar o'z davrlarida ulkan hissa qo'shishdi. Bular Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalardir.

Harbiy san'atning rivojlanishida sohibqiron Amir Temur merosi noyobdir. U mashhur tashkilotchi, aql-zakovatli davlat rahbari, onayurtning buyuk sarkardasi, yirik markazlashgan davlat hamda o'z davridagi jangovar va ilg'or armiyaning yaratuvchisi edi. Amir Temur buyuk va qudratli davlat qurdi. U o'z armiyasinnig salohiyati bilan emas, balki xalq manfaatlarining huquqiy asoslari bilan aks ettiruvchi, ishonchli iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jihatdan kuchli edi. «Kuch—adolatdadir» shiori Sohibqironning davlat arbobi, sarkarda, daho inson ekanligini ko'rsatadi.

Amur Temurning harbiy merosi alohida e'tiborga molikdir. Bu sarkardalik san'ati, uning g'alabaga oid fan, harbiy nasihatlari deyarli jahonning barcha harbiy akademiyalarida o'rganilishi, uning naqadar buyukligini yana bir bor tasdiqlaydi. Amir Temur jang maydonlarida namoyish etgan tezkorlik san'ati, taktik usullari va strategiyasi bugungi kunda qurolli kuchlar qurilishida o'z o'rnini topmoqda. Yurtboshimiz I.A. Karimov aytganidek, «Bizning tariximizda Amir Temurdek shaxs bor ekan, agar uning merosi, nasihatlari va o'g'itlari hayotimiz bilan hamohang tarzda muammolarni yechishda ko'maklashar ekan, demak bu merosni o'rganmaslikka uni izohlamaslikka, targ'ib qilmaslikka haqqimiz yo'q». Harbiy doktrina talablariga muvofiq rivojlanayotgan O'zbekiston Qurolli Kuchlari yil sayin ma'naviy ozuqa olib, o'z xalqining har tomonlama qo'llab-quvvatlashiga tayangan holda yanada harakatchan va safarbar qilingan organizmga aylanmoqda. Aynan shu zamonaviy vazifalarni bajarish darajasida bo'lmish, mustaqil Vatanimiz, xalqimiz tinch yaratuvchilik mehnati va osoyishini ishonchli himoya qilish imkonini beradi.

1-bob. UMUMQO'SHIN JANGI ASOSLARI

Jang haqida tushuncha. Zamonaviy umumqo'shin jangi tavsifi, uning maqsadi. Umumqo'shin jangining asosiy turlari. Askarning jangdagi majburiyatlari. Askarning shaxsiy quroli va anjomlari

Jang — qisqa vaqt ichida chegaralangan hududda dushmanni yo'q qilish (tor-mor etish), uning zarblarini qaytarish va boshqa taktik vazifalarni bajarish maqsadida, maqsad bo'yicha kelishilgan va rejalashtirilgan, zarblar joyi va vaqti, qo'shilmalar, qismlar va bo'linmalar olovi manyovrini namoyon qiluvchi, qarama-qarshi jang olib boruvchi tomonlardagi qismlar va bo'linmalarining tashkillashtirilgan qurolli to'qnashuvidir.

Zamonaviy umumqo'shin jangi tavsifi, uning maqsadi

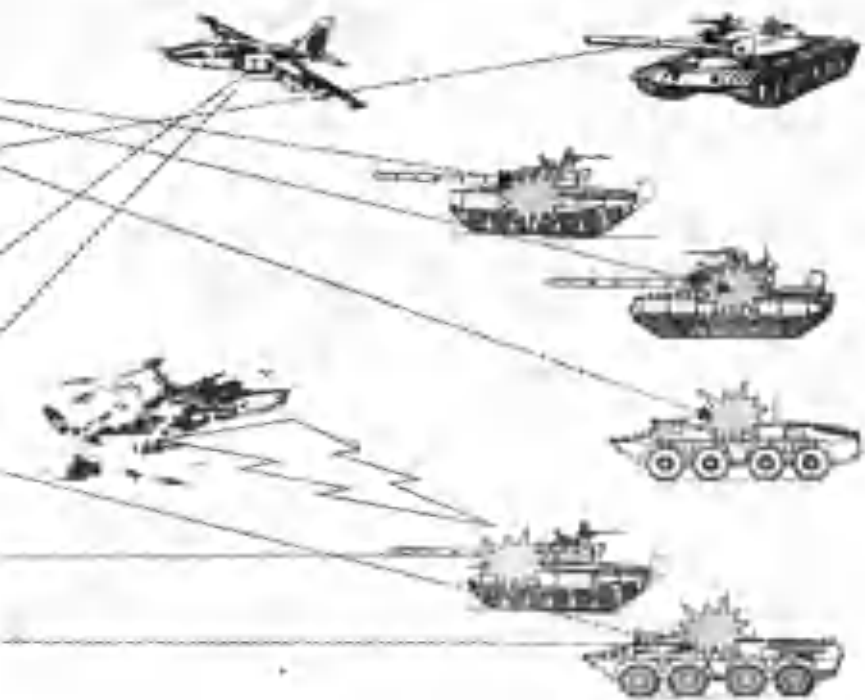
Jang maqsadi — dushmanning jonli kuchini yo'q qilish yoki asirga olish, uning jangovar texnikasi va qurol-aslahalarini yo'q qilish yoki qo'lga kiritish hamda dushmanning keyinchalik qarshilik qilish qobiliyatini so'ndirishdir. Unga barcha turdagi qurollar zarbi quvvati, harbiy qismlar va bo'linmalar qat'iy va faol harakatining qo'rqmasdan o'tkazilgan manyovri bilan erishiladi.

Zamonaviy umumqo'shin jangi — unda qatnashayotgan qo'shinlarning birlashgan kuchlari tanklar, piyodaning jangovar mashinalari (bronetransportyorlar), artilleriya, havo hujumi mudofaa vositalari, samolyotlar, vertolyotlar hamda boshqa texnika va qurol-aslahalarni qo'llash bilan olib boriladi. U qat'iyatlilik, keskinlik, tez kechuvchanlik, yuqori manyovrlik va jo'shqinlik bilan, vaziyatning tez o'zgaruvchanligi, ichkariga quvvatli olov ta'siri hamda jangovar vazifani bajarishning turli xil usullarini qo'llanilishi bilan tavsiflanadi.

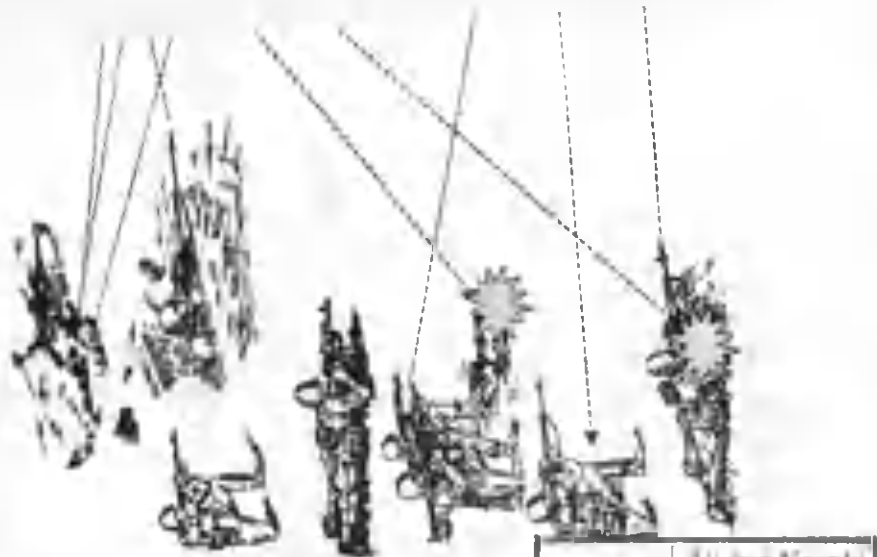
Umumqo'shin jangining asosiy turlari

Umumqo'shin jangining asosiy turlari bo'lib, *mudofaa va hujum* hisoblanadi. **Mudofaa** dushman hujumini qaytarish, unga zarar yetkazish va o'z qo'shinlarimizni hujumga o'tishi uchun sharoit yaratib berish maqsadida ataylab yoki majburan amalga oshiriladi.

Mudofaa oldindan yoki jang sharoitida dushman bilan yuzma-yuz kelinganda tayyorlanishi mumkin. Mudofaa dushman qo'llagan barcha qurollar zarbini qaytara oladigan, barqaror va faol bo'lishi kerak.

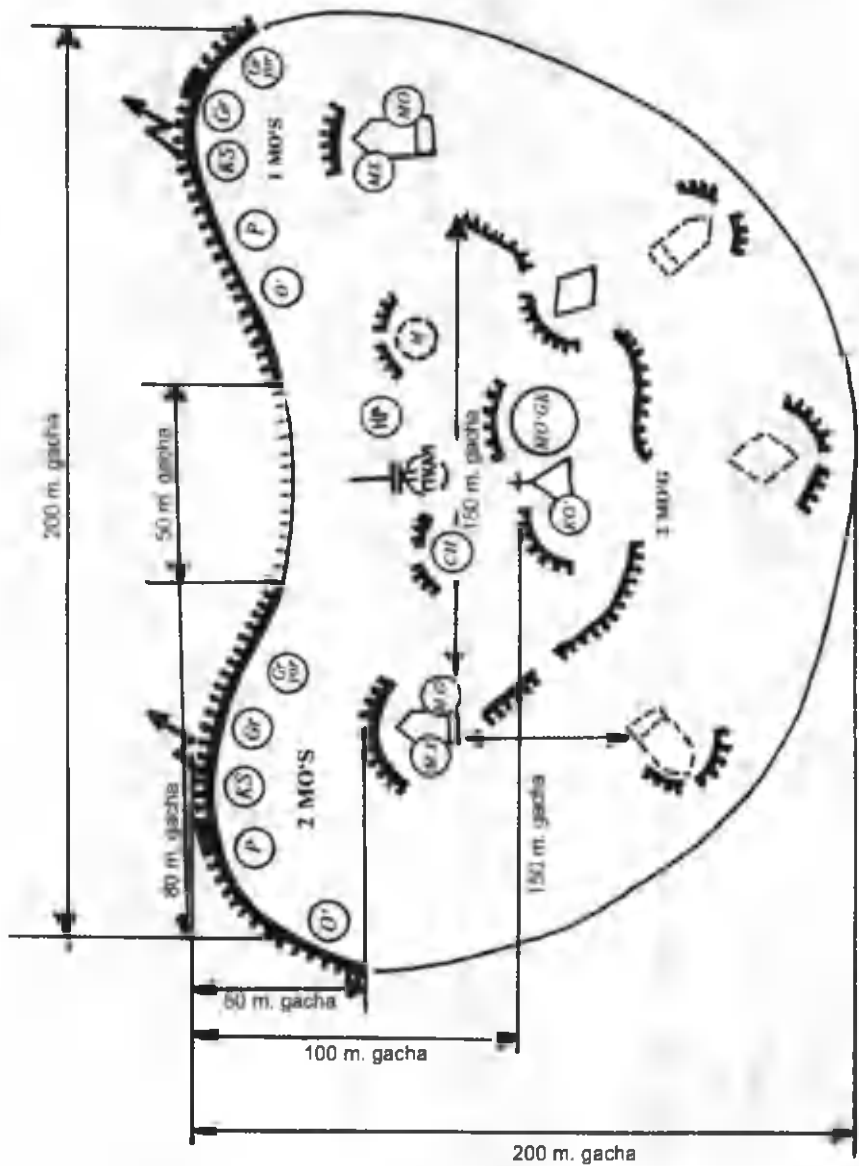

1-rasm. Zamonaviy jang maydoni.

11

$\frac{100 \times 10^3}{5000}$	Alıştırmalı Navroly çizimdagı Q'alcaklıuz MK
--------------------------------	--

2-rasm. Motoo'qchi guruhi mudofaada.

Hujum dushmani tor-mor (yo'q qilish) etish va joyning muhim marralarini, (obyektlarini) egallash maqsadida o'tkaziladi. U dushmani mavjud bo'lgan barcha vositalar bilan zararlash, qat'iy hamla, dushmanning jangovar tartibi ichiga bo'linmalarining shiddatli kirib borishida, jonli kuchini yo'q qilishda va asir olishda, qurol-aslaha, texnika hamda belgilangan rayonlarni (marralarni, joydagi obyektlarni) egallab olishda ifodalanadi.

Mudofaadagi dushmanga guruh (seksiya)ning hujumi unga to'g'ridan-to'g'ri yaqinlashishda yoki ichkaridan harakatlanib kelganda (birdan, yo'l-yo'lakay) amalga oshiriladi.

Motoo'qchi guruh o'z qurolini, joy va undagi muhandislik jihozlarini hamda to'siq va g'ovlarni mohirona ishlatib, hujumga o'tgan dushmanga katta talofatlar yetkazgan holda egallab olgan pozitsiyalarini ushlab qolish qobiliyatiga ega.

U qoidaga ko'ra vzvod tarkibida mudofaaga kirishadi, batalyon rezervida turib jangovar qo'riqlashga, jangovar razvedka kuzatuviga va o't ochuvchi pistirmaga belgilanishi, kuchlarining bir qismini yoki to'laligicha batalyon (vzvod)ning zirh guruhi tarkibiga kirishi mumkin.

Motoo'qchi guruh front bo'yicha 200 m.gacha va ichkariga 200 m.gacha bo'lgan tayanch punktini mudofaa qiladi. Motoo'qchi guruhining mudofaasi o'ziga: guruhning jangovar tartibini, guruh tayanch punktini va o't ochish tizimini oladi.

Guruhning **jangovar tarkibi** qo'yilgan vazifa va joy sharoitiga bog'liq holda quriladi. Motoo'qchi guruhning seksiyalar pozitsiyasi, qoidaga ko'ra, bitta transheyada chiziqda bo'ladi. Motoo'qchi guruhning **tayanch nuqtasi** seksiyalar pozitsiyasidan, piyodalarning jangovar mashinalari va ixtiyoridagi o't ochish vositalar o't ochish pozitsiyalaridan iborat.

Guruhning mudofaadagi **o't ochish tizimi** guruh mudofaasi old chegaralarida tayyorlangan yig'ilgan olov uchastkasini; mudofaaning oldingi chegarasi oldida, oraliqlarida, qanotlarda va mudofaa ichkarisida piyoda jangovar mashinasining tankka qarshi zonasini va guruhning boshqa barcha o't ochish vositalarining yoppa ko'p qavatli olovini; xatarli yo'nalishlarda tayyorlangan piyodaning jangovar mashinasi va boshqa o't ochish vositalarining tayyorlangan olov manyovrini o'z ichiga oladi.

Dushman bilan yuzma-yuz kelish holatidan hujumga o'tish

Dushman bilan yuzma-yuz kelish — qo'shinlarning shunday holatiki, bunda qarama-qarshi tomon bo'linmalari mudofaada turishadi.

U shunday holatda paydo bo'lishi mumkinki, agar dushman qandaydir marrani egallagan, qattiq mudofaada turib uni ushlab qolgan, uning jangovar tartibini yorib o'tishga yo'l qo'ymagan, hujumga o'tuvchi tomonni mudofaaga o'tishga majbur qilganda.

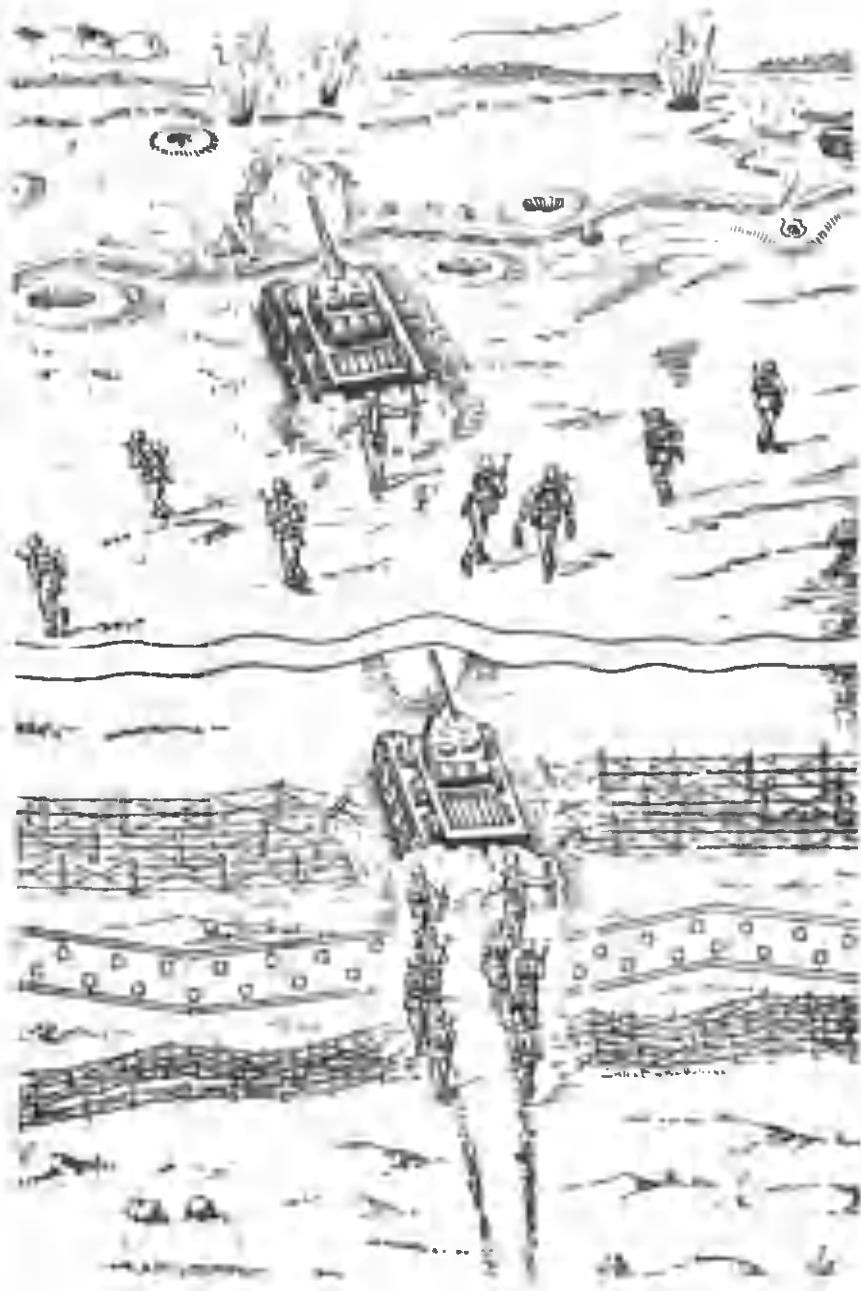
Dushman bilan yuzma-yuz holatida hujumga o'tish boshlang'ich holatdan boshlanadi. *Boshlang'ich holat*—transheya (okop) hisoblanib, uni jangchi yashirin holatda komandir ko'rsatgan vaqtda egallaydi. Askar hujum uchun boshlang'ich holatda dushmanning ehtimoldagi hujumini qaytarishga doimo shay holatda bo'lishi kerak.

Hujumga tayyorlanish vaqtida askar o'zining hamda guruhning vazifasini; mina-portlovchi g'ovlardan o'tish tartibini aniqlab oladi; qurolning sozligi va uning jangga tayyorligini, belgilangan me'yordagi o'q-dori bor-yo'qligini, individual himoya vositalarini borligi va uning sozligini tekshiradi; ust-boshlari va unga taqiladigan jihozlarni ko'rib to'g'rilaydi hamda signallarni o'rganadi.

Guruh pozitsiyasiga tanklar yaqinlashganda, komandirning «Guruh hamlaga shaylan» komandasiga binoan askar qurolini o'qlashga, uni saqlagichdan yechishga, qo'l granatalarini harakatga tayyorlashga (zapallar qo'yiladi), nayza-pichoqni o'rnatishga majbur. Tanklar guruh pozitsiyasiga kelishi bilan **«Guruh hamlaga — OLG'A»** komandasiga asosan askar tezda transheyadan sakrab chiqadi va boshqa askarlar bilan shu yo'nalishda hamlaga o'tgan tank ortidan yugurib yoki tez-tez qadam tashlab olg'a harakatlanadi.

Piyodaning jangovor mashinasi (BTR) bu vaqtda dushmanga qarab o'q ochadi, guruhni mina-portlovchi g'ovlardan o'tishini ta'minlaydi va guruh ortidan foydali marraga harakatlanishga tayyor holatga turadi. Shaxsiy tarkibning mina-portlovchi g'ovlardan o'tishi va mudofaaning oldingi marrasiga hamla qilish piyoda tartibda birdaniga hujum qilishga o'xshab amalga oshiriladi.

Hamla paytida askar guruh hamlasi yo'nalishidagi joyni va qanotlarni kuzatishni olib borib, joyning holati va undagi predmetlarga berkingan holda transheya va aloqa yo'llaridan tashqaridagi dushmanga yaqin jang vositalari va granatalarini qo'llab, dushmanni o'z vaqtida topadi va yo'q qiladi. Tanklar harakati to'xtab qolmasligi va hamladagi guruh askarlarining ulardan ayrilib qolishga majbur etilishining oldini oladi. Shuning uchun har bir askar dushman harakatini tezda ko'zlab olib, darhol dushmanning o't ochish vositalarini, avvalo, tankka qarshi va jonli kuchlarini yo'q qilish uchun o't ochadi.

3, 4-rasm. Guruhning g'ovlarni tank izidan yurib bosib o'tishi.

Birdan hujumga o'tish oldidan askar o'z guruhi tarkibida komandir ko'rsatgan joyga yashirincha joylashadi, u yerda o'z quoli va jangovar texnikani tayyorlaydi hamda dushmanning yer va havodan hujumlarini qaytarishga doimo jangovar shay holda turadi.

Bajarilayotgan vazifaga, joy xarakteriga va vaziyatning boshqa shartlariga ko'ra, askar motoo'qchi guruh tarkibida piyodaning jangovar mashinasida (bronetransportyorda), piyoda va yoki tankda desant holatda harakatlanishi mumkin.

Piyodaning jangovar mashinasida (bronetransportyorda) hujumga o'tilayotganda askar oldindan o'tirishga tayyorlanadi. Bunda u asosiy diqqatni o'zining shaxsiy ekipirovkasiga, qurolining sozligiga, belgilangan o'q-dori me'yoriga, bundan tashqari qurolning o'qlanmaganligini tekshiradi. Agar «**Qurol o'qlansin**» komandasi berilgan bo'lsa, avtomat saqlagichga qo'yilganligini tekshiradi, nayza-pichoq chiqarib olinadi.

Seksiya tarkibidagi askarlarni jangovar mashinalarga o'tqazish uchun mashina oldida belgilangan joyda «**Mashinaga**» komandasi (signali) bo'yicha saflanadilar. «**Joylarga**» komandasida (signalida) askarlar g'ildiraklar, zanjirlar, oyoq qo'yadigan joyda foydalanib, jangovar mashinadagi o'rinlarni egallashadi.

O'tqazish vaqtida qurol qulayroq qilib olinadi, PK pulemyotidan tashqari. Pulemyot joylashtirilayotganda, harbiy xizmatchi yoki orqada turganga uzatiladi.

BMPda (BTR) birdan hamlaga o'tish

Guruh jangovar chiziqqa yoyilishi bilan mexanik-haydovchi (haydovchi) seksiya komandirining ko'rsatmasiga ko'ra BMPni (BTR) o'z yo'nalishiga olib chiqadi va mo'ljalga oluvchi-operator (pulemyot mo'ljalga oluvchisi) hamla qilish obyektini, keyinchalik hujum qilish yo'nalishini va g'ovlardan o'tish joylarini aniqlab oladilar. BMPda (BTR) hamla boshlanishi bilan mexanik-haydovchi mashinani tank ortidan 100—200 m uzoqlikda haydab boradi.

Minalashtirilgan maydon tankda mavjud bo'lgan traldan foydalanib bosib o'tiladi, tral yo'q bo'lganda esa guruh komandiri ko'rsatgan yo'ldan tanklar va qo'shin jangovar mashinalar bilan birgalikdagi jips o'zaro harakatda o'tiladi.

G'ovlardan o'tib bo'lgandan keyin mexanik-haydovchi aniq belgilangan vaqtda jangovar mashinani dushman mudofaasining oldingi marrasiga chiqaradi va hujum yo'nalishidan chiqmaydi, to'xtamasdan uni mudofaa ichkarisiga olib kiradi.

Mo'ljalga oluvchi-operator seksiya komandiri komandasi bo'yicha yoki mustaqil ravishda harakatlanish davomida va hamlada mashinaga o'rnatilgan qurollar bilan o't ochish vositalarini yo'q qiladi, birinchi navbatda tankka qarshi qurollarni. Avtomatchilar va pulemyotchilar dushmanning o't ochish vositalari hamda jonli kuchini shinaklar orqali o'qotar qurollar bilan yo'q qilishadi. Avtomatchi va pulemyotchi bilishi kerakki, shinak orqali otilganda otish yo'nalishi 45—60° bo'lishi kerak.

Yayov tartibda hamlaga o'tish

Seksiya komandirining piyoda tartibda hamlaga o'tish bo'yicha **«Seksiya, piyoda tartibga tayyorlan»** komandasini olgan mexanik-haydovchi (haydovchi) jangovar mashinaning harakatlanish tezligini kamaytiradi, askar shinakdan qurolini chiqarib, uni saqlagichga qo'yadi va piyoda yurishga hozirlanadi.

Askarning jangovar mashinadan chiqishi (yayov holatga o'tishi): piyodaning jangovar mashinadan — orqa eshik orqali; bronetransportyordan — tuynuk orqali amalga oshiriladi. Jangovar mashinaning yayov holatga o'tish marrasida seksiya komandirining **«Mashinalarga»** komandasi bo'yicha mexanik-haydovchi (haydovchi) harakatni sekinlatadi yoki joy sharoiti va mavjud bo'lgan pana joyda qisqa muddatga to'xtaydi.

Seksiya komandirining komandasi bo'yicha askar jangovar mashinadan sakrab chiqadi. Hamla boshlanishi bilan askar hamla qilinayotgan obyekt va ulardan o'tish tartibini aniqlab oladi.

Tank ortidan izma-iz yurib, u o'zining olovi bilan dushmanning o't ochish vositalarini yo'q qiladi, birinchi navbatda tankka qarshi vositalarni, seksiya harakatiga halaqit beradigan eng xavfli nishonlarni o'z vaqtida tankka ko'rsatadi.

Hamlaning shiddatli bo'lishi — bu muvaffaqiyat garovidir.

Minalashtirilgan maydonga yaqinlashganda guruh komandirining **«Guruh meni ortimdan bir (ikki) kolonna bo'lib, minalashtirilgan maydondan ochilgan yo'lakka, yugur»** komandasi bo'yicha pulemyotchi birinchi bo'lib yo'lakka yaqinlashadi, o't ochish guruh harakatini yashirib turadi. Qolgan askarlar esa bir kolonna bo'lib saflanib tank ortidan uning izidan yoki tayyorlangan yo'lakdan yurib BMP (BTR)ning olovli yopib turishi ostida minalashtirilgan joyni bosib o'tadi. Minalashtirilgan joydan o'tib bo'lib, askar guruh komandirining **«Guruh, jangga—olg'a»** komandasi bo'yicha yana guruh zanjirida o'z o'rnini egallab, yurgan holda dushmanga qarata o'q uzib, shiddatli ravishda hamla obyektiga qarab harakatlanadi.

Transheyaga 30—35 m yaqinlashgan askar komandirning «**Granata bilan o't och**» komandasiga binoan granatani transheyaga uloqtiradi va o'ta shiddatli ravishda, engashgan holda mudofaaning oldingi marrasiga yugurib chiqadi, dushmanni yaqin masofadan o't ochib yo'q qiladi va ko'rsatilgan yo'nalish tomonga to'xtovsiz hamlani davom ettiradi.

Agar askar transheyada yoki aloqa yo'lida jang olib borishga majbur bo'lsa, unda tez harakatlanishi kerak. Transheyaga yoki aloqa yo'lga kirishishdan oldin askar granata uloqtiradi va avtomatdan bir-ikkita o'q uzadi.

Transheya yoki aloqa yo'llarida dushman tomondan o'rnatilgan «kirpi», «ayri» va hokazo ko'rinishdagi simli to'siqlar nayza-pichoq bilan yuqoriga chiqarib tashlanadi yoki granata bilan portlatiladi. Agar buni bajarish imkoni bo'lmasa, bunday uchastka yuqoridan xufiyona ravishda aylanib o'tiladi.

Dushman transheyasida harakatlanayotganda diqqat bilan transheyada mina — «sovg'a» va boshqa portlovchi qurilmalar yo'qligini ko'zdan kechirish kerak. Mina-portlovchi g'ovlar topilganda, ularni zararsizlantirish zarur, imkoni bo'lmasa, aniq ko'rinuvchi ogohlantiruvchi belgi qo'yilishi kerak.

Dushmanni bunday sharoitlarda yo'q qilish juda qiyin, askar asosan qo'l jangi olib borish mahoratiga, quroliga va kuchiga ishonib, bunda nayza sanchish, qo'ndoq (magazin) yoki piyoda kuragi bilan urishni, granata uloqtirishni va yaqin masofadan o'q uzishni inobatga olishi kerak.

Motoo'qchi guruh vzvod tarkibida batalyon rezervi tarkibida, shturmchi guruh va jangovar harakatlanishi mumkin, undan tashqari taktik desantning oldingi guruhida harakatlanishi mumkin.

Qoidaga ko'ra, motoo'qchi guruh 200 m frontda hujumga o'tadi, motoo'qchi seksiya esa yayov tartibda front bo'yicha 50 m harakatlanadi. Motoo'qchi guruhga hujumda hamla qilish obyekti va keyinchalik hujum uyushtirish yo'nalishi ko'rsatiladi. Radio orqali jangovar vazifa qo'yilayotganda guruhga keyinchalik hujum uyushtirish yo'nalishi ko'rsatilishi mumkin.

Motoo'qchi guruhning hamla obyekti bo'lib, odatda, okopdagi yoki boshqa tayanch punktining istehkom inshootlaridagi dushman hamda hujum yo'nalishida joylashgan dushmanning tanklari, to'p va zambaraklari, pulemyotlar va boshqa o't ochish vositalari hisoblanadi. Hamla jangovar tartibdagi motoo'qchi bo'linmalarining tanklar, piyodaning jangovar mashinalari (bronetransportyorlar) tez o't ochishi bilan birgalikdagi shiddatli va to'xtovsiz harakatida, dushman bilan

yaqinlashganda esa uni yo'q qilish maqsadida boshqa qurol turlaridan otib harakatlanishida ifodalanadi.

Motoo'qchi guruhning shaxsiy tarkibi yayov holatga o'tganda piyodalarning jangovar mashinalarida (bronetransportyorlarda) mo'ljalga oluvchi-operatorlar (bronetransportyorlar pulemyotchilari) va mexanik haydovchilar (haydovchilar) qolishadi, ular jangovar mashinalarning qurol-aslahalaridan o't ochib, jangda o'z bo'linmalarini qo'llab-quvvatlaydi.

Tog' hujumida joyning yurishi qiyin uchastkalarida motoo'qchi guruh vzwoddan ayrilib, mustaqil harakatlanishi, seksiya esa qoidaga ko'ra guruh tarkibida bo'ladi. Motoo'qchi guruh (seksiya), odatda, yayov tartibda harakatlanadi.

Cho'l (dasht) joylardagi hujumda guruh (seksiya) dushman mudofaasidagi oraliqlar va ochiq qanotlari ichkarisiga shiddatli ravishda kirib borishi uchun va tayanch punktlariga orqa tomondan qat'iy hamla qilish uchun keng qo'llaydi.

Askarning jangdagi majburiyatlari

Har bir askar:

— guruhning, o'z seksiyasining (tankining) va o'zining jangovar vazifalarini bilishga;

— dushman tanklarining, boshqa zirhlangan mashinalar va tankka qarshi vositalarning jangovar imkoniyatlarini, ularning kuchli va zaif tomonlarini, ayniqsa, eng zaif joyini bilishga;

— istehkom inshootlarining jihozlash hajmi va jihozlash tartibini doimo kuzatib borishga, dushmanni o'z vaqtida topib olishga va darhol bu haqda komandirga bildiruv berishga;

— hujumda qat'iyat va qo'rqmasdan harakatlanishga, mudofaada bardam va tirishqoq bo'lishga, dushmanni barcha usul va vositalar bilan yo'q qilishga, jangda matonat, zukkolik ko'rsatishga, o'rtog'iga yordam berishga;

— joydan, individual himoya vositalaridan va mashinaning himoya xususiyatlaridan mohirona foydalanishga; okop va pana joylarni tezda jihozlashni bilishga, niqoblanishni amalga oshirishga, to'siq-g'ovlardan va zaharlangan joylardan o'ta olishga, tankka qarshi minalarni o'rnatish va chiqarib olishni bilishga; maxsus ishlov berishni o'tkazishni bilishga;

— havodagi dushmanni tanib olishga va uning samolyotlari, vertolyotlari va boshqa nishonlarga o'qotar qurollardan o't ochishni bilishga, ularning eng zaif qismlarini bilishga;

— jangda komandirini himoyalashga, agarda u jarohat olsa yoki o'lsa qo'rqmasdan bo'linma qumondonligini o'ziga olishga;

— jangda komandirning ruxsatisiz o'z joyini tashlab ketmaslikka, jarohatlanganda yoki radioaktiv zaharli moddalar, bakterial (biologik) vositalar hamda yondiruvchi qurol bilan zararlanganda o'ziga va o'zaro yordam chora- tadbirlarini ko'rishga hamda vazifani bajarishni davom etishga; agar tibbiy punktga jo'nash buyurilgan bo'lsa, o'zi bilan shaxsiy qurolini olishga; tibbiy punktga borishga iloji bo'lmaganda, quroli bilan pana joyini o'rmalab borib, sanitarlarni kutishga;

— o'q-dorilar, BMP (BTR) va tank yonilg'ilari sarfini kuzatib turishga, o'z vaqtida komandiriga o'q-dorilar va yonilg'i zaxirasi bo'yicha bildiruv berishga.

BMP (BTR) tank buzilganda ularni tuzatish chora-tadbirlarini ko'rishga majburdir.

Askarning shaxsiy quroli va anjomlari

Hujumda, mudofaada, to'qnashuv jangida jangovar harakatlarni muvaffaqiyatli olib borishda hamda maxsus harbiy harakatlarni bajarishda har bir askar o'z shaxsiy quroliga ega bo'lishi kerak. Shtatdagi mansabiga qarab, guruhda har bir harbiy xizmatchi o'zining qurol turiga ega. Guruh komandirining o'rinbosari — serjant, qoidaga binoan, AK—74 avtomati bilan qurollanadi, guruh mergani SVD merganlik miltig'i bilan, guruh pulemyotchisi RPK-74 pulemyoti yoki PMK bilan, avtomatchilar AK-74 bilan, mexanik-haydovchi, BMP mo'ljalchi-operatori PM pistoleti (AKS — yig'iladigan metall qo'ndoqli avtomatlar bilan ham) qurollanishi mumkin, haydovchi, BTR mo'ljalchisi AK-74 avtomati bilan qurollanadi.

Shtatdagi mansabiga qarab, guruhning guruh shaxsiy tarkibi har xil anjomga ega. Qoidaga ko'ra, BTR—70, BTR—80 bronetransportyorida harakatlanuvchi guruh bir xil anjomga ega. Ular harbiy xizmatchi muvaffaqiyatli harbiy harakatlar olib borishi uchun mo'ljallangan.

Har bir harbiy xizmatchi granata uchun sumka, magazin uchun sumka, flyajka suvi bilan, kichkina sapyor belkuragi, chexoli bo'lgan aslahaga ega.

Anjom xaltasida quyidagi asbob-anjomlar bo'ladi: umumqo'shin saqlash to'plami, plashch-palatka, qozoncha, krujka, qoshiq, pardoz-andoz buyumlari, oyoq kiyim tozalovchi vositalar, yoritqich, yozuv daftari, xat uchun konvertlar, qishlik yoki yozgi kiyimlar, quruq payok, tibbiy dorilari to'plami.

Serjantlar uchun qo'shimcha va majburiy holatda aslaha to'plamida serjant sumkasi, uning tarkibida kompas, ofitserlik chizg'ichi, flamasterlar va qalamlar to'plami, yozuv daftari (bloknot), o'chirg'ich, yig'iluvchi pichoqcha, sirkul-o'lchagich, kurvimetr, bo'ladi.

Motoo'qchi seksiyaning tashkiliy tarkibi, uning qurol-aslahasi. Yechadigan jangovar vazifalar

Motoo'qchi seksiyasi motoo'qchi guruhi tarkibiga kirib u seksiya komandiri — serjant, granatomyotchi, granatomyotchi yordamchisi, pulemyotchi, o'qchi, mexanik-haydovchi, mo'ljalga oluvchi-operatoridan iborat. Barcha shaxsiy tarkib — yetti kishi. Qurol-aslahasi: BMP (BTR) — 1 ta, RPG-7 — 1 ta, RPK-74 (PK) — 1 ta, qolgan shaxsiy tarkib AK-74 avtomati bilan qurollangan.

Motoo'qchi seksiya front bo'yicha 80 metrgacha bo'lgan pozitsiyani mudofaa qilishi mumkin. Bunda u asosiy va zaxira (vaqtinchalik) o't ochish vositalari uchun pozitsiyalarga ega. Bu qo'shni seksiyalar bilan birgalikda guruhning tayanch punkti qanotlari va front oldida dushmani o't ochib, yo'q qilish imkonini beradi.

Seksiya tog'larda mudofaani olib borish mumkin. U yerdagi pozitsiya o'pirilishlar va ko'chishlar imkoni bo'lmagan joylardan shunday hisob-kitob bilan tanlanadiki, dushmani ko'p qavatli, qanotdan, kesishma va sidirg'asiga kesib otish bilan zararlashni, o'lik (otilmaydigan) bo'shliqlar bo'lmasligini ta'minlashi kerak.

Seksiya cho'l hududlarida jangovar vazifalarni bajarayotganda, yuqori havo harorati sharoitida ishlayotgan jangovar va boshqa texnikaning ishlash rejimiga rioya qilishi, sovituvchi suyuqliklar zaxirasiga hamda shaxsiy tarkibning issiqlik urishi holatlariga yo'l qo'ymasligiga asosiy diqqat qaratiladi.

Hujumda motoo'qchi seksiyaga hamla obyekti va keyinchalik hujum qilish yo'nalishi ko'rsatiladi.

O'qotar qurollar, jangovar mashinalar, tanklar va artilleriyaning jangovar imkoniyatlari

Motoo'qchi bo'linmalar quyidagi o'qotar qurollar turiga ega: AK-74, Kalashnikov qo'l pulemyoti (RPK-74), Kalashnikov pulemyoti (PK), SVD merganlik miltig'i va PM pistoletlari.

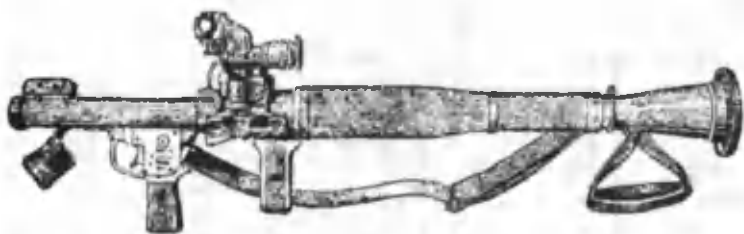
Qurollanishda tankka qarshi RPG-7 (RPG-7D) qo'l granatomyotlari bo'lishi mumkin.

5-rasm. Kalashnikov (PK) pulemyotining umumiy ko'rinishi.

7,62 mm.li Kalashnikov PK pulemyoti otishda qulayligi uchun tirgakka ega. Lentali quti sig'imi—100 yoki 200 (250) patronni tashkil etadi.

Taktik-texnik tavsifi. Otishning mo'ljalga olish uzoqligi — 1500 m, to'g'ridan-to'g'ri otish uzoqligi: ko'krak qiyofali nishon bo'yicha — 400 m, yuguruvchi nishon bo'yicha — 650 m, jangovar tezotarligi, daqiqasiga — 250 ta.

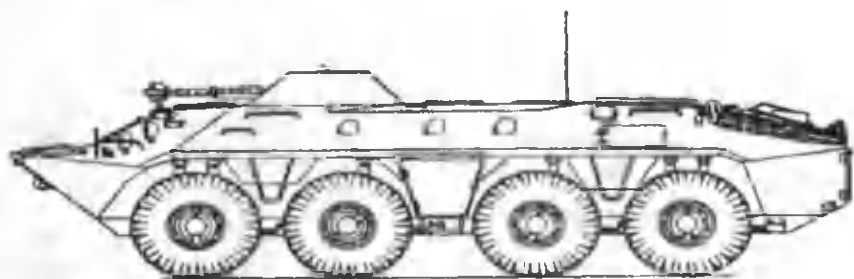

6-rasm. RPG-7 tankka qarshi qo'l granatomyoti.

Mo'ljallab otish uzoqligi—500 m, jangovar tez otarligi daqiqada 4—6 ta. Optik mo'ljallagichga ega granatomyotning og'irligi: RPG-7 — 6,3 kg, o'q-dorisining (granata porox zaryadi bilan) og'irligi PG-7V — 2,2 kg.

ZIRHLANGAN MASHINALAR Bronetransportyorlar

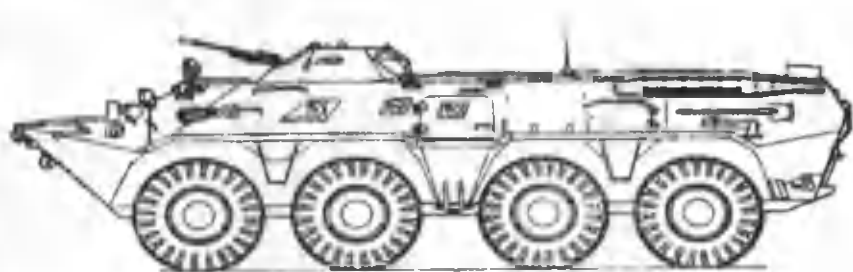
BTR-70. Bronetransportyor jangovar g'ildirakli, zirhlangan, suza oladigan, yengil zirhlangan nishonlarni zararlaydigan, 14,5 mm.li katta kalibrli pulemyot va u bilan juftlashtirilgan 2,62 mm.li PKT pulemyotiga ega.

7-rasm. BTR-70 bronetransportyori.

Jangovar og'irligi — 13600 kg. Eng yuqori tezligi — 80—90 km/s, suzishdagi eng yuqori tezligi — 9,5 km/s, shosseda yurish zaxirasi — 600 km, yonilg'i zaxirasi — 300 l, nishablik burchagi — 30°, kren — 25°, BTR o'ta olishi mumkin bo'lgan chuqurlik kengligi — 2 m, BTR o'ta olishi mumkin bo'lgan to'siq (devor) — 0,5 m, ekipaji (desant), odam — 2 (8).

BTR-80. Bronetransportyor jangovar g'ildirakli, zirhlangan, suza oladigan yengil zirhlangan nishonlarni zararlaydigan 14,5 mm.li katta kalibrli pulemyot va u bilan juftlashtirilgan 2,62 mm.li PKT pulemyotiga ega (8-rasm).

8-rasm. BTR-80 bronetransportyori.

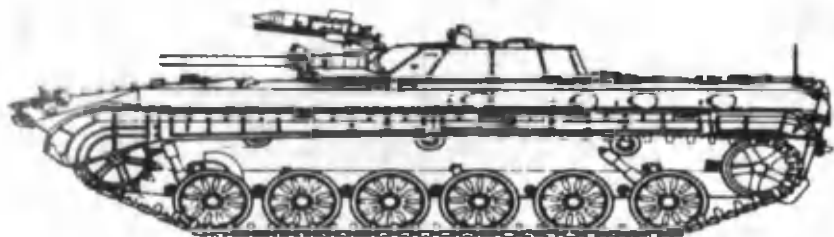
Taktik-texnik tavsifi. Jangovar og'irligi — 13600 kg, shossedagi eng yuqori tezligi — 90 km/s, suzishdagi eng yuqori tezligi — 9,5 km/s, shosseda yurish zaxirasi — 600 km, yoqilg'i zaxirasi — 300 l, nishablik burchagi — 30°, kren — 25°, BTR o'ta olishi mumkin bo'lgan chuqurlik kengligi — 2 m, BTR o'ta olishi mumkin bo'lgan to'siq (devor) — 0,5 m ekipaji (desant), odam — 3(8).

Piyodaning jangovar mashinalari

BMP-1. Piyodaning jangovar mashinasi—motoo'qchi bo'linmalar bilan jang olib borish uchun mo'ljallangan. U olovli qudratlilikni, shaxsiy tarkibini jang maydonida himoyalanihini va harakatchanligini birmuncha oshiradi hamda vaziyatning har xil sharoitlarida muvaffaqiyatli harakatlanishiga imkon yaratadi.

Jangovar mashina o'qqa va parchalarga qarshi zirhga, ommaviy qing'in qurollaridan jamoaviy himoyalanih tizimiga, issiqlik va tutun apparaturalariga, yuqori manyovrchanlikka ega. U suvli havzalarni suzib o'tishi va havo orqali zararlangan uchastkalardan, vayronalardan va har xil to'siqlardan o'ta olishi mumkin.

BMP-1 tankka qarshi boshqaruvchi raketalar (TQBR), 73 mm.li silliq stvolli tankka qarshi to'p va unga juftlashtirilgan 7,62 mm.li PKT pulemyoti bilan qurollangan (9-rasm).

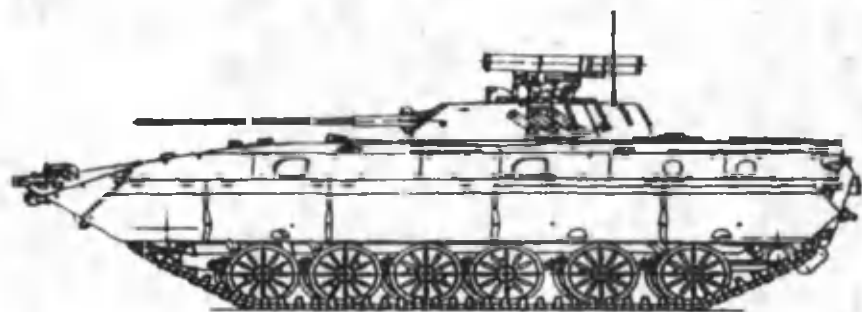
9-rasm. Piyodaning jangovar mashinasi.

Taktik-texnik tavsifi. Jangovar og'irligi — 13200 kg, ekipaj (komandir, mo'ljalga oluvchi-operator, mexanik-haydovchi) — 3 kishi, desant — 8 kishi, quruqlikdagi eng yuqori tezligi — 60 km/s, suvdagi tezligi — 7 km/s, shosseda yurish zaxirasi — 550—600 km, bosib o'tuvchi ko'tarilish — 35°, chuqur kengligi — 2,5, devor balandligi — 0,7 m.

BMP-2. Piyodaning jangovar mashinasi—motoo‘qchi bo‘linmalar bilan jang olib borish uchun mo‘ljallangan. U olovli qudratlilikni, shaxsiy tarkibning jang maydonida himoyalaniishi va harakatchanligini birmuncha oshiradi hamda vaziyatning har xil sharoitlarida muvaffaqiyatli harakatlanishiga imkon yaratadi.

Jangovar mashina o‘qqa va o‘q parchalariga qarshi zirhga, ommaviy qirg‘in qurollaridan jamoaviy himoyalaniish tizimiga, issiqlik va tutun apparaturalariga, yuqori manyovrchanlikka ega. U suvli havzalarni suzib o‘tishi va havo orqali zararlangan uchastkalardan, vayronalardan va har xil to‘siqlardan o‘ta olishi mumkin.

BMP-2 30 mm.li avtomatik to‘p, 7,62 mm.li PKT pulemyoti, tankka qarshi boshqariluvchi raketa uchun o‘chirish qurilmasi bilan qurollangan. Jangovar jamlanma 30 mm.li to‘p uchun 500 ta o‘q-dori, 7,62 mm.li PKT pulemyoti uchun 2000 ta patron, 4 ta PTURdan iborat (10-rasm).

10-rasm. BMP-2ning umumiy ko‘rinishi.

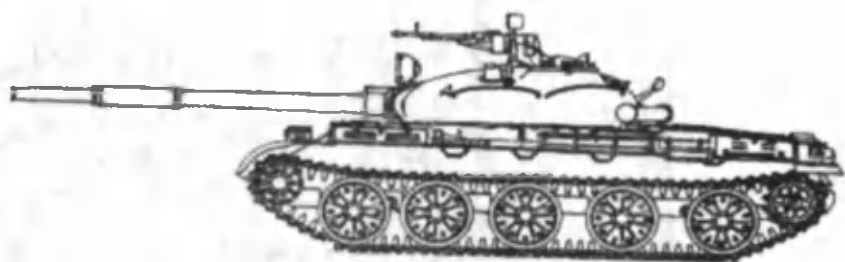
Taktik-texnik tavsifi. Jangovar og‘irligi — 14000 kg, ekipaj (komandir, mo‘ljalga oluvchi-operator, mexanik-haydovchi) — 3 kishi, desant — 7 kishi, uzunligi — 6710 mm, quruqlikdagi eng yuqori tezligi — 65 km/s, suvdagi tezligi — 6—7 km/s, shosseda yurish zaxirasi — 550 km, bosib o‘tuvchi ko‘tarilishi — 35°, chuqur kengligi — 2,5 m, devor balandligi — 0,7 m.

TANKLAR

T-62. O'rtta tank— T-62 qudratli qurol-aslahaga, ishonchli zirhli himoyaga va yuqori manyovrchanlikka ega bo'lgan jangovar zanjirli mashina.

Tank 115 mm.li silliq devorli to'p, u bilan juftlashtirilgan 7,62 mm.li PKT pulemyoti va 12,7 mm.li DSHK-M zenit pulemyoti bilan qurollangan.

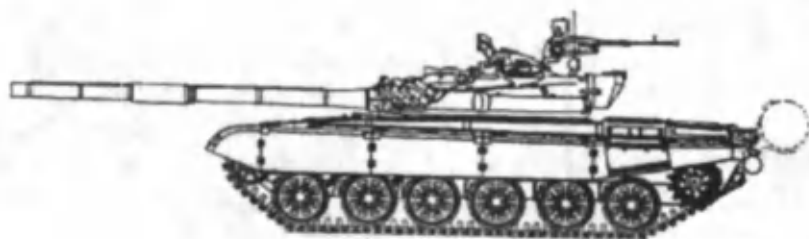
Tank ekipaji 4 kishidan iborat: tank komandiri, mo'ljalga oluvchi, o'qlovchi va mexanik-haydovchi. Mexanik-haydovchi boshqaruv bo'lmasida, ekipajning qolgan a'zolari esa jangovar bo'lmada (bashnyada) joylashadi (11-rasm).

11-rasm. T-62 tankining umumiy ko'rinishi.

Taktik-texnik tavsifi. Tank og'irligi — 37000 kg. Dvigatelning eng yuqori quvvati—580 ot kuchi, tuproq yo'lda harakatlanishning o'rtacha tezligi — 22—27 km/s, shosseda — 32—35 km/s, shossedagi eng yuqori tezligi — 50 km/s, shossedagi yurish zaxirasi — 450 km, tuproq yo'lda — 320 km, o'ta oladigan to'siqlari: eng yuqori ko'tarilish burchagi — 32°, eng katta kren — 30°, chuqurlik kengligi — 2,85 m, devor balandligi — 0,8 m. o'ta oladigan suv chuqurligi — 1,4 m.

T-72. Quvvatli qurol-aslahaga, ishonchli zirhli himoyaga va yuqori manyovrchanlikka ega bo'lgan jangovar zanjirli mashina. Tank ekipaji 3 kishidan iborat. Tank ikki tekislikda bir xil to'g'rilanuvchi 125 mm silliq devorli to'p va unga juftlashtirilgan 7,62 mm.li PKT pulemyoti va 12,7 mm kalibrli zenit pulemyoti bilan qurollangan (12-rasm).

12-rasm. T-72 tankining umumiy ko'rinishi.

Taktik-texnik tavsifi. Tank og'irligi — 44000 kg, dvigatelning maksimal quvvati — 840 ot kuchi, tuproq yo'lda harakatlanishning o'rtacha tezligi — 35—45 km/s, shosseda—50 km/s, shossedagi eng yuqori tezligi— 60 km/s, shosseda yurish zaxirasi— 700 km, tuproq yo'lda — 460—650 km, o'ta oladigan to'siqlari: eng yuqori ko'tarilish burchagi — 30°, eng katta kren — 25°, chuqurlik kengligi — 2,6—2,8 m, devor balandligi — 0,88 m, o'ta oladigan suv havzasi chuqurligi — 1,2—1,8 m.

O'q uzish — jangda dushmanni yo'q qilishning asosiy vositasi

O'q uzish — jangda dushmanni yo'q qilishning asosiy vositasi, uni mohirlik bilan olib borish va nishonni birinchi o'q bilan zararlash uchun jangchi:

— o'z qurolini to'liq bilishi, uni saqlashni, otish uchun astoydil tayyorlashni;

— otish uchun joyini ustalik bilan tanlashni, chegaralangan vaqtda, kunduzi va kechasi, har xil holatlardan otishni to'g'ri bajarishni;

— nishongacha bo'lgan masofani mo'ljal qo'yiluvchisi va mo'ljalga olish nuqtasini to'g'ri aniqlashni hamda yondan esgan shamolga va nishon harakatiga to'g'rilik kirita olishni;

— komandir komandasini diqqat bilan eshitish va aniq, tez bajarishni;

— mustaqil o'q uzishda ongli tashabbus ko'rsatishni bilish kerak.

Avtomatchilar o'q otish uchun guruh komandiri ko'rsatgan joylarni egallashadi, mustaqil harakatlenganda uni o'zlari tanlashadi. Tanlashda vaziyat, joy xarakteri va qo'yilgan vazifa hisobga olinadi.

Otish uchun joy qulay, keng, ko'rish maydoni va otishni hamda o'qchini dushman kuzatuvidan panalab turishni ta'minlashi kerak. BMP (BTR) pulemyot va granatomyotlar uchun o't ochish pozitsiyasi guruh komandiri tomonidan tanlanadi va ko'rsatiladi.

O't ochish pozitsiyasining joylashuvi qo'yilgan vazifalarni eng yaxshi darajada bajarilishi, olovli manyovr imkoniyatini tug'diradigan yaxshi ko'rinish va otishga egaligi, tabiiy niqoblanishi, qulay kirib-chiqish va yangi yoki zaxiradagi o't ochish pozitsiyasiga ko'rinmasdan borish yo'llarini bo'lishi talablariga javob berishi kerak.

RPGdan otish uchun bulardan tashqari otish xavfsizligini ta'minlash kerak, ya'ni orqada gazlarning erkin chiqishi uchun to'siqlar bo'lmasligini (2 m.dan yaqin emas) hamda xavfsiz zona (30 m.) chuqurligi orasida odamlar, o'q-dorilarni joylashtirmaslik lozim. O't ochish pozitsiyasi (otish uchun joy)ni shunday tanlash kerakki, bunda dushman bajarayotgan ishlar yaqqol ko'rinib tursin, o'zi esa ko'rinmasin.

O't ochish turlari. Jang manyovri haqida tushuncha. Manyovr turlari. Guruhlar jangovar harakatlarini ta'minlash

Motoo'qchi (tankchi) guruhning (seksiyaning, tankning) olovi jangovar vazifani bajarishda dushmanni yo'q qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Dushmanni o't ochib ishonchli zararlash: nishonni o'z vaqtida razvedka qilish, o't ochish vositalarini ularning jangovar imkoniyatlariga qarab mohirona qo'llash; o't ochishning aniqligi, uni qo'llashning qo'qqisdan va o'ta zichlikda hamda yuqori tezlikda qo'llanishi; jangda o't ochishni mohirona boshqarish orqali erishiladi.

O't ochish:

• *qurol turi bo'yicha* — o'qotar, granatomyot, piyodaning jangovar mashinalari (bronetransportyorlar), tanklar, artilleriya, zenit vositalari va boshqalar;

• *otish usuli bo'yicha* — to'g'ridan-to'g'ri, yarim to'g'ri va yopiq o't ochish pozitsiyasidan otish bilan farqlanadi.

O'qotar qurollarning o't ochish turlari quyidagilar:

- *taktik qo'llanishi bo'yicha* — sidirg'asiga kesib otish (o't qo'qqisidan, yaqin masofadan bir yo'nalishda ochiladi) va yig'ilgan tartibda (bitta nishonga motoo'qchi guruhning yoki seksiyaning barcha turdagi o'qotar qurollari bilan o'q uzish);

- *otish yo'nalishi bo'yicha* — frontal (nishon frontiga perpendikular ravishda), qanotdan (nishon qanotiga, uning frontiga parallel ravishda) va kesishma o'q uzish (bitta nishonga kamida ikki yo'nalishdan o'q uzib olib borish);

- *otish qizg'inligi bo'yicha* — bittalab o'q uzib otish, qisqa va uzun sidirg'alar bilan hamda barcha turdagi o'qotar qurollardan uzluksiz o'q uzish;

- *otish usuli bo'yicha* — joydan, to'xtab (qisqa to'xtab), yurib ketayotib, bordan, nuqtaga qarab o't ochish, front bo'yicha olovni yoyib, ichkariga olovni yoyib, maydon bo'yicha va boshqalar.

Artilleriya olovi turlari o'z ichiga: alohida nishon bo'yicha o't ochish, jamlangan, to'siqli (harakatli va harakatsiz) yoppasiga o'qqa tutish va boshqalarni oladi.

Mudofaani tashkillashtirishda, ayniqsa, tog'larda, barcha turdagi qurollarni jalb qilgan holda ko'ppqatlamli va ko'ppqavatli olov hosil qilinadi. Dushmanning tirik kuchlariga alohida o't ochish vositalari yoki motoo'qchi guruh va seksiyaning o'qotar qurollaridan yog'ilgan olovi bilan otib zarar yetkaziladi.

Jangda motoo'qchi (tank guruhi (seksiyasi tanki)), joyning qulay sharoitlaridan foydalanib, o't ochishning harakat bilan mohirona birlashtirib va manyovrni keng qo'llashi kerak. Manyovr kuchlar va vositalari o't ochish bilan o'tkaziladi.

Kuch va vositalar manyovri dushmanning jangovar tartibidagi eng zaif joyiga, ayniqsa, qanotlar orqa tomoniga hamda o'z bo'linmalarini dushman zarbidan o'z vaqtida chiqarish uchun o'tkaziladi. Kuch va vositalar manyovri turlari bo'lib qurshov, aylanib o'tish, ularning birikmasi va chekinishi hisoblanadi.

Aylanib o'tish — ancha ichkarilama manyovr dushmanning orqa tomonidan zarba berish maqsadida o'tkaziladi.

Chekinish — o'z qo'shinlarini dushman zarbidan chiqarib olish va qulay holatini egallash uchun qo'llaniladigan manyovr. U faqat katta komandir ruxsati bilan o'tkaziladi.

Manyovr g'oyasi bo'yicha oddiy bo'lishi, ya'ni tezda, yashirincha va dushman uchun qo'qqisdan o'tkazilishi kerak. Uni amalga oshirish uchun dushmanni olovli zararlash natijasida ochiq qanotlari, oraliqlar, joy sharoitlari, yashirincha borish yo'llari, tutun va aerosollar, mudofaada esa bundan tashqari, transheyalar va aloqa yo'llari inobatga olinadi.

Olovli manyovr dushmanni samaraliroq zararlash uchun qo'llaniladi. U guruhning (seksiyaning) bitta muhim nishon bo'yicha olovini yig'ishga, bir nishondan boshqasiga olovni o'z vaqtida ko'chirish va guruh bilan bir vaqtda bir necha nishonga o't ochishni olib borishda ifodalanadi.

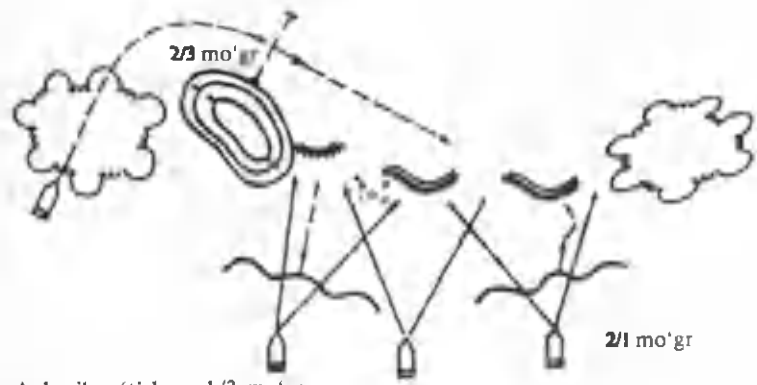
Motoo'qchi (tankchi) guruhlar (seksiyalar, tanklar) harakatini jangovar ta'minlash, jangovar shaylikni ushlab turishga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish va tashkillashtirish hamda uning jangovar qobiliyatini saqlab qolish, qo'yilgan vazifalarni o'z vaqtida va muvaffaqiyatli bajarish uchun qulay sharoitlar yaratib berishda ifodalanadi. U jangning barcha turlarida: mashq o'tash paytida va joyda joylashganda, komandir qarori asosida tashkillashtiriladi va o'z ichiga razvedka, qo'riqlash, niqoblash, muhandislik ta'minlash va kimyoviy himoyalaniшни oladi.

Motoo'qchi (tankchi) guruhlar (seksiyalar, tanklar) komandiri o'q-dorilar, yoqilg'i zaxiralarni o'z vaqtida to'latib olish chora-tadbirlarini, jangovar mashinalar va qurol-aslahalarga texnik xizmat ko'rsatishni, shaxsiy tarkibni individual himoya va maxsus tozalash, oziq-ovqat va boshqa moddiy vositalar bilan ta'minlashi hamda askar va serjantlarning anjomlarini to'laligini tekshirish, ulardan to'g'ri foydalanishni nazorat qilib borishi kerak.

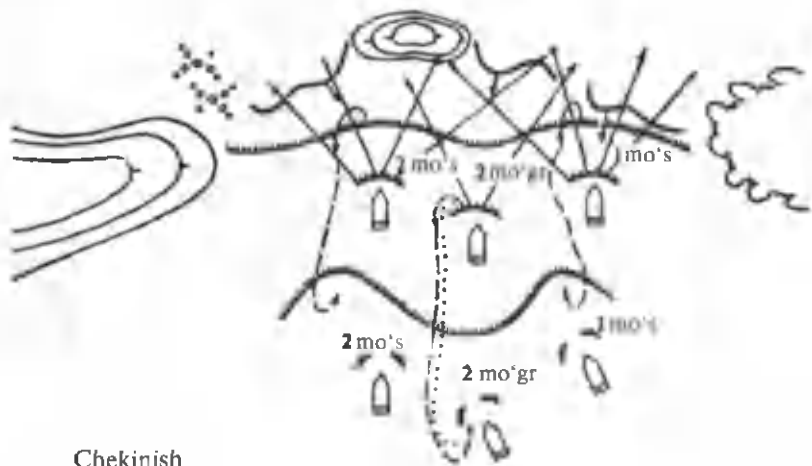
Anjomlarga askar va serjantlar uchun mo'ljallangan aslaha va boshqa buyumlar kiradi. U ko'tarib yuriluvchi va tashiluvchi qismlarga bo'linadi. Anjomlarni ko'tarib yuriluvchi qismi, qoidaga ko'ra, askarda va serjantda bo'ladi hamda o'ziga shaxsiy qurol, o'q-dorilar, gazniqob (respirator), piyodalar belkuragi, po'lat shlem, bronejilet, dala anjomlari, suvli flyaga buyumlar xaltasini o'z ichiga oladi. Buyumlar xaltasida: qozoncha, qoshiq, krujka, quruq payok, individual aptechka, suvni zararsizlantiruvchi vositalar va shaxsiy gigiyena buyumlari joylashtiriladi. Komandirning qarori bilan olib yuriladigan anjomlarinig tarkibi o'zgartirilishi mumkin.

Qurshov

Aylanib o'tish 1/3 mo'gr

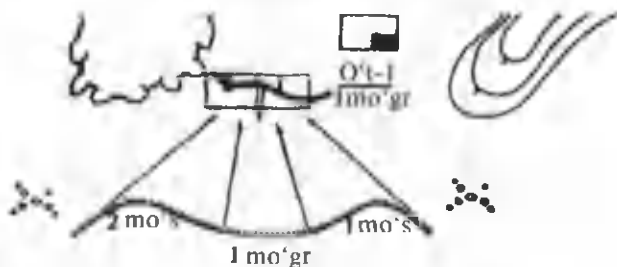

Chekinish

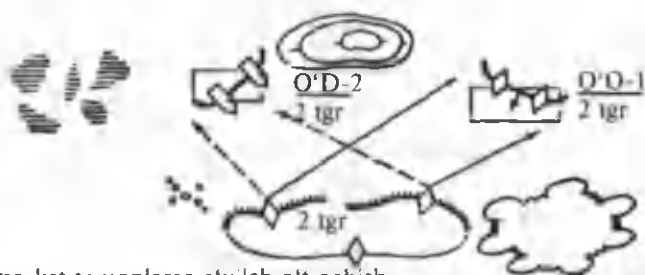
13-rasm. Bo'linmalarning jangdagi manyovri (variant).

Qurshov — dushman qanotiga zarb berish uchun amalga oshiriluvchi manyovr.

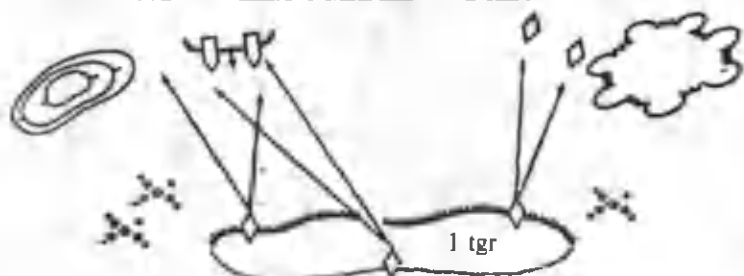
Qurshov, odatda, olovli va taktik hamkorlikda amalga oshiriladi, aylanib o'tish esa frontdan harakatlanuvchi taktik hamkorlikda.

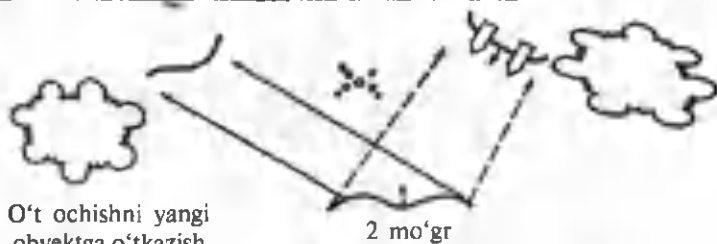
Bir tomonga g'ujlab o't ochish

Ketma-ket tomonlarga g'ujlab o't ochish

Taqsimlab o't ochish

O't ochishni yangi obyektga o'tkazish

14-rasm. Olovli manyovr (variant).

Barcha qolgan buyumlar anjomlarning tashib yuriluvchi qismiga kirib, ular piyodaning jangovar mashinalarida (bronetransportyorlarda, avtomobillarda, tanklarda) olib yuriladi. Ishlatish bo'yicha qo'llanmalar va boshqa qo'llanma hujjatlarga muvofiq joylashtiriladi.

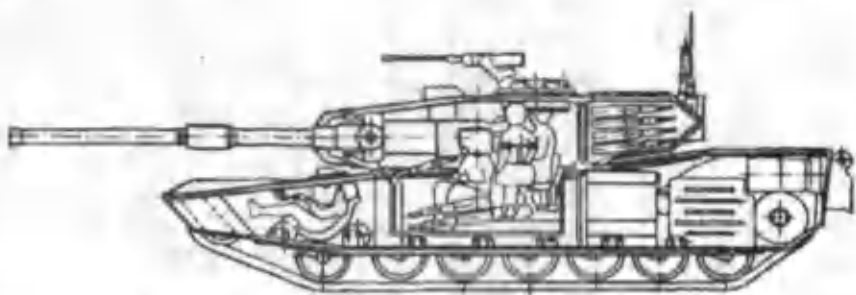
Zamonaviy armiya qurollarining asosiy turlari: tanklar, jangovar samolyotlar, vertolyotlar va artilleriyaning taktik-texnik tavsiflari hamda ularning zaif tomonlari

Hozirgi paytda rivojlangan davlatlarning Qurolli Kuchlarida yangi va mavjud bo'lgan tank namunalari ishlab chiqarishga katta e'tibor berilyapti. Zamonaviy jangda tanklarning taktik-texnik tavsiflariga bo'lgan talab doimo ortib bormoqda. Dushman bilan muvaffaqiyatli jangovar harakatlar olib borilishi uchun qudratli qurol-aslahaga, yaxshi optik asboblarga, zamonaviy nishonni aniqlash vositalariga, kerakli o'q-dorilar komplektiga, quvvatli dvigatel qurilmasiga, ishonchli yurish qismiga ega bo'lish kerak.

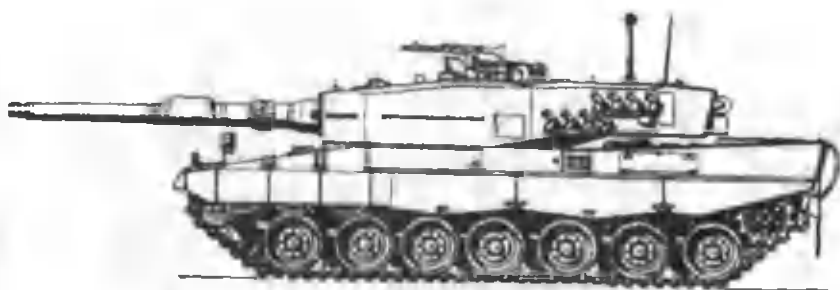

15-rasm. «M1A1» tanki.

«M1A1» tankining taktik-texnik tavsiflari. «M1A1» tanki AQSH armiyasida qurol-aslahasi sifatida turadi. Jangovar og'irligi — 55,9 tonna, eng yuqori tezligi — 66 km/s, to'p kalibri — 120 mm, dvigatel quvvati — 1500 ot kuchi, ekipaji — 4 kishi.

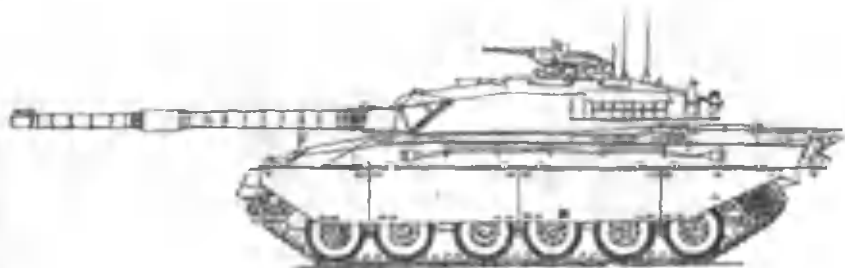

16-rasm. M1 «Abrams» tanklarining klassik joylashuv sxemasi.

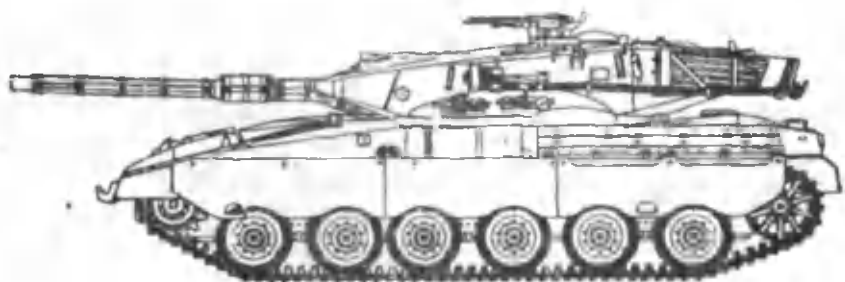
17-rasm. «Leopard-2K» tanki.

«Leopard-2K» tankining taktik-texnik tavsifi. «Leopard-2K» tanki Germaniya armiyasining quroli hisoblanadi. Jangovar og'irligi — 50,5 tonna, eng yuqori tezligi — 68 km/s, to'p kalibri — 120 mm, dvigatel quvvati — 1500 ot kuchi, ekipaji— 4 kishi.

18-rasm. «Chellenjer-2» tanki.

«Chellenjer-2» tankining taktik-texnik tavsifi. «Chellenjer-2» tanki Buyuk Britaniya armiyasining quroli hisoblanadi. Jangovar og'irligi — 62,5 tonna, shosseda yurish zaxirasi — 450 km, ekipaji — 4 kishi.

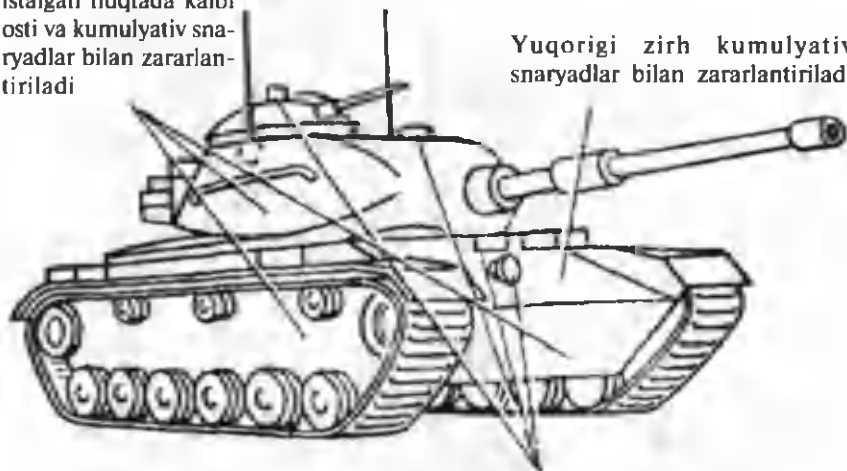

19-rasm. «Merkava Mk.1» tanki.

«Merkava Mk.1» tankining taktik-texnik tavsifi. «Merkava Mk.1» tanki Isroil armiyasining quroli hisoblanadi. Jangovar og'irligi — 56,0 tonna, yuqori tezligi — 46 km/s, shosseda yurish zaxirasi — 500 km, ekipaji — 4 kishi.

Bashnya va korpus istalgan nuqtada kalbr osti va kumulyativ snaryadlar bilan zararlaniriladi

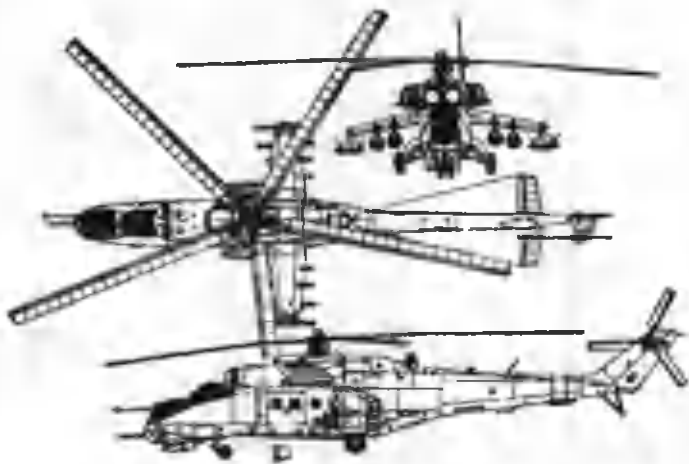
Yuqorigi zirh kumulyativ snaryadlar bilan zararlaniriladi

Kuzatuv asboblari, faralar o'qotar qurol olovi bilan zararlaniriladi

20-rasm. Tankning zaif joylari.

Jangovar vertolyotlar

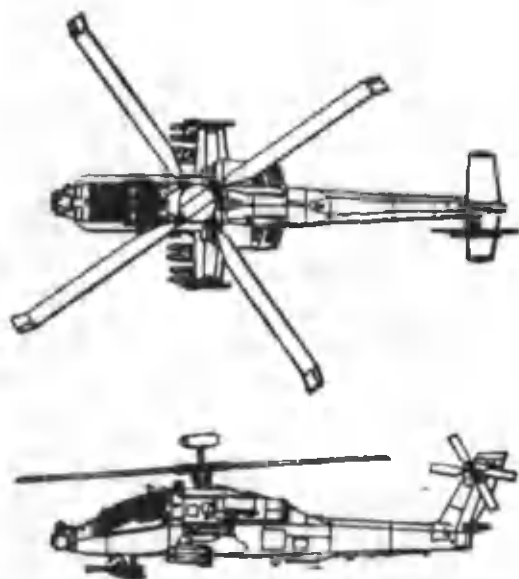
21-rasm. MI-24 B jangovar vertolyoti.

Taktik-texnik tavsifi. Bo'sh vertolyotning og'irligi — 8500 kg, dvigatel quvvati — 2225 ot kuchi, eng yuqori tezligi — 320 km/s, uchishining eng yuqori balandligi — 4600 m, uchish uzoqligi — 1000 km, ekipaji — 2 kishi (uchuvchi va operator).

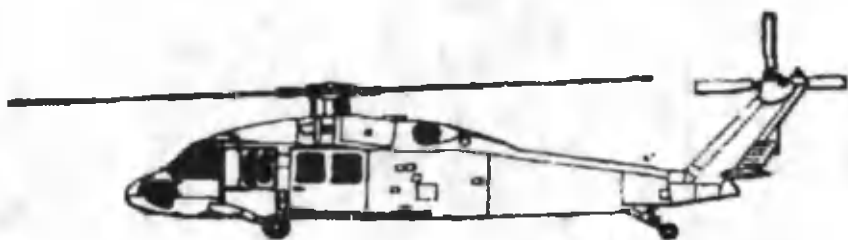
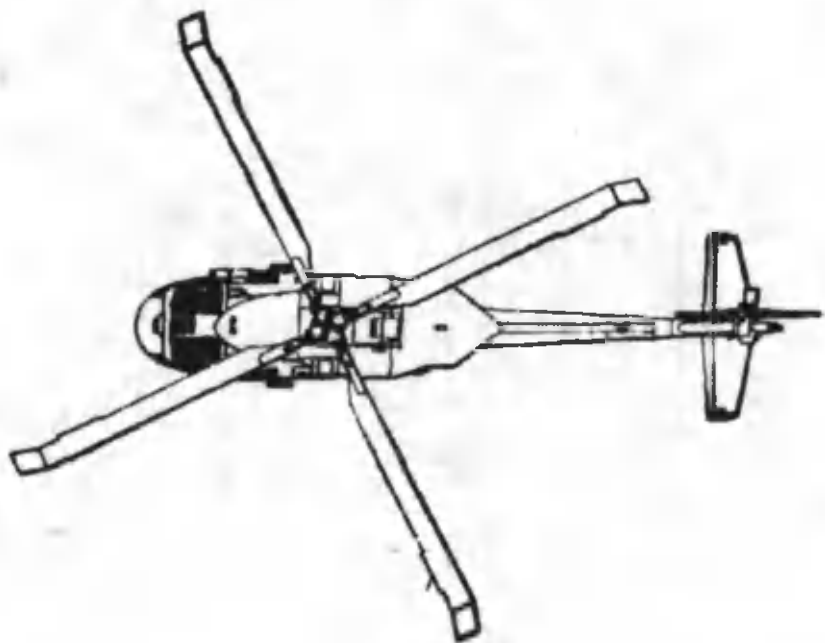
22-rasm. KA-52 «ALLIGATOR» jangovar vertolyoti.

Taktik-texnik tavsifi. Bo'sh vertolyotning og'irligi — 7700 kg, dvigatel quvvati — 2225 ot kuchi, eng yuqori tezligi — 350 km/s, uchishining eng yuqori balandligi — 5000 m, ekipaji — 2 kishi.

23-rasm. AN-64D «Apach Longbou» jangovar vertolyoti.

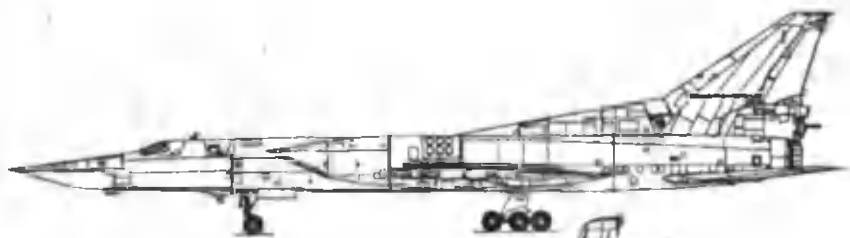
Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 261 km/s, eng baland uchishi — 3800 m, vertolyot uzunligi — 17,7 m, balandligi — 4,9 m, ekipaji — 2 kishi (uchuvchi va operator), uchish uzoqligi 6 km. gacha bo‘lgan «Xellfayr» raketasiga ega. AQSH armiyasi qurollangan.

24-rasm. UH-64 «Blek Xok» AQSH quruqligidagi kuchlarining asosiy transport vertolyoti.

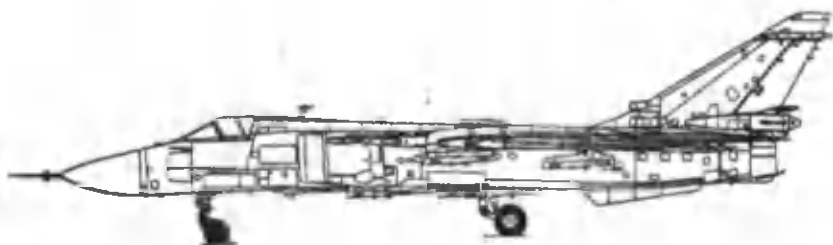
Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 361 km/s, eng baland uchishi — 5790 m, vertolyot uzunligi — 15,2 m, balandligi — 5,1 m.

Jangovar samolyotlar

*25-rasm. Uzoqqa raketa tashuvchi-bombardimonchi
TU-22-MZ.*

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 2300 km/s, eng baland uchishi — 13300 m, samolyot uzunligi — 42,4 m, balandligi — 11 m.

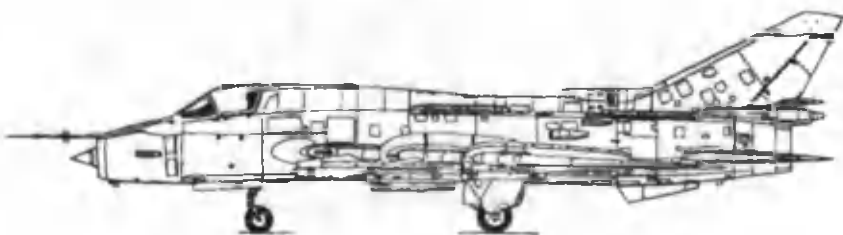
26-rasm. Front bombardimonchi SU-24 samolyoti.

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 1700 km/s, eng baland uchish — 11000 m, samolyot uzunligi — 24 m, balandligi — 6 m.

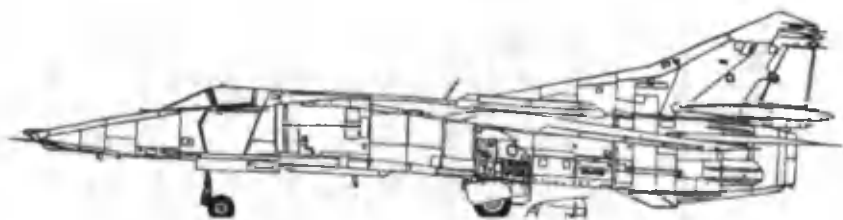
27-rasm. Razvedkachi-bombardimonchi MIG-26RB.

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 3000 km/s, eng baland uchishi — 23000 m, samolyot uzunligi — 21,5 m, qanotlari uzunligi — 13,4 m. Samolyot havo razvedkasi uchun mo'ljallangan. Samolyotda bir-birini to'ldirib turuchi har xil razvedka qurilmalari, foto, radiotexnik va radiolokatsion razvedka jihozlari o'rnatilgan.

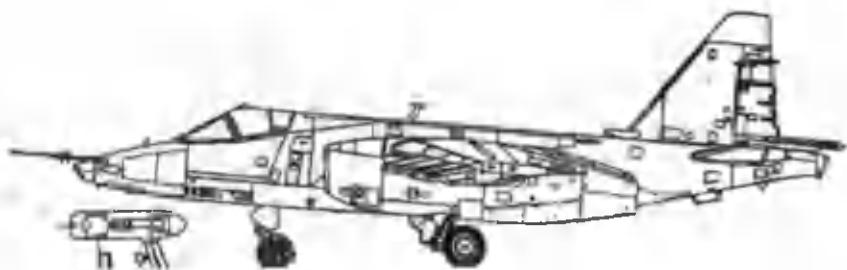
28-rasm. Qiruvchi - bombardimonchi SU-17.

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 1900 km/s, eng baland uchishi — 15200 m, samolyot uzunligi — 18,9 m, balandligi — 4,9 m.

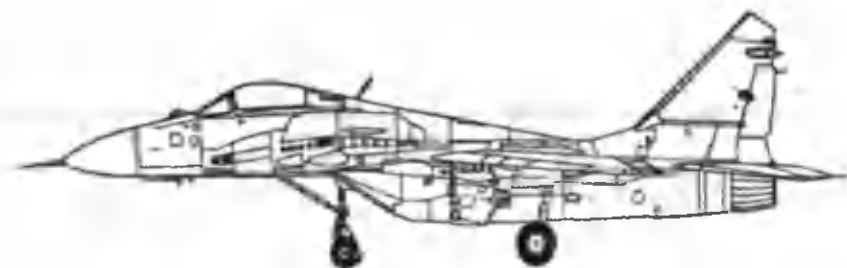
29-rasm. Qiruvchi - bombardimonchi MIG-27.

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 1800 km/s, eng baland uchishi — 15600 m, samolyot uzunligi — 16,7 m, balandligi — 5,7 m.

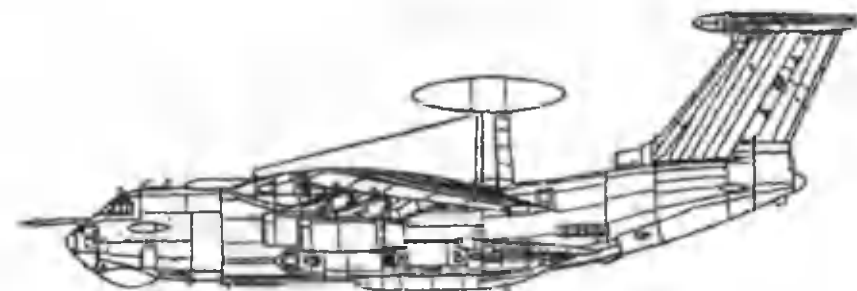
30-rasm. Shturmchi SU-25.

Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 970 km/s, eng baland uchishi — 7000 m, samolyot uzunligi — 15,5 m, balandligi — 4,8 m.

31-rasm. Front qiruvchisi MIG-29.

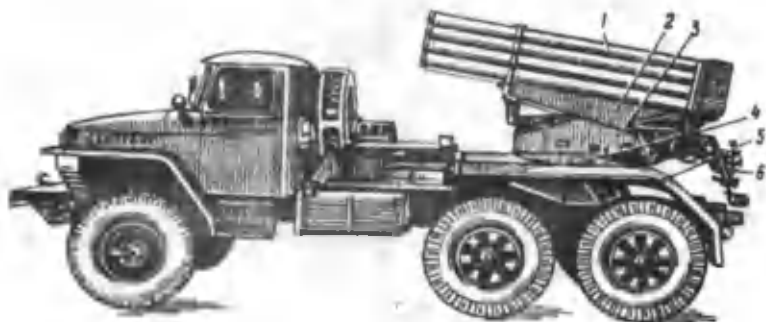
Taktik-texnik tavsifi. Eng yuqori tezligi — 2450 km/s, eng baland uchishi — 18000 m, samolyot uzunligi — 17,3 m, balandligi — 4,7 m.

32-rasm. Uzoqdan radiolokatsion kuzatish (dozor), aniqlash va to'g'rilash-samolyoti A-50.

Taktik-texnik tavsifi. Patrullash tezligi — 600 km/s, eng baland uchishi — 10200 m, uchish davomiyligi — 7 soat, samolyotning uchish ekipaji — 5 kishi, samolyot uzunligi — 46,5 m, balandligi — 14,5 m. IL—76 samolyoti bazasida yaratilgan.

Artilleriya

33-rasm. Reaktiv artilleriyasining jangovar mashinasi:

1—truba; 2—lyulka; 3—asos (tayanch); 4—pogon; 5—rama;
6—mo'ljalga olish moslamalari.

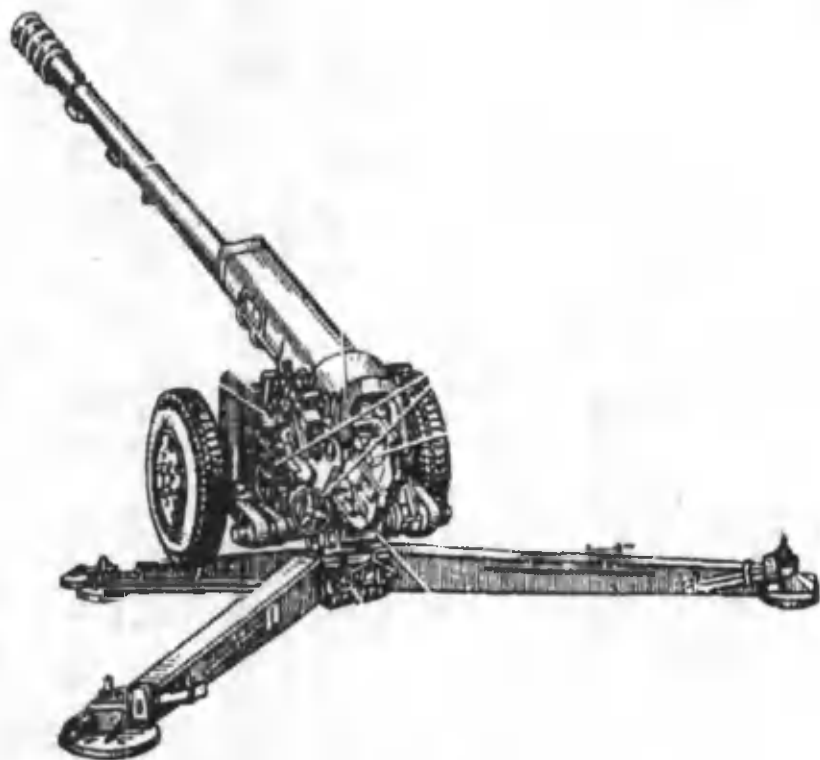
Taktik-texnik tavsifi. Otish uzoqligi — 20 km va undan ortiq, jamlanmasi — 120 snaryad, snaryad og'irligi — 66 kg, raschyoti — 6 kishi.

34-rasm. 120 mm.li minomyot:

1—stvol; 2—ikki marta o'qlashdan saqlagich; 3—nishonga oluvchi;
4—burish mexanizmi; 5—ko'tarish mexanizmi;
6—ikkioyoq-lafet; 7—gorizontlash mexanizmi;
8—amortizator; 9—tayanch plitasi.

Taktik-texnik tavsifi. Otish uzoqligi — 100 m.dan 5700 m.gacha, jangovar jamlanmasi — 80 ta snaryad, raschyoti — 5 kishi.

35-rasm. 120 mm.li D-30 zambaragi jangovar holatda.

Taktik-texnik tavsifi. Otish uzoqligi — 15,3 km. gacha, jangovar jamlanmasi — 80 ta snaryad, snaryad og'irligi — 21,7 kg.

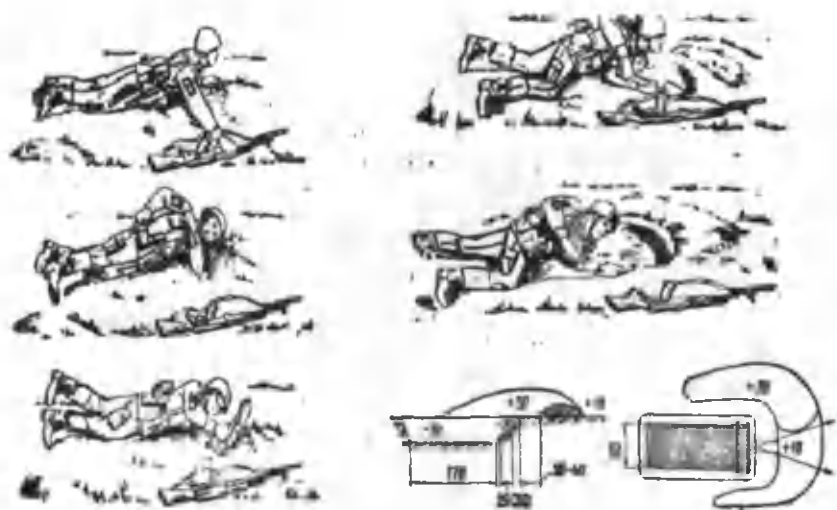
2-bob. ASKARNING JANGDAGI HARAKATI

Mudofaada olovli pozitsiya haqida tushuncha. Uni tanlashning tartibi, holatni egallash, jihozlanishi. Mudofaaga mahalliy premetlarni moslashtirish, o'q otish sektorini tozalash va okopni niqoblash.

O't ochish pozitsiyasi — bu askar bilan dushman jang olib borish joyi yoki joy uchastkasi. O't ochish pozitsiyasi joyga bog'liq holda

tanlab olinadi va u askar tomonidan shunday tanlab olinishi kerakki (yoki komandir ko'rsatishi), u yerdan oldinda turgan dushman kuzatuv olib borishi mumkin bo'lgan joy yaxshi ko'rinib turishi kerak. Agar oldinda ochiq joyda jangovar harakatlar olib borish turgan bo'lsa, askar unga ko'rsatilgan o't ochish pozitsiyasi joyini diqqat bilan o'rganib chiqishi kerak. O't ochish pozitsiyasi dushman olovi ostida egallanishi mumkin.

Dushman olovi ostida yotib otish uchun bir kishilik okop qazish quyidagicha bajariladi: tanlangan joyda askar qurolini o'zidan o'ngroqqa cho'zilgan qo'l uzoqligida stvolni og'zini dushmanga qaratib yerga qo'yadi; chap biqinga yonboshlab, piyodalar kuragini g'ilofdan chiqaradi; keyin kurakning dastasidan ikki qo'llab ushlab, o'ziga qarab urib chimni kesadi.

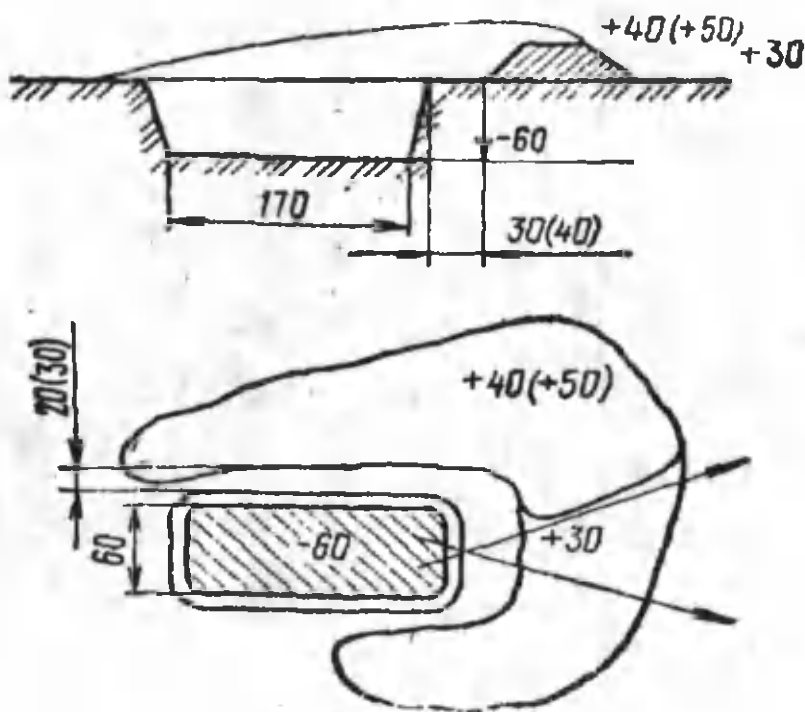
36-rasm. Avtomatdan yotib otish uchun bir kishilik okop qazish ketma-ketligi.

Chimni olib bo'lib, uni yoniga qo'yadi, okopni qazib uni Brustverni niqoblashga ishlatish mumkin bo'lishi uchun tuproq boshidan oldinga, keyin esa yon tomonga tashlanadi, u o'qlar, snaryad yoki mina parchalaridan saqlanishni taxminlaydi.

Ishlash paytida bosh imkon qadar, yerga yaqinroqda ushlanishi kerak, dushmanni uzluksiz kuzatib turish mumkin bo'lsin. Okopning old qismini 20 sm.cha qazib, askar ozgina orqaga siljiydi va qolgan qismini qazishni davom ettiradi. Okop kengligi 60 sm, uzunligi esa

170 sm bo'lishi kerak. Ish oxirida Brustver joyning muhiti rangiga moslab niqoblanadi.

Agar dushman faollik ko'rsatmasa, okopni jihozlash ishlari davom ettirilaveradi, u tizzalab otish uchun 60 sm.ga chuqurlashtiriladi va moslashtiriladi (37-rasm), keyin esa 110 sm.gacha turib otish uchun chuqurlashtiriladi.

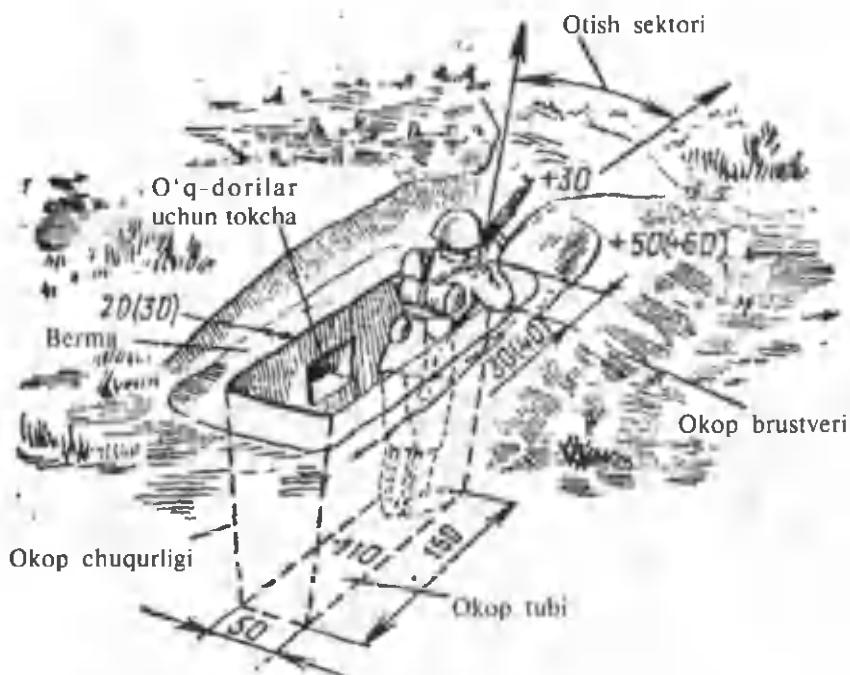

37-rasm. Avtomatdan tizzalab otish uchun okop.

Qulay sharoitlarda, ayniqsa dushman o'zini passiv ko'rsatganda, guruh komandirining ko'rsatmasi bo'yicha yoki mustaqil ravishda bir kishilik okoplar guruh pozitsiyasiga o'zaro birikadi va ular to'liq profilga (ko'rinishga) yetkaziladi.

Shu maqsadda askar okopdan chiqmasdan, o'zining chapdagi qo'shnisiga chiqish uchun birlashtiruvchi yo'l qaziydi.

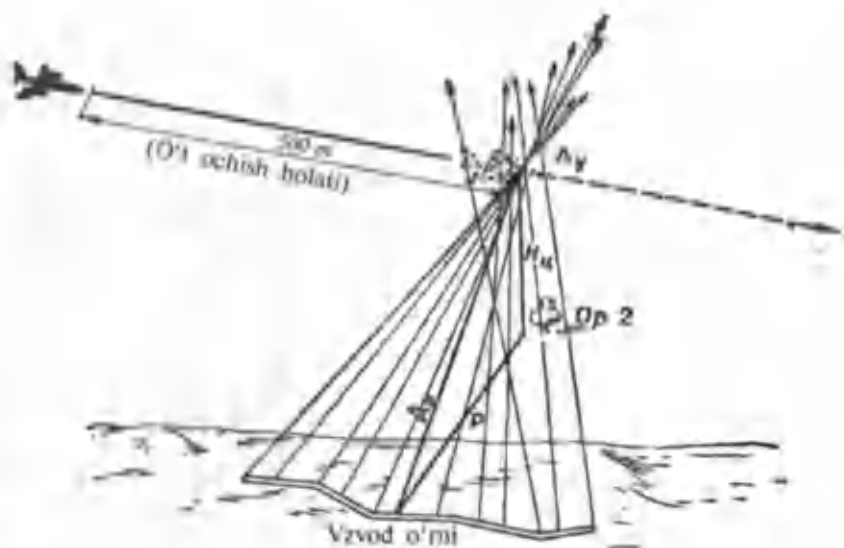
Ish tartibi bir kishilik okop qazitish tartibi bilan bir xil. Agar okop oldida buta yoki baland o'tlar bo'lsa, ko'rinishni yaxshilash va otish uchun ulardan tozalanadi, biroq buni dushman sezmasligi kerak. Bulardan tashqari tungi jang oldidan mo'ljallagichsiz avtomatlar va pulemyotlar otishga shay holatga keltiriladi.

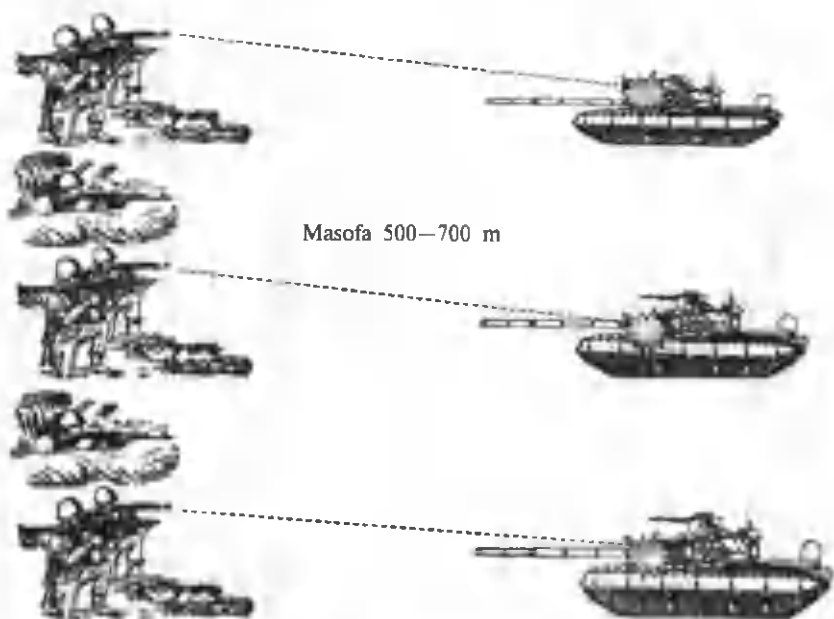
38-rasm. Avtomatdan turib otish uchun okop.

Okopdan o't ochishda askarning xavfsizligini ta'minlash uchun mahalliy predmetlardan (qurigan o't, shox-shabba va shu kabilar) foydalaniladi, joy tusiga moslashgan niqoblash to'rlarini ham ishlatish mumkin. Okopning old qismida otish sektorini tozalash kerak, bu yerdan askar hujumga yotgan dushmanga qarata o't ochadi hamda jang maydonini kuzatib boradi.

Dushmanning tanki yaqinlashishiga qarab, unga granatomyotning haqiqiy o't ochish uzoqligida RPG-7 bilan zarba beriladi.

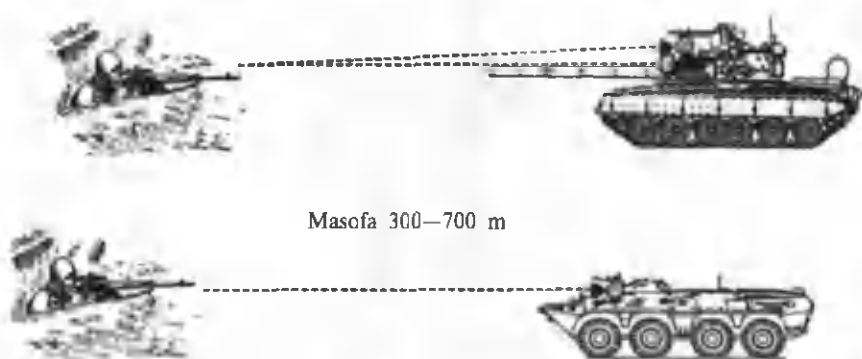

39-rasm. Samolyotlarga to'siqli o't ochish.

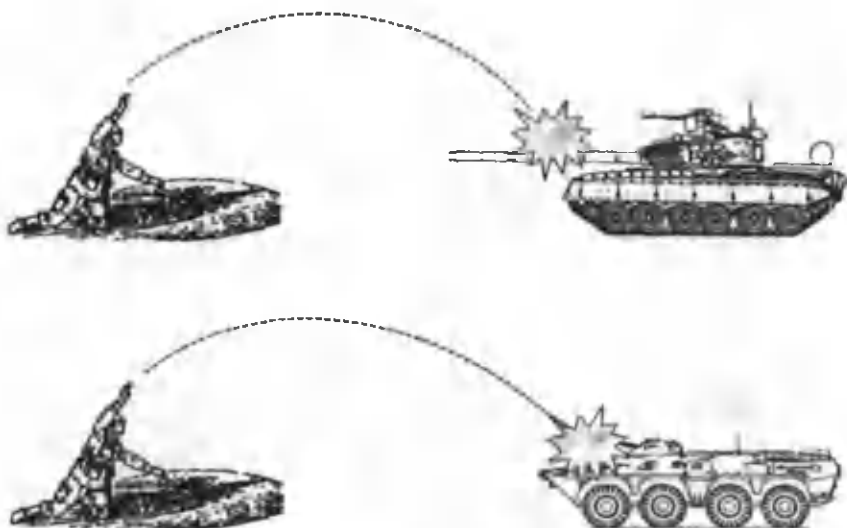
40-rasm. Granatomyotning haqiqiy o't ochish uzoqligida RPG-7 dan tanklarni zararlash.

Merganlar tank va bronetransportyorning otish qurilmalariga uni ishdan chiqarish maqsadida o't ochishadi.

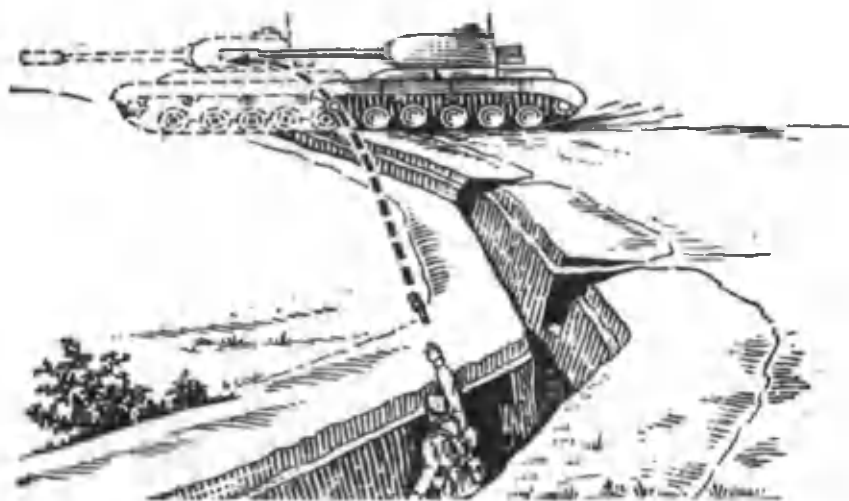
41-rasm. Tank va BTRning kuzatuv asboblariga merganlarning o'q uzishi.

Dushmanning tanki yaqinlashishiga qarab, granataning haqiqiy o't ochish uzoqligida tankka qarshi undan foydalaniladi.

42-rasm. Granata uloqtirib tankni zararlash.

Mudofaaning old marrasidagi transheyaga tanklar tushsa, ular tankning ust qismiga otiladigan granatalar orqali zararlantiriladi.

43-rasm. Qanot bo'ylab harakatlanayotgan tankka granata uloqtirish.

Tanklar va boshqa harakatlanayotgan zirhli obyektlarga qarshi kurash minalar yordamida olib borilishi mumkin. Joylarda, tankka qarshi minalarni, mina g'ovlari o'rnatadigan mashina yordamida, askarlar esa qo'lda o'rnatadilar.

Dushman zirhlangan mashinalarni tuzatish asboblariga pulemyotchi va mergan ham o't ochib kurashishi mumkin.

Alohida hollarda guruh komandirining buyrug'i bo'yicha tanklar bilan kurashish uchun askar tayinlanadi. U joy relyefidan foydalanib, guruh olovi yoki to'pchilar ostida qo'l granatasi bilan tanklarga yaqinlashgan holda ularni yo'q qiladi.

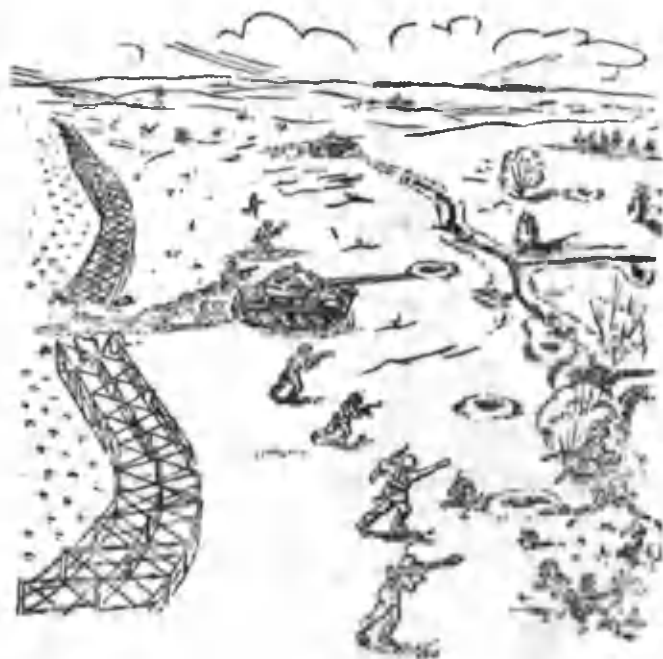
Pozitsiyaga yorib kirgan dushmanni yo'q qilish

Agar dushmanning alohida guruhlari mudofaaning old marrasiga yorib o'tib transheyalarga tushsa, askarlarning tarqab ketmasligi uchun avvaldan tayyorlanib qo'yilgan «kirpi» va «ayrilar» darhol o'rnatiladi. G'ovlarni qo'yib bo'lib, yorib kirgan dushman bilan jangga kirishiladi va bir vaqtda transheya ichida harakatlanishga intilgan yoki g'ovlarni transheyadan chiqarib tashlamoqchi bo'lgan (portlamoqchi bo'lgan) dushman kuzatiladi. Ularni qisqa masofadan otib, granata uloqtirganga qo'l janggiga o'tib yo'q qiladi.

Askarning hujumdagi harakati. Transheyadan hujumga o'tishga tayyorlanish va o'tish. Jang maydonida harakatlanish usullari va uslublari. Jangda to'siqlar va g'ovlardan o'tish. Hujum paytida dushmanni yo'q qilish usullari. Okoplarda va transheyalarda qo'l va o't ochish janglarini olib borish

Hujumda askar dushmanni o't ochib, zararlash natijalaridan foydalanib, guruh (seksiya)ning boshqa askarlari bilan o'zaro harakatlangan holda bor kuchini to'liq ishlatgan holda harakatlanadi.

Hujumdan oldin u o'zining vazifasini, seksiya va guruhi vazifasini, zararlash uchun nishonlarni va o't ochish tartibini aniqlashi, tank raqamini (tanish belgisini) va shu tank ortidan harakatlanayotgan seksiyani va boshqa o't ochish vositalari bilan o'zaro harakatni bilishi lozim. Yayov tartibda hamlaga o'tganda — piyoda holatga o'tish joyi va tartibi, seksiya zanjiridagi joyi, g'ov to'siqlardan o'tish tartibini bilishi; komandir o'rgatgan signallarni eslab qolishi; qurolning sozligini tekshirishi va uni jangga shaylab qo'yishi; o'q-dorilar sonini tekshirib chiqishi va kerak bo'lsa, ularning o'rnini to'ldirishi; shaxsiy himoya vositalari sozligi va sonini, ust-boshi va unga taqilgan narsalarning to'g'riligini tekshirib ko'rish zarur.

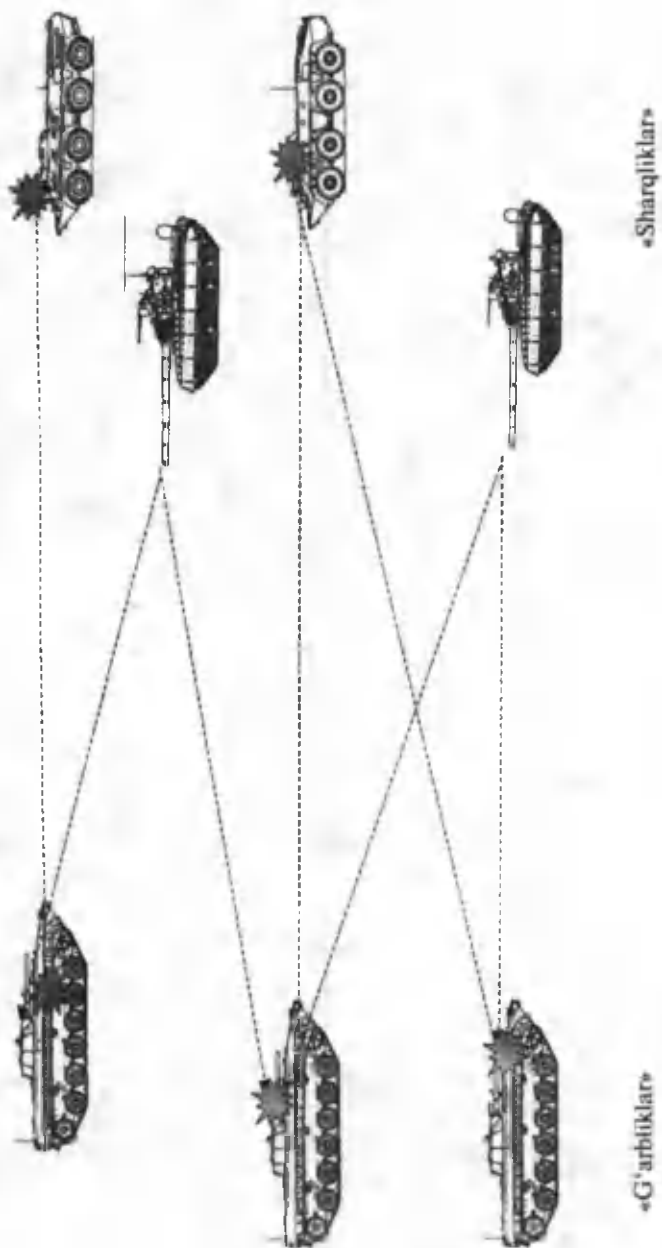
44-rasm. Zanjirga yoyilish.

45-rasm. Dushman transheyasida granataning portlashi.

46-rasm. Dushman transheyasida jang.

47-rasm. BMP mudofaada turibdi, to'p va pulemyotlar olovi bilan BTR va tankda hujumga o'tgan bo'linmalarga zarar yetkazmoqda. Tanklar BMPga o'q uzib, ularni zararlamoqda.

Parchalangan qo'l va tankka qarshi granatalarni uloqtirish usullari. Dushman olovi ostida okop qazish va niqoblash. Askarning tungi hujumdagi harakati va suv to'siqlaridan o'tishi

Granatani uloqtirish quyidagi usullarda amalga oshiriladi: uloqtirishga hozirlik ko'rish (granatani o'qlash va uloqtirish holatini qabul qilish) va granatani uloqtirish.

Granatani o'qlash «**Granatalar hozirlansin**» komandasiga ko'ra, jangda esa mustaqil tarzda amalga oshiriladi. Granatani o'qlash uchun, uni sumkadan olib, korpus trubkasidan tiqinni chiqarish va zapalni trubkaga burab kiritish lozim. Shunda granata uloqtirish uchun tayyor bo'ladi.

48-rasm. Zapalni burab o'rnatish va saqlovchi tortiqni sug'urish.

Granatani uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

— granatani qo'lga olib, barmoqlar bilan o't ochish tirgagini granata korpusiga siqib, tutiladi:

— o't ochish tirgagini mahkam siqib turgan holda ikkinchi qo'l bilan saqlovchi tortiq uchlari to'g'rilanadi va uni barmoq bilan halqasidan tortib, zapaldan sug'urib olinadi;

— quloch ochib, granatani nishonga qarata uloqtiriladi, mudofaa mobaynida qo'llaniladigan granata uloqtirilganda panaga o'tiladi.

Ayni paytda qurol tezkor harakatni taxminlovchi holatda bo'lmog'i lozim. Granataning bir joyda tik turgan holatda uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

— nishonga yuzlanib turiladi;

— granatani o'ng qo'lga (chapaqay — chap qo'lga), qurolni esa chap (o'ng) qo'lga olib, saqlovchi tortiq sug'uriladi;

— o'ng (chap) oyoq bilan, tizzani bukib, ortga bir qadam tashlanadi;

— tanani o'ngga (chapga) biroz burib (eshib), granata yoy bo'yicha pastga va ortga otiladi;

— o'ng (chap) oyoqni tez to'g'rilab turib, ko'krak nishon tomonga buriladi va granatani yelka uzra olib, uloqtiriladi. Granata uloqtirilayotganda tirsak qo'shimcha siltanadi.

a

b

d

e

49-rasm. Joyda turib granata uloqtirish usuli:

a, b, d, e — harakatlar ketma-ketligi.

Uloqtirish mobaynida tana og'irligi chap (o'ng) oyoqqa o'tkazilib, qurol keskin ortga tortiladi. Granatani tizzada turib uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi.

- tizzaga turiladi;
- granatani o'ng qo'lga, qurolni esa chap qo'lga olib, saqlovchi tortqi sug'urib olinadi;
- tanani ortga tashlab, o'ngga buriladi va quloch ochiladi;
- biroz ko'tarilib, granatani yelka uzra oshirib, harakat so'nggida chap oyoq tomonga keskin bukilib, uloqtiriladi.

Granatani yotgan holatda uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

- yotgan holda o't ochish holati qabul qilinadi;
- qurol yerga yotqizilib, granata o'ng qo'lga olinadi;
- chap qo'l bilan saqlovchi tortqi sug'urib olinib, yerga qo'llar bilan tiraladi va undan itarilib, tizzalarga turiladi;
- o'ng oyoqni biroz ortga tashlab, chap tizzaga, uni joyidan qo'zg'atmay turiladi va shu paytning o'zida quloch yoyiladi;
- o'ng oyoqni to'g'rilab, ko'krakni nishon tomon burib, oldinga yiqila borib, granata uloqtiriladi;
- qurolni olib, o't ochishga hozirlik ko'riladi.

Granatani harakat mobaynida uloqtirish uchun quyidagi harakatlar bajariladi:

- granatani yarim bukilgan o'ng qo'lda, qurol esa chap qo'lda tutilib, saqlovchi tortqi sug'urib olinadi;
- chap oyoq tashlanganda qo'l granata bilan birgalikda oldinga chiqariladi;
- navbatdagi qadam tashlanganda (o'ng oyoq bilan) qo'l yoy bo'yicha pastga ortga harakat qilishni davom etadi va ayni paytda tana o'ngga buriladi;
- uchinchi qadamda, chap oyoqni nishon yo'nalishi tomon uchiga qo'yib, o'ng tizzasi bukiladi va tana burilishi, quloch ochilishi to'xtatiladi;
- harakat tezligidan foydalanib, uloqtirish jarayoniga oyoq, tana va qo'l kuchini mujassamlashtirgan holda, granatani, yelka uzra oshirib uloqtiriladi.

Granatani avtomobildan uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

- o'rindiqda o'tirgan yoki ikki oyoqqa turib yoxud chap oyoqning tizzasini o'rindiqqa qo'ygan holat qabul qilinadi;

— granatani o'ng qo'lga, qurolni chap qo'lga olib, saqlovchi tortqi sug'urib olinadi.

— qurol tutgan chap qo'l bilan avtomobil borti ushlab turiladi va tanani ortga, ayni paytda o'ngga burib, granata bilan quloch ochiladi;

— granatani yelka uzra olib o'tib, oldinga keskin egilib, uloqtiriladi va bort ortiga yashiriniladi.

Agar avtomobil tuynukka ega bo'lsa, granatani uloqtirishdan oldin tuynukning qopqog'ini ochish, uloqtirgach esa yopilishi lozim.

Granatani tankdan (o'ziyurar artilleriya qurilmasidan) uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

— o'qlovchi hozirlangan granatani o'ng qo'lga olib, nishon tomonga buriladi va saqlovchi tortqini sug'uradi;

— tuynuk qopqog'ini turtib, uning dastasidan tutib turadi;

— tuynuk qopqog'ini ochib, granatani tuynuk orqali uloqtiradi va tuynuk qopqog'ini zudlik bilan yopib, qulflaydi.

Granatani transheya yoki okopdan uloqtirish uchun quyidagi amallar bajariladi:

— qurol okop yoki transheya qirg'og'iga yotqiziladi;

— granatani o'ng qo'lga olib, saqlovchi tortqi sug'urib olinadi;

— o'ng oyoqni imkon qadar ortga tortib, bel va oyoqlar biroz bukiladi va granata ushlagan o'ng qo'l oxirigacha yuqoriga, ortga tortiladi;

— chap qo'lga tiralgan holda keskin to'g'rilanib, granata uloqtiriladi va transheya (okop) ichiga yashirilinadi.

Dushmanning okop, transheya yoki ochiq joyda mavjud bo'lgan jonli kuchini yakson qilish uchun granatani gorizontga nisbatan 35° — 45° burchak ostida, nishon ustiga tik tushirib, imkon qadar sakratmasdan uloqtirish zarur.

Granatani binoning deraza va eshiklariga uloqtirish mobaynida ularga aniq tegishi talab etiladi, shuning uchun granata trayektoriyasi nishonga to'g'ri yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Granatalarni deraza va eshiklarga aniq tegishiga muntazam va davomli mashqlar bilan erishiladi. Granata uloqtirayotgan shaxs granatani uloqtirgach yashirinishi lozim, aks holda nishonga tegmay portlagan granata parchalari bilan o'zi yaralanishi mumkin.

Agar granata uloqtirilmagan va zapalidan saqlovchi tortqi sug'urilmagan bo'lsa, u komandirning kuzatuv ostida o'qsizlantiriladi.

«**Granata o'qsizlantirilsin**» komandasiga ko'ra zapal burab chiqariladi, lattaga (qog'ozga) o'raladi va granatalar qopchig'iga joylashtiriladi; korpus trubkasiga tiqin burab joylashtiriladi va granata o'z sumkasiga solinadi.

3-bob. RAZVEDKA

Kuzatish uchun joy tanlash

Joy va dushman razvedkasini olib borish uchun askar kuzatuvchi qilib tayinlanishi va kuzatish posti tarkibida harakatlanishi mumkin. Kuzatish posti joyda yashirincha jihozlanadi, niqoblanadi va dushmanni kuzatish uchun kerak bo'lgan barcha vositalar bilan ta'minlanadi. Kuzatish punkti uchun joy, joyni va dushmanning postdagi predmetlarini, o'z qo'shinlari harakatini ko'rsatilgan polosada imkon qadar uzoqlikdan kuzatish imkonini ta'minlashi kerak.

Odatda, kuzatish uchun polosa dushmanni razvedka qilishdan tashqari o'z qo'shinlari harakatini kuzatib borish; sektor faqat dushmanni va o'ta kesishgan sharoitli joyni kuzatish uchun belgilanadi. Kuzatuv postida okopda, transheyada, snaryad (bomba) portlagan chuqur maxsus jihozlangan inshootda, jangovar mashinada yoki kuzatish qulay bo'lgan joyda bo'lishi mumkin.

50-rasm. Kuzatuv postini ta'minlash.

Kompas — ufq (gorizont) tomonlarni to'g'ri aniqlash uchun kerak.

Yirik masshtabli xarita — 1:25000, 1:50000 unga kuzatuv postining shartli belgisining kuzatuv sektorini, dushman paydo bo'lib qoladigan yo'nalishni, dushman mudofaasining old chegarasini, uning o't ochish vositalari joylashuvi va boshqalarni chizish mumkinligi uchun kerak.

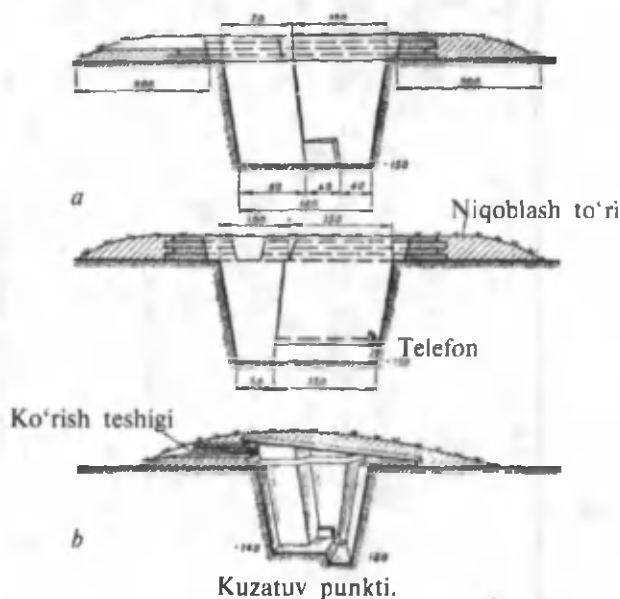
Durbin — bu kuzatish vositasi bo'lib, uning yordamida joy va dushmanni kuzatuvchi kuzatadi. Durbinning optika tizimi shunday qurilganki, undan kuzatilganda barcha predmetlar haqiqiy joylashuvchidan 2 dan 15 marotabagacha yaqin masofaga keltiriladi.

Kuzatish jurnali — kuzatish natijalari haqida barcha ma'lumotlarni kiritish uchun mo'ljallangan.

Soat — aniq vaqtni bilish uchun kerak.

Telefon (radiostansiya) — komandir bilan aloqa bog'lab turish hamda kuzatuv natijalarini yuborish uchun kerak.

Ofitser chizg'ichi va qalami — xaritada ishlash uchun mo'ljallangan. Kuzatuv punktida 51-rasmda ko'rsatilgan vositalar bo'lishi kerak.

51-rasm. Kuzatuv punkti:

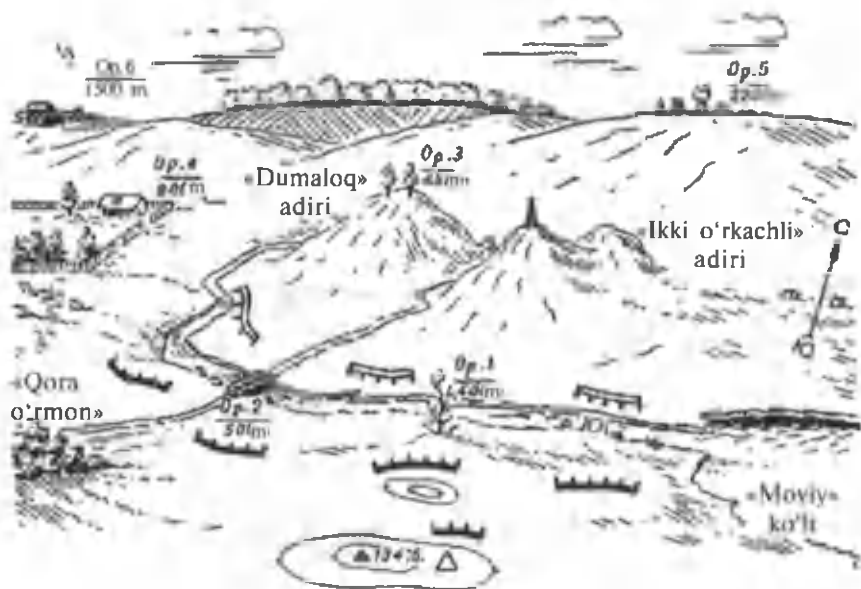
a — ochiq okop; b — yopilgan va kuzatish uchun tuynukka ega okop.

Kuzatuv posti plansheti — dala sharoitida dushmanni va joyni razvedka bilan kuzatuvni olib borishni shaxsiy tarkibiga o'rgatishda yordam ko'rsatish uchun mo'ljallangan.

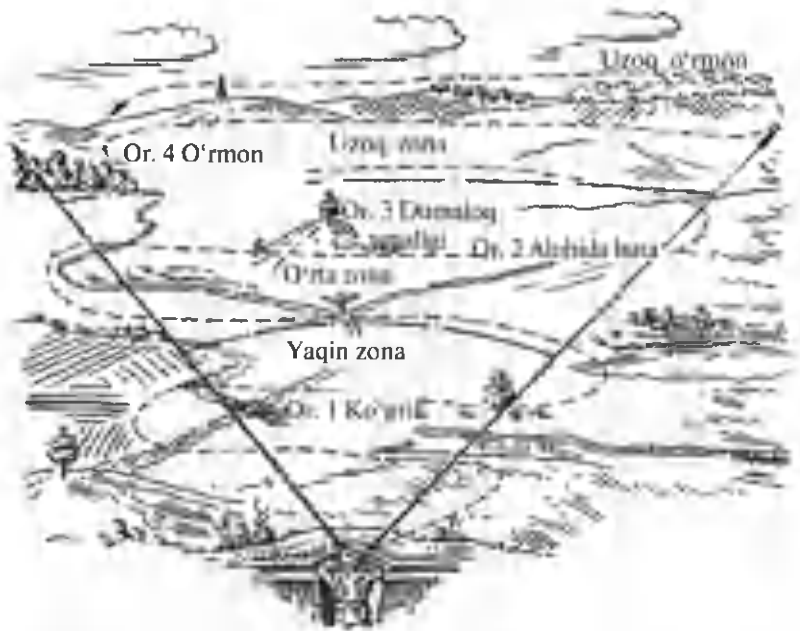
Joy va joydagi predmetlarni ko'rinishi cheklangan sharoitda o'rganish

Joy va joydagi predmetlarni kuzatish uchun qulay bo'lgan, qoidaga ko'ra kuzatish postidan kuzatib o'rganiladi. Oldinda joyni to'g'ri o'rganish uchun uning sxemasini tuzish kerak. Unga kuzatuv postining joyi, o'z qo'shinlarining old marrasi, dushman old marrasi chiziladi, orientirlar belgilanadi va ulargacha bo'lgan masofa aniqlanadi. Joy sxemasida shimol yo'nalishi ko'rsatilgan strelka chiziladi.

Kuzatish qulay bo'lishi uchun kuzatish sektori ichkariga qarata 2—3 zonaga bo'linishi kerak (yaqini 400 m.gacha — 800 m.gacha va uzog'i — odam ko'zi ko'rishi chegarasigacha). Zonalar chegarasi, odatda, orientirlar yoki joydagi predmetlar bilan belgilanadi.

52-rasm. Joy sxemasi.

53-rasm. Kuzatish sektorlarini zonalarga bo'lish.

54-rasm. Butalar ostidan joyni kuzatish.

55-rasm. Toshlardan foydalanib joyni kuzatish.

56-rasm. Daraxtdan foydalanib joyni kuzatish.

Kuzatish yaqin zonadan o'ngdan-chapga shartli belgilangan marralar bo'yicha o'zidan ichkariga qarab, joyni va joydagi predmetlarni birma-bir kuzatib chiqish yo'li bilan amalga oshiriladi. Joyning ochiq uchastkalari tezroq ko'rib chiqiladi, yopiqqlari esa aniqroq kuzatiladi.

Barcha ko'rgan va anglaganlarni kuzatuvchi kuzatuvni to'xtatmasdan komandirga bildiradi. Bildiruvda kuzatuvchi oriyentirni va undan qancha uzoqlikda (o'ngda, chapda, yaqinda, uzoqda) nima payqalganini aytadi, masalan, «ikkinchi oriyentir — chapga 50, yaqinga — 100, sariq buta yonida dushmanning kuzatuv punkti». Bularni u telefonda yoki radiostansiya orqali uzatadi.

Tunda kuzatishni olib borish, ayniqsa, mushkul. Shuni yodda saqlash kerakki, tog'da yuqoridan pastni ko'rish, pastdan yuqorini kuzatishdan ko'ra qiyin.

Shuning uchun kuzatish punkti joyi dara va past joylarda tanlanadi, chunki u yerdan dushmanni tezroq topish mumkin. Oriyentirlar sifatida joyda kontur chiziqlariga ega bo'lgan predmetlar tanlanadi. Tun sharoitida kuzatish tungi ko'rish asboblari yoki qurollanmagan ko'z yordamida olib boriladi.

57-rasm. Balandlikda harakatlanayotgan dushmanni kuzatish.

Joyda predmetlar va nishonlargacha bo'lgan masofani aniqlash

Masofa metrlarda o'lchanadi. Eng aniqroq masofa xarita masshtabi bo'yicha xaritani joy bilan solishtirish yo'li bilan aniqlashi mumkin. Razvedkachi masofani aniqlashning quyidagi usullaridan ko'proq foydalanadi:

1. Obyektlar (nishonalar)ning burchak o'lchamlari bo'yicha.

Buning uchun qaysidir oraliqlarda kuzatilayotgan chiziqli o'lchamlar va burchaklarni bilish lozim. Burchak kattaliklari durbinlar va kuzatishning boshqa vositalari yordamida o'lchanadi.

Misol. Bir qavatli uyning balandligi (8 m) durbinning ikki bo'lagiga (0—10) teng keladi. Nishongacha bo'lgan masofa quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$U = \frac{B_x \cdot 1000}{BU};$$

$$U = \frac{8 \cdot 1000}{5} = 1600 \text{ m.}$$

bu yerda, B_x — nishon balandligi;
 BU — minglarda berilgan burchak.

2. Otish paytidagi olov va tovush bo'yicha.

Tovush meteorologiya sharoitlariga bog'liq holda soniyasiga 330—340 m tezlikda tarqaladi (yoki taxminan 1 km.ni 3 soniyada bosib o'tadi). Yorug'lik tarqalishi esa o'ta tez (soniyasiga 300000 km.)

Misol. O'q ochish tovushi otish paytidagi olovdan to'qqiz soniyadan keyin razvedkachiga yetib keladi. O'q uzilgan qurolgacha bo'lgan masofani toping:

$$U = 9 : 3 = 3$$

3. Chiziqli o'lchamlar bo'yicha (chizg'ich yordamida).

Buning uchun millimetrli bo'lakchalariga ega chizg'ich olinadi va uni ko'zlar oldida cho'zilgan qo'l masofasida (ko'zdan taxminan 60 sm uzoqlikdan) ushlanadi, aniqlanishi kerak bo'lgan masofaga, oriyentirga (nishonga) shu chizg'ichning necha millimetri uzunligi (balandligi, kengligi) bo'yicha to'g'ri kelganligi aniqlanadi. Predmetning

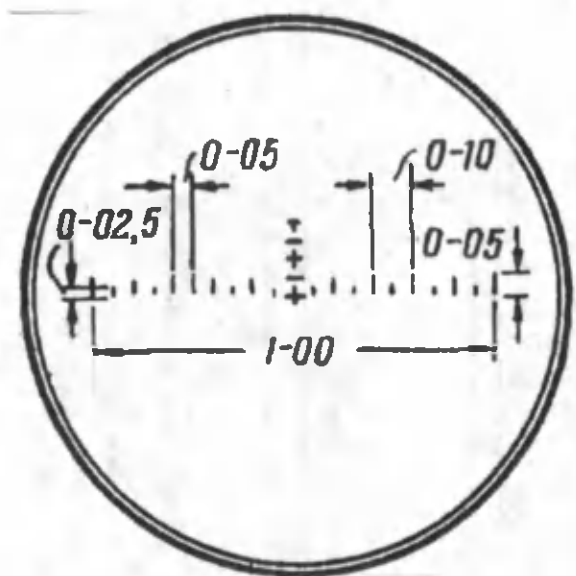
ma'lum bo'lgan santimetrda kattaligi o'lchashlarda hosil bo'lgan millimetr sonlarga bo'linadi va natijada doimiy son oltiga ko'paytiriladi.

Misol. Agar 6 m balandlikdagi telegraf simyog'ochi o'lchash paytida chizg'ich bo'yicha 8 millimetrni egallasa, ungacha bo'lgan masofa $(600:8) \cdot 6 = 450$ m.

4. Predmetlarni ko'rinish darajasi bo'yicha.

5. Dushman joylashgan yerni, uning harakatlanishi va ungacha bo'lgan masofani tovushlar yordamida taxminan aniqlash mumkin.

Durbin shkalasi burchaklarining bahosi mingdan beshga teng — 0—05, durbin shkalasining ikki burchagi mingdan o'nga teng — 0—10.

58-rasm. Durbinning burchak o'lchash turi.

Uzoqlikni o'lchash

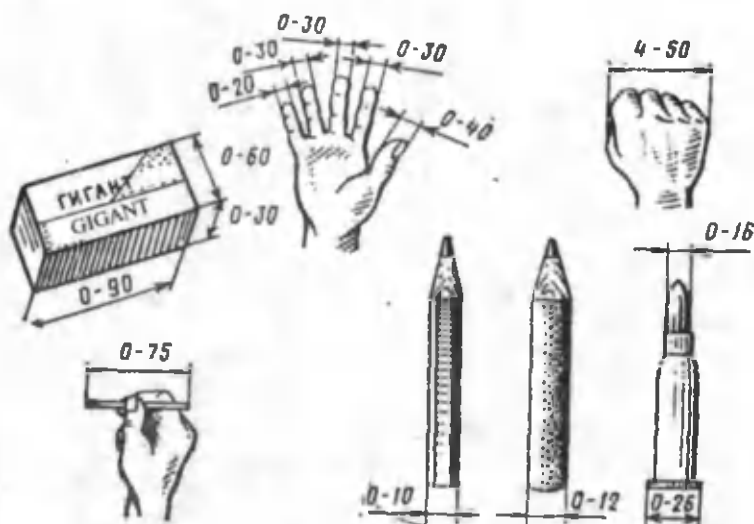
Durbinning burchak o'lchash turi yordamida joydan predmet (nishon)gacha bo'lgan uzoqlikni o'lchash mumkin, qachonki, o'sha predmet (nishon)ning yoki shu nishon oldida turgan predmetning o'lchamlari ma'lum bo'lsa.

Uzoqlikni o'lchash uchun:

1. Predmet (nishon)ning balandligi yoki kengligi burchak o'lchovida o'lchanadi.
2. Predmet (nishon)ning metrlarda ko'rsatilgan o'lchamlari soni burchak o'lchovi bo'laklariga bo'linadi.
3. Hosil bo'lgan son mingga ko'paytiriladi.

Natijada, metrlarda o'lchangan izlanayotgan uzoqlik aniqlanadi.

Misol. Telegraf simyog'ochining balandligi 6 m.ga teng. Simyog'och 0—30 burchak ostida ko'rinmoqda, ungacha bo'lgan uzoqlik $6 \cdot 1000 : 3 = 2000$ m.ga teng. Burchakning minglar kattaligi (U) qo'l ostidagi predmetlar yordamida aniqlanishi mumkin.

59-rasm. Qo'l ostidagi predmetlardan burchakning minglar kattaligini o'lchashda foydalanish.

Joyning sxemasini qisqa vaqt ichida tuzish uchun razvedka tayyorgarligida normativ belgilangan.

Shaxsiy tarkib kuzatuv postida. Joyning sxemasini tuzishda 500 metrdan 2000 metrgacha uzoqlikda joylashgan 6 tagacha bo'lgan belgilangan oriyentirga masofani aniqlash. Aniqlashda durbindan foydalanishga ruxsat etiladi. Vaqt vazifa ko'rish paytidan ishlab chiqilgan sxema topshirishgacha hisoblanadi.

Askarlarning razvedka kuzatuidagi harakati **Jangovar razvedka kuzatuv (dozor)**

Motoo'qchi guruhi batalyondan, ba'zida esa vzwoddan qoidaga ko'ra dushman mudofaasining ichkarisida hujum olib borganda hamda dushman bilan yuzma-yuz kelganda mudofaaga o'tishda jangovar razvedka kuzatuvni tayinlanishi mumkin. Jangovar razvedka kuzatuvni qaysi bo'linmadan yuborilsa, o'shaning manfaatiga doir razvedka vazifalarini bajaradi.

60-rasm. 3 ta BMP tarkibidagi jangovar razvedka kuzatuvni:

1-mashina—kuzatuv mashinasi; 2—3-mashinalar—kuzatuvning asosiy qismi. Guruh komandiri 2-mashinada.

Jangovar razvedka kuzatuviga vazifa qo'yilishida:

- dushman haqida ma'lumot;
- kuzatuv tarkibi;
- razvedka yo'nalishi (obyekti), qanday ma'lumotlarni qaysi muddatiga olish;
- aloqa bog'lab turish va razvedka natijalari haqida bildiruv berish tarkibi;
- vazifa bajarib bo'lingandan keyin harakat tartibi;
- xabarlashish, boshqaruv va o'zaro harakat signallari ko'rsatiladi.

Bulardan tashqari jangovar razvedka kuzatuviga razvedka olib borayotgan qo'shni bo'linmalar harakati haqida, o'zaro tanib olish usullari tartibi hamda jarohatlangan va o'tganlarni evakuatsiya tartibi, asirlar va hujjatlarni eltib berish haqida ko'rsatmalar berish mumkin.

61-rasm. Jangovar razvedka kuzatuvni (3 ta BTR tarkibida):

1-mashina—kuzatuv mashinasi; 2—3-mashinalar—kuzatuvning asosiy qismi. Guruh komandiri 2-mashinada.

Kuzatuv mashinasi ko'rish uzoqligi va pulemyotlarni (qurollarni), BTR, BMPlarni qo'llab-quvvatlash imkoniyati masofasida harakatlanadi.

Hujumda jangovar razvedka kuzatuv quyidagi vazifalarni olishi mumkin:

— hujumga o'tgan bo'linmalarning front oldida va qanotlarda dushmanning bor-yo'qligini aniqlash;

— dushman harakatlarining xarakterini aniqlashga, ularni front bo'ylab va ichkarida manyovrga o'tish imkonini aniqlash;

— o't ochish vositalarini, ayniqsa, tankka qarshi vositalarning joylashuv yerini ochish;

— dushman mudofaasining zaif uchastkalari va ochiq qanotlaridagi ochiq joylarini aniqlash;

— dushmanning jangovar tartibi ichkarisi va front oldida to'siqlar hamda g'ovlar mavjudligini bilish kerak.

Jangovar razvedka kuzatuv komandiri razvedkani olib borish vazifasini, qoidaga ko'ra hujum boshlanishidan oldin oladi. Kerak bo'lgan paytda jangovar razvedka kuzatuv jang davomida ham yuborilishi mumkin, bu holatda vazifa uni yuborilishdan oldin qo'yiladi.

Dushman mudofaasi yorib kiritilganga jangovar razvedka kuzatuv o'z bo'linmasining jangovar tartibida harakatlanadi.

Jangovar tartibdagi o'rinni kuzatuvga yuborilgan komandir aniqlaydi, u jang maydonidagi vaziyatga, jangovar razvedka kuzatuvining dushman jangovar tartibi ichkarisiga taxminan kirib borish vaqti va marrasiga bog'liq.

Agar jangovar razvedka kuzatuv dushman mudofaasini birinchi pozitsiyasini yorib kirishda yuborilsa, mudofaani yorib kirishda u jangovar mashinalar liniyasi ortida bo'ladi.

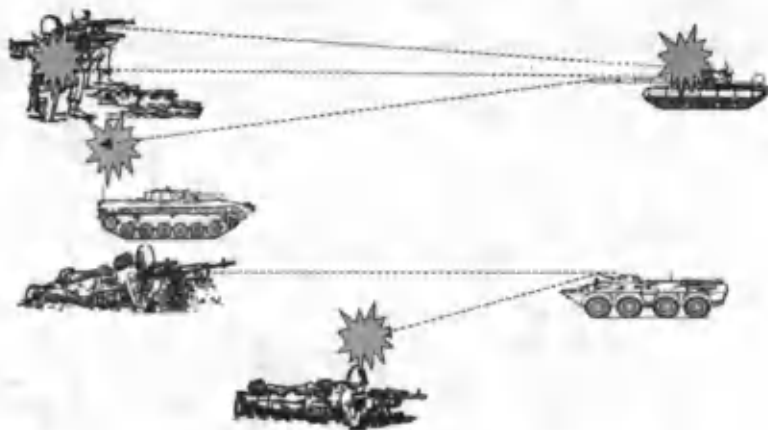
Bu holatda jangovar razvedka kuzatuv shaxsiy tarkibi jang maydonini kuzatadi, vaziyatni o'rganadi, kirish marrasida yaqinlashganda esa kuzatuv komandiri dushmanning jangovar tartibidagi oraliqlar va uni buzish joylarini izlaydi.

Jangovar razvedka kuzatuv hujum rivojida dushmanning jangovar tartibi ichkarisiga kirishida, guruh kolonna safida hujumga o'tayotgan bo'linmalar jangovar tartibiga shiddat bilan kelib qo'shiladi.

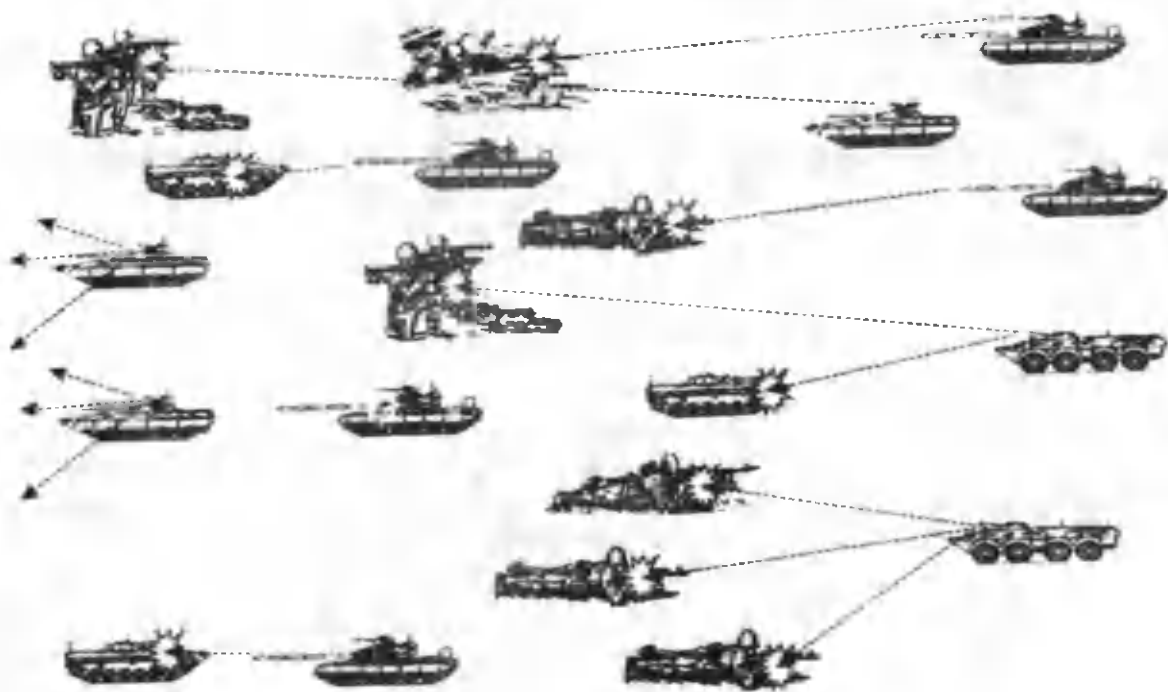
Jangovar razvedka kuzatuvining mudofaadagi dushman jangovar tartiblari orqali yorib kirish.

BRM dushman mudofaasi ichkarisiga uning mudofaa orasidan kirishga tayyorlanmoqda

Jangovar razvedka kuzatuvchi dushmanning mudofaa jangovar tartibini bosib o'tishi uning mudofaasi ichkarisida razvedka olib bormoqda.

Joydan ustalik bilan foydalanib, dushmanga yuzma-yuz chiqiladi va o'z bo'linmasi fronti oldidagi hamda qanotlardagi tayanch pulemyotlari va qarshilik tugunlarining chegaralarini aniqlaydi. Dushmanning faoliyat xarakteri, o't ochish vositalarining joylashuvi, g'oyalar va to'siqlar bor-yo'qligini belgilaydi. Keyinchalik dushmanning jangovar tarkibidagi oraliqlar va zaif joylardan foydalanib, jangovar razvedka kuzatuv marraalariga asosan, qat'iy harakatlanib, uning mudofaa ichkarisiga kirib boriladi.

Jangovar razvedka kuzatuv jangga shunday holatlari kiradiki, qachonki, dushman haqidagi kerakli ma'lumotlarni kuzatish yo'li bilan olib bo'lmaganda, dushmanni o't ochishga majbur kuzatuv uning o't ochish vositalari joyini aniqlaydi va boshqa ma'lumotlarni oladi.

Mudofaada jangovar razvedka kuzatuv quyidagi vazifalarni olishi mumkin:

— mudofaa chizig'iga yaqinlashayotgan dushman harakatini bilib olish;

— dushman artilleriyasi va minomyotlarini o't ochish pozitsiyalarida yoyilish joyi va vaqtini aniqlash;

— hujumdagi dushmanning motopiyoda va tanklarini hamlaga o'tishga yoyilish marraalarini aniqlash;

— boshqaruv punkti va boshqa obyektlarni yoyilish joylarini ochish.

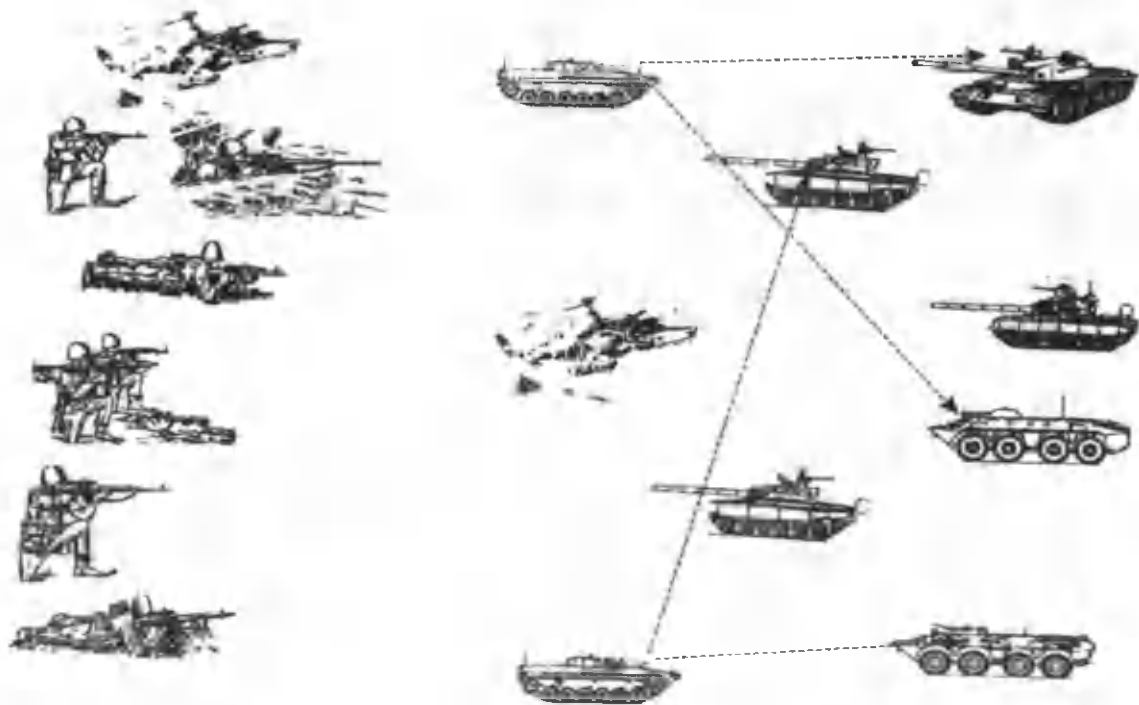
Jangovar razvedka kuzatuvining komandiri razvedka olib borish vazifasini otishga ko'ra mudofaa tashkillashtirilyotganda oladi.

Belgilangan vaqtda kuzatuv ko'rsatilgan marraga chiqadi va dushman harakatlari kutilayotgan ehtimoldagi yo'llarda kuzatuvni tashkillashtiradi. Dushman kolonnalari yaqinlashganda kuzatuv dushman harakat yo'nalishini parallel yo'nalish bo'yicha chiqadi va uni yoyilish rayoni yoki marraigacha kuzatib boradi.

Dushman mudofaani yorib kirganda jangovar razvedka kuzatuv qo'yilgan vazifalarni bajarish davom etadi. Qaltis vaziyatda o'z qo'shinlari joylashgan yerda qaytarilishi mumkin yuqori manyovrli jangovar harakatlar sharoitida motoo'qchi va tank batalyonlarida jangovar razvedka kuzatuv kuchlari bilan razvedka olib borish keng qo'llanishlarni topadi.

Jangovar razvedka kuzatuv dushman mudofaasining jangovar tartibini bosib o'tib, uning mudofaasi ichkarisida razvedka olib boradi.

Mudofaada razvedka olib borish

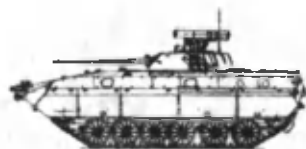
BRM harakatlanayotgan dushman bo'linmalarining, jangovar texnikasini razvedka qilmoqda va bu haqda komandirga bildiruv bermoqda.

Jangovar razvedka dozori (kuzatuvi) marshda

Tog'larda jangovar razvedka kuzatuvi marshga chiqqanda, odatda, yo'llar, vodiylar, adirlar bo'ylab harakatlanadi va qo'mondonlik mexaniklarni birma-bir ko'zdan kechiradi va ularning kuzatuvini olib boradi. Harakat yo'nalishidan qolib ketgan yo'llar, so'qmoqlar va daralar kuzatishning o'ng'ay bo'lgan kuzatuv punktlaridan guruh komandiri orqali ko'rib chiqiladi yoki ularni ko'rib chiqish uchun kuzatuv seksiyasi (tank) yuboriladi. Bunda asosiy diqqat dushman tomonidan qo'yilishi mumkin bo'lgan pistirma va har xil g'ov-to'siqlarga qaratiladi. Joy uchastkalarini qiyinchilik bilan kuzatiladigan joylarga piyoda kuzatuvchilar yuboriladi.

Kuzatuv seksiyasi (tank) qulay kuzatuv punktidan boshqasiga qayta tezlikda, bo'linmalar harakatiga xalaqit bermasdan harakatlanadi. Harakatlanish yo'lida joy va undagi predmetlar sinchiklab ko'zdan kechiriladi.

Shunday qilib, har bir askar razvedka kuzatuvini olib borishni, kuzatuv posti uchun joyni to'g'ri tanlashni, jihozlashni va joyini niqoblashni, topografik xaritadan, kuzatuv asboblardan, aloqa vositalaridan foydalanishni bilish, nishongacha bo'lgan masofani durbin yordami va qo'l ostidagi vositalar bilan to'g'ri aniqlashi kerak.

62-rasm. Juft patrullar joyni ko'zdan kechirmoqda.

BMP-2 da razvedka olib borishda muhim obyektlarni ko'zdan kechirish uchun yayov kuzatuvchilarni tushirish vaziyati tug'ilishi mumkin. 62-rasmda juft kuzatuvchining piyoda obyektga qarab yurishi tasvirlangan.

BMP-2 dagi razvedka kuzatuvining marshdagi harakati

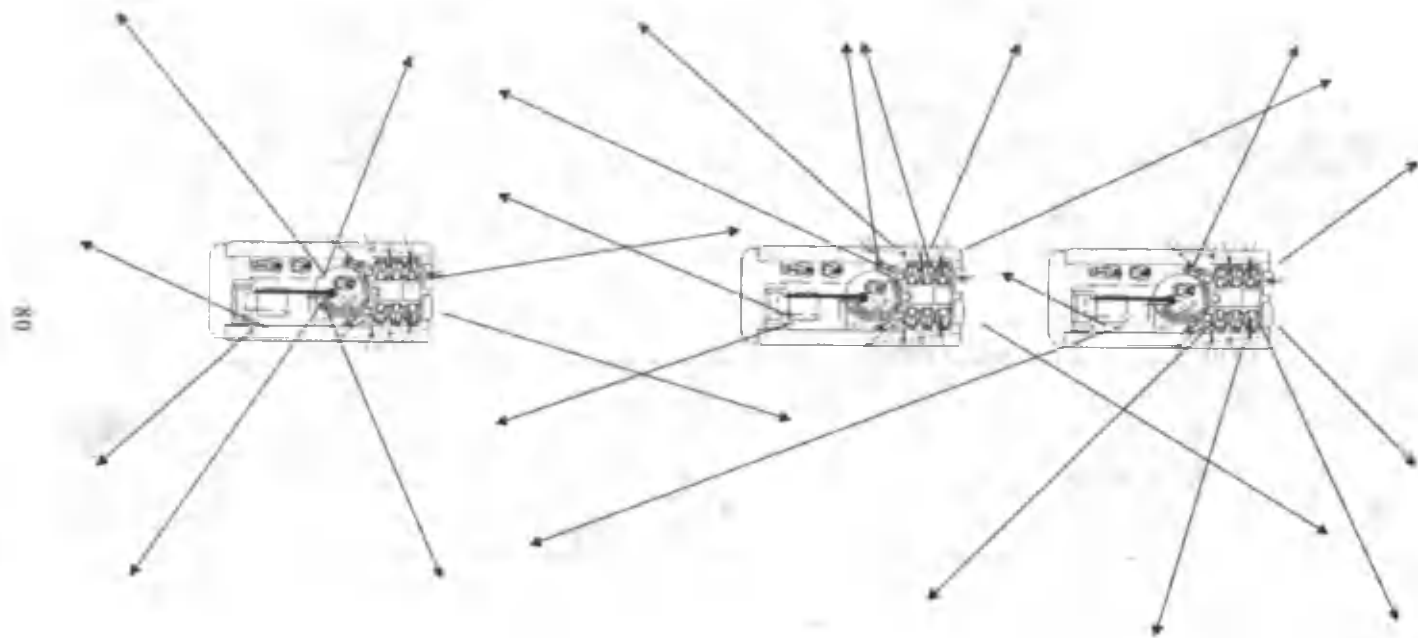
Guruh komandiri bo'lgan ikkinchi mashinadan dushmanning uchib kelayotgan vertolyoti aniqlandi.

Guruh komandirining komandasi bilan uchinchi mashinaning pulemyotidan vertolyotga qarata o'q ochildi.

79

BMP-2 dagi razvedka kuzatuvining marshdagi harakati

Razvedka kuzatuidagi ekipajning barcha a'zolari va desant oldni, o'ngni, chapni va ortni marshda kuzatib boradi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Kuzatuvchi qanday topshiriqni bajaradi?
2. Kuzatuv postining tarkibi qanday tuziladi?
3. Kuzatuv postida qanday vositalar bo'lishi kerak?
4. Kuzatuv postidagi telefon nima uchun kerak?
5. Kompas mili (strelkasi) dunyoning qaysi tomonini ko'rsatadi?
6. Durbinlarning qanday turlarini bilasiz?
7. Durbin shkalasining minglardagi bo'laklarini aytib bering.
8. BRM-1K, BRDM-2 nima?
9. Jangovar razvedka kuzatuv va uning tarkibi qanday vazifalarni bajaradi?
10. Jangovar razvedka kuzatuv shayligi va dushman mudofaasining ichkarisiga kiritishini bayon eting.
11. Mudofaada turgan jangovar razvedka guruhi tomonidan dushman tarafini qanday razvedka qilishini aytib bering.
12. Joyning sxemasi qanday tuziladi va oriyentirlar qanday belgilanadi?

4-bob. MUHANDISLIK JIHOZLASH VA ULARNI KO'ZDAN YASHIRISH

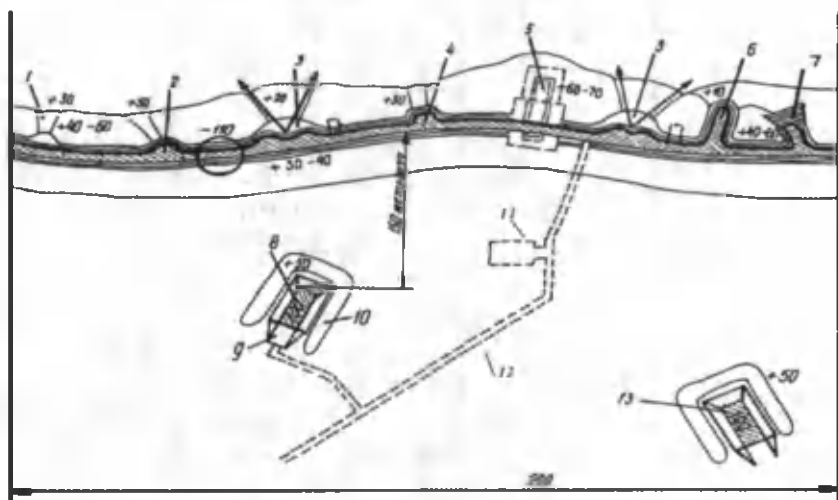
Ustalik bilan jihozlangan istehkomlar urush tajribasida ko'p jihatdan oldindan belgilanganidek, jangdagi muvaffaqiyatlarga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari jangchilari yuqori saviyadagi muhandislik tayyorgarligiga ega bo'lish bilan birga hudud va maydonlarda jihozlanish vaziyatini a'lo darajada qo'llash imkoniyatiga egadir. Zamonaviy jang olib borish jarayonida muhandislik jihozlash ishlari muhim darajada o'sdi. Zamonaviy jang olib borish bilan birga, ommaviy va oddiy vositalarni shikastlash ta'sir kuchlari, qo'shilma va qismlarning namunaviy-texnikaviy ta'minlanishining oshishi natijasida muhandislik jihozlash yo'llari bilan dushmanning shaxsiy tarkibini shikastlash vositalari bilan himoyalashiga ularni sirli va oshkor bo'lmagan vaziyatlarda front oldi hamda uning ichkarisida tez epchil harakat qilib, jang olib borishini ta'minlaydi.

Seksiyaning muhandislik jihozlash ishlariga yashirinish joylari, okoplar va aloqa yo'llari qurilishi bilan birga mina portlatish to'siqlarini tayyorlash ham kiradi. Dushman bilan bevosita yaqinlashish-ganda, seksiyaning okoplari, tarmoq yo'llarini aniqlagan dushman ularni sindirish vaziyatida bo'ladi. Buning uchun yer o'yuvchi mashinalardan foydalaniladi. Dushman bilan bevosita yaqinlashish sharoitlarida jihozlash vaziyati qo'lda kovlash yo'li bilan bajariladi.

Okoplar va kovaklar

O'qchilar, pulemyotchilar va granatomyotchilar avval yotgan holda otish uchun, keyinchalik ochiq joygacha 60 sm chuqurlikda tizza holatida va 110 sm chuqurlikda turgan holatlarda otish uchun yakka-yakka okoplar tayyorlashadi. Granatomyotchilar uchun ham, o'qchilar uchun ham xuddi shunday yakka okop kerak bo'ladi. Ularning farqi shundaki granatomyotning otish yo'nalishidagi qarama-qarshi tomonlari tuproq uyumlari bilan to'ldirilmaydi. Okopda granatomyot o'qchisi, granatomyot uchun maydonga granatomyot va uning o'q-dorilarini yashirish uchun kovaklar qilinadi. Dushmanning o'qi va yondiruvchi vositalaridan himoyalaniish uchun okoplarda bir, ikki kishi uchun tuproq uyumlaridan yasama do'ngliklar quriladi.

Seksiya uchun okop yakka holdagi okoplar birlashtirilgandan keyin tashkil etiladi.

63-rasm. Okopdagi seksiya:

- 1—jang olib borilayotgan ochiqlik; 2 — yon tomonlarga o'tish kovagi;
3 — pulemyotlar uchun joy; 4 — otish uchun joy; 5 — usti yopilgan istehkom; 6 — granatomyot uchun joy; 7 — usti yopilgan jang olib boruvchi ochiqlik; 8 — asosiy o't ochish pozitsiyasida BMP uchun joy; 9 — apparat;
10 — tuproq uyumi; 11 — zarurat joyi; 12 — aloqa yo'llari; 13 — zaxirada o't ochish vaziyatidagi BMP uchun joy.

Bu quyidagicha tuziladi: okoplar hududi bo'ylab, oldi va orqa tomonlar tuproq uyumlaridan yasama do'ngliklar qilinadi, o'qchilar uchun, asosiy va zaxiradagi pulemyot va granatamyotlar uchun joylar, orqa tomonda esa aloqa yo'llari hamda o'q-dorilar, oziq-ovqatlar uchun kovaklar tayyorlanadi.

BMP (BTR)lar uchun okoplar asosiy va zaxiradagi joylardan ko'z uzmaganda holda to'g'ri to'rt burchak shaklida, mashinalar uchun maydoncha jihozlanadi, tuproq uyumlaridan qilingan yasama do'nglikdan madad berish maqsadida yurib chiqish yo'llari tayyorlanadi. Kovak seksiya oldinga tikka chiqish uchun jihozlanadi. Chuqurligi 1,5 m, kengligi 0,6 m, uzunligi 3 m.dan kam bo'lmagan okopdan to'g'ridan-to'g'ri chiqish joyi tayyorlanadi. Kovak xodalar, yog'ochlar va shoxlar bilan berkitiladi.

Mina — portlatuvchi to'siqlar. Dushman tanklari va piyodalarning harakat qilish yo'llariga hamda eng oldingi joylarga tankka qarshi, piyodalarga qarshi va aralash joylarga alohida guruh minalari o'rnatiladi. **Tankka qarshi minalar maydoni uch-to'rt qatorda joylashtiriladi. Joylashtirilgan minalar oraliq qatori 10 m.dan 40 m.ni, har qaysi qatordagi minalar bir-biridan 4 m.dan 5,5 m.gacha oraliqni tashkil qiladi. Minalar maydonining umumiy uzunligi 20 m.dan 120 m.ni tashkil etadi.**

Piyodalarga qarshi minalar maydoni siquv holatida, odatdagidek, ikki va to'rt qatarga o'rnatiladi. Minalar qatoridagi masofa 2 m.dan 4 m.gacha bo'ladi, minalar qatoridan minalar orasi 1 m.gacha bo'ladi dushmanning harakatlanishi mina portlash to'siqlari o'rnatilgan joylar orqali amalga oshiriladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Qurolli kuchlarda muhandislik jihozlash qanday o'rin tutadi?
2. Seksiyaning muhandislik jihozlanishini aytib bering.
3. Tankka qarshi minalar maydoniga minalarni joylashtirish holatini bayon eting.
4. Piyodalarga qarshi minalar o'rnatish tartibini aytib bering.

5-bob. QUROLLI KUCHLARDA QO'SHILANILADIGAN MINALAR

Zamonaviy jangda muhandislik to'siqlari qo'shilmalarining jangovar holatlarini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Dushmanga shikast yetkazish va oldinga harakatlanishni susaytirish hamda uning manyovr

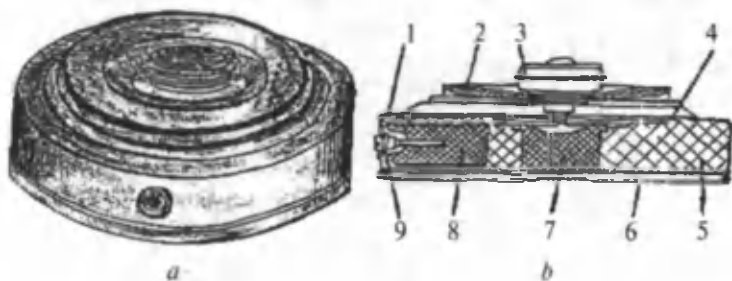
qilishini qiyinlashtirish maqsadida ochiq joyga (suvda yoki havoda) o'rnatiladi.

Muhandislik to'siqlarining asosiy turlaridan biri—mina portlashi hisoblanib, dushmanga tavsifiy ta'sir etish uchun qo'llaniladi. Ikkinchi jahon urushi davrida muhandislik to'siqlariga o'rnatilgan mina portlashlari natijasida dushmanning 10000 dan ortiq tanklari yakson qilingan. Ayniqsa, Moskva ostonasi va Kursk yoyidagi kurashlarda dushman ko'p tanklarini yo'qotadi.

Mina portlash to'siqlarini jihozlashda minalar qo'llaniladi. O'zining tayinlanishi bilan ular tankka va piyodalarga qarshi bo'linadi.

Tankka qarshi minalar

Tankka qarshi minalar tankning zanjiriga qarshi bo'lib, ular tanklarga, raketa va artilleriya qurilmalariga, piyodalarning jangovar mashinalariga, zirhli transportyorlar va dushmanning boshqa transport mashinalarining joylashuvlarini minalashtirish uchun qo'llaniladi.

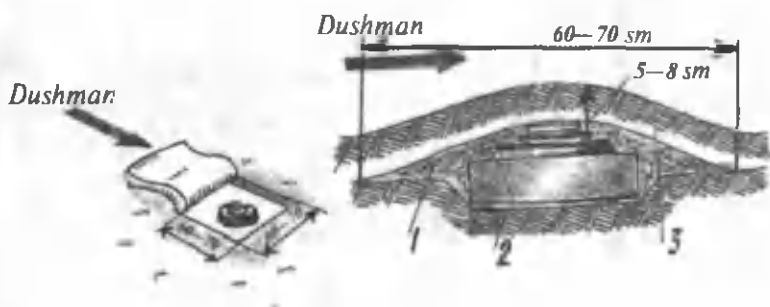
64-rasm. Tankka qarshi TM-57 mina MVZ-57 portlagich bilan birga ko'rinishi:

a—transport holatida umumiy ko'rinishi; *b*—jangovar holatidagi minaning kesmada ko'rinishi; 1—korpusi; 2—qalqoncha; 3—MVZ -57 portlagich; 4—diafragma (parda to'siq); 5—zaryadi; 6—osti; 7—markaziy detanator; 8—yonboshdagi detanator; 9—qopqog'i.

Zanjirga qarshi TM-57, TM-62 rusumli minalar — jangovar texnikalarning yurish qismlari minani bosib o'tganda ishlay boshlaydi. TM-57 rusumli mina (diametri—320 mm, balandligi 110 mm) korpusi metallardan tayyorlanadi. Minaning og'irligi 9 — 9,5 kg. Zaryadining og'irligi 6,5 kg; ishlash rejimi 200—500 kgs.

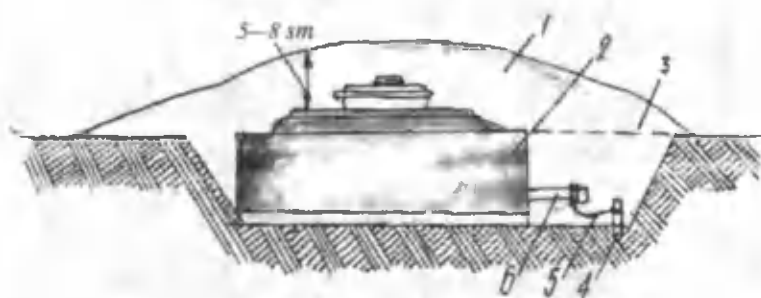
TM-62 rusumli mina: TM-62 M rusumli metallardan, TM-62 D

rusumli yog'ochdan, TM-62 P rusumli plastmassadan, TM-62 PE rusumli polietilendan TM-62 T rusumli mina korpusi bilan gazmol materialdan tayyorlanadi. Minalar og'irligi 9,5–10 kg, zaryad og'irligi 7–7,5 kg, ishlash rejimi 150–550 kgs.

65-rasm. Tankka qarshi minalarni chim bilan qoplangan joylarga o'rnatish:

1—tuproq bilan to'ldirish; 2—mina; 3—niqoblangan chim.

66-rasm. Tankka qarshi minani yaydoq yerlarda o'rnatilishi:

1 — niqoblovchi qatlam; 2 — mina; 3— mina tuproq o'lchami;
4— qoziqcha; 5— birlashtiruvchi; 6— yonbosh portlatgich.

TM-62 rusumli mina (67-rasm) ga MVCH-62 portlatgich (68-rasm) bilan qo'llaniladi. Minalar harakatlanish jihatlarini: portlatgich qalqonchasi bosilishi bilan pastga tushadi, uning tiqini M-1 kapsul-detanator bilan detanatorni qo'zg'atadi. Chekning qisilishi bilan uzilib, soqqalardan (zoldor) zarbdor ozod bo'lib, jangovar prujina

harakatga kelib, M-1 kapsul-detanator cho'g' oldirishi bilan uning portlashini qo'zg'atadi va minalar portlaydi.

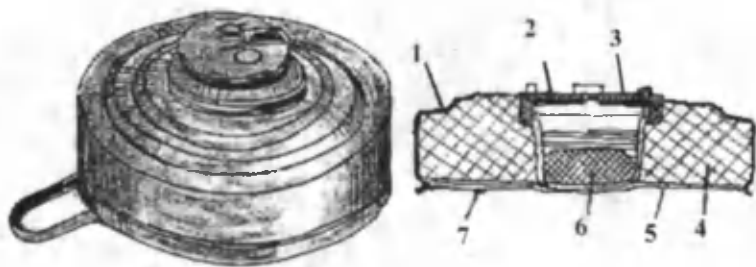
Mina tiqini chiqarilgach, rezinali prokladkalar mina ko'zidagi o'rmi to'g'riligiga ishonch hosil qilinadi; mina portlagichini burab, uni kaliti bilan qattiq bog'lanadi.

Mina chuqurlikka yoki uning ustiga o'rnatiladi. Qo'riqlagich cheki portlagichdan bo'shatiladi va tezlik bilan ishga tushiruvchi tugmacha bosiladi. Mina niqoblanadi.

Minalarni bo'shatish zarurati: mina chiqarib olish holatida o'rnatilganligiga ishonch hosil qilinadi. Mina niqoblangan qatlamdan chiqariladi. Portlatgichni jangovar holatdan transport holatiga o'tkaziladi.

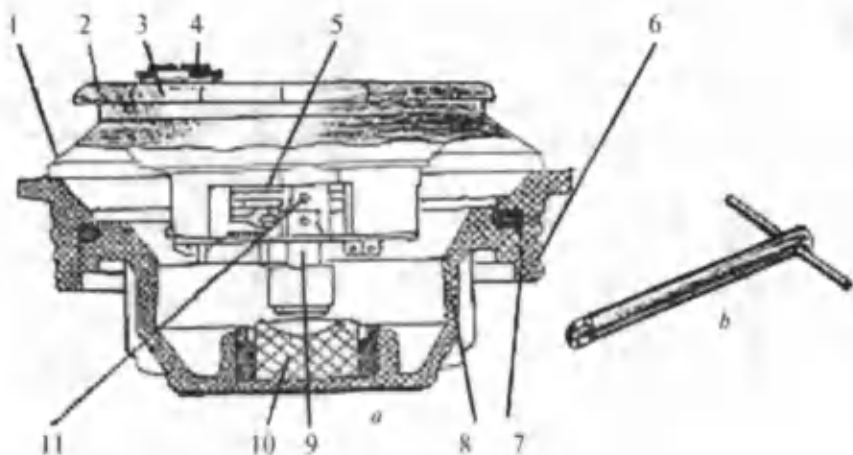
O'rnatilgan joydan mina chiqariladi va u tuproq qatlamlaridan tozalanadi, buyumni shikastlangan joylari ko'zdan kechiriladi:

- tuzatilgan (sozlangan) minalar o'rab joylashtiriladi;
- MVCH-62 portlatgichni jangovar holatida transportda olib ketish zarur;
- rezinali qalpoqcha oldingi krandan chiqariladi;
- kalit bilan oldingi kran soat strelka yo'nalishida uch-to'rt aylanasiga buraladi, shuningdek, boshlovchi tugmacha yuqoriga ko'tarilishi shart;
- kalitni boshlang'ich holatiga burab qaytarish va uni ichidan chiqariladi;
- rezinkali qalpoqcha kiygiziladi;
- qo'riqlagich o'rtasida chekiga boshlovchi tugma kiygizilib, zanjir bilan berkitiladi.

67-rasm. Tankka qarshi TM-62 M mina:

a—minani MVCH-62 portlatgich bilan birga transport holatidagi umumiy ko'rinishi; *b* — minaning portlatgichsiz (qopqog'i bilan) kesilgan holda ko'rinishi; 1 — korpusi; 2 — qopqog'i; 3 — qistirma; 4 — zaryadi; 5 — tubi; 6 — qo'shimcha detanator; 7 — qotirish uchun dastak teshigi.

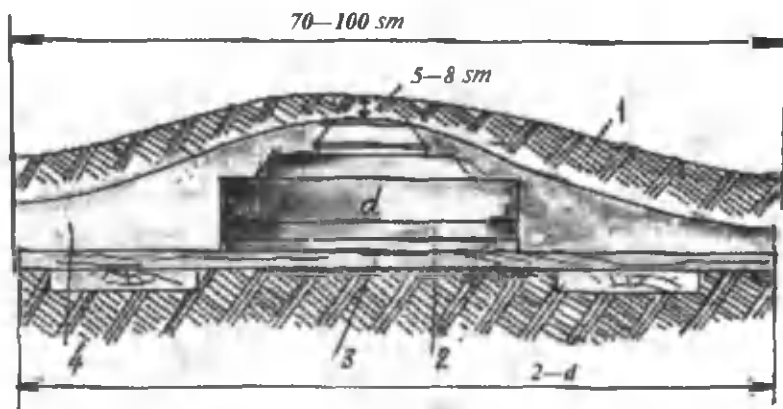

68-rasm. MVCH-62 portlatgich:

a — portlatgichning jangovar holatdagi kesishi; *b* — portlatgichni transport holatiga o'tkazish uchun kalit; 1 — konus shaklidagi asosi; 2 — qalqoncha; 3 — qo'riqlagich o'rtasi chekini o'rnatish uchun joy; 4 — tugmacha; 5 — ijrochi disk; 6 — rezba; 7 — korpusi; 8 — qopqog; 9—M-1 kapsul detanatorni zarbdor mexanizmi bilan; 10 — detanator (portlatgich modda); 11 — kesishgan chek.

MVCH-62 portlatgich bilan TM-62 rusumli minalarni ko'chirish va transportda oxirgi shaylash holatda tashishga ruxsat etiladi. Tankka qarshi TM-57 rusumli mina MVZ—57 rusumli portlatgich bilan birga qo'llaniladi. Minalarni harakatlanish jihati: o'rnatilgan mina bosilishi bilan uning qopqog'i shaklini o'zgartiradi; portlatgichning zarbdor mexanizmi pastga qo'yib yuboriladi; tiqin KD—MV kapsul-detanatorni parda to'sig'iga borib taqaladi; keyingi bosilishda chek qirqiladi; sharikchalar zarbdorni bo'shatadi; jangovar prujinani harakatlanishi natijasida zarbdor kapsul-detanatorni cho'g' oldirtirib, uni portlashini yuzaga keltirishi bilan mina portlaydi.

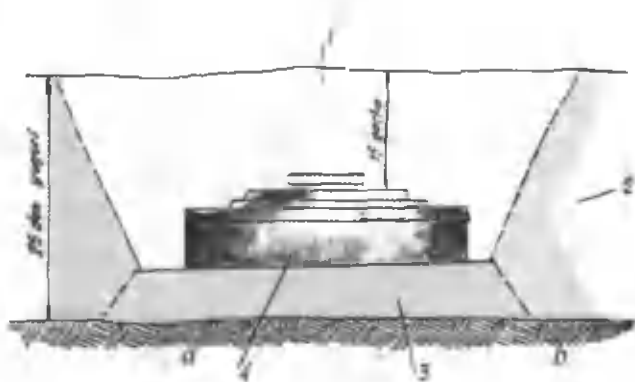
Minalarni o'rnatish uchun zaruriyat: minalardan tiqin burab olinadi; minalardan qopqog'i olingandan shakli o'zgarganligiga ishonch hosil qidlinadi; portlatgichdan qalpoqcha burab chiqariladi va mavjud bo'lgan rezinali qistirma borligiga ishonch hosil qilinib portlatgichni soat mexanizmi kaliti bilan buraladi; minaga portlatgich burab

69-rasm. Tankka qarshi minani yumshoq (zax) yerlarda oʻrnatilishi:

1 — niqoblovchi qatlam; 2 — mina; 3 — taxta tagli; 4 — tuproq bilan toʻsish.

kirgiziladi; mina chuqurlikka yoki uning yuqorisiga oʻrnatiladi; mina portlagichi jangovar holatga yuqoriga koʻtarilishi uchun qoʻriqlagich oʻrta cheki uzugi kalit yordamida koʻtariladi, qoʻriqlagich oʻrta chekini portlagich tugmasidan uzoqlashtiriladi va tugma bosib qoʻyiladi; mina niqoblantiriladi.

70-rasm. Qish (qor yoqqan) sharoitda tankka qarshi minani oʻrnatilishi:

1 — niqoblovchi qor; 2 — qor; 3 — zichlangan qor; 4 — mina.

Minalarni chiqarib olish zaruriyati: mina chiqarib olish holatida o'rnatilganligiga ishonch hosil qilinadi; minalar niqoblangan qatlamdan chiqariladi; portlagich minadan burab olinadi; portlagich jangovar holatdan transportga o'tkaziladi va burab kirgiziladi.

O'rnatilgan mina joyidan chiqariladi.

Piyodalarga qarshi minalar

Bu minalar dushmanning tirik kuchlarini shikastlash maqsadida o'rnatiladi. Ular ikki xil fugasli va oskolkali bo'ladi.

Umumiy tuzilishi. Mina korpusi, yondiruvchi zaryad zarrachalari va portlatish oldindan saqlagichni tuzilishi bo'yicha xavfsiz joylashtirilishidan iboratdir. Ba'zi bir minalar o'rnatish uchun maxsus moslama joylashtirilgan.

Harakatlanish holati. Minaning cheki uzib tashlangandan keyin metall elementi (vaqtinchalik predoxranitel) ikki yarim daqiqa o'tishi bilan jangovar holatga keladi. Jangovar holatda turgan mina bosib olinganda, uning qopqog'i tushishi bilan «T» shaklidagi chekni portlagich surib yuboradi. Zarb bo'shab, jangovar prujinalar zapalga qadalib portlashni chiqaradi.

Piyodalarga qarshi minalar portlash natijasida fugasli va oskolkali holatlari bilan shikastlash ta'sirini ko'rsatadi. Fugasli minalar portlash tartibiga ko'ra, bir kishini shikastlaydi. Oskolkali minalar bir holatning o'zida bir qancha kishini shikastlaydi.

Minalarni joylashtirish. Tankka qarshi va piyodalarga qarshi minalar dushman tanklari va piyodalarning harakatlanish yo'llariga o'rnatiladi. Mudofaada turganda esa eng oldindagi hududlarga, ayniqsa, yon tomonlarni to'sish va ikki narsa orasidagi masofalarga va uning ichkarisiga hujum qilish vaqtida, oldingi maydondagi dushmanni hujumga o'tishini qaytarish uchun o'rnatiladi. Tanklar va piyodalarga qarshi minalar joylarga maxsus asbob-uskunalar bilan jihozlangan vertolyotlarda va to'siqlarni o'rnatuvchilar yordamida qo'lda o'rnatiladi.

Minalarning qo'lda o'rnatilishida chuqurni mina hajmida belgilab, shunday o'lchamda kovlanadi. O'rnatilgan mina bir qancha tuproqni yuqori qismidan chiqib turish bilan portlagichni aylantirib, portlagich jangovar holatga keltiriladi. Qo'riqlagich chekini uzib olib niqoblantiriladi. Tankka qarshi mina tuproq qatlamidan 5—8 sm. da, piyodalarga qarshi mina esa qatlamdan 1—2 sm. da niqoblanadi. Tankka qarshi minalarni chiqarib olish taqiqlanadi, ularni portlash zaryad zarrachalari kovlab olinishi yoki boshqacha turlar bilan yo'qotiladi.

Belgilab qo'yilgan hudud joylariga o'rnatilgan minalardan minalar maydoni tashkil qilinadi. Mina maydonlari tankka qarshi, piyodalarga qarshi va aralashma holatida o'rnatiladi. Yashirilmagan mina belgilari do'ng va tepaliklarda yoki ulardan keyin, yig'ishtirilmagan yerlarda, qishda esa zichlangan qorda, yerning cho'kkan joylarida, yoki yerni tig'inlab berkitilgan joylarga tashlab yuborgan asboblari yoki kerakli jihozlarga minalar o'rnatiladi. Mashinalar va odamlarning yo'lida mina to'siqlarini ko'rsatuvchi belgilarni uchratish mumkin. Ayrim yashirilmagan minalar belgilarining tavsifi 71-rasmda ko'rsatilgan.

Yer qatlamidagi buzilishga qo'yilgan mina

Yerni o'pirilgan joyidagi mina

Simda tortilgan mina

Do'nglikdagi mina

O'simliklarga o'rnatilgan mina

Ajriqdagi mina

Minaning ko'rinish qolgan qismi

Minalarni ko'rsatuvchi belgi

71-rasm. O'rnatilgan minalarning ko'rinishi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Qurolli kuchlarda muhandislik jihozlash qanday o'rin tutadi?
2. Seksiyaning muhandislik jihozlanishini aytib bering.
3. Tankka qarshi minalar maydoniga minalarni joylashtirish holatini bayon eting.
4. Piyodalarga qarshi minalar o'rnatish tartibini so'zlang.

6-bob. JOYDA XARITASIZ ORIENTIRLANISH

Joyda orientirlanish — bu ufq tomoniga nisbatan o'zining o'rtnashgan joyini, joylanish holatini aniqlashda, joy predmetlarini ajratib va aniq izchil ko'rsatilgan yoki tanlangan yo'nalish bo'yicha harakatlanishdir. Ko'rinish holati chegaralangan, notanish bo'lgan o'rmon joylarda, jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishda, bilimdonlik va epchil harakatlar qilish, joyni aniq orientirlash talab qilinadi.

Joyda orientirlashni topografik xaritalar yordamida va xaritasiz amalga oshirsa bo'ladi. Joyni xaritasiz mo'ljalga olishda, odatda, ufq tomonlarni aniqlay bilish kerak bo'ladi.

Ufq tomonlarni aniqlash

Joyning qanday tavsifidan qat'iy nazar, kunning vaqti va ufq tomonlarning ko'rinish holati, kompas, quyosh holati, quyosh va soat bilan, qutb yulduzlari, joyning buyum belgilari va boshqa usullar qo'llash bilan aniqlanadi.

Kompas bilan tomonni aniqlashda (72-rasm), shimol-janub bo'ylamasida joylashgan magnit meridianasidagi magnit millar asosiy xususiyatlarni ishlash jihatiga bog'liq bo'lib, boshlashdan oldin mushkani nolidan limba (burchak o'lchagich asboblarda darajaga bo'lingan doira) simlarga ajratiladi.

a

b

d

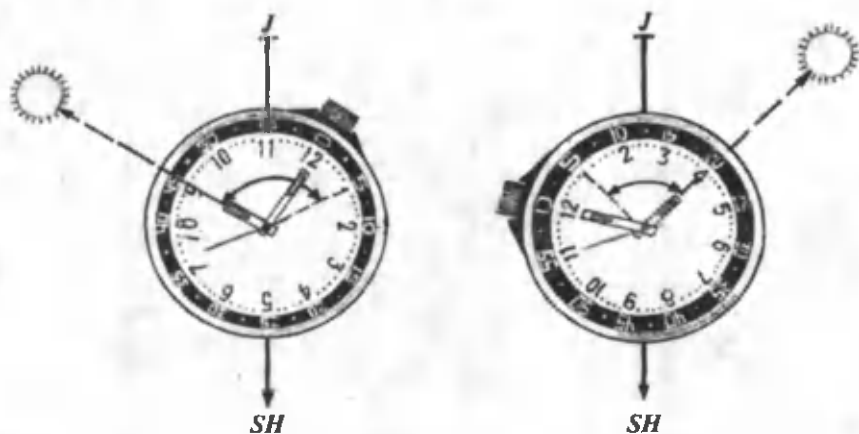
72-rasm. Adrianov kompassi:

a—umumiy ko'rinishi; *b*—kompas qopqog'ini mushka bilan kesishgan ko'rinishi; *d*—limb (burchak o'lchagich asboblarda graduslarga bo'lingan doira).

Buning bilan birga kompas gorizontol holatda o'rnatiladi va millar to'xtatiladi. Kompasni burib, magnit milining shimol tomonidagi oxiri nol bilan limba ajralgan joyiga qarama-qarshi bo'lishiga erishish kerak. Kompasni mo'ljal olish holati bo'yicha mil yo'nalishlari nol bilan limba bo'lingan tomoni shimol yo'nalishida turadi. Bundan ke-yin kompasning kesishgan joyi va mushkasi joydagi predmetga to'g'rilanadi, so'ngra ko'rsatmasidan foydalaniladi. Shimol yo'nalishlarini bilish bilan birga, ufq tomonlarini aniqlash oson bo'ladi.

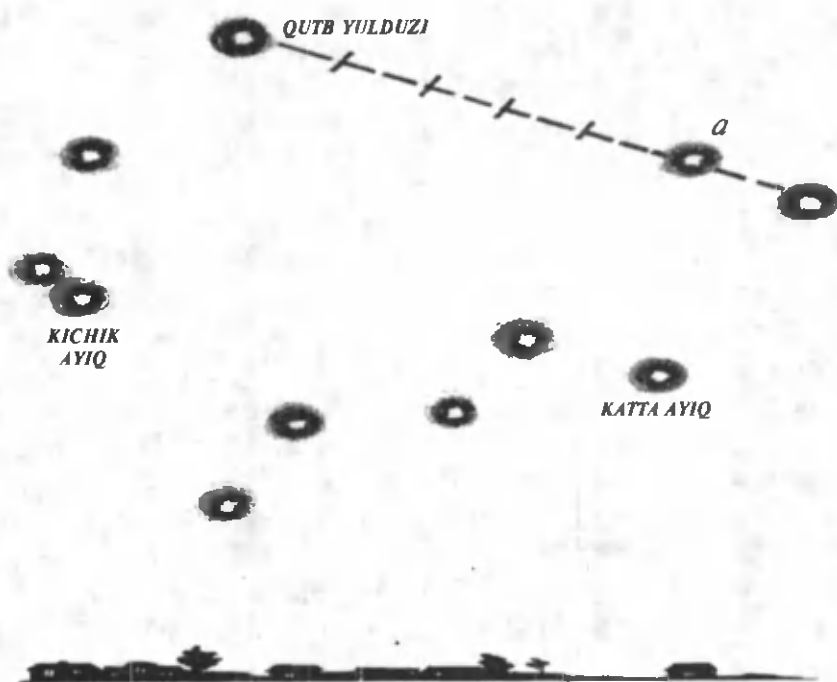
Ufq tomonlarini aniqlash maqsadida, quyosh holatidan foydalanishga to'g'ri keladi. Shimoliy yarim *sharqda* taxminan: 7.00 da (yozda — 8.00 da) — sharqda, 18.00 da (14.00 da) — janubda, 19.00 da (20.00 da) — g'arbda bo'ladi.

Quyosh va soat bilan ufq tomonlarini (73-rasm) aniqlash uchun, soat gorizontol holatda o'rnatiladi, bu bilan soat mili quyosh yo'nalishida bo'lishi kerak, keyin soatni shu holatda ushlab turib, xayolda soat strelkalari burchagi va raqamlari o'rtasida bo'linadi. Olingan to'g'rilik janubga harakatlanishi yaqinlashganini ko'rsatadi. Kunning yarmigacha aylanma yoyini (soat raqamlari ko'rsatilgan kifarlat) o'rtasidan bo'lib, soat millari 13.00 (14.00) soatdan, kunning yarmidan keyin esa aylanma yoyi 13.00 (14.00) soatdan o'tganda bo'linadi.

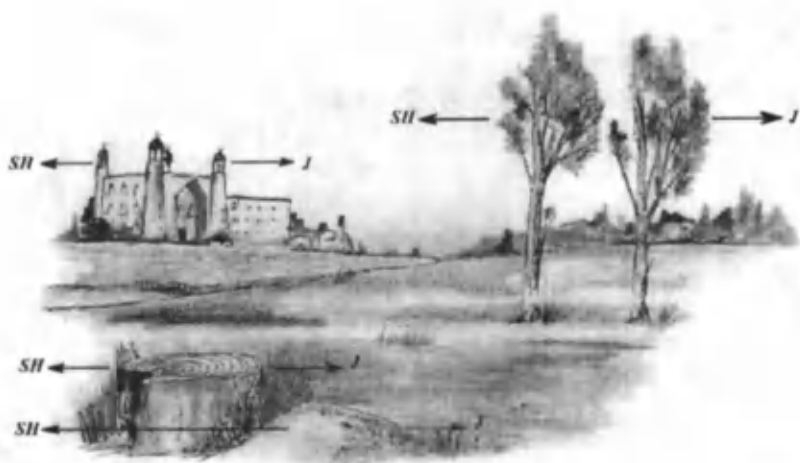
73-rasm. Quyosh va soatga qarab ufq tomonlarini aniqlash.

Ufq tomonlarini qutb yulduzlariga qarab aniqlash maqsadida, osmondagi yulduzlar orasida katta ayiq (katta yetti og‘ayni) yulduzni topish zarur. Keyin esa ikkita cho‘mich yulduzi o‘rtasidan, xayolan to‘g‘ri kesib (a va b) kengaygan qismi tomonigacha kuzatish davom ettiriladi va besh marta ajratiladi (74-rasm). Olingan nuqta qutb yulduzlari tartibini ko‘rsatadi, qaysiki yulduzlar kichik ayiqcha (kichik yetti og‘ayni) yulduz bilan birga chiqadi va har doim shimolga harakatlanishda bo‘ladi.

74-rasm. Qutb yulduzini topish.

Joydagi predmetlar belgilari orqali ufq tomonlarini aniqlash maqsadida, joydagi predmetlar quyosh yo‘nalish tartibida aniqlanadi. Shuningdek, daraxtlar, katta toshlar, to‘ngaklar va shox bilan qoplangan qoyalar.

75-rasm. Ufq tomonlarini kuzatuv joyida aniqlash.

O'rmonlardagi chumoli uyalari janubga tikka tushgan bo'ladi; o't-o'lanlarning mevalari va boshqa daraxt mevalari o'z ko'rinishini janub tomonga qarab jilovlantiradi. Janubga qarab turlanishda esa bahorda qor shimolga nisbatan janubda tez eriydi. Nasroniy ibodatxonalarining va protestantlar xochi hamma vaqt sharqqa, islom dinidagi musulmonlar ibodat qiluvchi machit qubbalaridagi oylar janubiy-g'arbga yo'nalgan bo'ladi (75-rasm).

Gumbaz qismidagi xochlari shimol va janub yo'nalishlari tomoniga intiladi. Ko'rsatilgan to'siq xochlari shimolga yo'naltiriladi.

Turgan joy haqida axborot qilish

O'zining turgan joyi haqida (nuqta joyini) axborot qilish, joyning buyumlariga bog'liq bo'lib, ufq tomonlarini aniqlash (mo'ljallash)da, joy buyumini aytishda axborot qiluvchi bevosita o'sha yerda bo'lishi, joyning buyumlar masofasigacha (mo'ljallar) ufq tomonlarini ko'rsatuvchi yo'nalishlarni aniqlaydi. Masalan, o'rmonning shimoliy chekka qismidan: shimolda 600 m—zavod quvuri, g'arbda 200 m — qishloq, janubda 300 m—daryo, sharqda 500 m—yo'l.

Magnit azimuti va joydagi predmetlar bilan oriyentirlanish

Azimut bo'ylab harakatlanishda mohirlik bilan kompas yordamida ko'rsatilgan yoki belgilangan yo'nalish bo'yicha tayinlangan punktga aniq chiqish bilan ahamiyatlidir. Joydagi predmet bo'yicha aniqlashda, odatda, magnit azimutdan foydalaniladi. Ular ufqqa yo'naltirilgan burchak bo'lib, harakatlanishda soat millarining shimoliy meridiaana yo'nalishidan predmetgacha bo'lgan yo'nalishi hisoblanadi. Bu 0 da 360° gacha ahamiyatga ega bo'ladi.

Magnit azimutini aniqlash maqsadida joydagi predmetga kompas yordamida, predmetga yuz tutgan holatda turib kompasni mo'ljall olinadi. Keyin esa mo'ljallangan holatda kompasni ushlab turib, o'lchash asboblari qo'yib, o'lchash yo'llarini bo'lib, yo'nalishga to'g'rilashi kerak. Shu holatda limba (burchak o'lchagich asboblari dan graduslarga bo'lingan doira)ga qarshi mushka, magnit (to'g'ri) azimut (yo'nalishi) bo'yicha joydagi predmetlarning o'lchamini ko'rsatadi.

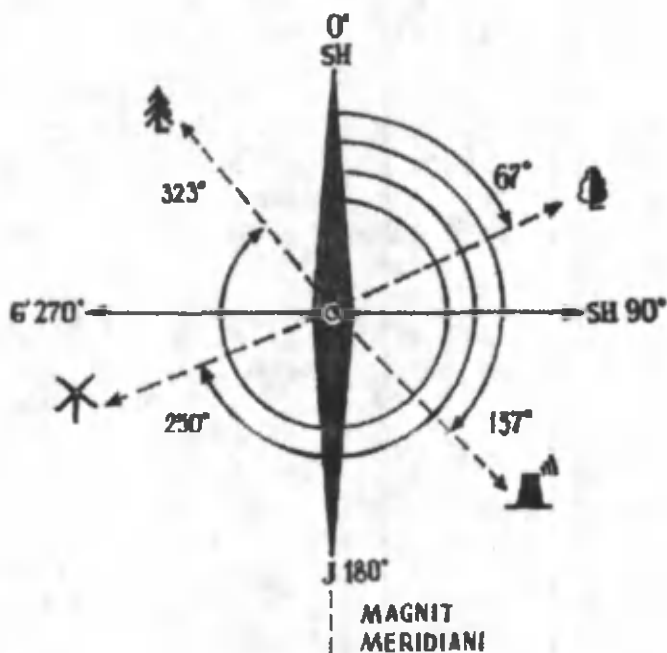
Qaytish azimuti — bu joydagi predmetdan turish nuqtasigacha bo'lgan yo'nalishdir. To'g'ri azimutdan 18.00 dan oshiq bo'lsa, undan ayirib hisoblab chiqib aniqlanadi. Joyning tomon yo'nalishlarini magnitli azimutga mushka ko'rsatkichlari o'rnatib hisoblanadi, topshirilgan magnit azimut tengligi aniqlangan holda, kompas orqali mo'ljallanadi. Keyin esa kompasni mo'ljallagan tartibda ushlab, joy o'lchamida uzoqlashtirilgan buyum o'lchanib mushkasidan kesiladi. Bu buyum bo'yicha yo'nalishi kerak bo'ladi.

Kompas bilan ishlash davrida uni ko'zdan 10 sm past o'lchamda chap qo'lda ushlab, yon tomoni tirsaklari bilan qattiq qisib qo'llash lozim.

Azimut bo'ylab harakatlanish

Azimut bo'ylab harakatlanish chog'ida, magnit azimutini har qaysi punkti bo'ylab masofani, masofalar oralig'idagi juft qadamlar (o'rta bo'yli odamning juft qadami 1,5 m. gacha qabul qilinadi) bilan harakatlanishni bilishi lozim. Bunday tavsifilatlarni seksiya yoki vzvod komandiri tomonidan harakatlanish marshrut sxemasi to'ldiriladi (76-rasm).

Bir punktdan boshqa punktga harakatlanib o'tishda, yo'nalish oriyentiriga amal qilgan holda juft qadam bosish hisobga olib boriladi. Qaytish va burilish punktlarida kompas yordamida topshirilgan azimutga harakatlanish yo'nalishlari axtariladi. Bunday yo'nalishni tan-

76-rasm. Magnit azimutlari:

daraxtga— 67° ; fabrika mo'risiga— 137° ; shamol tegirmoniga— 230° ;
archaga— 323° .

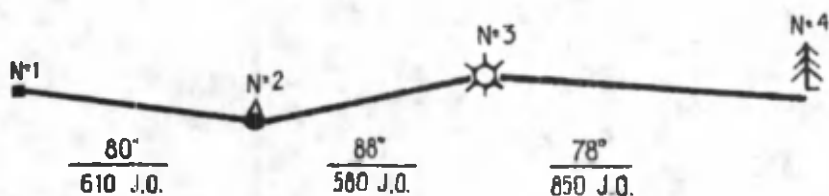
lash va eng olisdagi oriyentirni yoki yaqin masofada harakatlanish punkti burilish marshrutini esga olib qolishi kerak bo'ladi. Agar o'rta oralidagi mo'ljal burilish punktida ko'rinmagan bo'lsa, keyingi oriyentir bo'yicha aniqlanadi. Ochiq bo'lgan joyda mo'ljalsiz harakatlanish ustuvor (ikki narsa kuzatish nuqtasi orqali o'tgan to'g'ri chiziq) o'rnatiladi. Qaytish nuqtasida kompas bo'yicha keyingi nuqtaga harakatlanish belgilari shu yo'nalish bo'yicha bir joydan, ikkinchi joyga qo'yiladi. Vaqti-vaqti bilan qarab, ularni kuzatib turish orqali keyingi harakatlanish to'g'ri yo'nalishga tushishini, xayolan ortda qoldirilgan belgilar (harakat qadami izlari) bilan solishtirib borilishi shart.

Vaqti-vaqti bilan nazorat uchun harakat yo'nalishini azimutga qaytishda osmon bo'ylab ko'rinishi mavjud bo'lgan mo'ljallar xaritalar (sxemalar) bilan joy harakatlanish marshruti solishtirib ko'riladi. Agar qaytishga zarurat tug'ilsa, shu yo'l bo'ylab oldingi marshrut sxemasidan foydalaniladi. Qaytishda oldindan to'g'ri azimutlar bo'yicha harakat-

lanishga o'tiladi. Tun oralig'idagi (yordamchi) orientirlarda joydagi predmetlarning uzoqdagi yorituvchi nuqtalarida, yaxshi ko'rinishdagi yulduzlardan foydalanadi.

Agar bunday imkoniyat bo'lmasa, erkin qo'yilgan kompas strelkalarini mo'ljal holatiga qo'yib, harakatlanish yo'nalishida mushkaning kesishgan oralig'idan to'g'ri olish lozim.

To'siqlardan aylanib (ko'rish imkoni bo'lmaganda) o'tishda, to'siqlarga to'g'ri bo'lgan harakat yo'nalishi va to'siqlar tomonini ko'z ostiga olinib, masofa oralig'i o'lchamini va bunga bosib o'tilgan yo'lni o'lchami qo'yiladi. To'siqlardan aylanib o'tilib, oldindagi kesishgan yo'nalish yo'li kompas bilan aniqlanadi.

77-rasm. Azimutlar bo'ylab qadamlab yurish sxemasi
(j.q. — juft qadam).

T/r	Yo'nalish hududi	Gradus magnit hududi	Juft qadamda masofa
1.	Saroy—minora	80	610
2.	Saroy—tomorqa	88	580
3.	Tomorqa—yakka daraxt	78	850

TOPSHIRIQ

1. Ufq tomonlarini kompas, mahalliy predmetlar yordamida aniqlang.
2. Turgan joyingizdagi mahalliy predmetlarni belgilash orqali axborot bering.
3. 100 metr o'lchab qadamlab yuring, Azimut bo'ylab 1000 qadam tashlang.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Kompas bo'yicha ufq tomonlarni aytib bering.
2. Quyosh bo'yicha ufq tomonlari qanday aniqlanadi?
3. Qutb yulduzi qanday topiladi?
4. Topografik aniqlash usullarini aytib bering.
5. Tankka qarshi qanday minalar qo'yiladi?
6. Magnit azimuti nima?

II. OTISH TAYYORGARLIGI

Har bir harbiy xizmatga chaqiriluvchi o'q otish qurollarini bilishi, ulardan qanday foydalanish mumkinligini o'zlashtirib olishi lozim. Harbiy tayyorgarlik mashg'ulotlarida zamonaviy qurollarning texnik tavsiflari, ularning mo'ljalni yo'q qilish imkoniyatlarini puxta o'zlashtirib olishi, harbiy xizmatga chaqirilganda asqotishi turgan gap.

Tajribali ustozlar olib borgan mashg'ulotlar asosida o'q otish qurollarini sinab ko'rish xavfi foydadan holi emas.

Ushbu bo'limda hozirgi kunda amalda bo'lgan o'q otish qurollari haqida atroflicha ma'lumot berilgan.

Otish tayyorgarligi mashg'ulotlarida otish qurollaridan jang davomida shaxsiy tarkibga turli nishonlarga shikast yetkazish usullari o'rgatiladi. Bularga otish qurollarining asosiy qismlari, nishonlarga o't ochish, qo'l granatalari haqida ma'lumotlar, ularni qo'llanishidagi usullar bilan birga, razvedka turlari bilan nishonni aniqlash, ungacha bo'lgan masofani belgilash va unga o't ochish usullari kiradi.

Bu bo'limda Kalashnikov avtomati, stvol ostidagi GP-25 granatomyoti, parchalanuvchi va tankka qarshi granatalarning jangovar xususiyatlari, tuzilishi, ishlash jihatlarini bilan birga harakatlanuvchi va harakatlanmaydigan nishonlarga o't ochish qoidalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Otish tayyorgarligi mashg'ulotlari davrida avtomatni otishga tayyorlash, harakatlanuvchi va harakatlanmaydigan nishonlarga o't ochish usuli hamda qoidalarini bajarish, avtomatni moylash va tozalash, joylashuvini ega bo'lgan jismlari o'rtasidagi masofani burchak o'lchami yordamida o'lchash, parchalanuvchi tankka qarshi qo'l granatalari turli holatlarda masofaga aniq uloqtirishni o'rganish bilan birga, parchalanuvchi va tankka qarshi qo'l granatalarini uloqtirish mashqlarini bajarishadi. Bulardan tashqari otish tayyorgarligi bo'limi mavzularida jangovar o'qlar bilan avtomatdan boshlang'ich mashqlarni bajarish sharoitida o't ochish uchun kichik kalibrli va pnevmatik miltiqlarda otish mashqlarini bajarish kiritilgan.

1-bob. KALASHNIKOV AVTOMATI, STVOL OSTIDAGI GP-25 GRANATOMYOTI VA PARCHALANUVCHI QO'L GRANATALARINING TUZILISHI, ASOSIY QISM VA KO'RSATKICHLARI

Avtomatning vazifasi va jangovar xususiyatlari, umumiy tuzilishi, ishlash jihatlari. Taniqli rus konstruktori Mixail Timofeyevich Kalashnikov tomonidan yaratilgan avtomat hozir ham bir qancha mamlakatlarning qurolli kuchlarida qo'llanilib kelinmoqda. U otish qurollarining eng asosiysi hisoblanadi. Bu qurol tuzilishi va qo'llanilishi jihatidan qulayligi bilan boshqa qurollardan ajralib turadi.

Jahonda birinchi avtomat quroli rus qurolsozi V. G. Fyodorov tomonidan yaratilgan. Keyinchalik Ikkinchi jahon urushi davrida konstruktorlar V.A. Degtyarov va G.S. Shpaginlar avtomat qurollarining yangi turlarini ixtiro qilishgan.

M.T. Kalashnikov tomonidan yaratilgan avtomat o'zining ixchamligi, jangovar ko'rsatkichlarining ustunligi, qo'llashda qulay bo'lganligi uchun hozirgi kunda qurolli kuchlarimizda ham qo'llanilmoqda. Kalashnikov avtomati askarning shaxsiy quroli bo'lib, dushman kuchlarini safdan chiqarish uchun qo'llaniladi. Avtomatga nayza pichoq o'rnatiladi va undan qo'l jangi olishuv paytida qo'llaniladi.

78-rasm. Kalashnikov avtomatining umumiy ko'rinishi:

a—yog'och qo'ndog'i AK-74; b—qo'ndog'i buklanadigan AKS-74.

Avtomat quroli to'xtovsiz avtomatik (AV) tarzida hamda bittalab (OD) o't ochish xususiyatiga ega bo'lib, asosiysi to'xtovsiz, avtomatik tarzda o't ochishidir. Avtomatning jangovar ko'rsatkichlari va tavsifi xususiyatlari quyidagi jadvalda berilgan:

Tavsiflari	Qurol turi	
	AKM	AK-74
Stvol kalibri, mm	7,62	5,45
Haqiqiy o't ochish masofasi, m	400 gacha	400 gacha
Nishonga olish masofasi, m	1000	1000
To'g'ri o't ochish masofasi, m:		
ko'krak shaklidagi nishonlar bo'yicha	350	440
harakatlanuvchi figuralar bo'yicha	525	625
O't ochishning oraliq masofasi, m:		
yerdagi nishonlar bo'yicha	800 gacha	800 gacha
samodagi samolyot va parashutchilarga	500 gacha	500 gacha
Otish sur'ati, daqiqasiga	600 gacha	600 gacha
Otishning jangovar tezligi, daqiqasiga:		
to'xtovsiz avtomatik tarzda	100 gacha	100 gacha
bittalab, yakka tarzda	40 gacha	40 gacha
Avtomatning o'qlar bilan to'ldirilgandagi o'qdoni og'irligi, kg	3,6	3,6
Nayza-pichoqning qin bilan og'irligi, g	490	490
O'qdonga o'qlar sig'imi, ma	30	30
O'qning uchish masofasi, m	3000	3150
O'qning o'ldirish ta'sirini saqlab qolish masofasi, m	30	30
O'qning boshlang'ich tezligi, m/s	715	900

Avtomat tarkihiga quyidagi asosiy qism va mexanizmlar kiradi:

1. Stvol, stvol qutisi, zarbdor-tepki mexanizm, mo'ljalga olish moslamasi, qo'ndiq va pistolet dastasi bilan birga. 2. Olov so'ndiruvchi-kompensator. 3. Stvol qutisining qopqog'i. 4. Zatvor ramasi gaz porsheni bilan birgalikda. 5. Zatvor. 6. Qaytaruvchi mexanizm. 7. Gaz trubkasi stvol qoplamasi bilan birgalikda. 8. Stvol osti dastasi. 9. Magazin. 10. Nayza-pichoq. 11. Shompol. 12. Tozalash anjomlari uchun penal.

Avtomatning to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishida poroxli gaz energiyasini zatvor ramaning gaz porsheni stvol kanaliga yetkazib berishi orqali bajariladi.

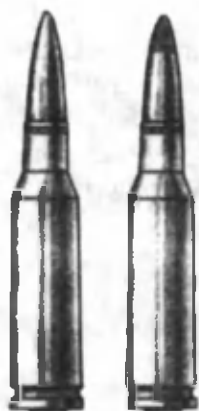

79-rasm. Avtomatning asosiy qism va mexanizmlari:

1 — stvol, stvol qutisi, zarbdor-tepki mexanizm, mo'ljalga olish moslamasi, qo'ndiq va pistolet dastasi bilan birga; 2 — olov so'ndiruvchi-kompensator; 3 — stvol qutisining qopqog'i; 4 — zatvor ramasi gaz porsheni bilan birgalikda; 5 — zatvor; 6 — qaytaruvchi mexanizm; 7 — gaz trubkasi stvol qoplamasi bilan birgalikda; 8 — stvol osti dastasi; 9 — magazin; 10 — nayza-pichoq; 11 — shompol; 12 — tozalash anjomlari uchun penal.

Qurollanishga V. Sobel'nikovning rahbarligida bir guruh muhandis-ixtirochilar tomonidan 1974-yilda kalibri kichikroq bo'lgan yangi 5,45 mm.li patron-o'qlar qabul qilindi (80-rasm).

Ushbu patron og'irligi 10,6 gr, o'qi 3,4 g, poroxning uloqtiruvchi zaryadi 1,45 g, patron uzunligi 56,7 mm, gilzasining uzunligi 39,5 mm, o'qning boshlang'ich tezligi 900 m/s, og'iz qismidan chiqaradigan energiyasi 1316 j. Gilza shishasimon shaklda gardishsizdir. O'q 350 metrli masofadagi 5 mm po'lat qatlamini bemalol teshib o'ta oladi. Shu patron asosida yangi avtomat AK-74 quroli ixtiro qilindi. AK-74 ning qismlari AKM qurolidan olingan. AK-74 qurolining stvoli og'ziga silindr shaklida tormozlovchi kompensatorlarni o'rnatilishi, otish davrida turtuvchi kuch ta'sirini kamaytirish bilan birga, o'qlarni g'uj bo'lib, bir yerdagi nishonlarga aniq tegishini ta'minlaydi. AK-74 qurolining og'irligi o'qdon bilan birgalikda hisoblaganda 3,6 (3,5) kg, o'qlar bilan to'ldirilmagan o'don og'irligi 0,23 kg, avtomatning uzunligi 956 mm, stvol uzunligi 415 mm, mo'ljalga otish masofasi 1000 m, harakatlanuvchi nishonlarga to'g'rilab o't ochish masofasi 625 m, o'q otishning tezlik sur'ati bir daqiqada 600 marta, otishning jangovar tezlik miqdori, avtomatik (to'xtovsiz) bir daqiqasiga 100 taga, yakka tartibda esa 40 tagacha bo'lib, o'qdonga o'qlar sig'imi 30 taga mo'ljallangan.

80- rasm. 1974-yilda yaratilgan 5,45 mm.li oddiy va havoda iz qoldiruvchi o'q namunalari.

AK-74 quroli AKM quroliga nisbatan o'q uzishning samaradorligi 1,2—1,6 baravariga ortiqligi bilan birga, bir qancha qulayliklariga ham egadir. Otishni amalga oshirishda oddiy va havoda otilganda iz qoldiruvchi o'q (patron)lardan foydalaniladi. Qo'l jangi olishuvlarida esa AKM qurolinikiga o'xshash og'irligi biroz soddalashtirilgan nayza-pichoq ham o'rnatiladi. AK-74 avtomatiga o't ochish samaradorligini yanada oshirish maqsadida, stvol ostiga kalibri 40 mm GP-25 granatamyoti o'rnatiladi. AK-74 avtomati bilan bir vaqtda qo'ndog'i metallardan yasalgan, yon tomonga buklanadigan AKS-74 quroli yaratildi.

AK-74 quroli asosida RPK-74, RPKS-74 (qo'ndog'i yon tomonga buklanadigan) qo'l pulemyotlari ham ishlab chiqarildi. Ular avtomatga nisbatan biroz uzun, stvoli esa og'ir, tirgagi taxlanishi, mo'ljallagichida yonidan qaytarilgan tuzatishlar kiritish mexanizmi va qo'ndog'ining tuzilishi boshqaruvchanligi bilan boshqa qurollardan ancha farq qiladi. Pulemyotning kalibri 5,45 mm.li, og'irligi 5,46 kg, uzunligi — 1060 mm, mo'ljalga otish masofasi 1000 m. Jangovor otish tezligi bir daqiqada, to'xtovsiz (avtomatik) tarzda 150 ta, yakka-yakka tarzda esa 50 tagacha, o'qdonga o'qlarning sig'imi 45 taga mo'ljallangan. Qo'l pulemyotlarida ham tunda mo'ljalga olib otish moslamasini o'rnatish uchun joy qilingan.

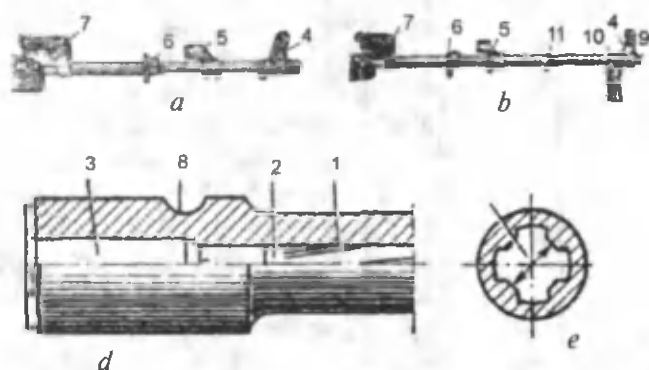
1991-yilda AK-74 avtomatining turi asosida, undan bir qator afzalliklarga ega bo'lgan AK-74 M quroli yaratildi va foydalanishga tatbiq etildi.

AK-74 M avtomatini ikki kamerali stvoli og'zining tuzilishi o'zgartirilgan. Uning og'iz qismidagi tormozi, alangani o'chirish bilan kompensator vazifasini bajarishi uchun stvolning og'iz qismiga o'rnatilgan. Yangi bir turdagi ikki kamerasi ifloslanishdan saqlasa, stvol qutisining chap tomonida tunda mo'ljalga olish mexanizmi o'rnatish shakli dastak o'rnatilgan. Stvol qutisi mustahkamroq (qattiq qirralarsiz) tayyorlangan. Stvol ostiga o'rnatiladigan GP-25 granatamyotni qaytaruvchi prujinani yo'naltiruvchi tayoqchasini o'zgartirilmagan holda otish uchun qulaylik yaratildi (AK-74 qurolida o'zgartirishni talab etar edi).

AK-74 M qurolining og'irligi 3,4 kg bo'lib, tez otish va ballistik xususiyatlari AK-74 quroli bilan bir xildir. Quroldan otishda oddiy

va havoda iz qoldiruvchi o'qlardan foydalaniladi. O'qlarni yoritish izi 800 metrgacha ko'rinish beradi. O'qdon qutichasimon bo'lib, korpusi plastmassadan yasalgan. Unga 30 ta o'q shaxmat tarzida joylashadi. O'qdonga 15 tagacha o'qni tez joylashtirish uchun maxsus asbob ishlab chiqilgan. Avtomatga soddalashtirilgan nayza-pichoq ham o'rnatilgan.

Stvol — o'qning mo'ljallangan tomonga uchishi uchun xizmat qiladi (81-rasm).

81-rasm. Stvol:

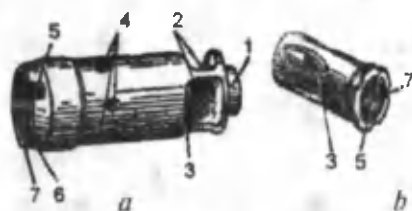
a — avtomat stvolining tashqi ko'rinishi; *b* — pulemyot stvolining tashqi ko'rinishi; *d* — stvolning oxiri kesilgan ko'rinishda; *e* — stvolning ichki ko'rinishi; *1* — yo'nalgan qismi; *2* — o'qning kirish joyi; *3* — patronдон;

4 — nil asosi; *5* — gaz kamerasi; *6* — gaz quvuri va stvol osti dastasini birlashtiruvchi halqa; *7* — mo'ljalga olish moslamasining asosi; *8* — stvol shtifti uchun ezilgan joy; *9* — rezba; *10* — pulemyot tirgagi birlashtiriladigan asos; *11* — shopolni birlashtirish uchun sirg'ali halqa.

Stvol ichkarisida to'rt qirrali kanali bo'lib, chapdan yuqoriga va o'ngga yo'nalgan. Qirralar o'qni tez kuchlanib harakatlanishiga xizmat qiladi. Qirralar bilan bog'langan yo'lak bo'lib, bu yo'lakning o'rtasi *stvol kalibri* deyiladi.

Stvolning zirhlangan qismi qattiq piston shaklida bo'lgan kanali *o'qlanish qismi* deyiladi. O'qlanish qismidan stvol kanalining qirrali qismiga o'tishi *o'qning yo'lagi* deb ataladi.

Stvolning bosh qismida rezba bo'lib, unga kompensator ulanadi, gaz kamerasi, bog'lovchi mufta, nishonga olish dastasi hamda o'q solinadigan joyda otilgan o'q gilzasini chiqarib tashlovchi qismini ilib olish uchun zirhli kesishgan joyida yo'naltiruvchi changakdan iborat (82-rasm).

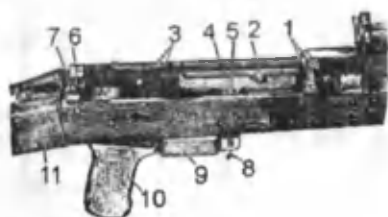
82-rasm. Og'iz tormozi — olov so'ndirgich (a) va kompensator (b):

1—uchki qismi; 2—tuynuklari; 3—yorma; 4—so'ndiruvchi tirqishlar; 5—biriktirgich uchun kesma; 6—aylanasiga bukilgan qismi; 7—ichki rezba.

Gaz tuynugida ishqorlangan yo'nalish gaz kamerasi orqali gaz kamerasiga o'tadi.

Stvol qutisi — avtomat qism va mexanizmlarini biriktirish, zatvor ramasini zatvor bilan birgalikdagi harakatini yo'naltirish, stvol kanalini zatvor bilan yopish va zatvorni yopish uchun xizmat qiladi.

Stvol qutisi o'zining qopqog'i bilan yopiladi (83-rasm).

83-rasm. Stvol qutisi:

1—kesmalar; 2—qaytaruvchi bo'rtma; 3—bo'rtiqlar;
4—yo'naltiruvchi bo'rtma; 5—biriktirgich; 6—bo'ylama oraliq;
7—ko'ndalang oraliq; 8—magazin uchun mo'ljallangan qistirgich;
9—teпки halqasi; 10—pistolet dastasi; 11—qo'ndiq.

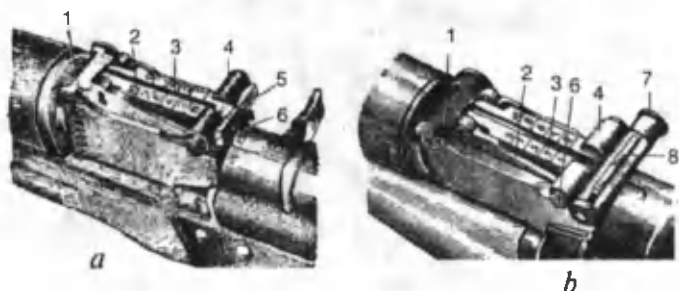
Stvol qutisi qopqog'i — stvol qutisida joylashgan avtomatning qism va mexanizmlarini ifloslanishdan saqlaydi (84-rasm).

84-rasm. Stvol qutisining qopqog'i:

1—yoriq; 2—qattiq qirrası; 3—pog'onali kesim.

Mo'ljalga olish moslamasi — avtomat (pulemyot)ning o't ochish cho'g'ini turli masofalardagi nishonlarga to'g'rilash uchun xizmat qiladi (85-rasm).

85-rasm. Mo'ljalga olish moslamasi:

- a*—avtomatga o'rnatiladigan; *b*—pulemyotga o'rnatiladigan;
1—moslama asosi; 2—moslama yo'laklari; 3—planka; 4—yuruvchi halqa;
5—mo'ljal plankasi o'yiqchasi; 6—yuruvchi halqa tortqisi;
7—nishoncha vintining buragichi; 8— nishoncha;

Mo'ljalga olish moslamasining asosi quyidagilarga ega; moslama plankasiga belgilangan balandlikni berish uchun xizmat qiladigan yo'laklar, nishon plankasini biriktirish uchun halqalar, shtift va gaz trubkasi uchun darchalar; ichida — yassi prujina uchun uya va zatvor ramasi uchun bo'shliq; ortki devorida — stvol qutisining qopqog'i uchun yarim doira kesma.

Yassi prujina moslama asosi ichida joylashgan bo'lib, moslama plankasini o'rnatilgan holatida tutib turadi.

Moslama plankasining o'yiq joyi bo'lib, undagi kesma nishonga mo'ljallanish uchun, plankadagi ko'ndalang kesmalar esa yuruvchi halqani o'rnatilgan holatda prujinali tortqi yordamida tutib turish uchun xizmat qiladi.

Pulemyotdagi nishoncha o'yiq joyga ega bo'lib, u nishonga to'g'ri olish uchun mo'ljallangan.

Bundan tashqari u buragich bilan birgalikdagi vintga, prujinaga, shayba va shtiftga ega.

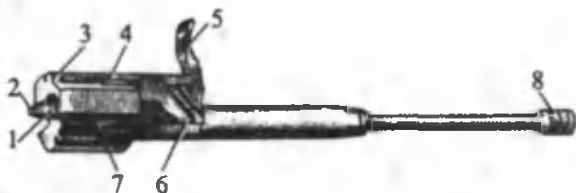
Yuruvchi halqa moslama plankasiga kiydirilgan bo'lib, tortqi yordamida tutib turiladi.

Tunda otish uchun (mo'ljal plankasi qadog'iga va mushkasiga) yoritish jihozlari o'rnatiladi va tungi mo'ljallashlar ham qo'llaniladi.

Mushka sirg'aluvchisi tengma-teng mushka asoslariga qotirilgan sirg'aluvchiga va mushka asoslariga xavf berilish holatlari ham aniqlanadi.

Qo'ndiq pistolet dastagi — avtomatdan qulay tarzda otishni ta'minlaydi.

Zatvor ramasi, gaz porsheni bilan birgalikda zatvor va zarbdor-tepki mexanizmni harakatga keltirish uchun xizmat qiladi (86-rasm).

86-rasm. Zatvor ramasi gaz porsheni bilan birgalikda:

- 1—zatvor uchun kanal; 2—saqlovchi bo'rtma;
- 3—avtotepki richagini bo'shatish uchun bo'rtma;
- 4—stvol qutisi devoridagi bukmaga joylashish uchun kesma;
- 5—dasta; 6—egri kesma; 7—to'suvchi bo'rtma uchun kesma;
- 8—gaz porsheni.

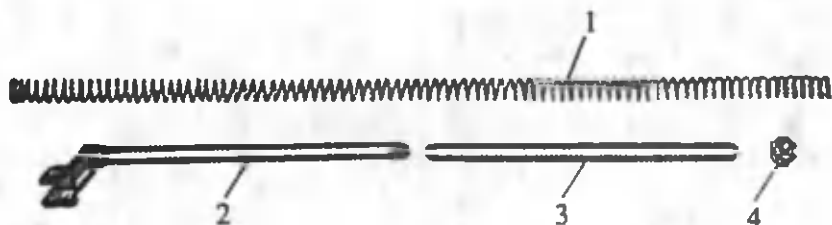
Zatvor patronni patrondonga yuborish, stvol kanalini yopish, kapsyulni ezish va patrondan gilzani (patronni) sug'irib olish uchun xizmat qiladi (87-rasm).

87-rasm. Zatvor:

- a—zatvor asosi; b—zarbdor; d—uloqtirgich; 1—gilza uchun kesma;
- 2—uloqtirgich uchun kesma; 3—yetaklovchi bo'rtma; 4—uloqtirgich o'qi uchun tuynuk; 5—jangovar bo'rtma; 6—to'suvchi bo'rtma uchun boylama kesma; 7—uloqtirgich prujinasi; 8—uloqtirgich o'qi;
- 9—qistirgich.

Qaytaruvchi mexanizm — zatvor ramasini zatvor bilan birga oldingi holatga qaytarishni ta'minlaydi (88-rasm).

88-rasm. Qaytaruvchi mexanizm:

1—qaytaruvchi mexanizm; 2—yo'llovchi tayoqcha;
3—harakatlantiruvchi tayoqcha; 4—mufta (o'qni yo'llovchi).

Gaz trubkasi gaz porsheni harakatini yo'naltirish uchun xizmat qiladi.

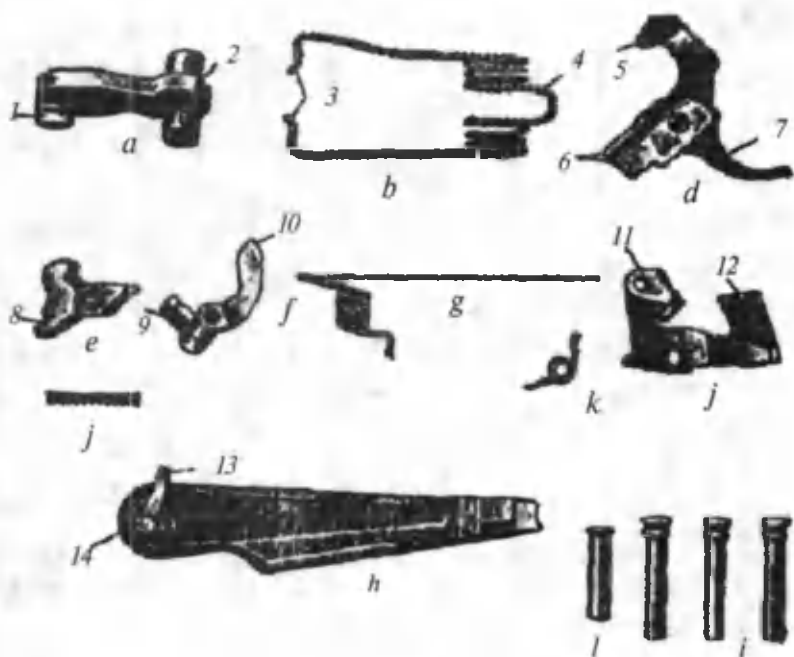
Stvol usti qoplamasi avtomatchini (pulemyotchini) o't ochish chog'ida stvol qiziganda qo'llarini kuyishdan asrash uchun xizmat qiladi (89-rasm).

89-rasm. Gaz trubkasi stvol qoplamasi bilan birgalikda:

1—gaz trubkasi; 2—gaz porsheni uchun yo'naltiruvchi qovurg'alar;
3—oldindagi biriktirgich; 4—stvol usti qoplamasi; 5—ortki biriktirgich;
6—bo'rtma; 7—yassi prujina.

Zarbdor-tepki mexanizmi tepkini jangovar holatdan xalos etish, zarbdorga zarba berish, avtomatik va yakka tarzda o't ochilishini ta'minlash, o't ochishni to'xtatish, zatvor yopilmagan hollarda o't ochishni oldini olish va avtomatni (pulemyotni) saqlagichga qo'yish uchun xizmat qiladi (90-rasm).

90-rasm. Zarbdor-tepki mexanizmlarining qismlari:

a—tepki; *b*—jangovar prujina; *d*—ilgak; *e*—yakka tarzda o't ochish sheptalosi; *f*—avtotepki; *g*—avtotepki prujinasi; *h*—o'tkazgich; *i*—yakka tarzda o't ochish sheptalosining o'qlari va prujinalari; *j*—tepki harakatini so'ndirgich; *k*—tepki harakati so'ndirgichining prujinasi; *l*—quvursimon o'q; *1*—jangovar yuza; *2*—avtotepki yuzasi; *3*—bukilgan uchlar; *4*—sirtmoq; *5*—egri bo'rtma; *6*—to'g'ri burchakli bo'rtmalar; *7*—dumcha; *8*—kesma; *9*—sheptalo; *10*—tirgak; *11*—zashcholka; *12*—oldingi bo'rtma; *13*—o'tkazgich hududi; *14*—sapfa.

Jangovar prujinali tepki — zarbdorga zarba berishga mo'ljallangan. Tepkida jangovar vzvod, to'xtovsiz avtoboshlovchi vzvod o'qini aylanuvchi qismi bo'yini va o'q (osi)lar uchun teshiklar mavjuddir. Jangovar prujina tepkini aylanuvchi qismi bo'yicha kirgizilib va o'z ilmoqlari bilan tepkini hamda oxirida boshlovchi tepkini to'g'ri burchakli tumshug'iga harakatlanishiga olib keladi.

Tepki harakatini so'ndirgich — oldindagi jangda avtomatik tarzda o'qlarning g'ujligini amalga oshirishda tepkini susaytirish uchun xizmat qiladi.

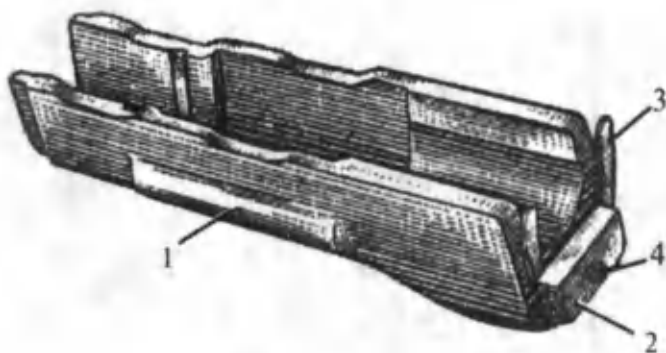
Avtotepki — tepkini jangovar vaziyatda ishlashini va tepkini bosish uchun xizmat qiladi.

Yakka o't ochish sheptalasi — o't ochishdan keyin, yakka o't ochishni ta'minlashda tepki qo'yib yuborilmagan bo'lsa, tepkini eng oxirgi holatida ishlashni ta'minlaydi.

Avtotepki prujina — to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishda avtoboshlovchi vzvod tepkisini avtomatik ravishda ozod bo'lishi uchun, shuningdek, stvol kanali va zatvor berkitilmaganda o't ochishning oldini oladi.

O'tkaziluvchi — to'xtovsiz avtomatik tarzda yoki bittadan o't ochishga qo'riqlagich (predoxranitel)ga o'tkazish uchun xizmat qiladi.

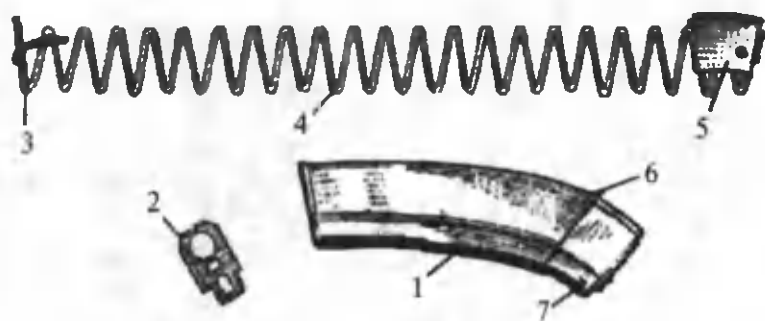
Stvol osti qoplama — avtomatning harakatlanishiga sharoit yaratib, qo'lni kuyishdan saqlaydi (91-rasm).

91-rasm. Stvol osti qoplama (dastasi):

1—barmoqlar uchun joy; 2—bo'rtma;
3—yassi prujina; 4—shompol uchun teshik.

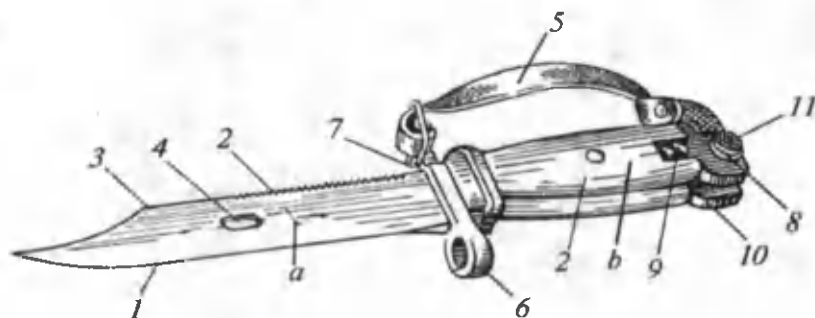
O'qdon (magazin) — o'qlarning joylashishini va stvol qutisiga yetkazib berishni ta'minlaydi (92-rasm).

92-rasm. Magazin:

1—korpus; 2—qopqoq; 3—mahkamlovchi planka; 4—prujina;
5—yuboruvchi; 6—tayanch boʻrtmasi; 7—ilgich.

Nayza-pichoq — hujumga oʻtish oldidan avtomatga qadaladi, qoʻl jangida dushmanni safdan chiqarish uchun qoʻllaniladi. U bel kamariga qadab yuriladi. Ayrim hollarda u bilan simlar ham kesiladi (93-rasm).

93-rasm. Nayza-pichoq:

a—tigʻ; b—dasta; 1—kesuvchi qirra; 2—arra; 3—charxlangan uchi;
4—teshik; 5—kamar; 6—halqa; 7—kamar uchun ilgich;
8—dastaning metall qismi; 9—qoʻshuvchi vint;
10—boʻylama kesma; 11—tortqi.

94-rasm. Qin:

1—ilgich, sirtmoqli kamar va karabin bilan birgalikda; 2—plastmassali g'ilof; 3—o'q-bo'rtma; 4—tayanch; 5—yassi prujina biriktirgichi.

Avtomatni noto'liq qismlarga ajratish va yig'ish

Avtomat toza taxta yoki taglik ustida yoyiladi. Qism va mexanizmlar taxta ustiga ajratilgan holatda tartib bilan terib chiqiladi. Ular ehtiyotlik bilan ajratiladi, biri ikkinchisining ustiga qo'yilmaydi. Shuningdek, ajratish mobaynida ortiqcha kuch va keskin zarbalar qo'llanilmaydi.

Avtomatni yig'ish mobaynida uning qismlaridagi raqamlar taqqoslab ko'riladi. Har bir avtomatning gaz trubkasidagi, zatvor ramasidagi, zatvordagi, stvol qutisi qopqog'idagi va boshqa qismlardagi raqamlar stvol qutisida mavjud raqamlarga mos kelishlari darkor.

1. Magazinni ajratish.

Chap qo'l bilan avtomat qo'ndog'ining bo'ynidan yoki stvol osti dastasidan tutib, o'ng qo'l bilan magazinni ushlab va bosh barmoq yordamida tortqini bosib turib, magazinning ostki qismini oldinga turtib, uni ajratib olinadi (95-rasm).

95-rasm. O'qdonni ajratish.

Shundan so'ng patrondonda patron yo'q ekanligini tekshirib ko'rish lozim. Buning uchun o'tkazgichni pastga «AB» yoki «OD»

holatiga keltirish; zatvor ramasining dastasini ortga tortish, patron qutisini ko'rikdan o'tkazish, zatvor ramasining dastasini qo'yib yuborish va tepkini bosib, uni jangovar holatdan xalos etish darkor.

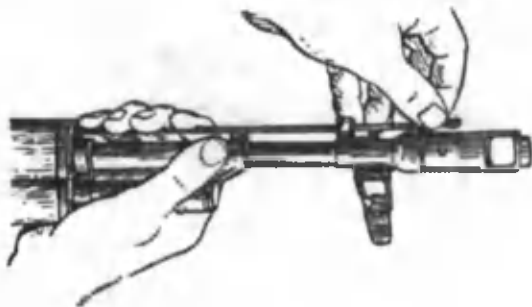
2. Anjomlar penalini qo'ndog' uyasidan chiqarish (96-rasm).

96-rasm. Anjomlar penalini qo'ndog' uyasidan chiqarish.

3. Shompolni ajratish.

Nil asosidagi tayanch ostidan shompol boshchasini tortib turib, shompol sug'urib olinadi. Shompolning ajralishi qiyin kechganda anjomlar penali ichidagi chiqargichdan foydalanishga ruxsat beriladi, ya'ni chiqargich shompol boshchasidagi mavjud teshikchaga suqilib, shompol uchi stvoldan ajratib, sug'urib olinadi (97-rasm).

97-rasm. Shompolni ajratish.

4. Stvol qutisi qopqog'ini ajratish.

5. Qaytaruvchi mexanizmni ajratish.

Chap qo'l bilan avtomat qo'ndog'ining bo'ynidan tutgan holda

98-rasm. Stvol qutisining qopqog'ini ajratish.

o'ng qo'l bilan qaytaruvchi mexanizmining yo'naltiruvchi ustunini, uning tovonni stvol qutisidagi kesmalardan chiqquniga qadar oldinga turtish; yo'naltiruvchi ustunning ortki uchini biroz ko'tarib, qaytaruvchi mexanizmni zatvor ramasining kanali ichidan sug'urib olish.

6. Zatvor ramasini zatvor bilan birgalikda ajratib olish.

7. Zatrovni zatvor ramasidan ajratish.

99-rasm. Qaytaruvchi mexanizmni ajratish.

Zatvor ramasini chap qo'lga, zatrovni yuqoriga qaratib olish; o'ng qo'l bilan zatrovni ortga tortib, uning yetakchi bo'rtmasini zatvor ramasining egri kesmalaridan chiqarish va zatrovni oldinga turtib, ajratish.

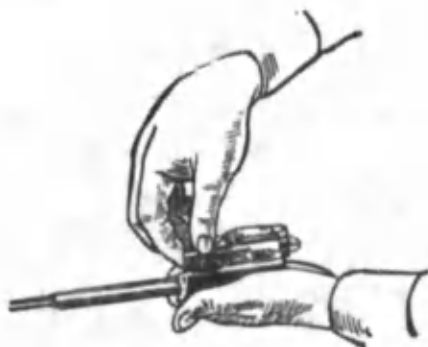
8. Stvol qoplamasi bilan birgalikdagi gaz trubkasini ajratish (100-rasm).

100-rasm. Zatvor ramasini zatvor bilan birga ajratish.

Noto'liq qismlarga ajragan avtomatni yig'ish tartibi:

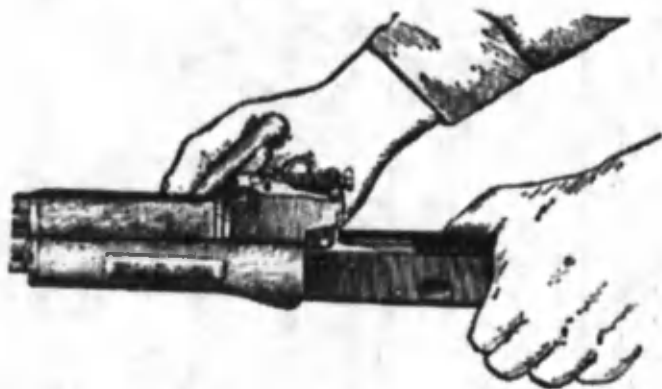
- stvol qoplamasi bilan birgalikdagi gaz trubkasini biriktirish;
- zatvorni zatvor ramasiga biriktirish;
- zatvor ramasini zatvor bilan birgalikda stvol qutisiga joylashtirish;

101-rasm. Zatvor ramasidan zatvorni ajratish.

- qaytaruvchi mexanizmni biriktirish;
- stvol qutisi qopqog'ini biriktirish;

- tepkini bosib, uni jangovar holatdan xalos etish va saqlagichni o‘rnatish;
- shompolni biriktirish;
- anjomlar penalini qo‘ndog‘dagi uyaga joylashtirish;
- magazinni avtomatga biriktirish.

102-rasm. Gaz trubasini stvol qo‘ndog‘idan ajratish.

Avtomatni qayta yig‘ishda qismdagi raqamlar stvol qutisidagi raqamlarga solishtirilib ko‘riladi.

O‘q (patron)ning tuzilishi

Jangovar o‘q (patron) tarkibi o‘q, gilza, porox zaryadi va piston dan iborat bo‘lib, 5,45 mm.li o‘qlar oddiy va otilganda havoda iz qoldirishi bilan farqlanadi (103-rasm). Ishlab chiqarilgan o‘qlar bilan otish mashqlarini o‘tkazishda hamda jangovar vaziyatlarda topshiriqlarni bajarishda qo‘llaniladi.

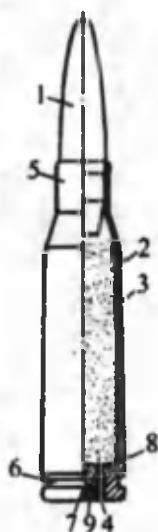
O‘q dushmanning tirik kuchlarini ochiq maydonda va uning niqobini teshishi mumkinligi bilan birga yo‘q qilinishiga mo‘ljallangan. O‘qlar uchli qismidagi bo‘yoqlar bilan farqlanadi.

Bo‘yoqsizi oddiy o‘q bo‘lib, bo‘yoqlisi havoda iz qoldiruvchi sifatida otishni bir yerga qaratish va nishonni ko‘rsatishga (800 metrgacha yoritish izini qoldiradi) mo‘ljallangan. Oddiy o‘q-jildi po‘lat yurakchali va qo‘rg‘oshinli qalpoqchadan, havoda iz qoldiruvchi o‘q-jildi qo‘rg‘oshinli yurakcha, qobig‘i (stakan) dan hamda iz qoldiruvchi tarkibdan iborat bo‘ladi.

Gilza o'q qismlarini birlashtirish, porox zaryadini tashqi ta'siridan saqlash, porox gazini zatvor tomonidan yorib o'tishini bartaraf etish uchun xizmat qiladi. Uning tanasida o'qni ulash uchun og'izcha, tashqarisida patronni chiqarib tashlash uchun joy, poroxni alanga olishi uchun ikkita teshikcha, zarbani qabul qilib ta'sirini kamaytiruvchidan iborat.

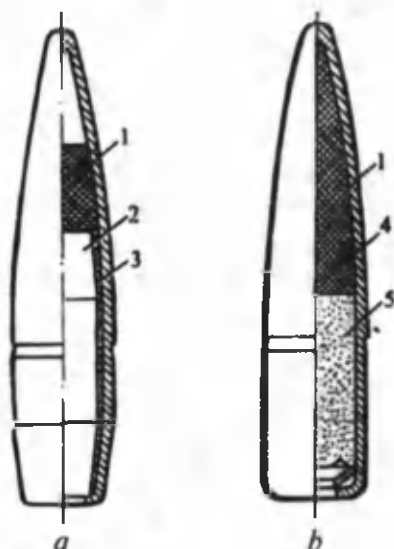
Porox zaryadi o'q yo'lagini ilgari lab harakatlanishi uchun xizmat qiladi. U piroksilinli poroxdan iborat.

Piston porox zaryadini alanga oldirish uchun xizmat qiladi. U jezli qalpoqchasi, zarba beruvchi tarkibdan va zardog'li krujkadan iborat.

103-rasm. Jangovar patron:

1—o'q; 2—gilza; 3—porox zaryadi; 4—piston; 5—gilza og'zi; 6—gilza tubining qirrasi; 7—sangdon; 8—olov yo'li; 9—zarba beruvchi tarkib.

104-rasm. O'qlar:

a—po'lat yurakchali oddiy o'q; b—havoda iz qoldiruvchi o'q; 1—jildi; 2—po'lat yurakcha; 3—qo'rg'oshinli qobiq; 4—qo'rg'oshinli yurakcha; 5—yondiruvchi tarkib.

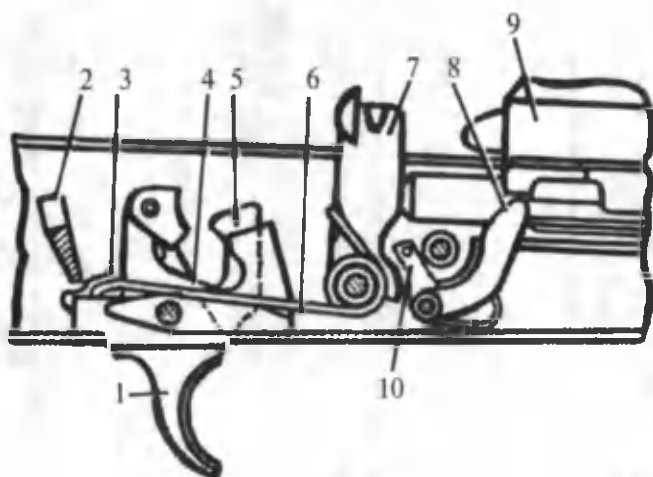
Avtomat mexanizmlari va qismlarining ishlash tartibi

Jang paytida yoki otish davrida avtomatda ro'y berishi mumkin bo'lgan ushlanib qolishlar, nosozliklarni bartaraf etish uchun mexanizmlar va qismlardan ehtiyotkorona va mohirona foydalanishni talab etiladi.

Qism va mexanizmlarning o'qlashgacha bo'lgan holati

Zatvor ramasi gaz porsheni bilan zatvorni qaytaruvchi mexanizmning ta'sirida eng oldingi holatida bo'lib, gaz porshenni gaz kamerasing stvol kanali zatvori bilan yopiladi. Zatvor bo'ylama o'qi atrofida o'ngga qarab aylangan, uning jangovar tumshug'i stvol qutisining qirqimida bo'ladi — zatvor esa qulflangan. Qaytaruvchi prujina biroz siquvga ega.

Avtotepki dastasi zatvor ramasining bo'rtib chiqqan tumshug'i harakati ostida oldinga va pastga aylanadi. Tepki tushiriladi va zatvorga qadaladi. Zarbdor tepki ta'siri ostida oldinga siljiydi. Jangovar prujina biroz siqilgan bo'lib, o'zining ilmog'i bilan tepkini zatvorga qayrilgan oxiri bilan tepkini to'g'ri burchakli tumshug'ini stvol qutisining ostiga bosadi. Bu paytda tepkingin dumi oldinga siljiydi (105-rasm).

105-rasm. Zarbdor-teпки mexanizm qismlarini o'qlashgacha qo'riqlagichdan tushirilib, tepkini qo'yib yuborilgan holati:

1—ilgak (teпки); 2—o'tkaziluvchi sektori; 3—yakkalab o't ochish sheptalosi; 4—teпки harakatini so'ndirgich; 5—ilgakning shaklli bo'rtmasi; 6—jangovar prujina; 7—teпки; 8—avtotepki tirtgachi; 9—zatvor ramasi; 10—avtotepki sheptalosi.

Tepkini sekinlatuvchi o'z prujinasi harakatidan oldindagi stvol qutisi ostiga qadaladi. O'tkaziluvchi eng oxirgi yuqori holatida bo'ladi va stvol qutisi qopqog'idagi zinapoyasimon kesilgan joyni berkitadi (o'tkaziluvchi qo'riqlagichga qo'yilgan), o'tkaziluvchi sektori yakkalab

o't ochish sheptalosi bo'rtmasiga kiradi va tepkning o'ng tomonidagi to'g'ri burchak bo'rtmasiga o'rtnashadi (teпки qulflanadi).

Qism va mexanizmlarning o'qlangan paytdagi holati. Avtomatni o'qlash uchun o'q bilan to'ldirilgan o'qdon birlashtirilib, o'tkaziluvchini avtomatik to'xtovsiz o't ochish (AB)ga qo'yib, zatvor ramasini ushlagichidan ushlab oxirigacha tortiladi va qo'yib yuboriladi. O'qdon birlashtirilgani natijasida o'qdonidagi o'q yuqoriga zatvor ramasi pastiga borib taqalishi bilan avtomat o'qlanadi. O't ochish zarurati bo'lmasa, o'tkaziluvchi qo'riqlaguvchiga qo'yiladi.

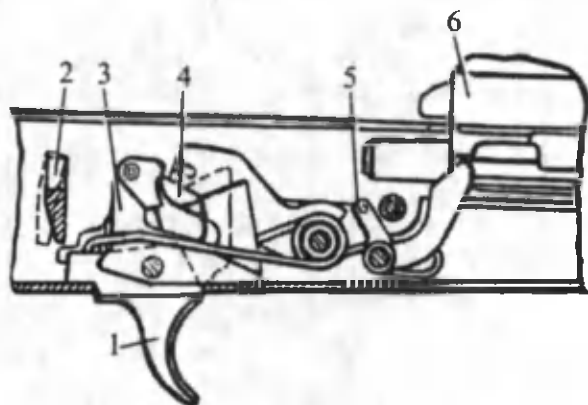
O'tkaziluvchi avtomatik tarzda o't ochish (AB va OD) ga qo'yilganda zatvor ramasining dastasi uchun stvol qutisi qopqoqchasidagi zinapoyasimon kesik ozod bo'ladi. O'tkaziluvchi hudud yakka tarzda o't ochish sheptalosining kesilgan joyida qoladi. Ammo tepkning aylana burilishiga halaqit bermaydi.

Zatvor ramasining orqaga tortilishidagi uzunasiga ochiq bo'lgan yo'nalishida boshqarilib turuvchi bo'rtmasidagi shaklli qirqilgan joyining oldingi qiyaligi bilan harakatlanadi. Zatvor chapga aylanishi bilan zatvorning jangovar bo'rtmasi zatvor qutisi kesimidan chiqishi bilan zatvor ozod bo'ladi. Zatvor ramasi bo'rtmasi avtoboshlovchi dastasini bo'shatadi va avtotepki sheptalo prujinalar harakatida tepkning oldindagi tekisligiga siqiladi.

Keyingi ajratilishida zatvor ramasi bilan birga zatvor orqaga qaytadi. Stvol kanali ochilib, qaytaruvchi prujina siqiladi. Tepki zatvor ramasi ta'siri ostida o'qi (osi) atrofida aylanadi va jangovar tepki birin-ketin tushiriladigan ilgak shaklidagi bo'rtma tepkning sekinlashtirgichdagi surilmasiga joylashadi, tepki avtotepki sheptalosiga o'rtnashib oladi. Avtotepki dastasi bu holatda yuqoriga ko'tarilib, zatvor ramasi bo'rtmasini harakatlanishi yo'nalishiga o'tadi. Zatvor ramasining pastki tekisligi o'qdon darchasidan o'tishi bilan o'q o'qdonning prujinasi yordamida oxirigacha, yuqoridagi o'q o'qdon devorining qaytarilgan joyiga ko'tarilib o'tadi.

Zatvor qo'yib yuborilgach, zatvor bilan birga qaytaruvchi mexanizm yordamida oldinga ketadi. Zatvor o'qdonidagi yuqorida bo'lgan o'qni itarib, o'qni o'qlashga olib boradi va stvol kanalini yopib yuboradi. Zatvor stvolning o'q joylash uchun qirqilgan joyiga kelganda chiqarib yuboruvchi ilgagi gilzani halqasimon shakldagi o'yilgan joyiga kirgiziladi. Zatvorning stvol qutisi kesishuvidagi chap qiyaligi, zatvorning jangovar tumshug'i chap qiyaligi yordamida bundan keyingi zatvor ramasining shakli kesilgan joyda, zatvorni harakatga keltiruvchi bo'rtma aylana tirqish atrofidan o'ngga aylanadi. Zatvorning jangovar bo'rtmasi stvol qutisining jangovar tayanchiga o'tib, zatvor berkitiladi. Zatvor ramasi o'z harakatini davom ettirib, oldingi holatiga qaytadi. O'zining tumshug'i bilan avtoboshlovchi

dastasini oldinga-pastga aylantirib, avtotepki tepki harakati holatida avtotepki sheptalosini chiqaradi. Tepki jangovar prujinaning yordami ostida aylanadi, sekinlashtiruvchi esa ilgagidan chiqarilib, jangovar holatga o'tadi.

106-rasm. Zarbdor-teпки mexanizmi qismlarining o't ochishgacha bo'lgan holati:

1—ilgak (teпки); 2—o'tkazgich hududi; 3—teпки harakatini so'ndirgich;
4—teпки; 5—avtoteпки sheptalosi; 6—zatvor ramasi.

Avtomat saqlagichga qo'yilganda, o'tkaziluvchi stvol qutisi qalpoqchasidagi zinapoyasimon kesikni yopadi va zatvor ramasi dastagigacha (ushlagichi)ni orqaga harakatlantiriladigan holatiga turiladi. O'tkaziluvchi hudud oldinga aylanadi. Tepkini to'g'ri burchakli bo'rtmasi o'ngda turishi esa tepkini berkitadi.

Avtomatni to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishida qism va mexanizmlarning ishlashi

To'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishda o'tkaziluvchini AB holatiga qo'yiladi. O'tkaziluvchi hudud avtomatik tarzga qo'yilgach, tepking to'g'ri burchakli bo'rtmasi bo'shatiladi (teпки ilgagi bo'shab qoladi), yakkalab o't ochish sheptalosining qirzilgan joyida qoladi. O'z o'qi atrofida aylanishga ega bo'lgan tepki esa yakkalab o't ochish sheptalosi bilan birga aylanishidan o'tkaziluvchi hudud saqlab qoladi. Tepki bosilgandan so'ng, uning shaklli tumshug'i esa jangovar holatda tepking ilgagidan chiqib ketadi. Tepki jangovar prujina yordamida o'z o'qi atrofida aylanib, zarbdorga keskin uradi. Zarbdor o'q pistoni

(kapsyuli)ni ezishi natijasida ezilgan kapsyuldan chiqqan uchqun poroxni yoqib yuboradi. Buning oqibatida o't ochish ro'y beradi.

O'q poroxli gaz ta'sirida stvol kanali bo'ylab harakatlanib, gaz tarmog'iga ulanadigan oraliqdan o'tgandan keyin, gazning bir qismi oraliq orqali gaz kamerasidagi harakatini davom ettirib, gaz porshenini itarib, zatvor ramasini orqaga harakatlantiradi. Zatvor ramasining ortga qaytishi (zatvor ushlagichidan ortga qaytarilgandek) shaklli qirqib olingan joyni oldingi qiyaligi bilan zatvor bo'ylamasi atrofida aylanadi. Uning jangovar bo'rtmasi stvol qutisini jangovar tayanchidan chiqarib yuborishi natijasida, zatvor va stvol kanalining ochilish imkonini beradi. Zatvor ramasining tumshug'i esa avtotepki dastasini bo'shatib yuboradi.

Prujina ta'sirida bo'lganligi uchun u biroz yuqoriga ko'tariladi, avtotepki sheptalosi tepkining tekisligiga qadaladi. Bu vaziyatda o'q stvol kanalidan chiqib, uchib ketadi. Poroxli gazning bir qismi o'q orasidan borib, kompensatsiyalovchi kamera oralig'idan kompensator tumshug'iga tushadi. Natijada, keragidan ortiqcha bosim kamera oralig'i qarama-qarshi tomonlarga avtomatning tumshug'ini (chapga, pastga) og'dirib yuboradi. Bunday kutilmagan holat to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishda, o'qning (sochilib ketmasligini) nishonga tegib, yakson qilishi ehtimolligini beradi. Zatvor ramasi zatvor yordamida orqaga harakatlanishini davom ettiraveradi. Uloqtirib tashlovchi esa ilgagidan gilzani ilib olib stvol qutisi qaytaradigan do'nglikka yuboradi va tuynuk orqali tashqariga uloqtirib tashlaydi.

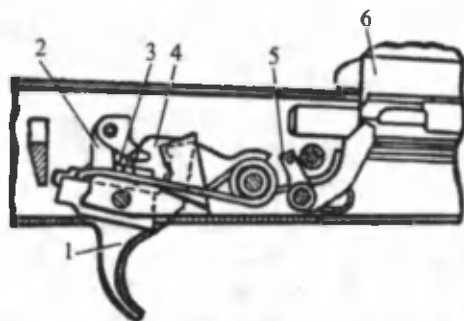
Keyingi qism va mexanizmlarning tepki va sekinlashtiruvchidan tashqari ishlash jihatida o'qlangan holatidek zatvor ramasi zatvor bilan birga oldingi holatiga turiladi, tepkining faqatgina avtotepki sheptalosi to'xtab turiladi. Zatvor o'qdondan yuqoridagi o'qlanish qismiga o'qni yuborishi bilan stvol kanali berkilish holati yuzaga keladi. Zatvor ramasi bilan birga qulflanib harakatlanishi oldingi holatda davom ettiriladi. Avtotepki sheptalosi tepkini, avtotepki holatidan chiqarib yuboradi. Jangovar prujina ta'sirida bo'lgan tepki aylanib so'ndiruvchi ilgagiga zarba beradi. Bu holatda sekinlashtiruvchi orqaga aylanishi bilan oldindagi bo'rtmasini tepki zarbasiga qoldirib, so'ndiruvchi berilgan zarba natijasida tepkining oldinga bo'lgan harakatini so'ndiradi. Bu esa zatvor ramasi va zatvor bilan zarba berilgandan so'ng, ularga dastlabki holatiga qaytish imkonini vujudga keltiradi. Bu esa o'qlarning zichligini yaxshilab, ta'minlash bilan birga, so'ndirgichning oldingi bo'rtmasiga zarba berilgandan keyin, tepkini zarbdorga zarba berishi natijasida o't ochish ro'y beradi.

Avtomatning qismi va mexanizmlarini qayta ishlash jihati takrorlanadi. To'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochish tepki bosib

turilguncha yoki o'q qdonda o'q tugagunga qadar davom ettiriladi. O't ochishni to'xtatish uchun tepkidan qo'lni bo'shatish lozim bo'ladi. Bu vaziyatda tepki jangovar ilgak ta'siri ostida aylanib, uning shakli, tumshug'i tepkining jangovar harakati holatida turadi. Tepki jangovar holatda bo'lib, o't ochish to'xtatiladi. Bunday vaziyatda avtomat to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochishga tayyor holatida qoladi.

Yakka o't ochish qism va mexanizmlarining ishlashi

Yakka tarzida o't ochish uchun avtomatning saqlagichidagi o'tkaziluvchi ilgagini «OD»ga qo'yish kerak bo'ladi. O'tkaziluvchini saqlovchi holatidan yakka tarzda o't ochish holatiga qo'yilgach, o'tkaziluvchi hududi tepkining to'g'ri burchakli tumshug'ini bo'shatib, ozod etadi. Tepkining to'g'ri burchakli tumshug'i yakka otish sheptalosidan chiqqach, otishda zarba beruvchi mexanizmni ishlash faoliyatida ishtirok etmaydi. Tepki bosilgandan keyin uning shaklli bo'rtmasi esa tepkini jangovar holatidagi ilgakdan chiqarib yuboriladi. Tepki jangovar prujina ta'siri kuchida bo'ylamasi atrofida aylanib, zarbdorga keskin zarba berishi natijasida o't ochish sodir bo'ladi. Birinchi o'q otilgandan so'ng, qism va mexanizmlar to'xtovsiz avtomatik tarzda o't ochilgandagidek, o'z faoliyatini davom ettiraveradi. Ammo keyin otish ro'y bermaydi. Bu vaqtda tepki bilan birga yakka otish sheptalosi ham aylanadi. Yakka o'q otish sheptalosi ilgagi tepkini jangovar shay holatida turadi. Tepkini jangovar holati yakka o'q otish sheptalosiga kirib qoladi. Tepki bunda oxirgi orqa holatida to'xtaydi (107-rasm).

107-rasm. Zarbdor tepki mexanizmi qismlarining o't ochilgandan so'nggi, o'tkazgich yakka tarzda o't ochish holatida:

- 1—ilgak; 2—teпки harakatini so'ndirgich; 3—yakka tarzda o't ochish sheptalosi; 4—teпки; 5—avtotepki sheptalosi; 6—zatvor ramasi.

Keyingi o't ochishda tepkini qo'yib yuborib, uni yana bosish kerak. Tepki qo'yib yuborilganda, jangovar prujina ta'sirida aylanadi, oldin sekinlashtiruvchi surilmasiga, so'ng uning oldingi tumshug'iga zarba beriladi. Jangovar shaylik holatiga o'tiladi. Tepki bosilganda, shaklli bo'rtma tepkining jangovar ilgagidan chiqib ketadi, hamda qism mexanizmlarining ish harakat faoliyati takrorlanaveradi. O't ochishning navbatdagi holati ro'y beradi.

Stvol ostidagi GP-25 granatomyoti

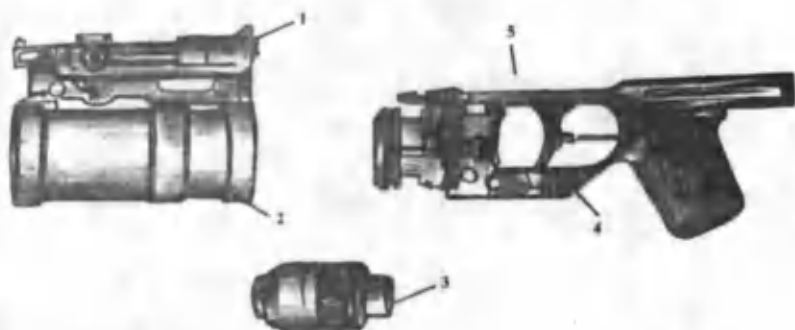
Stvol osti granatomyoti GP-25 (108-rasm) ochiq maydonda, okop va transheyalardagi hamda balandliklar ostidagi nishonlarni yakson qilish maqsadiga mo'ljallangan. Ushbu granatomyotning qo'llanishida barcha o'lchamdagi Kalashnikov avtomatlari turlariga qo'shimcha ustamalarsiz o'rnatilishi mumkin.

108-rasm. Stvol ostidagi GP-25 granatomyoti.

Stvol ostidagi granatomyotga parchalanuvchi granatalar qo'llaniladi (109-rasm). Bu granatalar tez portlovchi va o'zini yo'q qiluvchi moslamalari bilan ta'minlangan. Granatomyotni avtomatga o'rnatilmagan holatda otish uchun foydalanib bo'lmaydi. Granatomyotni o'qlash tartibi, uning stvol boshidan o'qlanadi.

Granatomyotni beto'xtov ishlov holati barcha iqlim va ob-havo sharoitlarida harorat + 50°C va — 50°C darajada ham ta'minlab beradi. Granatomyot shaxsiy qurol bo'lib bir askarga tegishli hisoblanadi.

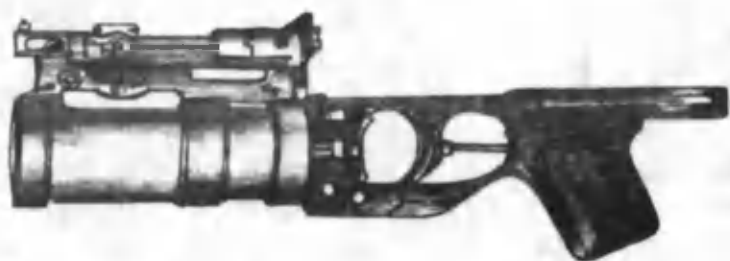
109-rasm. Stvol ostidagi granatomyotni qismlarga ajratilgan holatdagi ko'rinishi:

1—mo'ljalga olish moslamasi; 2—granatani stvolga o'rnatadigan joy; 3—VOG rusumli granatasi; 4—korpusi; 5—zarba beruvchi mexanizm.

Kalibri 40 mm, mo'ljalga olish masofasi 400 metr, jangovar otish tezligi 1 daqiqada 4—5 marta, granatomyotning uzunligi 323 mm, og'irligi 1,5 kg, tashib yuruvchi o'q-dori miqdori 10 ta.

GP-25 granatomyotining tuzilishi. 1. Stvol, mo'ljalga olish va avtomatga o'rnatish moslamalari bilan; 2. Kazyonik — o'qlash qismi; 3. Otish boshlovchi mexanizm.

GP-25 granatomyotining ishlash prinsipi. O'ng qo'lda avtomatni ushlab, chap qo'lga granatomyotni olib stvol ostidagi granatomyot o'rnatish moslamasiga yuqoridan pastga tushiriladi. O'qlash tartibi — VOG-25 rusumli granata granatomyot stvolining bosh qismiga chap qo'lni bosh barmog'i bilan qadab qo'yiladi. Bu granata o'qlash qismiga qotirilgan holatda turishi kerak. Shu holatda granatomyot otishga tayyor hisoblanadi.

110-rasm. Stvol ostidagi GP-25 rusumli granatomyotning avtomatga o'rnatilmagan holatdagi ko'rinishi.

Otish tartibi — granatomyotdan uch xil holatda otish belgilangan. (111-rasm). 1. Tik turgan holatda. 2. Tizzaga tayangan holatda. 3. O'tirgan holatda.

111-rasm. Stvol ostidagi granatomyotdan o't ochish qoidalari:

a—tik turgan holatda; *b*—o'tirgan holatda; *c*—o'ng oyoq tizzasi bilan yerga tayangan holatda.

Granatomyotni qismlarga ajratish — zarba beruvchi mexanizmining korpusi o'ng qo'l bilan ushlab, bosh barmoq bilan qotiruvchi moslama bosiladi. Chap qo'l bilan stvol tanasini ushlab, o'ng qo'l bilan esa soat strelkasi yo'nalishida chorak holatda buraladi va yuqoriga tortiladi.

To'la qismlarga ajratish taqiqlanadi. Granatomyotga faqat VOG-25 rusumli granatalar ishlatiladi.

Avtomatni o'q otishga tayyorlash. O'q otish davrida avtomatda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan nosozliklar va ularni bartaraf etish usullari

Jang paytida yoki otish davrida avtomatda ro'y beradigan nosozliklarni bartaraf etish uchun uning mexanizm va qismlaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish talab etiladi.

Avtomatni ko'zdan kechirishda quyidagi ishlarni bajarish zarur: avtomatni otishga tayyorlash maqsadida uning jangovar shayligi, tozaligi, moylash sifati qay darajada ekanligi tekshiriladi. Avtomat o'quv mashg'ulotlariga qatnashish, naryadga turish oldidan, uzluksiz jangovar shaylikda yoki kun davomida jangovar topshiriqlarni bajarishga kirishish oldidan doimiy tekshiruvdan o'tkaziladi.

Kundalik ko'zdan kechirish davrida avtomatning barcha qism vazifalarini, ichki qismlarida qum zarrachalari, qor qolib ketgan yoki ketmaganligini, avtomatning biror qismida shilingan, singan, ko'chgan va boshqa nosozliklar bo'lgan yoki bo'lmaganligini, ishlash davrida mexanizmlarning normal (o'rtacha) ishlashiga xalaqit beradigan qismlarning shikastlanishini, yog'och qismi yorilmagan yoki urilmaganligini, shopol mahkam berkitilganligini, bundan tashqari qism mexanizmlarini moylash tartibini, kamarning holatini, jihozlarning butkulligini, o'qdonlar sumkasini, nayza-pichoqlarning nuqsonlari bor-yo'qligi tekshiruvdan o'tkaziladi.

O'quv mashg'ulotlari, naryadga turish oldidan avtomatni tozalash, kundalik tekshiruv davomida: nishonga olish moslamasi bilan nishon mushkasining to'g'riligi, stvol kanali ko'zdan kechiriladi, biror elementga chang tushgan-tushmaganligi hamda qism mexanizmlarining ishlash tartibi tekshiriladi.

Otish vaqtida avtomatning to'xtovsiz ishlashini ta'minlash uchun tayyorgarlik ishlari olib boriladi. Buning uchun avtomatni yoyib, har bir mexanizm qismlari tozalab moylanadi. Avtomat yig'ilgandan so'ng, o'qdoni ko'zdan kechiriladi. Otish oldidan avtomatning stvol kanali, kesishgan qismi va o'qdoni yaxshilab artilib, quruq holatga keltiriladi. Agar avtomat bir qancha vaqt sovuq havoda qolib ketgan bo'lsa, otishga tayyorlashda zatvor ramasini qo'l yordamida orqaga tortib, oldiga itarib o'qdonga birlashishi ta'minlanadi.

Jangovar o'qlarni otishga tayyorlashda o'qlarning gilza qismida urilgan, qisilgan holatlari bor yoki yo'qligi, gilzaning bosh qismi bo'shab qimirlayotgani, gilzaga loy, chang o'rnashib qolgan-qolmaganligi sinchiklab ko'zdan kechiriladi, shu bilan birga jangovar o'qlar orasiga o'quv o'qlari tushib aralashib qolmaganligi tekshiriladi. Agar shunday nuqsonlar uchrasa o'qlar toza quruq latta bilan artiladi. Shu tariqa o'qlar ko'zdan kechirilib o'qdonga joylashtiriladi. Moyni ko'p surtish ham avtomatni ishlashida va otish paytida ifloslanishiga, sovuq havo sharoitida esa nuqsonlar kelib chiqishiga olib keladi. Otish joyida yoki tirda o'qlar quyosh nurlaridan berkitilgan holda quruq joyda saqlanishi kerak.

Avtomatning oddiy tuzilmalarini to'xtovsiz ishlashini ta'minlash kerak. Aks holda uning qism va mexanizmlari yaxshi joylashtirilmaganligi, tozalanmaganligi hamda o'qlarda sodir bo'lgan nuqsonlar tufayli ko'zlangan maqsadga erisha olmasdan otish davrida to'xtab qolish sodir bo'ladi. Bunda tezda zatvor ramasini orqaga eng orqagacha tortib, keyin qo'yib yuboriladi va otish davom ettiriladi. Agar yana shunday to'xtab qolish sodir bo'lsa quyidagi jadvalda ko'rsatilganlarni bajarish lozim:

Tutilishlar va ularni bartaraf etish usullari

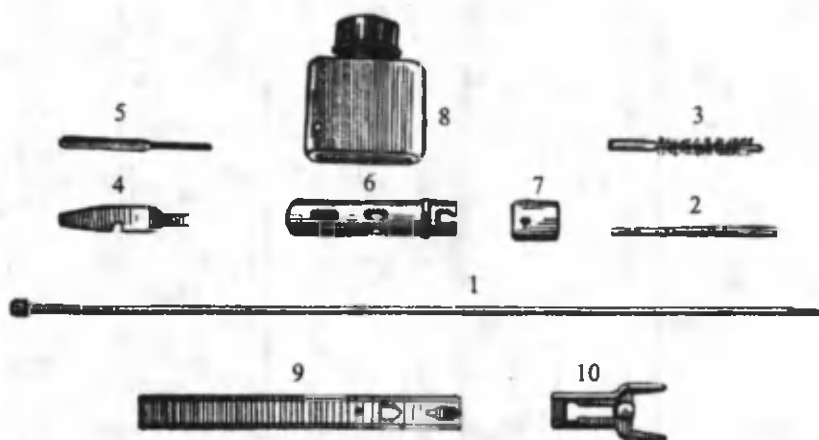
Tutilishlar va ularning xususiyatlari	Tutilish sabablari	Bartaraf etish usuli
<p>Patron uzatilmadi. Zatvor oldingi holatda, o't ochildi. Patronlarda patron yo'q</p>	<p>1. Magazin ifloslangan yoki nosoz. 2. Stvol qutisidagi magazin uchun mo'ljallangan tortqi nosoz</p>	<p>Avtomat (pulemyot) qayta o'qlansin va otish davom ettirilsin. Tutilish takrorlansa magazin almashtirilsin. Stvol qutisidagi magazin uchun mo'ljallangan tortqi nosoz bo'lgan holda avtomat (pulemyot) ta'mirlash ustaxonasiga yuborilsin</p>
<p>Patron tiqildi. Patron o'qi bilan stvol kesmasida tiqilib, harakatchan qism va mexanizmlar o'rta holda to'xtab qoldi</p>	<p>Magazin nosoz</p>	<p>Zatvor ramasing dastasidan tutib turgan holda, tiqilib qolgan patron chiqarib olinsin va otish davom ettirilsin. Tutilish takrorlansa magazin almashtirilsin</p>
<p>O't ochildi. Zatvor oldingi holatda, patron patronlarda, tepki bosilgan — o't ochildi</p>	<p>1. Patron nosoz. 2. Zarbdor yoki zarbdor-tepki mexanizm nosoz; moyning ifloslanishi yoki to'nlanishi (kapsyulda urilish izi yo'q yoki kuchsiz). 3. Zarbdorni zatvorda tiqilishi</p>	<p>1. Qurolni qayta o'qlab, o't ochish davom ettirilsin. 2. Tutilish takrorlansa zarbdor va zarbdor-tepki mexanizm ko'rikdan o'tkazilib, tozalansin. Zarbdor-tepki mexanizm singan yoki yeyilgan bo'lsa, qurol ta'mirlash ustaxonasiga yuborilsin. 3. Zarbdorni zatvordan ajratib, zatvordagi zarbdorga mo'ljallangan darcha tozalansin</p>
<p>Zatvor ramasing oldingi holatga qaytmaligi</p>	<p>Qaytaruvchi prujina buzilgan</p>	<p>Prujina almashtirilsin (jangovar vaziyatda prujina uchlari joyi almashtirib o'rnatiladi) va o't ochishda davom ettirilsin</p>
<p>Gilzaning tiqilishi. Gilza patronlarda navbatdagi patron esa unga tiralib turibdi. Harakatchan qismlar o'rta holda to'xtab qolgan</p>	<p>1. Patron kir yoki patron kirlangan. 2. Uloqtirgich yoki uning prujinasi kirlangan yoki nosoz</p>	<p>Zatvor ramasing dastasiga ortga tortilsin va uni tutib turgan holda magazin ajratib, tiqilgan patron chiqarilsin. Zatvor yoki shompol yordamida gilza patronlardan chiqarilsin. Otish davom ettirilsin.</p>

<p>Gilzaninig tutilishi yoki chiqmasligi</p> <p>Gilza stvol qutisidan uloqtirilmay, aksincha uning ichida zatvor oldida qolgan yoki qayta patron-donga yuborilgan</p>	<p>1. Ishqalanuvchi qismlar, gaz yo'llari yoki patron-don ifloslangan.</p> <p>2. Uloqtirgich ifloslangan yoki nosoz</p>	<p>Tutilish takrorlansa patronlar va patron-don tozalansin. Uloqtirgich ko'rikdan o'tkazilib, tozalansin va otishda davom ettirilsin. Uloqtirgich nosozligida qurol ta'mirlash ustaxonasiga topshirilsin</p> <p>Zatvor ramasining dastasi ortga tortilib, gilza uloqtiriladi va o't ochishda davom ettiriladi. Tutilish takrorlansa gaz yo'llari, ishqalanuvchi qismlar va patron-don tozalanib, ishqalanuvchi qismlar moylanadi. Uloqtirgich nosozligida qurol ta'mirlash ustaxonasiga topshirilsin</p>
--	---	--

Avtomatning qo'shimcha ashyolari. Avtomatni tozalash, moylash va saqlash tartibi

Anjomlar avtomat (pulemyot)ni qismlarga ajratish, yig'ish, tozalash, moylash va magazinni patronlar bilan tezroq to'latish uchun xizmat qiladi.

Anjomlar tarkibiga quyidagilar kiradi: shompol, artkich, artkich-cho'tka, otvyortka, chiqargich, penal, moydon, oboymalar va o'tkazgich (112-rasm).

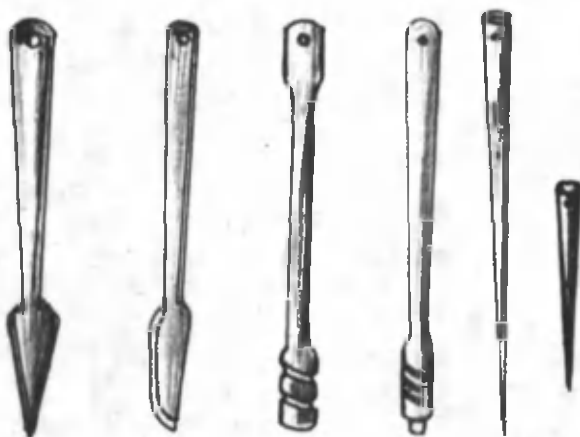

112-rasm. Avtomatni tozalash anjomlari:

- 1—shompol; 2—artkich; 3—artkich-cho'tka; 4—otvyortka;
5— chiqargich; 6—penal; 7—qopqoq; 8—moydon;
9—oboymalar; 10—o'tkazgich.

Shompol — stvol kanalini, shuningdek, avtomat (pulemyot) qismlaridagi kanallar va bo'shliqlarni tozalash va moylash uchun qo'llaniladi. U chiqargich kiritilishi uchun teshikli boshcha va artkich yoki artkich-cho'tkani burab biriktirish uchun rezbaga ega.

Artkich — stvol kanalini, avtomat (pulemyot) qismlaridagi kanal va bo'shliqlarni tozalash va moylash uchun ishlatiladi.

113-rasm. Yog'ochli tayoqchalar:

1 va 2 — yoriq va tirqishlarni tozalash uchun; 3 va 4 — o'q soladigan joy (patronnik); gaz trubasi, gaz trubkalarini tozalash uchun; 5 va 6 — chuqur yoriqlarni tozalash uchun.

U shompolga burab biriktirilishi uchun ichki rezbaga va latta yoxud kanop losini o'rash uchun kesmaga ega.

Artkich-cho'tka — stvol kanalini PCHS (stvollarni tozalash eritmasi) bilan tozalash uchun qo'llaniladi.

Otvyortka va chiqargich — avtomatni (pulemyotni) qismlarga ajratish va yig'ish davomida ishlatiladi.

Otvyortka uchidagi kesma nilni qotirish va bo'shatish uchun, yon tomonidagi kesma esa artkichni shompolga qotirish uchun mo'ljallangan.

Otvyortkadan qulay foydalanish uchun u penalning yon boshidagi darchaga o'rnatiladi.

Stvol kanalini tozalash mobaynida otvyortka penal ichiga shompol boshchasi uzra solinadi.

Penal artkichni, artkich-cho'tkani, otvyortkani va chiqargichni

saqlash uchun mo'ljallangan. U qopqoq bilan yopiladi.

Penal, nilni qotirish va bo'shatish mobaynida buragich uchun dasta sifatida va gaz trubkasi qotirgichni burash uchun, shuningdek shompolga dasta sifatida ishlatiladi.

Penal teshiklarga ega bo'lib, ularga avtomatni (pulemyotni) tozalash mobaynida shompol dasta sifatida ishlatiladi.

Penal teshiklarga ega bo'lib, ularga avtomatni (pulemyotni) tozalash mobaynida shompol suqiladi, shuningdek, buragich o'rnatilishi uchun tuxumsimon darchaga va avtomatni (pulemyotni) qismlarga ajratish va yig'ish mobaynida gaz trubkasining birlashtirgichini burash uchun to'g'ri burchakli tuynukka ega.

Bir bo'g'izli moydon — moy saqlash uchun xizmat qilib, magazinlar sumkasining cho'ntagida olib yuriladi.

Oboyma — patronlarni olib yurish va magazinni patronlar bilan to'latish jarayonini tezlatish uchun xizmat qiladi.

Oboymaga 15 dona patron joylashadi.

U ikkita bo'ylama kesmaga va patronlarni tushib ketishidan asraydigan yassi prujinaga ega.

Bundan tashqari yassi prujina oboymani o'tkazgich bilan ishonchli birikishini ta'minlaydi.

O'tkazgich — magazinni patronlar bilan to'latishda oboymani magazin bilan birlashtirish uchun xizmat qiladi.

U quyidagilarga ega: quyi qismida (keng joyi) — magazin bo'g'izidagi tegishli kesmalarga kiruvchi ikki bo'rtiqqa; yuqori qismida — oboyma uchun ikkita bo'ylama kesmalar, oboyma prujinasi uchun darcha va oboyma o'tkazgichga o'rnatilishi uning siljishini cheklab turish uchun tayanchga.

Qurollarning saqlanishi va qurollanishiga komandirlar, o'quv yurtlarida esa o'quv yurti direktori hamda harbiy ta'lim rahbarlari javobgardir. Avtomatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'linib, uning stvoliga har xil chang, gard yuqib qolmasligi, turli jismlarga urilishidan holi, maxsus o'rnatilgan javonlarda o'qlanmagan holatda, shu bilan birga o'qdon nayza-pichoq chiqarib olingan holda saqlanadi, shuningdek, tepkisi tushirilgan, o'tkazuvchi yuqoriga ko'tarilgan, nishonga olish moslamasidagi tirgagich «П» holatida o'rnatilgan holda saqlanishi lozim.

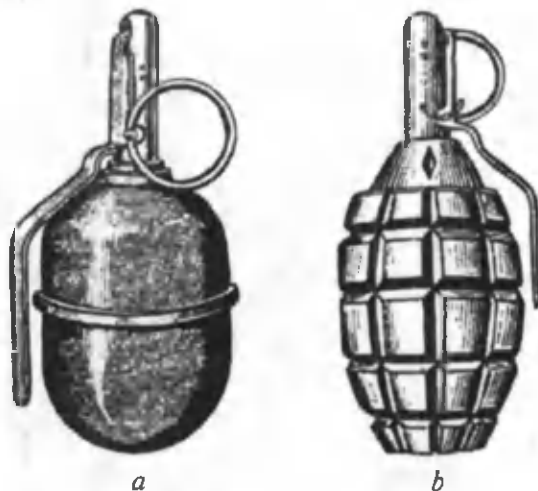
O'qdon, ular uchun sumka, nayza-pichoq kamarlar alohida javonlarda saqlanadi. O'qdonlar uchun sumka, kamarlar toza va quruq holda saqlanishi zarur. Mashg'ulotlarda harakat qilish jarayonida avtomatga o'qdon o'rnatilgan bo'lishi shart. Avtomat kamarini shunday qilish kerakki, u biror bir jismga urilib ketmasin. Mashg'ulotlar o'rtasidagi tanaffuslarda qoidaga asosan avtomatni qo'lda ushlab yoki kamar bilan yelkaga olish tavsiya etiladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Qurol-yarog' va o'q-dorilar bilan ishlaganda xavfsizlik choralarini bayon eting.
2. Kalashnikov avtomati nima maqsadda Qurolli Kuchlarda ishlatiladi?
3. Avtomatning jangovar ko'rsatkichlarini aytib bering.
4. Avtomatning to'liq va qisman qismlarga ajratish tartibini ko'rsatib bering.
5. Avtomatni qayta yig'ish tartibi qanday amalga oshiriladi?
6. Stvol ostidagi GP-25 granatomyoti qanday maqsadlarda qo'llashga mo'ljallangan?
7. Stvol ostidagi GP-25 granatomyotining texnik tuzilishi va uning ishlash prinsipini aytib bering.
8. Stvol ostidagi GP-25 granatomyotini qismlarga ajratishni bayon eting.
9. Avtomatni otishga tayyorlash tartibini aytib bering.
10. Avtomatni moylash va tozalash qanday tartibda bajariladi?

2-bob. PARCHALANUVCHI QO'L GRANATALARINING VAZIFASI, JANGOVAR KO'RSATKICHLARI, UMUMIY TUZILISHI VA ISHLATISH PRINSIPI

Parchalanuvchi qo'l granatalari ko'p yillar davomida armiyalarda qo'llanilgan. Parchalanuvchi qo'l granatalaridan hozirgi zamon janglarida ham ishonchli qo'llanma sifatida foydalanib, dushman ustidan g'alabaga erishishda ishlatiladi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida masofadan turib harakatlantiriluvchi RGD-5, F-1 markali parchalanuvchi qo'l granatalari qo'llanishga kiritilgan (114-rasm).

114-rasm. Parchalanuvchi qo'l granatalarining umumiy ko'rinishi:

a—RGD-5 granatasi; *b*—F-1 granatasi.

Parchalanuvchi qo‘l granatalari dushmanning tirik kuchlarini parcha ta‘sirida safdan chiqarish maqsadida qo‘llaniladi. Granata portlashi jarayonida katta parchalar to‘zib yoyilishi natijasida, dushmanning bir qancha kuchlari safdan chiqadi. Bunday granatalar yaqin masofadagi janglarda (hujumga o‘tilganda, okopdan turib jangga kirganda, aholi yashash punktlarida) o‘z samarasini beradi. Granatalarni jangovar xususiyatlari quyidagi jadvalda berilgan.

Granatalarning jangovar xususiyatlari

Tavsifi	Granatalar	
	RDG - 5	F-1
Granatalarning og‘irligi	310 g	600 g
O‘ldiruvchi (halok qiluvchi) parchalarning yetib borish radiusi	25 m	200 m
Granatalarning uloqtirish o‘rtacha masofasi	40—50 m	35—45 m
Granata zapali	UZ GRM	UZ GRM
Zapalning alanga olish vaqti	3,2 – 4,2 m/s	3,2–4,2 m/s

RGD-5 parchalanuvchi qo‘l granatasi, asosan, hujumga o‘tish davrida qo‘llaniladi. U korpus, portlaydigan zaryad va zapaldan iborat.

Granata korpusi — portlaydigan zaryad va zapal trubkalari uchun joylanishiga xizmat qiladi. U yuqori va pastki qismlardan iborat bo‘lib, tashqi qoplamasi hamda qo‘shimcha almashinuvchi detallarning kirishi bilan granata parchalarini portlashi uchun xizmat qiladi. Korpusning yuqori qismiga qadamalar yordamida zapal uchun trubka birlashtiriladi, granata uchun zapalni birlashtirilishi, korpusdagi portlaydigan zaryadni mahkam berkitishga xizmat qiladi. Trubkalarni ifloslanishdan ehtiyotlab, unga plastmassa qopqoq burab kirgiziladi. Korpusga to‘ldirilgan portlovchi zaryad granata parchalarini portlashi uchun xizmat qiladi.

UZ GRM zapali (qo‘l granatasining zamonaviylashtirilgan bir xil shakldagi zapali) portlovchi zaryadning portlashi uchun qo‘llaniladi. U zarbdor mexanizm va shaxsiy zapaldan iboratdir.

Zapallar doimo jangovar holatda bo'ladi. Zarbdor mexanizmning ishlashini tekshirish va qismlarga ajratish qat'iy tanqislanadi. Zarbdor mexanizm pistonini alangalatib, zapalning alanga olishiga yordam beradi. U quyidagi qismlardan iborat:

- zarbdor mexanizm trubkasi;
- birlashtiruvchi to'siq;
- yo'naltiruvchi shayba;
- jangovar prujina;
- zarbdor shaybasi;
- boshlovchi dastak;
- saqlagich o'rta cheki, halqasi bilan.

Harakatlanuvchi mexanizm trubkasi zapalning jami qismlarini yig'ishda asosiydir. Birlashtiruvchi to'siq esa zapalni granata korpusi bilan birlashtirish imkonini beradi. Bu yo'naltiruvchi shayba jangovar prujinani yuqori qismining tayanch vazifasini bajarib zarbdorning harakatini yo'llaydi. Zarbdor — harakatlanuvchi mexanizm trubkasining yuqori qismiga qadalgan. Jangovar prujina zarbdor energiya yetkazib berishni ta'minlaydi, zaruriy uchqun pistonini alangalatadi: alanga zarbdorni yuqoridagi oxirgi qismi bilan yo'naltiruvchi shaybani va pastga yo'naltiruvchi shaybani ham qamrab oladi. Zarbdor mexanizm yonuvchi pistonni alangalatish tayanchi bo'lib xizmat qiladi. U zarbdor mexanizm trubkasining ichkarisiga joylashadi. Shayba zarbdorning oxirgi tor qismida bo'lib, jangovar prujinaning oxirgi tor qismidagi tayanchi hisoblanadi. Boshlovchi dastak zarbdorning tez alanga olmaslik holatini ushlab qolish uchun qo'llaniladi (jangovar prujina qattiq qisiladi). Saqlagich o'rtasidagi zarbdor mexanizm boshlovchi dastakni ushlab turishga xizmat qiladi; boshlovchi dastak tuynuk teshigidan hamda zarbdor mexanizm trubkasi devoridan o'tadi. Halqasi sug'urib olinadi.

Shaxsiy zapal granatani portlaydigan zaryadlarini portlatish uchun qo'llaniladi. U sekinlashtiruvchi tiqin, piston alangalantiruvchi, sekinlashtiruvchi va piston-portlagich moddadan iboratdir. Sekinlashtiruvchi tiqinning yuqori qismida birlashtirish uchun rezba bo'lib, zarbdor mexanizm trubkasi, piston alangalatuvchi uyasi bilan birlashtiriladi, ichida kanal bo'lib unga sekinlashtiruvchi joylashadi, tashqarisida piston portlagichning gilza bilan birlashtiruvchi nuqtasi joylashgan. Alangalatuvchi piston sekin alanga olish uchun qo'llaniladi; alangalatuvchi pistoniga va piston portlagichga sekinlashtiruvchi o't oldiradi, u presslangan oz miqdordagi gaz tarkibidan iborat bo'ladi. Piston qoplagich alangalanuvchi granataning portlashi uchun xizmat qiladi. U gilzada joylashadi va sekinlashtiruvchi tiqinni pastki qismiga qotirilgan bo'ladi.

Parchalanuvchi F-1 qo'l granatasi mudofaa janglarida qo'llaniladi. F-1 granatasi korpus, portlovchi zaryad hamda zapaldan iboratdir. Granata korpusi qattiq cho'yandan bo'ylama kesim, ko'ndalang chiziqning yuqori qismida kesilgan teshigi bo'lib, zapalni qadoqlash joyi hisoblanadi. Uni saqlash va tashib keltirishda plastmassa probkasi burab olib qo'yiladi. F-1 parchalanuvchi qo'l granatasining portlovchi zaryadi va zapallarning tuzilishi RGD-5 granatalaridan farq qilmaydi.

Granatalarni uloqtirishga tayyorlash va ko'zdan kechirish

Granatani uloqtirish oldidan uning trubkasidan probka burab olinadi, uning o'rniga zapalni qo'yib burab oxirigacha qotiriladi. Zarbdor mexanizmning zapal qismi quyidagicha joylashadi: Zarbdor mexanizmi ko'tarilib, boshlovchi dastakni yuqoridagi sanchiq qismidan ushlab harakatlanuvchi mexanizm trubkasining qo'riqlash oldi chekiga birlashtiriladi. Qo'riqlash oldi cheking oxiri ajratilib, zapaldan mahkam ushlanadi.

115-rasm. Parchalanuvchi qo'l granatalarini jangovar holati:

- a* — probkani burab olish;
- b* — zapalni olish;
- d* — zapalni burab o'rnatish.

116-rasm. Granatani uloqtirish oldidan harakatlantirish:

- a*—granata korpusi bilan birgalikda boshlovchi richagni qisib ushlash;
- b*—qo'riqlagich oldi cheki oxiridan ushlab to'g'rilash;
- d*—qo'riqlagich chekini uzib olish.

Granatani uloqtirish. Granatani uloqtirish uchun uni qo'lga olib, boshlovchi dastakni granata korpusiga qadab barmoqlari bilan qisiladi. Dastakni qo'yib yubormagan holda halqani qo'riqlash chekidan uzib olib, granatani ko'zlangan nishonga uloqtiriladi. Halqani uzib olishda zapal qism holatlari almashmaydi. Zarbdor yo'naltiruvchi holatidan boshlovchi dastak qolishida zarbdor mexanizm trubkasi birlashishi bilan ajralib qoladi, lekin qo'l barmoqlari bilan qisib olinadi. Granatani uloqtirish vaqtida boshlovchi dastak granatadan bo'linib zarbdor bo'shab qoladi.

117-rasm. Harakat holatida granatani uloqtirish:

a, b, d—harakatlanish davrlari.

Zarbdor mexanizm jangovar prujina yordamida harakatlanib, pistonni harakatlantiradi va uni tutashtirib yuboradi. Alanga uchqunlari pistonni alangalatish yo'li bilan alangani kuchaytiradi va undan piston portlagichga ulanadi. Piston kuchli alangalanib, granatani alangalatuvchi zaryadning portlashiga olib keladi. Granata korpusi ko'tarilib, portlashida parchalar turli tomonlarga tarqaladi.

Granatalarni uloqtirish va joylashtirish quyidagi tartibda amalga oshiriladi: uloqtirishgacha tayyorlash hamda granatani uloqtirish. O'quv mashg'ulotlarida jangovar granatani uloqtirish paytida po'lat shlem kiyish tavsiya qilinadi.

Granatalarni o'qlash. «Granatalar tayyorlansin» komandasi orqali amalga oshiriladi. Jang vaqtida esa mustaqil harakat qilinadi.

Granatani o'qlash uchun granatalar saqlanadigan sumkadan granatani chap qo'l bilan olib, o'ng qo'lda korpus trubkasidan burab

qopqoq chiqarib olinadi. So'ngra granatani chap qo'lda ushlab, o'ng qo'l bilan sumkadan zapal olinadi. Zapal markazdagi trubkaga aylantirilib oxirigacha qotirib buralgandan keyin granata otishga tayyor bo'ladi.

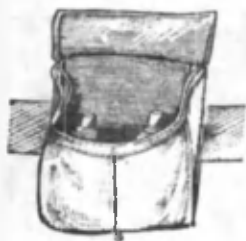
Parchalanuvchi qo'l granatalarini uloqtirish har xil sharoitda bajariladi. Ya'ni tik turgan holda tizzada o'tirgan yoki yotgan holatda, shuningdek, BMP (BTR)larda harakat chog'ida va piyoda hujumga o'tilganda bajariladi.

Granatani uloqtirish uchun qulay joy tanlashni hisobga olish kerak. Chunki uloqtiriladigan granatani mo'ljalga tushishi uchun daraxt shoxlari, baland o'sgan o'simliklar, simlar va boshqa holatlar granatani otishga halaqit berishi mumkin. Granatani uloqtirish uchun uni qo'lga olib barmoqlar bilan boshlovchi dastakni va korpusni qisgan holda boshlovchi qattiq qisishni davom ettirib, boshqa qo'l bilan qo'riqlash oldi chekini to'g'rilab halqani uzib olib nishonga uloqtiriladi. (Mudofaa uchun qo'llaniladigan granatalar uloqtirilgandan keyin pana joyga o'tib, yashirinish lozim bo'ladi).

118-rasm. Okopdan turib granatani uloqtirish: a, b.

Granatani uloqtirish jarayonida qadam tashlab yoki yugurib harakatlanish zarur. Granatani o'ng qo'lda yarim bukilgan holda ushlab va qurolni chap qo'lga olib qo'riqlash oldi chekini olib tashlanadi. Chap oyoqda qadam tashlanganda qo'l granata bilan oldinga, pastga harakat qilinib o'ng oyoqda ikkinchi qadamni tashlab harakat qilgan holatda qo'lni pastdan yoysimon holatda granatani korpusini o'ng tomonga qaratib, uchinchi qadam tashlashda chap oyoqni mo'ljallangan tomonga qo'ygan holda o'ng oyoqning tizza qismini egib korpus burilish holatini yakunlab, qo'l aylantiriladi. Oyoqning tezligini oshirib tezlik harakatini jamlagan holda granata korpusi uloqtiriladi.

119-rasm. Granatalar sumkasi.

Okop va transheyalarda granatani uloqtirishda qurolni okop tepasidagi tuproq uyumi ustiga qo'yib, granata o'ng qo'lga olinadi. Belni eggan holda ikkala oyoqni erkin egib, o'ng qo'lni granata bilan oxirigacha qaytarib chap qo'lga tayangan holda granatani nishonga to'g'rilab uloqtiriladi. So'ngra o'zi tezlik bilan panaga yoki okopga yashirinadi.

Okop va transheyalarda joylashgan dushman kuchlarini yakson etish maqsadida granatani ufqning uchburchak tomoniga o'rtacha 35° — 45° da to'g'ri harakatlanishiga keltirib uloqtirish lozim. Chunki granata mo'ljallangan joyga aniq tushishi va trayektoriya (harakatlanish yo'li)ga kamroq zarar yetkazib, atrofga kamroq sochilishi kerak.

Parchalanuvchi qo'l granatalarini qo'llashda xavfsizlik choralari

Granatalar alohida maxsus sumkalarda olib yuriladi. Zapallar granatalardan alohida bo'lib, qog'oz yoki qiyqindi lattalar bilan o'ralgan holatda saqlanadi. Granatalarni sumkaga joylashtirish yoki otishga tayyorlash oldidan, albatta, zapallarni tekshirish lozim. Granata korpuslari chuqur egilgan yoki egilib qiyshayib qolgan, o'tkir kesiklar bo'lmasligi, zapal trubkasi va zapal toza bo'lishi, egilgan, kesilgan bo'lmasligi kerak. Qo'riqlagich o'rtasidagi cheki oxirigacha bo'shatilgan bo'lishi bilan birga yoriq va egik bo'lmasligi shart.

Yoriq yoki ko'chgan, uchgan zapallarni ishlatish qat'iyan man etiladi. Granatalarning bir-biriga hamda qattiq jismlarga urilishidan, olovdan, ifloslanishdan, zaxdan saqlash lozim. Ho'l bo'lgan, kirlangan granatalarni, zapallarni komandirlar kuzatuvida zudlik bilan artib quritish shart. Uni olov oldida quritish taqiqlanadi.

Granatalar va zapallar doimiy ravishda ko'zdan kechirilib turiladi. Granatalarni otishga shaylashda (zapallni qo'yishda) faqat uloqtirish oldidan ruxsat etiladi. Jangovor granatalarni ajratib uni nosozliklarini bartaraf etishda granatalar sumkasidan olinib (qo'riqlash oldi) chekiga

halqa (uzuk) taqib qo'yiladi. Shuningdek, uloqtirganda portlamagar granatalarga tegish qat'iyman etiladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Parchalanuvchi qo'l granatalari Qurolli Kuchlarda qanday maqsadda qo'llaniladi?
2. Parchalanuvchi RGD-5 rusumli qo'l granatasining jangovar tavsifini bayon eting.
3. Parchalanuvchi F-1 rusumli qo'l granatasining jangovar tavsifini aytib bering.
4. O'quv granatasini qo'lingizga olib, uni jangovar shaylikka keltirishni ko'rsating.
5. O'quv granatasini uloqtirishdan oldin harakatlanishni ko'rsatib bering.
6. Okopda turib granatani uloqtirish holatini ko'rsatib bering.
7. Harakat holatida granatani uloqtirishni ko'rsatib bering.
8. Parchalanuvchi qo'l granatalarini qo'llashda xavfsizlik choralarini aytib bering.

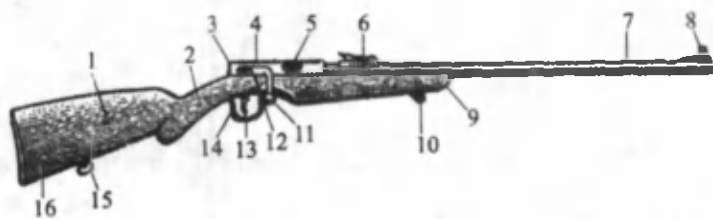
3-bob. KICHIK KALIBRLI MILTIQ

Miltiqning tuzilishi

Kichik kalibrli miltiq Tula qurolsozlik zavodida ishlab chiqilgan bo'lib, otish bo'yicha o'tkaziladigan tayyorgarlik mashqlarida otishni o'rganish uchun qo'llaniladi.

Kichik kalibrli TOZ-8, TOZ-12 miltiqlaridan ko'proq sport musobaqalari o'tkazishda hamda otish tayyorgarligining boshlang'ich o'q otish mashg'ulotlarini olib borishda keng foydalaniladi. TOZ-8 miltiqning jangovar xususiyatlari:

Kalibri— 5,6 mm; og'irligi — 3,0/2 kg; umumiy uzunligi — 111 sm; o'qning boshlang'ich tezligi — 310 m/s. gacha; otish tezligi bir daqiqada — 10—12 martagacha; nishonga olish masofasi — 250 m; o'qning eng uzoqqa uchish masofasi — 1200 metrdan 1600 metrgacha; o'qning o'ldirish (halok etishi) kuchi masofasi— 800 metrgacha.

120-rasm. Kichik kalibrli miltiq (TOZ-8):

1— qo'ndog yuz qismi; 2—qo'ndog bo'yni; 3—orqa qalpoqchasi; 4—stvol korobkasi, otishni boshlovchi mexanizm ilovasi bilan; 5—otilgan gilzalarni chiqarib tashlovchi tuynuk; 6—mo'ljal; 7—stvol; 8—namushnik; 9—poya yuzasi; 10—yuqori qadog'ich; 11—zatvor dastagi; 12—zatvor; 13—boshlovchi ilgak; 14—boshlovchi halqa; 15—pastki qadog'ich; 16—qo'ndog'.

Miltiqni o'qlash tartibi

Miltiqni yotib olib otish holatida miltiq qo'ndog'ining bosh qismini o'ng qo'l bilan ushlab o'ng oyoq bir qadam oldinga tashlanadi va oyoqni biroz o'ngroqqa olib, oldinga engashib, chap oyoqni egib chap qo'l bilan yerga yotib chap oyoqning tovoni yerga qadaladi va chap qo'lni ko'ksiga olinadi. Chap tomonga yotgan holda qorin tomonga tez o'girilib erkin holda oyoqlarni tovoni bilan yozib yuboriladi. Miltiq g'ilofi (poyasi)dan o'ng qo'lning kaftiga olinadi.

Kichik kalibrli miltiqni o'ng qo'lda zatvor ushlagichdan orqaga tortib, stvol qutisining ochilgan joyiga o'ng qo'lning bosh va ko'rsatkich barmoqlari yordamida o'qni olib uni o'qdonga solinadi. O'qni bosh barmoq bilan oldinga, stvolga to'liq kirguncha yo'naltiriladi, so'ngra o'ng qo'l bilan zatvor yopiladi.

Otish jarayonida miltiqning o'ziga xos tomonlari

Chap qo'lning barmoqlari biron harakat qilmasligi, miltiqning poyasi (yog'och g'ilofi)ga tegib ketmasligi uchun chap qo'l bilan miltiqning yog'och g'ilofidan (poyasi) ushlab olinadi. O'ng qo'l barmoqlari bilan qo'ndog'ining biqinidan ushlab, ko'rsatkich barmoqni otishni boshlovchi mexanizm kurogi (tepkisi)ga yo'naltiriladi. Qo'ndog' o'rtasi yelkaga qattiq qadaladi.

Yotish holatida otishda yaxshi natijaga erishish uchun tayanchlardan foydalanish mumkin. Tayanchlardan maqsadga muvofiq foydala-

nish uchun qum yoki yog'och qipig'i to'ldirilgan qoplardan 20—25 sm balandlikda tayanch o'rnatish mumkin. Agar tayanch balandligi otishda noqulay bo'lsa, uni pastlatish mumkin.

Miltiqni tozalash va moylash tartibi

Kichik kalibrli miltiqni tozalash va moylash tartibi avtomatni tozalash va moylash tartibi singari amalga oshiriladi. Shuni unutmaslik kerakki, kichik kalibrli miltiq stvol kanalining do'lbosh qismini tozalash va moylash qat'iyan man etiladi.

Stvol kanalini tozalash uchun uning orqa qopqog'i ochilib, stvol korobkasi (qutisi)dan zatvor olinadi. Tozalagichning uch qismiga yumshoq mato qiyqimlaridan 4 — 5 sm uzunlikda o'rab, qurolni moylash uchun ishlatiladigan moyga botiriladi. So'ngra shompol stvol kanalidan kirgizilib o'qlagich tomongacha moylanadi va yaxshilab tozalanadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Kichik kalibrli miltiq qanday maqsadda qo'llaniladi?
2. Miltiqning tuzilishini bayon eting.
3. Miltiqni o'qlash tartibi qanday amalga oshiriladi?
4. Miltiqdan otayotganda xavfsizlik choralarini aytib bering.
5. Miltiqning asosiy qism va mexanizmlarini sanab o'ting.
6. Miltiqni tozalash va moylash tartibi qanday amalga oshiriladi?

4-bob. QUOLDAN OTISH ASOSLARI VA QOIDALARI

Otish asoslarini nazariy jihatidan o'rganishga bog'liqligi bilan, otish qoidalari, uning bosqich- usullarini amaliyotda qo'llanilishiga ham bog'liqdir. Otish qoidalarini bajarish yo'riqnomasida, otish davridagi asosiy holatni, o'q otishni idora qilishlikni va o'q otishga tayyorgarlik ko'rishni o'z ichiga qamrab oladi. Otish davrida turli xildagi nishonlarga qisqa muddatda kam o'q-dori sarflash bilangina, har qanday ob-havo sharoitida ham topshirilgan vazifani samarali bajarishni ko'rsatuvchi omil sifatida foydalaniladi.

O'q otilishining ro'y berishi

Porox zarrachalarining tez alanga olishi natijasida va poroxli gazning bosimi harakatida stvol kanalidan o'q (snaryad)ning uzatilishi—*otish* deyiladi. Bu holat juda qisqa vaqtda (0,001—0,006 s) ro'y beradi. Tepki bosilganda, patron pistoniga tez urilishi oqibatidagi uchqun chiqishi

porox zarrachalarini alanga olishiga olib keladi. Bu holat kuchli katta miqdorda qizdirilish natijasida gazga aylanib, katta kuchli bosim bilan har tomonlama harakatlanib, birdan kuchlanish miqdorini oshiradi. O'q 250—500 kgs/sm² (o'lchov miqdorida 1 kgs/sm² teng) 01 MPa bosim bilan joyidan siljib stvol kesimiga urilib, aylana harakatni davom ettiradi. Bu paytda porox stvol kanalida yonish holatini va gaz (o'lchov va bosim) miqdorini yiriklashtiradi.

O'q 4—6 sm harakatda yo'nalib (2800 kgs/sm²), katta bosimli gaz o'lchamiga yetadi. Yirik tezlanish natijasida o'q o'tilib, yopiq maydonga chiqadi. Yangi gaz o'lchovi bosimni yiriklashtirish bilan bosimni pasaytira boshlaydi. O'qning stvol kanalida uchish holati 300—900 kgs/sm² ni tashkil etadi. Stvol kanalida esa o'qning harakat tezligi kuchayadi. Lekin gaz darajasi past bo'lsa-da, o'z tazyiqini ko'rsatishni davom ettiradi. Stvol kanalidagi o'q harakatlanishi tezligini to'xtovsiz oshirib, stvol kanali mo'risiga o'tadi. Stvol kanalidan keng yoyilib chiqqan gaz, o'qning ortidagi alanga harakatlanishida zarb to'lqinini vujudga keltirib, otish davrida tovush manbayini hosil qiladi. O'q uchish inersiya ta'sirida havoda harakatlanishni davom ettiradi.

O'qning boshlang'ich tezligi

Qurolning stvol kanalidan o'tilib chiqqan o'q tezligini oshirish bilan birga uchish nuqtasigacha harakatlanish holati o'qning boshlang'ich tezligi deyiladi. O'qning havodagi uchishini davom ettirishi va tekis harakatlanishi uning boshlang'ich tezligiga ham bog'liq bo'ladi.

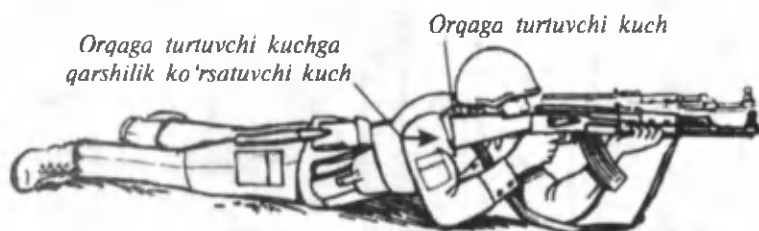
Qurolning eng zaruriy jangovar xususiyatlaridan biri— o'qning boshlang'ich tezligidir. Boshlang'ich tezlikning kuchayishi o'qning havoda uchish masofasini bosib o'tib, nishonni shikastlash va o'ldirish (halok qilish) holatlarini tezlashtirish bilan bir qatorda, havodagi uchishi davomida esa tashqi sharoit ta'sirida tezligini qisqartiradi.

O'qning boshlang'ich tezligini oshirishi stvolning uzunligiga, o'q va porox zarrachalarining og'irligiga hamda boshqa omillarga bog'liq bo'ladi. Qurolning stvoli qancha uzun bo'lsa (amaliyotda aniqlangan), porox va bosim qancha ko'p bo'lib harakatlansa, o'qning boshlang'ich tezligi yanada ortadi.

Qurolni ortga silkinishi (terishi)

Stvol kanalidagi gaz bosimi kuchayib, har tomonlama harakatlangan holda kuch bilan o'qni oldinga yo'naltirish holati qurolni ortga qaytaradi. Qurol (stvol)ni otish davrida ro'y beradigan ortga harakatlanish holatini, qurolning ortga qaytarishi (silkinishi) deyiladi.

Qurol tezligi va energiyasini kuchayish harakati davomida ortga qaytish bilan tavsiflanadi. Qurolni ortga qaytishi o'qning boshlang'ich tezligidan bir necha barovar kam bo'lib, quroldan o'q bir necha marta yengilroq bo'ladi. Avtomatning ortga qaytish quvvati 2 kgs/sm^2 ($19,6 \text{ j}$)dan ortmaydi va otuvchiga og'riq bermaydi. Poroxli gazlarning bosim kuchi (qaytish kuchi) ortga qaytishga qarshi harakat faqat to'g'ri yo'l emas, balki to'g'ri kelmagan tomonga (qo'ndoqning tayanchiga, qurolning kuchlanish markazi va boshqalarga) ham yo'naltiriladi. Vaziyatdan kelib chiqqan juftlangan kuchning harakatlanishi natijasida, qurolning do'lbohi (og'zi) qismini tepaga ko'tarib turadi (121-rasm). Yelkaga qancha ko'p kuch jamlangan bo'lsa, juftlangan kuch shuncha ko'p qaytariladi. Otish mobaynida qurol stvol tebrantirish va titratish holatlarini ham yuzaga keltiradi.

121-rasm. O'q uzishda turuvchi kuch ta'sirida qurol stvol qismining yuqoriga ko'tarilishi.

Qurol stvolning do'lbohi (og'zi) qismidan o'qning uchib chiqishi natijasida tebranish (yuqoriga, o'ngga, chapga) boshqa tomonlarga og'ib ketish holatlari ro'y berishi mumkin. Bunday holatlar esa otish davrida quroldan to'g'ri foydalanmaslik oqibatiga, qurolning ifloslanishiga olib keladi.

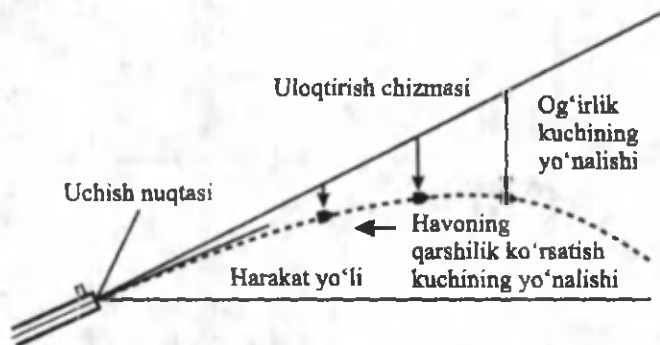
Qurolni ortga qaytarilishida o'qning chiqishi, stvolga ta'sir etish va yana boshqa sabablar, otishgacha bo'lgan stvol kanalini do'lbohi (og'zi) qismi yo'nalishida burchakni yuzaga keltiradi. Bu stvol kanalidan chiqqan o'qni havoda uchish davrigacha burchakni tashkil etadi. Bunday burchak *uchish burchagi* deyiladi.

Stvol kanalining do'lbohi (og'zi) qismi otishgacha yuqori qo'yilgan bo'lsa, o'qning havodagi uchish holati qoniqarli, past qo'yilgan bo'lsa, qoniqarsiz uchish burchagi deyiladi. Uchish burchagini bir holatda ta'minlash va qurolni ortga qaytarilish holatlarini kamaytirish uchun, otish va quroldan to'g'ri foydalanish qoidalariga to'la va aniq rioya qilinishiga hamda otish usullari natijalariga bog'liqdir.

O'q trayektoriyasi (harakatlanish yo'li)ning hosil bo'lishi

Avtomat stvolidan otilgan o'qlarning burchak balandligi aniq belgilangan holatda bo'lishi lozim. O'qning havodagi uchish davri bir yo'nalishda bo'ladi. Bu yo'nalishni esa o'qning uloqtirish yo'nalishi deyiladi.

O'q havoda uchish davri mobaynida og'irlik kuchiga, havoning qarshiligiga duch keladi. Og'irlik kuchi eng kuchlisi hisoblanib, uloqtirish yo'nalishidagi o'qni katta kuch bilan pastga tortadi, havoning qarshiligi esa uchish tezligini pasaytiradi, o'qning bosh qismini orqaga qaytarishga harakat qiladi. Shu ikki qarama-qarshi kuchlar ta'sirida uloqtirish yo'nalishidagi o'q egri shaklda harakatlanadi. O'q havodagi uchishi davrida, og'irlik markazidan egri yo'nalishga yozilib harakat qilish yo'lini trayektoriya (harakatlanish yo'li) deyiladi (122-rasm).

122-rasm. O'qning trayektoriyasi (harakatlanish yo'li).

O'qning trayektoriyasi (harakatlanish yo'li)ning hosil bo'lishi usuli, burchak o'lchami balandligiga bog'liq bo'lish bilan birga, berkitilgan shikastlanuvchi va o'lik maydonlarigacha hamda to'g'ri otish masofalarigacha bo'lgan o'lchamni tasvirlaydi.

Harakatlanish yo'li (trayektoriyasi)ning burchak balandligi kengayadi, o'qning ufqqa to'g'ri uchish holat kuchayishi, ma'lum bo'lmagan tarzda ro'y beradi. Buning oqibatida harakatlanish yo'li (trayektoriya) balandligi kattalashadi, ufqqa qarab harakatlanish esa biroz pasayadi.

Ufqqa yo'nalgan o'qning uchish masofasidagi balandlik burchagi yanada yiriklashishini katta burchak masofasi deyiladi. Boshqa turdagi

qurollarning o'qi uchun burchak kattalik o'lchami 35° gacha bo'ladi. Yuqori burchak balandligidan kichik burchak balandligigacha bo'lgan masofada o'qning yer bag'irlab harakatlanishini yer bag'irlab ketgan trayektoriyasi (harakatlanish yo'li) deyiladi.

O'qning teshib o'tish va shikastlash ta'siri

O'qning teshib o'tishi, to'siq va yashirin joylarning yo'g'onligi, qalinligi bilan mustahkamligiga bog'liqdir.

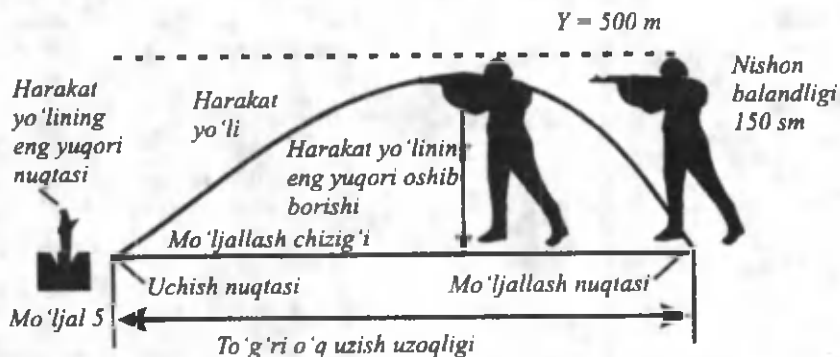
O'qning o'ldirish holati—tirik organizmda o'q harakatlanib, safdan chiqarishga olib kelishi bilan birga tirik organizmda kinetik quvvatning singishi oqibatida uning kiyimlari hamda hayotiy organlarini shikastlanishiga olib keladi. Kinetik quvvat insonning hech qanday maxsus kiyimi bo'lmagan taqdirda ham uning asosiy hayotiy organlarini hech bo'lmaganda 8 kgs (78,5 j) miqdorda shikastlaydi.

1943-yilda ishlab chiqarilgan o'qlar namunasi quyidagi jadvalda ko'rsatilgan:

To'siqlar	O'qning turi	Otish masofasi (metr hisobida)	O'qning teshib o'tish holati
7 mm zirh yo'g'onligi 90° burchak kuzatuvda kaska (po'lat shlem)	Zirhyorar yondiruvchi	300—200	50 % 90 %
	Po'lat o'zakli zirhyorar yondiruvchi	900—1100 m.dan yuqori	80—90 % 80—90 %
Okop tepasiga uyulib zichlangan qor	hamma o'q turi	500	70—80 sm
Tuproq yoki qum bilan to'ldirilgan to'siq	hamma o'q turi	500	25—30 sm
Yog'och to'siqlaridan qurilgan doska (20x20 qalinligida)	Po'lat o'zakli zirhyorar yondiruvchi	500 150	25 sm 30—40 sm
Pishiq g'ishtli to'siqlar	Po'lat o'zakli zirhyorar yondiruvchi	100	12—15 sm

To'g'ri o'q otish va uning ahamiyati

O'qning nishonga borib tegishi davomida uning o'ldirish holati va teshib o'tishi, uning og'irligiga va tezligiga bog'liq bo'ladi. Amaliyotda o'qning o'ldirish holati uning havodagi eng so'nggi masofagacha harakatlanishi to'g'ri otish deyiladi (123-rasm).

123-rasm. To'g'ri o'q otish.

Amaliyotda buning qo'llanish jarayoni eng tig'iz damlarda mo'ljalga qo'ymay otish holatidir. Bunday holatda mo'ljalga otish nuqtasi balandligiga nishon namunasidan pastroqqa mo'ljallanadi. To'g'ri otish uslubi masofadagi nishon balandligiga hamda o'qning yer bag'irlab ketgan trayektoriyasiga ham boqliqdir. Nishon qancha yuqori bo'lsa, o'qning to'g'ri otish masofasiga harakatlanishi ham shuncha katta bo'ladi. Mo'ljalga olishda birinchi navbatda uzoqdagi nishon tezroq shikastlantirilsa, bu vaziyatda dushman javob o'qi otishga imkon berilmaydi.

Yashirin joy, o'q tegadigan (shikastlantiradigan) maydon va o'q tegmaydigan maydon

Yashirin joylashgan, o'q teshib o'tolmaydigan berkitilgan joylarni, cho'qqisidan tortib otish nuqtasigacha bo'lgan maydon berkitilgan maydon deyiladi. Yuqori joylashtirilgan yashirin joy o'qning yer bag'irlab ketgan trayektoriyasi (harakatlanish yo'li)dagi mo'ljal nishonlarini shikastlantira olmasa o'lik (shikastlantirilmagan) maydon deyiladi.

Yashirin pana joylar yuqori balandlikda joylashgan bo'lsa, mo'ljalga olish balandligi pastroq bo'lib, o'qning trayektoriyasi (harakatlanish yo'li) ravon bo'ladi. Shuni ham unutmaslik kerakki, berkitilgan, o'lik maydonlarda dushman o'qlaridan epchilik bilan himoyalaniş lozim bo'ladi.

Berkartilgan maydonlarning yana bir qismida nishon shikastlantirilsa, shikastlantirilgan maydon masofasini tashkil etadi. Bu holatda trayektoriya (harakatlanish yo'li) tarmog'ining pasayishi mo'ljal balandligini o'zgartirmaydi.

Shikastlangan maydonlarda mo'ljal balandligi yer bag'irlab ketgan tarektoriya (harakatlanish yo'li)ga burchak og'ishi ham bog'liqdir. Uning amaliyotidagi ahamiyati shundaki, mo'ljalga olish nuqtasining nishongacha bo'lgan katta tomonlardagi masofalari o'lchashdagi ahamiyatsizlik o'rinsiz xatolarni keltirib chiqaradi.

Mo'ljalga olish usullari

Mushka to'g'ri

a

O'qlar nishonga tegadi

Mushka kichik

b

O'qlar pastdan ketadi

Mushka katta

d

O'qlar yuqoridan ketadi

Mushka chapga siljigan

e

O'qlar chapga ketadi

Mushka o'ngga siljigan

f

O'qlar o'ngga ketadi

124-rasm. To'g'ri mo'ljallash va mo'ljallash vaqtidagi xatoliklar:

a—mushkani to'g'ri olib, mo'ljallangan nuqtaga to'g'rilash; *b*—to'g'ri mo'ljallash; *d*—mushka katta; *e*—mushka chapga siljigan; *f*—mushka o'ngga siljigan.

Mo'ljalga olish — avtomat stvol kanalini o'q otish uchun tayyorgarlik holatiga keltirib, mo'ljallangan nuqtaga to'g'rilanadi. Avtomatni nishonga to'g'rilanish nuqtasi—mo'ljallangan nuqta deyiladi.

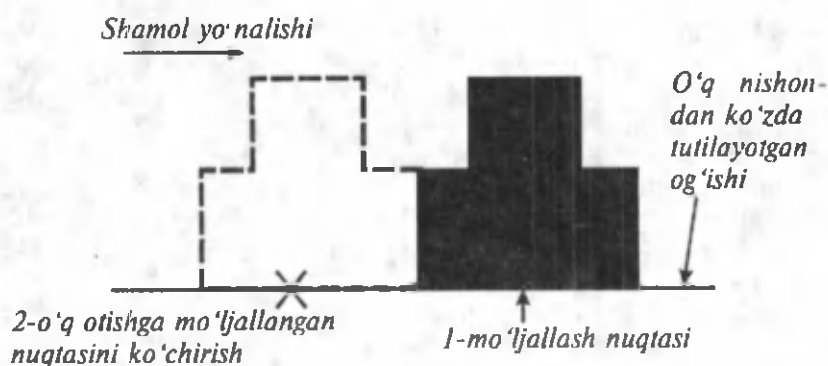
Mushkani to'g'ri olish uchun, mushka mo'ljallangan plankasining o'yiqlik joyiga to'g'ri keltirishdir. Uning uchi mo'ljallagich plankasi o'yiqlik joyining o'rtasida bo'lishi bilan, yuqori chekkalari bir tekisda bo'lishi kerak (124-rasm).

Mo'ljalni tanlash va mo'ljallangan nuqtaga, qo'zg'almas nishonga o't ochish

Mo'ljal va mo'ljallangan nuqta shunday hisobga olingan holda tanlanishi zarurki, o't ochishda ro'y beradigan o'rtacha trayektoriya nishonning o'rtasidan o'tishi lozim. 300 metrgacha bo'lgan masofaga avtomatdan o't ochishda, mo'ljallagichni otish qoidasiga asosan 3 raqamli yoki «П»

harfiga o'rnatish shart. Mo'ljallanayotgan nishonning pastki qismiga yoki bo'lmasa, o'rtasiga mo'ljallash kerak bo'ladi. Masalan, avtomatdan 100 metr masofadagi ko'krak shaklidagi nishonlarga o'q otishda, mo'ljallanadigan nuqtasini, nishonni past qismiga qaratib, mo'ljallagichni «П» harfiga qo'yib, o't ochish lozim bo'ladi. Bu holatda trayektoriyani ortib borishi mo'ljallash chizig'idan uzoqligi 25 sm.ga tengdir. Bu esa nishon markazidan o'tadigan trayektoriyaga mos tushadi.

300 metrdan ortiq uzoqlikka o't otishda mo'ljal nishongacha mos keladigan masofaga o'rnatiladi va yuz metr lab yaxlitlanadi. Mo'ljallash nuqtasi sifatida, nishonning o'rtasi olinadi. Mabodo, sharoit taqozosi mo'ljallagichni almashtirishga imkon bermasa, unda mo'ljallagich «П» harfiga o'rnatilib, o't ochish lozim bo'ladi. 400 metrdan ortiq masofaga otish uchun nishonning joyi, burchagi va dengiz sathidan kuzatish maydonning balandligi hamda nishonning pastki qismini mo'ljallash bilan tuzatishlar kiritiladi. Ob-havoni noqulay kelishi, yondan esayotgan shamol ham o'qning uchishida salbiy ta'sirini ko'rsatibgina qolmay, uni chetga og'dirishi ham mumkin bo'ladi. Yon tomondan esayotgan shamol vaqtida mo'ljallash nuqtasini bir necha metr nishonning shakliga yoki surilma bo'lagiga mo'ljal oldindan olinishi lozim. Bunday holatda esa mo'ljallangan nuqtani boshlangan joyidan, nishonning o'rtasidan shamol esayotgan tomonga ko'chiriladi (125-rasm).

125-rasm. Mo'ljallash nuqtasini butun bir oldinga ko'chirish.

Uzoqlikni o'lchash usullari va minglik formulasini qo'llash

Odatda, nishongacha bo'lgan masofani ko'rish asboblari yordamida (har qanday sharoitda) burchak kattaligi bilan o'lchanadi. Ko'rish asboblari (glazamer) yordamida uzoqlikni aniqlash; joyning biror bir jismi bilan; joyning kesishgan holati bilan; ko'rinish darajasiga qarab, har qaysi nishon yoki buyumni o'lchash bilan amalga oshiriladi.

Nishonga olish masofasining burchak kattaligi nishon o'lchami agar (balandligi, kengligi, uzunligi) aniq bo'lsa, minglik formulasini qo'llash usuli bilan aniqlanadi:

$$M = \frac{B \cdot 100}{BK},$$

bu yerda, M —nishongacha bo'lgan masofa metri; B —nishongacha bo'lgan balandlik (kengligi yoki uzunligi), metr; BK —minglikning nishongacha bo'lgan burchak kattaligi.

Nishonning burchak kattaligi minglar yordamida dala binokli (durbini) yoki burchak ko'rsatish asboblarning burchak o'lchami shkalasi yordamida o'lchanadi. Binokl (durbin)ning katta shkalasi orasidagi o'lcham 10 ming, kichigi 5 ming (yozilishi 0,10, 0,05)ga teng. Masalan, binokl orqali kuzatilayotganda o'rtacha odamning o'lchami 1,7 m binoklning bir kichik uzunlik setkasi 0,05 m to'g'ri keladi. Shunday qilib, odam o'rtasida:

$$M = \frac{B \cdot 100}{BK} = \frac{17 \cdot 100}{5} = 340 \text{ metr,}$$

minglik — burchak uzunligi to'g'ri 1—1000 radius yoki burchak markazi aylanma yoyi, to'g'ri 1—6000 aylana qism.

Nishon burchak kattaligini qo'ldagi mavjud buyumlar bilan: chizg'ich, qalam, gugurt qutisi yoki qo'l barmog'i bilan ham o'lchasa bo'ladi. Buning uchun ushbu buyumlarni minglik holatini bilish zarur bo'ladi. Chizg'ichni 1 mm—0,02; dumaloq qalam — 0,12; gugurt uzunligi bo'yicha chiziqcha—0,90, kengligi bo'yicha—0,60, balandligi bo'yicha—0,30; qo'l barmoqlari: bosh barmoq — 0,40; ko'rsatkich barmoq—0,30; kichigi—0,20.

Masalan, nishonning burchak kattaligini aniqlash uchun chizg'ich yordamida, nishon masofasi, chekkasi, kengligi, balandligi yoki uzunligi 4 mm bo'lsa, undan nishonning burchak kattaligi 0—0,2·4=0,08 ga teng.

Nishonning burchak kattaligini qo'ldagi buyumlar yordamida aniq o'lchash lozim bo'lsa, ko'zdan 50 sm masofa nariga aniq olib borish kerak.

NAZORAT SAVOLLARI

1. O'q uzish qanday ro'y beradi?
2. O'q uzish masofasini qanday hisoblash mumkin?
3. Qanday holda to'g'ri o'qlash deb ataladi?
4. Qanday maydon o'q yetmaydigan hisoblanadi?
5. Miltiqni o'qlashni bayon eting.

5-bob. JOYIDA TURIB VA HARAKAT PAYTIDA QO'ZG'ALMAS HAMDA PAYDO BO'LUVCHI NISHONLARGA O'T OCHISH

Avtomatdan o't ochish paytida xavfsizlik choralari

Avtomat bilan ishlash jarayoni o'ta ehtiyotkorlikni talab etadi. Mashg'ulotlar boshlanishidan oldin qurolni o'qlangan yoki o'qlanmaganligini aniqlash maqsadida diqqat-e'tiborni qaratib, tekshiruv orqali ko'zdan kechiriladi. Tekshirish vaqtida quroldan o'qdon ajratib olinadi, avtomatni 45° burchak ostida ushlab turib, zarba beruvchi tepki ko'rsatkich barmoq bilan bosiladi. Qurol o'qlangan yoki o'qlanmagan taqdirda ham uni odamlar tomoniga qaratish man etiladi. O'quv mashg'ulotlari tugagandan so'ng, avtomat qo'riqlagich qismiga o'tkaziladi.

Avtomat o'qdoniga o'quv o'qlarini joylashtirishda unga jangovar o'qlarning qo'shib qolmasligi uchun diqqat-e'tiborni kuchaytirgan holda tekshiruv o'tkaziladi. O'qning piston qismiga urish yoki bo'lmasa yaroqsiz «osechka» bo'lgan jangovar o'qlarni o'quv mashg'ulotlari davrida foydalanish aslo mumkin emas.

Quroldan otish asoslari o'rganish va berilgan o'quv mashg'ulotlarini bajarish jarayonida otish qoidalariga qat'iy amal qilinishi zurur. Otish bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish davrida quyidagilar taqiqlanadi:

- mashg'ulotlarni o'tkazuvchi komandir yoki harbiy rahbarning ruxsatisiz o'zboshimchalik bilan qurolni qo'lga olish va o'qlash;
- nosoz bo'lgan quroldan jangovar o'qlar bilan o't ochish.

O'qdonga o'qlarni joylashtirish

O'qdonga o'qlarni joylashtirish zarurati bo'lsa, uni chap qo'lga olib, og'iz tomonini yuqoriga qilib va turib chiqqan joyini chap tomonidan, o'ng qo'lning barmoqlari yordamida o'qlar olinib, o'qdoni

og'iz qismiga kirgizilib o'ng qo'lni bosh barmoq bilan bosib o'qdon tubiga tushiriladi. O'qdonga o'qlarni joylashtirib bo'lingandan so'ng, u sumkaga joylashtiriladi (126-rasm).

Yotib o't ochishga tayyorlanish

126-rasm. O'qdonga patron joylash.

Avtomatdan o't ochishga to'g'ri tayyorgarlik ishlari olib borilsa, bu qurolning turg'unligini ta'minlaydi. O'qning nishonga bexato tegishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

O't ochishning asosiy sharti va qoidasiga asosan otuvchi o'z gavdasini to'g'ri tutib joylashtirishdir. Otishning eng qulay holati—bu otuvchining yotib otishidir. Yotib o't ochishda tana va qo'l tirsagi, bilagini yer bag'riga mahkam tayanish esa avtomatning turg'unligini

mustahkam saqlaydi. Otish davrida tayanchdan foydalaniladi. Tayanch sifatida chimdan, yog'och qipig'i yoki qum to'ldirilgan qopchalardan foydalanish mumkin. O't ochishga tayyorgarlik o'q otish holatini va qurolni o'qlash usullarini qamrab oladi.

«Jang-Ga» komandasi berilganda otuvchi qurolni o'ng qo'lga olib, o'ng oyoq bilan oldinga qarab sal o'ngroqqa qadam tashlaydi. Gavda qismini oldinga engashtirib, chap oyoq bilan yerga tiz cho'kiladi. Chap qo'lning barmoqlarini o'ng tomonga qaratib yerga qo'yiladi (127-rasm), oyoqning soni va chap qo'lning bilagiga suyanib, chap tomonda biqin bilan yerga yotiladi. Tez aylanib qorin bilan yotiladi. Oyoqlarning uchi yon tomonlariga qaratilgan holda orqaga uzatiladi va oyoqlari orasi ochib qo'yiladi. Buning bilan o'q otishga tayyor turiladi. So'ngra avtomat o'qlanadi (oldindan o'qlanmagan bo'lsa), mabodo, o'q ochish kerak bo'lmasa yoki «O'T OCH» buyrug'i berilmasa, qurol qo'riqlagich qismiga qo'yiladi. O'ng qo'l esa avtomat dastasida bo'ladi.

127-rasm. Yotib o'q otishdagi ketma-ket bajariladigan harakatlar (a, b).

Otish maqsadlarini amalga oshirish

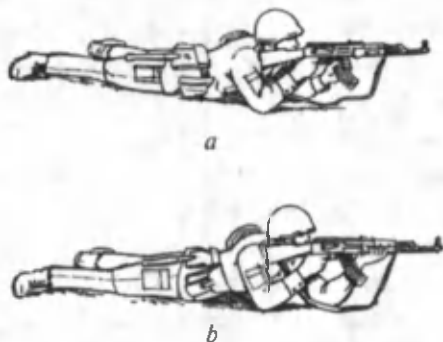
Otish maqsadlari bajarishlik, mo'ljallagich va o'tkaziluvchi moslamalarini o'rnatish, mo'ljalga olish, avtomatning ishlash jihati va zarba beruvchi tepkini bosish orqali amalga oshirishni buyruq berilgandagina bajarishga kirishiladi. Otuvchining kimga otishi, nishonni mo'ljalga olishi, o't ochishning turi, mo'ljal nuqtasi (masalan, falon joyga, ko'krak shakli-3, yakka (bitta-bitta) nishonni pastki qismiga «O'T OCH» kabi) ko'rsatiladi.

Nishon masofasini mo'ljallagichga o'rnatish uchun, avtomatni o'ziga yaqinlashtirib, o'ng qo'lining katta va ko'rsatkich barmoqlari bilan xomutning surilmasini bosib, xomutni mo'ljallash plankasida, uni oldingi kesigi ko'zlangan raqamli tuynugigacha siljiriladi. Agar mo'ljalga olish «П» bo'lsa, uni o'rnatilgan yoki o'rnatilmaganligini tekshirish lozim.

O'tkaziluvchini kerakli o't ochish turiga o'tkazish uchun, o'ng qo'lining katta barmog'i bilan o'tkaziluvchining dastakchasini bosib, birinchi teshikcha to'xtovsiz (avtomatik) tarzda o't ochish uchun, ikkinchi teshikcha esa yakka tarzda o't ochishga qo'yiladi. Avtomatning poya (sevye) qismidan yoki o'qdonni o'ng qo'l bilan ushlab, nishon mo'ljallashni to'xtatmasdan, avtomatni taqash uchun, uning qo'ndog'ini yelkaga mahkam zich tirab, bo'yinni qurolga suyab, o'ng qo'lining ko'rsatkich barmog'i zarba beruvchi tepkiga qo'yiladi.

Bu holatda qo'l tirsaklari yelka tengligida bo'lib, bosh

ozgina oldinga egiladi, bo'yin uncha tarang bo'lmay, o'ng yuzni qo'ndoqqa qo'yish kerak. Qo'ndoq bo'yincha yelkaga o'mashishda zich qadalishi lozim. Qo'ndoq yelkaga qadalganda yuqori burchagi, ya'ni qo'ndoq past bo'lsa, o'q pastga qarab otadi. Agar tayanchdan pastki burchak o'tkir bo'lsa, ya'ni qo'ndoq baland bo'lsa, o'q yuqoriga qarab otiladi. Buni aniqlash uchun o'ng qo'lni chetga o'ng yelka tengligida ko'tariladi, agar qo'ndoq yelkaga noto'g'ri tiralib, unga zichlanmagan bo'lsa, qo'l ko'tarilganda u pastga yoki yuqoriga sirg'aladi.

128-rasm. Avtomatni o't ochishda tirab ushlash:

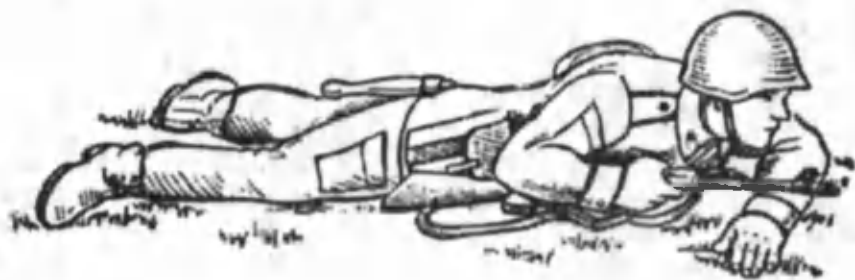
- a—chap qo'l bilan o'qdondan;
- b—chap qo'l bilan sevyedan.

Nishonni mo'ljalga olish bir ko'zda amalga oshiriladi. Qaysi ko'z yetakchi ko'zligini aniqlash maqsadida, bir parcha qog'ozni olib, diametri 2,5—3 sm doira teshiklari ochamiz, qog'ozni vertikal ushlab, qo'lni uzatgan holatda, boshni qimirlatmasdan, har ikki ko'z bilan teshiklardan nishonga qaraymiz. Nishon o'rnatilgan joy oq rang tusida bo'ladi. Keyin esa navbat bilan oldin o'ng ko'z, keyin chap ko'z yordamida nishonga qaraymiz. Chap ko'z yumilganda nishon ko'rinsa, o'ng ko'zni yumganda nishon qog'oz orqasiga yashirinsa, bunda otuvchining o'ng ko'zi yetakchi hisoblanadi. Nishonni mo'ljalga olish uchun, mo'ljallagichning kesik joyidan yetakchi ko'z yordamida mushkaga qaraladi. Mushkaning kesigi o'rtasidagi yuqori chetlarini, mo'ljallagich plankasining qirralari bilan birga tenglashtirib mushkani to'g'ri tutish kerak. Nafas olishni to'xtatib, lozim bo'lsa, gavda va oyoqlarni to'g'rilab, butun vujudini mushka bilan mo'ljallash nuqtasiga qaratish, bir vaqtning o'zida zarba beruvchi tepki ilgagini ko'rsatkich barmoq bilan bosiladi. Mo'ljallash paytida mo'ljallagich plankasi qirralari gorizont holatida bo'lishligiga e'tibor berish kerak. Avtomat o'ngga (chappa) og'ib turgan bo'lsa, o'qlar ham o'ngga yoki chap tomonlarga ketadi. O'qni nishonga xatosiz tegishi uchun mo'ljallash vaqti uzoq tavsiya etilmaydi. Mabodo, o't ochish qandaydir sabab tufayli vaqtincha to'xtatilgan bo'lsa, ko'zni mo'ljallashdan olib 5—10 soniya dam berish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Zarba beruvchi tepkini bosish uchun, avtomatni poyasi (sevye) qismidan yoki o'qdonidan chap qo'l yordamida ushlab, o'ng qo'l yordamida esa avtomat dastasidan ushlab, mahkam yelkaga qadab, nafas chiqarishni to'xtatib, tepkini o'q otilganiga qadar bosib turiladi. Tepki bosilmayotganda mushkaning ozgina tebranishiga e'tibor bermaslik kerak. Mo'ljallangan nuqta bilan mushkaning to'g'ri joylashini qayta kutish, tepkini qattiq bosilishi natijasida tepkingin siltanish holati ro'y beradi va o'q nishonga aniq tegmaydi. Quroldan to'xtovsiz (avtomatik) tarzda o't ochish jarayonida, qo'ndoqni mahkam yelkaga bosib ushlab, tirsaklarning holatini o'zgartirmasdan mo'ljallagich kesigini mushka bilan to'g'ri bir xil tutish lozim.

Har bir to'xtovsiz (avtomatik) tarzda otish amalga oshirilgandan so'ng, mo'ljallanish to'g'rilligini tekshirib, yana otishni davom ettirish kerak. Yotib olgan holatda avtomat o'qdonini tuproqqa yoki yerga tirlab, o't ochishga ijazat beriladi.

Otish davrida sharoit va vaziyatga qarab, vaqtincha yoki to'liq otishni to'xtatish mumkin. Otishni vaqtinchalik yoki to'liq to'xtatish maqsadida «TO'XTA» yoki bo'lmasa, «O't ochishni TO'XTAT» buyrug'i beriladi. Berilgan buyruqqa asosan otuvchi, zarba beruvchi tepkini bosishni to'xtatib, qurol «qo'riqlagich» qismiga o'tkaziladi. O't ochishni to'liq tugatish uchun «TO'XTA» buyrug'idan tashqari «O'QSIZLANTIRILSIN» buyrug'i beriladi. Bu buyruqdan so'ng avtomat «qo'riqlagich» qismiga qo'yiladi. Agar mo'ljallagichga qo'yilgan bo'lsa, mo'ljallagich «П» harfiga o'rnatiladi. Avtomat o'qsizlantiriladi. Avtomatni o'qsizlantirish uchun o'qdon ajratiladi. Zatvor ramasini asta orqaga tortib boriladi. O'q potronnikdan chiqarilib, zatvor ramasi qo'yib yuboriladi. Zarba beruvchi tepkini bosib, avtomat «qo'riqlagich» qismiga o'tkazilib yerga qo'yiladi. O'qdondan o'qlar chiqarib olinadi. O'qlarni chiqarib olish uchun o'qdonning og'iz tomoni yuqoriga qilinib, chap qo'l bilan ushlanadi, tayanch qo'nchasi o'ziga qaratilib, o'ng qo'l bilan patron yordamida o'qni bittadan o'zidan ilgoriga siljitadi. Keyin esa avtomatga o'qdon birlashtiriladi va otilmay qolgan o'qlar yig'ishtirib olinadi. Avtomatning poyasi (seveye) va stvol qo'ndog'chasidan o'ng qo'li bilan ushlab, qo'ndog'ni yerga tushirib, og'iz qismi chap qo'lning bilagiga qo'yiladi (129-rasm). O'qsizlantirilgandan so'ng, agar zarur bo'lsa, avtomat tekshiriladi.

129-rasm. O'qchining o'q otgandan keyingi holati.

«Qurol tekshirish-GA» buyrug'iga asosan, yotgan holda avtomatdan o'qdon ajratib olinadi, uni avtomat yoniga og'iz qismini o'zi tomonga qaratib qo'yib, avtomatni «qo'riqlagich»dan chiqarib, zatvor ramasini orqaga olib borib, avtomatni hiroz chaproqqa olib, o'rnidan tik turib qurol «TASMA-GA» olinadi. O't ochish holatida

avtomatning poyasi (sevye) ostidan chap qo'li bilan ushlab, o'ng qo'li bilan o'qdon ajratib olingach, poyasi (sevye)dan ushlagan chap qo'liga o'tkaziluvchini yuqori tomoniga, o'ziga qarama-qarshi tomonga qaratib chap qo'l barmoqlari bilan birga ushlanadi. Keyin avtomat «qo'riqlagichdan» chiqarilib, zatvor ramasi orqaga tortilib, avtomat biroz chappa buriladi.

Qurol tekshirilgandan so'ng, komandir (harbiy rahbar, yo'riqchi) patronnik va o'qdonni tekshirgach, zatvor ramasini oldinga qo'yib, jangovar holatidan tepkini bosib, avtomat «qo'riqlagich»ga o'tkaziladi. O'qdon avtomatga birlashtirilib, avtomat «TASMA-GA» holatiga olinadi.

130-rasm. O'qchining tik turib qurolni tekshirish holati.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otish jarayoni va uning davrlarini bayon eting.
2. O'qning boshlang'ich tezligini aytib bering.
3. Otish davrida qurolni orqaga qaytish tezligini aytib bering.
4. O'qning havoda harakatlanish holatini tushuntirib bering.
5. Trayektoriya deb nimaga aytiladi?
6. O'qning o'ldirish holatini ta'riflang.
7. Nishongacha bo'lgan masofa qanday usulda aniqlanadi?
8. Burchak kattaligi yordamida nishongacha bo'lgan masofani aniqlash usulini aytib bering.
9. Minglar formulasi va uni qo'llash usuli qanday bo'ladi?

III. HARBIY XIZMAT ASOSLARI

Bu bo'limda xalqaro insonparvarlik huquqining vujudga kelishi va rivojlanishi, xalqaro insonparvarlik huquqining mohiyati, xalqaro insonparvarlik huquqining asosiy tamoyillari, xalqaro insonparvarlik huquqining manbalari, «kombatant» va «fuqaro shaxs» tushunchalari, alohida himoya qilinuvchi ba'zi zonalar va joylar, qurolli to'qnashuvlar huquqiga muvofiq kombatantning xatti-harakatlari, tashkilotlarning vujudga kelishi, tarkibiy qismlari va vazifalari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari, yoshlar qurolli to'qnashuvlar huquqiy mazmuni va uning kelib chiqish tarixi, jangovar harakatlarda qatnashuvchining axloq kodeksi, kombatantlar va fuqarolar, harbiy obyektlar o'rtasidagi farqlar, hujumga va mudofaaga o'tish davrida qurol turlarini qo'llash, harbiy harakatlarni olib borish usuli, taqiqlangan qurollar turlarni qo'llamaslik, harbiy to'qnashuvlar huquqi buzilganda ularning javobgarlikka tortilishi, qurolli to'qnashuvlar huquqida ko'rsatilgan farqli belgi va ramzlar haqida tushunchalarga ega bo'lishadi.

Bulardan tashqari O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi va «Mudofaa to'g'risida»gi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmatni tashkil qilish to'g'risida»gi qarori va «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy hisobi haqidagi Nizomi», harbiy xizmatdan bo'yin tovlash, sodir etilgan harbiy jinoyatlar uchun, xizmat davomida tartibbuzarliklarga yo'l qo'yilganda intizomiy va jinoiy javobgarlik haqida hamda O'zbekiston Respublikasi harbiy doktrinasi asosiy qoidalari, tarbiyaviy ishlar, Qurolli Kuchlar qurilishi, harbiy intizom asoslari va harbiy qadriyat qoidalari, harbiycha salomlashish, askarning saflanish oldidagi va safdagi majburiyatlari haqida ma'lumot berilgan.

1-bob. QUROLLI TO‘QNASHUVLAR HUQUQI

1.1. Qurolli to‘qnashuvlar huquqining vujudga kelishi va rivojlanishi

A. Qurolli to‘qnashuvlar huquqining vujudga kelishi va rivojlanishi

«Qurolli to‘qnashuvlar huquqi» tushunchasi adabiyotlarda turlicha nomlanadi. Jumladan, «xalqaro insonparvarlik huquqi», «urush huquqi», «qurolli to‘qnashuvlar paytida qo‘llaniladigan xalqaro insonparvarlik huquqi», «qurolli to‘qnashuvlar xalqaro huquqi» va boshqalar. Jeneva konvensiyalari matnlarida esa «xalqaro gumanitar huquq» tushunchasi ishlatiladi.

Umuman huquq va qisman xalqaro huquq ko‘p darajada urush huquqi sifatida vujudga keldi. «Xalqaro huquq otasi» G. Grotsiyning 1625-yilda nashr etilgan kitobi «Urush va tinchlik huquqi haqida uch kitob» («De juri belli ac pacis, libri tres») nomini olgan. G. Grotsiy va uning izdoshlari oldini olish mumkin bo‘lmagan urushlarni huquq va insoniylik tamoyillariga mos ravishda olib borish kerak, g‘alaba uchun zaruridan ortiqcha kuch ishlatish oqlanishi mumkin emas, deyishgan.

Biroq, ba‘zi huquqshunoslar qurolli mojarolarni huquq me‘yorlari bilan tartibga solishga urinishlarning o‘zida kelishtirib bo‘lmaydigan ziddiyat bor, deyishadi. Hatto «Qo‘shma Shtatlar armiyasiga jang maydonlarida qo‘mondonlik qilish uchun yo‘l-yo‘riqlar» muallifi F. Liber shunday degan: «Urushlar qanchalik shafqatsiz olib borilsa, insoniyat uchun shuncha yaxshi. Shafqatsiz urushlar uzoq davom etmaydi». M. Odema: «Urush kuch ishlatilishini ko‘zda tutadi, huquq esa adolat timsoli sifatida uni rad etadi», deydi. T. Meron qurolli mojarolar huquqini «insoniylashtirish» ko‘p jihatdan ziddiyatlidir, masalan, «ortiqcha azob-uqubatlar» atamasining mazmuni shunaqa, deb yozadi. Ammo u «garchi, urush huquqini insoniylashtirish kishilar chekadigan azob-uqubatlarni yengillashtirish va inson qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan ekan, u qanchalik mukammal bo‘lmasin, siyosiy va axloqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlanuvchi munosib maqsad uchun xizmat qiladi», deb ham yozgan.

Huquq fanida shu paytgacha xalqaro huquqning qurolli kurash olib borilishini tartibga soluvchi me‘yorlari sohasiga ta‘rif beruvchi yagona tushuncha yo‘q. Ollmlar o‘rtasida uning mazmuni borasida ham yakdillik mavjud emas. Eng ko‘p tarqalgan atamalar quyidagilardir:

«urush huquqi» (F. Berber) — «urushuvchi tomonlar zimmasiga xalqaro huquq dushmani bostirish vositalarini qo'llash borasida yuklaydigan huquqiy cheklavlar» sifatida ta'riflanadi; «xalqaro harbiy huquq» (E. Bart) — «harbiy asirlar, yaradorlar va tinch aholi chekadigan azob-uqubatlarni minimumga» olib keluvchi huquq sifatida; L. Oppengeym aytadigan «urushning qonun va udumlari» «urush olib borishga tegishli xalqaro huquq me'yorlari» sifatida tushuniladi; D. Bindshedler-Roberning fikricha, «ushbu huquqiy me'yorlar tizimini umuman atash uchun to'la asosli ravishda «urush qonunlari» atamasidan foydalanishda davom etaverish mumkin»; I. Starke esa xuddi shu atama ostida «xalqaro huquq tomonidan o'rnatilgan va dushmani yengish uchun kuch ishlatish imkoniyatlari doirasini belgilovchi cheklavlar» deb tushunadi¹.

So'nggi yillarda J. Pikte tomonidan taklif etilgan «xalqaro insonparvarlik huquqi» atamasi eng ko'p qo'llanadigan bo'ldi. Bu atama faqat 1949-yildagi to'rtta Jeneva konvensiyasiga mansub bo'lsa-da, hozirgi paytda u umuman qurolli mojarolar huquqini atash uchun keng ishlatilmoqda. Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasining ta'rifiga ko'ra, «xalqaro insonparvarlik huquqi — bu xalqaro huquqning protokollarda belgilangan yoki udumlarga asoslangan me'yorlaridir. Bu me'yorlar bevosita xalqaro va xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolar oqibatida yuzaga keladigan insonparvarlik masalalarini hal etishga maxsus yo'naltirilgan bo'ladi hamda insonparvarlik mulohazalaridan kelib chiqqan holda mojarodagi tomonlarning urush olib borish usul va vositalarini tanlash huquqini cheklaydi yoki mojaro ziyon yetkazishi mumkin bo'lgan shaxs va mol-mulkni himoya qiladi»².

Xalqaro insonparvarlik huquqi (XIH) xalqaro ommaviy huquqning jamlangan sohasi sifatida XIX asrning 60-yillarida yuzaga kelgan bo'lib, urush qilish udumlari va qonun-qoidalarining ko'p asrlar davomida shakllangan va sayqal topgan qonuniy mahsulidir. U insonparvarlik tafakkurining eng yaxshi yutuqlarini o'zida mujassam etgan.

Urush harakatlarini olib borishga ta'sir ko'rsatuvchi insonparvarlik g'oyalari yuzlab yillar davom etgan rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Insonlarning zo'ravonlikni cheklash, mehr-shafqatga shaylik, yarador jangchilarga yordam ko'rsatish, asirlar qisimatini yengillashtirish va

¹ И. Н. Арцибасов, С. А. Егоров. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. М., 1989, стр. 6—7.

² Х. П. Гассер. Международное гуманитарное право. Введение. М., МККК, 1999, стр. 26.

jangda halok bo'lganlarga nisbatan hurmat bajo keltirishga bo'lgan azaliy intilishlarini tasdiqlovchi dalillar saqlanib qolgan.

Insonparvarlik g'oyalarning vujudga kelishi va xalqaro insonparvarlik huquqi shakllanishining butun murakkabligini tasavvur qilish uchun ba'zi tarixiy misollarga murojaat qilamiz. Xalqaro huquq, shu jumladan xalqaro insonparvarlik huquqining mohiyatini tushunib yetish, uning imkoniyatlarini aniqlash, samaradorligini oshirish va istiqbolini bilish uchun o'tmishni o'rganish zarur. Xalqaro huquq tarixi jamiyat tarixining ajralmas qismidir.

Insonparvarlik huquqining ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Urush qonunlari urushning o'zi singari qadimiy, urush esa yerda insonning paydo bo'lishi kabi qadimiydir. Jamiyatning davlatchilik vujudga kelgunicha bo'lgan rivojlanish davridayoq urug'lar va qabilalararo munosabatlar borasida ma'lum darajada tajriba to'plangan¹, bu munosabatlarni tartibga solib turadigan va urf-odatlarda o'z aksini topgan muayyan qoidalar shakllangan edi.

Qabilalararo kurashning maqsadi dushmani tamomila qirib tashlashdan iborat bo'lmagan hollarda, ko'pincha tasodifiy bo'lsa-da, zo'rvonlikning oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan qoidalar yuzaga kelar edi. Bunday qoidalar hozirgi zamon xalqaro insonparvarlik huquqining ilk nishonalari bo'lib, ularni barcha xalqlar madaniyatida uchratish mumkin. Bunday qoidalar haqidagi ma'lumotlarni doston va afsonalarda (masalan, hind eposi «Mahobhorat»), muqaddas kitoblarda («Avesto», «Qur'on», «Injil») yoki o'git kitoblarida (qadimgi hind nasihatlar to'plami bo'lgan «Manu qonunlari») ko'plab topish mumkin. Shu o'rinda Bobil shohi Xammurapining (mil. avval 1792—1750-yillarda hukmdorlik qilgan) qonunlarini ham eslatib o'tish joiz. Bu qonunlarning aksariyati bevosita urushga taalluqli bo'lgan. Ular quyidagi so'zlar bilan boshlanadi: «Men bu qonunlarni kuchlilar kuchsizlarni bo'ysundirib olmasliklari uchun o'rnatmoqdaman».

Savdo-sotiqning rivojlanishi, shaharlarning yuzaga kelishi, davlatlarning taraqqiyoti barobarida davlatlar o'rtasidagi aksar hollarda o'zgaruvchan va dushmanona bo'lgan munosabatlarni umuman olganda me'yorlar orqali tartibga solish mumkinligi anglab yetildi va bunday munosabatlarni yozma ravishda qayd etish ehtiyoji paydo bo'ldi. Hozirgi Iroq va Eron hududida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida

¹ *И. И. Лукашук. Международное право. Общая часть. М., «БЕК», 1996, стр. 41.*

xalqaro huquqning shakllanishi haqida ma'lumotlar topishga erishildi. Urush davrida o'zaro yordam ko'rsatish to'g'risida Mesopotamiya shahar-davlatlari Lagash va Umma o'rtasida tuzilgan protokol (mil. avval 310-yillar atrofida) xalqaro huquqqa oid bugungi kunda ma'lum bo'lgan eng qadimiy hujjat sanaladi.

O'sha davrdagi tamoyillarning shafqatsizligiga qaramay, to'plangan tajriba muhim ahamiyat kasb etdi. Asta-sekin ahdlashuv amaliyoti keng tarqaldi. Miloddan avvalgi 1269-yilda Misr fir'avni va xetlar shohi o'rtasida tuzilgan tinchlik va ittifoq to'g'risidagi protokolda nafaqat tashqi dushman bilan urushda, balki qo'zg'olon qilgan qullarni bostirishda ham yordam ko'rsatish nazarda tutilgan. Qadimgi Hindistonning siyosiy hikmatlar to'plami, yarim afsonaviy Kautilyaning (mil. avval IV—III asrlar) qalamiga mansub Arxashastrida tinchlik ahdnomalari haqida shunday deyiladi: bu ahdnomalar teng yoki kuchliroq bo'lgan hukmdorlar bilan tuziladi, kuchsizlarga esa hujum qilish kerak.

Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi manba sifatida protokollarning ahamiyati, masalan, zardo'shtiylikning muqaddas kitobi «Avesto»da ta'kidlanadi. Shartnomalar ko'p turlarga bo'linadi va turli kafolatlar (garovlar) bilan mustahkamlanadi. Bu esa ularning yetarli darajada yuqori «huquqiy» asosidan dalolat beradi.

«Avesto»da ahdnomalarning maxsus yodga olinishi, chamasi, o'troq chorvachilik va dehqonchilikni rivojlantirish uchun o'sha davrdagi turli qabilalar ittifoqlarining tinch-totuv yashashlarini ta'minlash talabi bilan izohlanadi. Zardo'shtiylikda urush xudosi Veretragna (Varxran, Bahrom) bilan bir qatorda sulhlar xudosi Mitraga ham sajda qilingan. Urush dahshatlarini qoralar ekan, «Avesto» tinch mehnat bilan shug'ullanuvchi kishilarga, ya'ni tinch aholiga nisbatan ma'lum bir darajada insonparvarlikni o'zida aks ettirgan.

Miloddan avvalgi birinchi ming yillikda Osiyoda budda dini aynan hamdardlik o'zaro yordamga yetaklaydi, deya hisoblagan va uni o'ziga shior sifatida qabul qilgan. Lao-Szi insonning yagona qadriyati odamlarga xizmat qilishda, deb hisoblagan, Konfutsiy esa hamfikrlik va ilmlarga asoslangan chin altruizmni ya'ni o'zini emas, o'zgalarni o'ylashni targ'ib qilgan. Mexiti o'zaro foyda manbasi sifatida umuminsoniy muhabbat tushunchasini joriy etgan. Qadimda qudratlilar qonuni hamda «mag'lublar holiga voy» tamoyilidan boshqa hech qanaqa urush qoidalari bo'lmaganligi ehtimoldan xoli emas. Naql qilishlaricha, bu so'zlarni gallar lashkarboshisi Brenn rimliklar ustidan

miloddan avvalgi 390-yilda qozonilgan g'alabadan so'ng o'z shamshirini qadoqtoshlar turgan tarozi pallasiga tashlay turib aytgan. Tarozi esa rimliklar Brenn lashkari ularning shahrini tashlab chiqib ketishi uchun to'lashlari lozim bo'lgan oltinlarni o'lchash uchun mo'l-jallangan edi.

Shunga qaramasdan, Brenn, rimliklarning hayoti va erkini saqlab qolib, o'sha davrdagi mezonlarga ko'ra, oliyhimmatlik ko'rsatgan. Chunki qadimda urush, xoh u urug'lar, qabilalar, shaharlar o'rtasida, xoh mamlakatlar o'rtasida bo'lsin, ko'pincha ommaviy xususiyatga ega bo'lgan. Mag'lub bo'lgan aholi qirg'in qilingan, hech bo'lmaganda, qulga aylantirilgan¹.

Boshqa tarixiy misollarga murojaat qilaylik. Ahamoniylar imperiyasi hukmdorligining boshlang'ich davrida (eramizdan avval 558—330-yillar) O'rta Osiyo hududida ko'p urushlar bo'lgan, bunda ming-minglab odamlar qirib tashlangan. Doriy Birinchining mashhur Behistun yozuvlaridagi Bobil matnlarining dalolat berishicha, eramizdan avvalgi 522-yilda Marg'iyonadagi qo'zg'olonni bostirishda faqatgina «qo'zg'olonchilar» tomonidan ko'rilgan talafotlar o'ldirilgan 55243 kishi va asirga olingan 6572 kishini tashkil etgan. Bu raqamlar Doriyga qarshi uning bepoyon saltanatining boshqa viloyatlarida oyoqqa turgan «isyonchi»lar ko'rgan talafotlardan ancha kattadir. Marg'iyonada o'ldirilganlar soni asirga olinganlarga nisbatan juda ko'pligi ham hayratlanarli. Buni Doriyning satrapi Dadardish o'z qo'shinlariga asirga olmaslik haqida buyruq berganligi bilan qisman izohlash mumkin.

Agar Vergiliyning (eramizdan avval 70—19-yillar) «Eneida» qahramonlik eposiga ishonadigan bo'lsak, Troya urushi (taxminan miloddan avval 1260-yil) shahar himoyachilarining qirib tashlanishi va tirik qolgan, biroq qochib qutulmaganlarning qul qilinishi bilan yakunlangan².

Ksenofont (taxminan miloddan avval 430—355-yillar) spartaliklar bilan birga Fors davlatining asoschisi va shohi Kirning yurishida ishtirok etgan va miloddan avvalgi 401-yilda Bobilgacha borgan. Miloddan avvalgi 371-yillar o'rtasida yozilgan «Kiropediya»da shunday deyiladi: «Dushmandan tortib olingan shahardagi hamma narsa — odamlar ham, mol-mulk ham g'olibga tegishli bo'lishi hamma uchun

¹ Ж. Пикте. Развитие и принципы международного гуманитарного права. М., МККК, 1994, стр. 12.

² Э. Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. М., МККК, 2000, стр. 37.

barobar va abadiy qonundir». Platon (miloddan avval 427—347-yillar) o'zining «Respublika» nomli asarida shunday savol qo'yadi: «Dushman qo'lga tiriklayin tushgan odamni bu o'lja bilan o'zlari bilganlaricha ish tutishlari uchun asir oluvchilarga tuhfa tariqasida qoldirish kerak emasmikan?».

Aleksandr Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishlari haqida qiziqarli ma'lumotlar mavjud. Kursiyga ko'ra, Amudaryodan kechib o'tgach, Aleksandr Makedonskiy bir paytlar Kserks ajdodlarini Milet dan ko'chirib keltirgan branxidlar yashaydigan kichikkina shaharchaga yetib boradi. Branxidlar yunoncha urf-odatlariga rioya qiladilar, biroq ikki tilda so'zlab, kundalik turmushda ishlatiladigan yunon tilini buzib talaffuz qilganlar. Ular o'z vatandoshlarini xursandchilik bilan kutib oladilar. Ammo Aleksandr Makedonskiy shaharni tag-tugi bilan buzib, aholisini butunlay qirib tashlashni buyuradi. Kursiy esa shunday xulosa qiladi: «Milet ni hech qachon ko'rmagan avlodlar o'z ajdodlarining gunohini shu tarzda yuvdilar...».

O'zining huquqshunoslari va me'morlari bilan dong taratgan Rim ham insoniylik borasida namuna bo'lmagan. Dalil sifatida Volski¹ davlatining to'liq yo'q qilib tashlanishi, Regiy, Vakka, Numidiya² va boshqa joylar aholisining qirg'in qilinishi bunga misol bo'la oladi. Axir XII jadval qonuni «g'animga nisbatan hamma narsa mumkin», deb e'lon qilmaganmi? Miloddan avval IV asrda diktator Kamill yasadorlarga nisbatan oliyhimmatlik ko'rsatishga chaqirganda esa, Rim senati uni surgunga hukm qilgan! Olijanob sarkarda sifatida nom chiqargan Sezar (miloddan avval 100—44-yillar) behuda urushlardan o'zini tiygan bo'lsa-da, Avarikni zabt etish vaqtida 40 mingga yaqin kishini (erkaklar, ayollar, qariyalar va bolalarni) qirg'in qildirgan, hukmronligiga qarshi bosh ko'targan Uksellodunum himoyachilarining qo'llarini choptirgan (miloddan avval 52-yil).

Shafqatsizlik avjiga chiqqan paytlarda ham mag'lublarga nisbatan insonparvarlik namoyish etishni yoqlovchi ovozlar, onda-sonda bo'lsa-da, uchrab turgan. Ijtimoiy fikrning rivojlanishi, o'z odamlari jonini asrash zarurligini, ommaviy qirg'in qilishning oqilona emasligi, befoydaligi va hatto iqtisodiy jihatdan zararli ekanligini urush qiluvchi tomonlarning tushunib yetishi, shuningdek, qasosdan qo'rqish tufayli

¹ Markaziy Italiyadagi qadimiy qabila. Miloddan avval IV asrning ikkinchi yarmida rimliklar tomonidan bo'ysundirilgan.

² Qadimda Shimoliy Afrikadagi viloyat. Miloddan avval 46-yilda Rim muzofotiga aylangan.

odamlar asta-sekin mag'lublarga nisbatan munosabatlarini o'zgartirib bordilar. Albatta, dahshat va talafotlar keltiruvchi urushlar davom etib turdi, biroq barcha narsaning evida bo'lishi va insoniylikni yoqlovchi ovozlari ham yangray boshladi. Shunday qilib, insonparvarlik tafakkuri taraqqiy etib bordi, lekin o'zgarishlar bir vaqtda va faqat Yevropada kechmadi. Qo'lga kiritgan g'alabalari tufayli A. Makedonskiy Yunonistonga qaram o'lkalarni kengaytirganda, ko'pchilik uchun odamlar bir-biridan hech bir jihati bilan keskin farq qilmasligi aniq-ravshan ko'rinib qoldi.

Yunonistonlik Polibiy (taxminan eramizdan avval 200—120-yillar) urushning maqsadi nohaq kishini jazolash emas, balki huquqni tiklashdir, g'olib mag'lubga nisbatan sabr-toqatli bo'lishi va har qanday shafqatsizlikdan o'zini tiyishi lozim, deb yozadi. Qiziqarli bir holat mavjud bo'lgan: jang maydonlarida g'alaba sharafiga xotira belgilarini tosh yoki bronzadan o'rnatish taqiqlangan. Faqat yog'och haykallarga ruxsat berilgan, chunki bunday haykallar vaqt o'tishi bilan buzilib ketadi va dushmanlikning abadiy ramzi bo'lib qololmaydi.

Hindistonda Manu qonunlari g'olibdan mag'lubga shafqat qilishni, yarador va taslim bo'lganlarni tirik qoldirishni hamda bo'ysundirilgan xalqlarning alohida qonunlarini hurmat qilishni talab qiladi. Shuningdek, Manu qonunlari majmuyida uchligi zaharlangan yoki yoqiladigan hamda kertik qilingan o'qlardan foydalanish taqiqlanadi. Bu qoidalar urushning qonun va udumlari to'g'risida 1907-yilda qabul qilingan Gaaga nizomi me'yorlarini juda ham eslatadi. Yarador bo'lgan harbiy asirlarni ular sog'ayganlaridan so'ng vatanlariga jo'natish lozim bo'lgan. Bunday ko'rsatmalar Dxarma-shastri, Puranalar, Upanishadlar kabi boshqa diniy, huquqiy va siyosiy matnlar, «Ramayana» (miloddan avval 300-yil) yoki «Mahobxorat» (miloddan avval 200-yil) kabi doston va afsonaviy hikoyatlarda ham mavjud. «Olijanob» deb nom olgan Hindiston imperatori Ashoka (miloddan avval 268—232-yillarda hukmdorlik qilgan) dushmanlarga xayrixoh munosabatda bo'lgan. U o'z askarlariga yarador dushmanlar va ularni parvarishlayotgan rohibalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni buyurgan.

Miloddan avval IV asrda yashab o'tgan Xitoy mutafakkiri Se-Ma behuda vayronagarchiliklarni qoralab, fuqarolarni qutqarish haqida g'amxo'rlik qilishga, o'zini himoya qilishga o'rij bo'lgan odamlarga hujum qilishdan tiyilishga va yaradorlarga yordam ko'rsatishga chaqirgan. Taxminan o'sha davrlarda yashab o'tgan Xitoy harbiy nazariyotchisi Sun-Szi quyidagi fikrlarni bildirgan: «Urush paytida eng yaxshi siyo-

sat — davlatga ziyon yetkazmasdan zabt etish; faqat hech narsaga yaramaydigan aholisinigina o'ldirish kerak... Dushman qurolini qo'lga kiritish uni yo'q qilib tashlashdan yaxshiroqdir»¹.

Kaykovusning «Qobusnoma» asarida shunday yozilgan: «... asirlarga nisbatan shafqatli bo'lish kerak, chunki asirni o'ldirish maqtagulik emas va hatto tanbehga loyiq ishdir»².

Mustamlakagacha bo'lgan Afrikada ham ba'zi urf-odatlar doirasida urush harakatlarini olib borish va dushman qo'lga tushib qolgan shaxslar bilan muomala qilish qoidalari qat'iy belgilangan bo'lgan. Masalan, urush harakatlari boshlanishi haqida nog'oralar ovozi, burg'u chalish, yoylardan otish va sabablar ko'rsatilgan bayonotlar orqali xabar qilish lozim edi. Pyollar, suxraylar va Burkina-Faso xalqlarida xotin-qizlarga, bolalar va dehqonlarga hujum qilish taqiqlangan. Chunki «urushdan so'ng hayot davom etishi kerak, bo'lmasa dalalarga kim ishlov beradi?...».

Keniyada jangchining ayol kishiga qo'l ko'tarishi sharmandalik hisoblanadi. G'arbiy Afrikaning ba'zi xalqlarida uchligi zaharlangan o'q-yoy va nayzalardan foydalanish taqiqlangan. Ibo elatida qabilalar o'rtasidagi ba'zi mojarolarda o'qotar qurollarni qo'llash man etilgan. Bu taqiqni buzganlik uchun qishloq oqsoqoli jazo berishi mumkin. Sharqiy Afrikada yashovchi bantularda shunday naql bor: «Ur, lekin o'ldirma!». Bunday misollarni davom ettirish mumkin... Albatta, bu o'gitlarga har doim ham rioya qilinavermagan, biroq nima bo'lsa ham, ular insonparvarlik taraqqiyotidagi ma'lum bosqichni tashkil etgan.

O'rta asrlarda qaytadan jonlangan va dahshatli oqibatlariga olib kelgan «adolatli urush» g'oyasi rimliklar va stoik faylasuflar tomonidan yaratilganligini qayd etish kerak. Shubhasiz, sabablarini huquqiy asoslamasdan urush boshlash mumkin emasligi haqidagi falsafiy qoida yaxshi niyatlarni ko'zlab yaratilgan. Urush harakatlari boshlanishidan oldin ruhoniylar kengashi o'tkazilgan va bu kengash rejalashtirilayotgan amal muqaddas va qonuniy bo'lajagini tasdiqlamog'i lozim bo'lgan.

Biroq inson tabiatini biladigan har bir kishi tushunadiki, adolatli urush — bu biz boshlayotgan urush, adolatsizi esa dushman boshlagani bo'ladi. Tabiiyki, haqiqatga mos keladimi-yo'qmi, tomonlarning har biri uning ishi haq ekanligini ta'kidlaydi. Istilochilar hamisha o'z

¹ Sun Tzu. L'art de guerre. Paris. 1993, стр. 32—33.

² Кабуc-наме. М., 1953, стр. 123—124.

bosqinlari va dushmanni qirg'in qilishlarini diniy va axloqiy sabablar bilan oqlashga urinadilar. Qarshi tomonlar qanday bo'lmasin o'zining «haq» ekanligini ko'rsatish niyatida axloq, huquq va dindan isbot qidiradilar va ko'pincha o'z kuchlarining batamom qirilib bitishiga qadar jangni to'xtatmaydilar.

Umuman aytish mumkinki, deyarli barcha diniy tizimlarda bir-biriga zid fikrlar mavjud: bir tomondan, ular insoniylikka to'g'ri kelmaydigan urush harakatlarini qoralaydi; ikkinchi tomondan esa, ba'zan urush olib borishning g'ayriinsoniy vositalari oqlanadi. Masalan, taniqli xristian teolog va cherkov arbobi Avgustin (354—430) shunday yozadi: «Agar jang qilayotgan dushman halok bo'lishi lozim ekan, bu hol zarurat tufayli sodir bo'lsin, biroq sening ixtiyoring bilan emas... mag'lub bo'lgan yoki asir olingan kishi rahm qilinish huquqiga ega». Shu vaqtning o'zida, xristianlik tarixida, shubhasiz, atoqli bo'lgan bu shaxs «adolatli urush» doktrinasini ishlab chiqishga o'z qissasini qo'shgan.

Musulmon dunyosi ham «adolatli urush» tushunchasi bilan yaxshi tanish. Navro'z boshlangan paytda majburiy yarashuv o'rnatilishi, yilning muqaddas oylarida janglarning taqiqlanishi, payg'ambarning to'lov evaziga asirlarni ozod qilish mumkinligi haqidagi diniy ta'limotlari va musulmon huquqining asirlar musulmonlikni qabul qilishlarini rag'batlantirish haqidagi qoidalari o'ziga xos insonparvarlik ko'rsatmalaridir. Xristian dunyosida Eln (1027) va Montriond soborlari (1041) tomonidan o'rnatilgan «Xudo yo'lida yarashuv» qoidasi xristian bayramlari va ma'lum vaqtlarda — haftaning ba'zi kunlarida urush harakatlarini taqiqlagan.

Ham musulmon, ham xristian jamiyatida jang qahri ritsarlik qoidalari bilan cheklangan. Masalan, Sharqda hatto urush vaqtida boshpana berish va mehmondo'stlik huquqi mavjud bo'lgan. Yevropada avval harbiy va dunyoviy tartib bo'lib, keyinchalik cherkov o'ziga qaram qilib olgan ritsarlik jasorat, sadoqat va kuchsizlarni himoya qilish amallaridan tashkil topgan axloq qoidalarini targ'ib qilgan. Biroq shuni hisobga olish kerakki, bu yurish-turish qoidalari faqat aslzoda kishilarga taalluqli bo'lgan.

Vaqt o'tishi bilan cherkov ba'zi qurol turlarini taqiqlay boshladi. Xususan, Lateran sobori (1139) «o'lim keltiruvchi va xudoga yoqmaydigan» qurol sifatida arbaletlardan foydalanishni taqiqlab qo'ydi. Biroq, bu taqiqda arbaletlarni g'ayridinlarga qarshi qo'llash mumkinligi haqida

izoh berilgandi. Zaharlar haqida ham xuddi shunday deyilgan edi. O'rtada uzilishlar bilan qariyb ikki asr — 1096-yildan 1270-yilgacha davom etgan salib yurishlari xristianlik va ritsarlik birga qo'shilgan davrni ifoda etadi. Papa Urban II tomonidan «Iisusning qabri»ni qutqarish shiori bilan musulmon dunyosiga qarshi e'lon qilingan «Muqaddas urush» qaroqchilik hujumlari, bosqinchilik, zo'rvonlik va moddiy boyliklarni yakson qilishga aylanib ketdi.

Islom xristianlik kabi jinoyat, shikast yetkazish va qiynoqlarni qoralab, urush ta'siridan qariyalar, xotin-qizlar, bolalar, musulmon masjidleri va ularning mulkini himoya qilishni o'z maqsadi qilib qo'ygan. Urush qonunlarining haqiqiy majmuyi bo'lgan «Viqoyat» 1200-yilda mavrlar boshqargan Andalusiyada yaratilgan bu himoyani ruhiy kasallar, nogironlar, elchilar va tushunarli sabablarga ko'ra, buloq va favvoralariga ham tatbiq etdi. Buloq va favvoralarni zaharlash taqiqlangan. To'g'ri, Qur'onning ba'zi suralari bu insonparvarlik tamoyillari g'ayridinlarga nisbatan, agar ular o'z bid'atlarida turib olsalar, qo'llanilmasligi haqida xulosa chiqarilishiga olib kelishi mumkin. Aytgancha, muqaddas urushlar aynan ham islom dini, ham xristianlik uchun boshlangan. Bu urushlar har ikkala tomondan mislsiz shafqatsizlik bilan olib borilgan. Ammo oliyhimmatlik namunalari ham bo'lgan, xususan, 1187-yilda Quddusning qayta bosib olinishi vaqtida Saloh-ad-Din tomonidan. Uning askarlari aholidan hech birini o'ldirmadi va ularga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lmadi. Saloh-ad-Din xristianlarni himoya qilish maqsadida maxsus jangchilarni tayinladi. Keyinchalik u boy asirlarni to'lov evaziga ozod qildi, kambag'allarini esa shunday qo'yib yubordi.

Xalifalar va Sharqiy Rim imperiyasi o'rtasida tuzilgan protokollarda asirlarga nisbatan insonparvarlik munosabatida bo'lish va ularni to'lov evaziga qutqarish mumkinligi ko'zda tutilgan. Bu iqtisodiy maqsadga muvofiqlikning gumanitar muammolarga ijobiy ta'sir ko'rsatganligiga yana bir misoldir.

Tabiiyki, insonparvarlik g'oyalari muttasil taraqqiy etib borgan, degan xom xayollarga berilmaslik kerak: gap faqat siniq chiziqlar shaklida, yuksalish va qulash bilan asta-sekin rivojlanish haqida ketishi mumkin. Bunda eng olijanob g'oyalarni tatbiq etish surbetlaricha berilgan farmoyishlar va jirkanch jaholat bilan o'rin almashib turgan.

Mana shunday muhitda yuqorida tilga olganimiz kabi onda-sonda bo'lsa ham, dushmanlarga nisbatan insoniy munosabatda bo'lish

zarurligini yoqlovchi chaqiriqlar ommaviy jaholat bag'rida shunchalik yorqin charaqlaganki, ularning qop-qora osmondagi yulduzlarga o'xshatilishi bejiz emas. Insonparvarlik g'oyalarini rivojlantirishga Uyg'onish davrining ham Sharqdagi, ham G'arbdagi taniqli arboblari o'zlarining ulkan hissalarini qo'shdilar. Shveysariyaning turli kantonlari o'rtasida tuzilgan Zempax sulhi (1393) xotin-qizlar va yaradorlarga nisbatan talonchilik va tajovuzlarni taqiqlab qo'ydi. Dyugeklen va Janna d'Ark (1412—1431) o'z qo'shinlaridan xotin-qizlar, go'daklar va dehqonlarga hurmatni talab qilganlar.

XVI asrdagi fransuz sarkardalari ham xuddi shu ruhda ish tutishgan. Ular ba'zan makkorlik qilishni (masalan, dushmanning harbiy kiyimidan foydalanishni) taqiqlaganlar va hatto cherkov mulkini tahqirlash, qo'mondonning ruxsatisiz harbiy bo'lmagan kishilarni talaganlik va ularga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lganlik uchun o'lim jazosini qo'llovchi qoidalarni joriy etganlar. 1553-yilda polshalik huquqshunos J. Pshiluski urush qiluvchi tomonlar san'at asarlarini hurmat qilishlari lozimligi g'oyasini ilgari surdi. Karl V (1500—1558) ham tez-tez maslahatini olib turgan ispaniyalik diniy huquq bo'yicha mutaxassis F. de Vittoria o'zining «*Relectiones Theologicae*» (1557) asarida begunohlar, asirlar va qurolini tashlaganlarni o'ldirishni qoralaydi. Rohiblar jamiyatlari (ordenlari), xususan, Quddusdagi (Iyerusalim) avliyo Ioann kasalxonasi ordeni¹ va 1586-yilda Rimda tuzilgan avliyo Kamill ordeni hech qanday ayirmachiliksiz barcha yarador va bemorlarni to'plash va ularga yordam ko'rsatish bilan shug'ullana boshlaganlar.

O'rta Osiyo xalqlarining odat va udumlarida ham ko'plab insonparvarlikka oid jihatlarni uchratish mumkin. Ularning deyarli barchasida urush paytida qariyalar, bolalar va ayollarni, ruhiy kasal kishilarni o'ldirish, kishilarning uy-joylarini vayron qilish, daraxtlarni kesish, g'allaga o't qo'yish taqiqlangan. Ular qatorida kishilarga jismoniy shikast yetkazish, asirlarni o'ldirish man qilingan.

Asirlarni o'ldirish taqiqlanganligi o'sha davr uchun ijobiy qadam hisoblanadi, chunki bu tovon to'lash evaziga bo'lsa-da ularning hayoti saqlab qolinishini anglatar edi. O'rta Osiyo xalqlarida «odamgarchilik» deb ataluvchi so'z bor. Bu o'z mazmuniga ko'ra, juda chuqur ma'noni anglatadigan so'zdir. U kishilar orasidagi munosabatlarga taalluqli bo'lib, o'z ta'sir doirasiga dushman tomoniga mansub kishilar, asirlarni

¹ Malta ordeni sifatida ham ma'lum, XI asrda tuzilgan.

ham qamrab oladi. Albatta, dushman tomonga mansub kishilarga insoniy munosabatda bo'lish haqidagi g'oya singdirilgan odatlar ming yillar mobaynida qaror topganligini esdan chiqarmaslik kerak.

Shu munosabat bilan 700-yillarda yaratilgan «Kitob al Xaraj» («Yer solig'i haqida kitob») asarida xalifa Umarning o'z lashkarboshisi Abu Ubaydga bergan topshiriqlari aks etgan joylarni eslash joiz. Unda lashkarboshining majburiyatlari sifatida quyidagilar tilga olingan:

— Quddus shahri aholisini haydab ketishga ruxsat berilmagan;

— «zimmiylarga»¹ nisbatan dushmanlik hatti-harakatlari taqiqlangan;

— ularning mol-mulkini olish, zarar yetkazish man qilingan, alohida ruxsat berilgan holatlar bundan mustasno;

— zimmiylar bilan tuzilgan protokollarni chin dildan bajarish talab qilingan.

O'rta asrning buyuk mutafakkirlaridan biri Abu Nasr Forobiyning quyidagi fikrlarga e'tibor bering: «Agar hukmdor ba'zi bir odamlar bilan faqat ular yengilishi va unga bo'ysunishi uchun urush olib borsa, ... u holda bu — adolatsiz urushdir, ... agar u o'z qahrini qondirish yoki g'alaba nashidasidan lazzatlanish uchungina urush olib borsa yoki o'ldirsa, u holda bu ham adolatsizlikdir, ... agar uning qahrini keltirgan odamlarning aybi urush yoki o'lim jazosiga loyiq darajada bo'lmasa, bu holda ham urush yoki qotillik beshak adolatsizlikdir. Ko'pincha qahrg'azab otiga mingan odamlar, o'z qahrini qotillik orqali qondirishga intilib, o'zlarini g'azablantirganlarni emas, aynan begunoh odamlarni o'ldirishadi»².

Amir Temur davlatida ham urush paytida amal qilish lozim bo'lgan muayyan qoidalar o'rnatilgan edi. Tarixiy manbalar uning urush boshlash qoidalariga qanday munosabatda bo'lganligini bilishimizga imkon beradi. Ularga ko'ra har qanday urushni boshlashdan ilgari ultimatum e'lon qilingan. Masalan, 1394-yili To'xtamishxonga qarshi Terek daryosi bo'yidagi urush harakatlaridan ilgari Amir Temur qonli urushning oldini olish maqsadida unga quyidagi mazmunda xat yuboradi: «Sen tinchlikni xohlaysanmi yoki yo'q? Ulardan birini tanla. Men esa har ikkisiga ham tayyorman».

¹ *Zimmiy* — «homiylilik ostidagi shaxs» ma'nosini anglatadi. U musulmonlar hukmronligini tan olgan va muayyan darajada soliq to'lab ularning homiyligi ostida turuvchi boshqa dinga e'tiqod qiluvchilarga nisbatan ishlatilgan. Ularga musulmonlar qatori tashqi dushmanlardan himoya va hayoti hamda mol-mulkining daxlsizligi kafolatlangan.

² *Al Farabi. Социально-этические трактаты. Алма-ата, «Наука». 1973, с. 231—232.*

Armiyadagi intizom masalasi esa uning «Tuzuklar»ida juda aniq bayon qilingan bo'lib, unda tinch aholi va asirlarga munosabat qoidalari insonparvarligi bilan ajralib turadi. Armiyada intizom masalalarini nazorat qilib turadigan maxsus qozilar tayinlangan bo'lib, ularga katta huquqlar berilgan. Shu ma'noda Amir Temurning «Tuzuklari» Jeneva konvensiyalari vujudga kelishidan bir necha yuz yillar ilgari dunyoga kelgan hamda urush olib borishda amal qilinishi lozim bo'lgan ba'zi qoidalarni, jumladan harbiy asirlar, raqib davlati tinch aholisi bilan qanday munosabatda bo'lish haqida qat'iy qoidalarni o'rnatgan o'ziga xos noyob hujjat hisoblanadi.

Jumladan, «Tuzuklar»da quyidagi so'zlarni o'qiydiz: «G'anim sipholaridan qaysi biri o'z davlatining tuzini oqlab, bizga qarshi qilich chopgan, so'ngra (ya'ni, jangdan keyin) ixtiyoriy ravishda, yoki majbur bo'lib, panohimizga kelsa, bunday askarga ishonib, uni aziz tutsinlar. Men asirlarni o'ldirishni taqiqlagan edim. Ularga menga qo'shilish yoki ozod bo'lishni tanlash imkoniyatini berar edim», deb yozadi u «Tuzuklar»ning boshqa joyida¹.

XVI asrning oxiridan boshlab urush qiluvchi tomonlar asirlarni almashtirish, bemor va yaradorlarni parvarishlash kabi choralarni nazarda tutuvchi turli konvensiyalar («Kartellar», «Tengsiz protokollar» («Kapitulatsiyalar») va «Yarashuvlar») tuzishni amalga kiritganlar. 1749-yilda Sh.Monteskye (1689—1755) shunday yozadi: «Zabt etish yakuniga yetgach, g'olib tomon boshqa qirg'in qilmasligi lozim, chunki bundan buyon uning o'z jonini saqlash va himoya qilishdek tabiiy huquqini amalga oshirishiga hojat qolmaydi». 1758-yilda E. de Vattel ushbu fikrni yanada rivojlantiradi. U «urush qonunlarini buzganlarni» jazolashlariga qarshi emas, biroq ommaviy jazolashni rad etadi. Shuningdek, Vattel qurolsiz asirlarni jazolamaslikni tavsiya qiladi va «insoniyat sha'nini ulug'lovchi binolarni saqlab qolish kerak» deydi. Zaharlangan qurollar qo'llashni qoralar ekan u: «Dushman safdan chiqarilgach, u olgan yaralaridan albatta o'lishi lozimmi?» savolini o'rtaga tashlaydi.

Nihoyat, J.J. Russo (1712—1778) 1762-yilda o'zining «Ijtimoiy protokol» asarida shunday yozadi: «Urush — bu odamlar o'rtasidagi emas, balki davlatlar o'rtasidagi munosabatdir. Odamlar bir-birlari bilan tasodifan, odam zoti va hatto fuqaroligi uchun emas, balki

¹ Qarang. Temur Tuzuklari. T., G' G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.

askarligi, ya'ni o'z mamlakatining fuqarosi emas, balki himoyachisi ekanligi uchun dushman bo'lib qoladi... Agar urushdan maqsad dushman davlatini yakson qilish bo'lsa, unda toki o'sha davlatning himoyachilari qo'lida qurol tutib turar ekan, ikkinchi tomon ularni qirishga haqli. Biroq himoyachilar qurolini tashlab, taslim bo'lgan zahotiy oq dushman yoki dushman qo'lidagi vosita bo'lishdan to'xtaydilar va yana oddiy odamga aylanadilar, ularning jonini olishga esa hech kimga ruxsat etilmagan»¹.

Fransiya Konventining 1793-yil 23-avgustdagi «qurollangan millat to'g'risida»gi dekreti urush ta'sirini ommaga qarab burdi va «to'p yemi» erasini boshlab berdi. Bu dekret qabul qilinishi bilan odamlar va moddiy kuchlar to'liq safarbar etiladigan ommaviy urushlar navbati keldi. Eskicha tartibdagi hech bir general ichkari tomonga saf bo'lib cho'zilgan o'z askarlarini dushmanning o'q yomg'iri ostiga tashlashga botina olmagan. Revolutsiya va Imperiya generallari esa ayab o'tirishmasdi, chunki ular o'z qo'shiniga kuchni o'lchovsiz olayotgan manba — butun millatdir. General Vestermann bu holni ifodali tarzda qalamga olgan: «Vandeya endi yo'q. U o'zining xotin-qizlari va go'daklari bilan bizning erk keltiruvchi shamshirlarimiz ostida halok bo'ldi. Men uni sizdan olgan buyruqlarga binoan Savene botqoqlik va o'rmonlarida ko'mib tashladim. Men go'daklarni otlarning tuyoqlari ostida ezdim va hammani qirib tashladim; yo'llar murdalarga to'ldi. Ular shunchalik ko'pki, ba'zi joylarda piramidalar hosil qilgan». Bu satrlar 1793-yilda Vandeyaga qiron keltirgan va inqilobchi qo'shinlarning royalistlar ustidan g'alabasi bilan yakunlangan Fransiyadagi fuqarolar urushi tugashi bilanoq bitilgan.

O'z-o'zidan ma'lumki, bunday ahvolga jamiyat befarq munosabatda bo'lib qolavermagan. Biroq, unga javoban harakatlar boshlanishiga, nihoyat, XIX asr o'rtasidagina turtki berildi. Urushda insonparvarlik qoidalarini bajarishga qaratilgan haqiqiy urinishlar Qizil Xoch paydo bo'lishi va insonparvarlik huquqi tarixida ilk bor universal xususiyatlarga ega bo'lgan konvensiyalar tuzilishi bilan boshlandi. Bu insonparvarlik tashabbuslarining asosi endi iqtisod yoki tijorat bilan bog'liq emas, balki rahm-shafqat, olijanoblik va urushning behuda dahshatlarini faol qoralash ruhi bilan sug'orilgan edi.

¹ Parcha J. Piktening «Развитие и принципы международного гуманитарного права» kitobidan olindi. M., MKKK, 1994, 32-bet.

1859-yil iyunida Pyemont Fransiya bilan ittifoqchilikda Italiyaning hali Gabsburglarga qaram bo'lgan qismini Avstriyadan tortib olishga urindi. Qo'shinlar 24-iyun kuni Solferinoda (Shimoliy Italiya) to'qnashdi. Qonga belangan va yonayotgan Lombardiyadan o'tib borayotgan shveysariyalik yosh tijoratchi Jan-Anri Dyunan jang oqibatlarining shohidi bo'lib, qattiq iztirobga tushdi. U minglab yarador askarlar qarovsiz tashlab ketilganligini dahshat bilan ko'rdi. O'z holiga tashlangan bu bechoralar aniq o'limga mahkum edi. Mana shunday qo'rqinchli manzara ta'sirida Qizil Xochni tuzish g'oyasi tug'ildi.

Mahalliy aholi va topilgan tibbiy narsalar yordamida Dyunan yaradorlarga yordam berishni tashkil etdi. Bu yerda ko'rganlari haqida olamni xabardor etishga qaror qilgan Dyunan «Solferino yonidagi jang haqida xotiralar» kitobini chop etdi. Bu kitob butun Yevropani larzaga soldi va hozirgi zamon jurnalistik reportajlari uchun namuna bo'lib qoldi. Ushbu kitobda Dyunan armiya sanitar xizmatlari kamchiliklarining o'rnini qoplash maqsadida tinchlik davridayoq birinchi yordam ko'rsatish uchun ko'ngillilarni tayyorlashni va jang maydonida ularga betaraflik mavqeyini berishni taklif qildi. Birinchi taklif katta yangilik emasdi. Avliyo Ioann rohiblar ordenining Quddusdagi va avliyo Kamill rohiblar ordenining Rimdagi diniy faoliyatlarini yodga olib, yaradorlarga dunyoviy shaklda yordam ko'rsatishning dastlabkilaridan biri yarim urushi vaqtida (1854—1856) amalga oshirilganligini ta'kid-lamoqchimiz. Bunda buyuk knyaginya Yelena Pavlovna va mashhur rus xirurgi N. Pirogov yaradorlarga jamoatchilik yordami ko'rsatishga asos solgan edilar. Xuddi shu urush davrida shafqat hamshirasi bo'lgan ingliz ayoli F. Naytingeyl ingliz ekspeditsion qo'shinidagi tibbiy xizmatning faoliyatini yaxshilash uchun juda katta ishlar qildi.

Dyunanning bir necha tilga tarjima qilingan kitobi butun Yevropaga tarqalib, ijtimoiy ongni uyg'otdi va odamlar fikrida haqiqiy to'ntarish yasadi. Uning jamiyatga ta'siri miqyosini G. Bicher-Stouning «Tom tog'aning kulbasi» (1852) romanining qulchilik tizimini tugatishga ko'rsatgan ta'siri bilan qiyoslash mumkin. Jeneva shahri jamoatchiligining bir qator taniqli vakillari mavjud holatni o'zgartirish zarurligini tushunib yetganliklari eng muhim yutuq bo'ldi. Bu ishga huquqshunos, hukumat a'zosi va «Ijtimoiy manfaatlarni rag'batlantirish Jeneva jamiyati» raisi G. Muanye bel bog'ladi. O'zining tashkilotchilik qobiliyatlari natijasida u Dyunanning g'oyalariga hayot bag'ishladi.

Qizil Xoch¹ tashkil etilgan 1863-yilda dahshatli fuqarolar urushi girdobida bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari insonparvarlik xususiyatiga ega bo'lgan «Qo'shma Shtatlar armiyasiga jang maydonlarida qo'mondonlik qilish uchun yo'l-yo'riqlar» majmuyini qabul qildi. Yo'riq-noma loyihasini amerikalik faylasuf va siyosatchi F. Liber dastlabki janglarning shafqatsizligidan iztirobga tushgan prezident Avraam Linkolnning (1809—1865) iltimosiga binoan ishlab chiqqan edi. Keyinchalik «Liber Kodeksi» nomini olgan bu hujjat XVIII asr mutafakkirlarining g'oyalari bilan sug'orilgan bo'lib, uning asosida urush uni olib borish usullari muayyan qoidalarga muvofiq kelingandagina qonuniy bo'la oladi, degan fikr yotar edi. Bu hujjat faqat bir mamlakatga xos bo'lsa-da, qurolli mojarolarni tartibga soluvchi xalqaro huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

1864-yilda Shveysariya Federal Kengashi 25 davlatga bir yil avval anjumanda qabul qilingan qarorlarni protokol shaklida tasdiqlash uchun vakil yuborish haqida taklifnoma jo'natdi. 1863-yildagi Konferensiyaning harakatdagi armiyalarda yarador va bemor askarlarning taqdirini yaxshilash to'g'risida 1864-yil 22-avgustdagi Jeneva konvensiyasida tasdiqlangan qarorlariga kiritilgan eng muhim qo'shimchalardan biri «qaysi millatga mansub bo'lishidan qat'iy nazar» yaradorlarni jang maydonidan olib ketish va yordam ko'rsatish majburiyati mustahkamlanganligi bo'ldi. 1864 va 1907-yillar orasidagi davr mobaynida bu Konvensiya 57 davlat tomonidan e'tirof qilindi. Bu esa o'sha davr uchun mislsiz ko'rsatkich edi!

Shunday qilib, qurolli mojarolarga oid huquq mustahkam xalqaro asosga ega bo'ldi. Bundan buyon u faqat umumiy xususiyatga ega udumlar va urushuvchi tomonlar o'rtasida, deyarli dala sharoitlarida tuziluvchi ikki taraflama protokollar mahsuli emas, balki har qanday

¹ Bu emblemaning tanlanishi tasodifiy bo'lgan: dastlab oq rangdagi bog'ichni tanlash mo'ljallangan, biroq Anjuman delegatlaridan biri chalkashlik kelib chiqishining oldini olish uchun oq rangda qizil xoch joylashtirishni taklif qilgan, chunki oq rang parlamentyorlar va taslim bo'lish belgisi edi-da. Faqat 1870-yilda bu emblemani bayrog'idagi ranglarning aksincha joylashtirilishi deb, Shveysariyaning xizmatlarini tan olish sifatida «asoslashga» urinish bo'ldi. Qizil yarim oy emblemasi faqat Rossiya—Turkiya urushi davrida paydo bo'ldi (1876—1878-yillar): Usmonli turklar imperiyasi 1864-yildagi Konvensiyaning posboni bo'lgan Shveysariya hukumatiga bundan keyin ham qizil xoch emblemasini hurmat qilishini, biroq o'z lazaretlarini himoya qilish uchun qizil yarim oy emblemasini ishlatishini e'lon qildi. Mazkur timsoldan foydalanishga 1929-yilda rasmiy ruxsat berilgan. 2003-yil yanvariga kelib bu emblema tan olingan Milliy jamiyatlar faoliyat ko'rsatayotgan 179 mamlakatning musulmon aholisi ko'pchilikni tashkil qilgan 38 tasida qo'llanilmoqda.

mojaroga nisbatan qo'llash ko'zda tutilgan ko'p tomonlama konvensiyalarda yaraladigan huquqqa aylandi. Keyinchalik homiylik ostiga olingan shaxslarning alohida toifalarini himoya qilishga, shuningdek ba'zi qurol turlaridan foydalanishni cheklashga qaratilgan boshqa konvensiyalar ham qabul qilindi.

B. Xalqaro insonparvarlik huquqining mohiyati

Xalqaro insonparvarlik huquqining mohiyati quyidagilardan iborat:

- urush harakatlarida qatnashmayotgan yoki qatnashishni to'xtatgan shaxslarga hujum qilish taqiqlanadi;
- jangchilar va fuqaro shaxslarni bir-biridan ajratmasdan jarohatlaydigan qurollarni, shuningdek kishilarga mislsiz azob-uqubat va/yoki shikast yetkazadigan qurol va urushish usullarini qo'llash taqiqlanadi.

Xalqaro insonparvarlik huquqining bir-biri bilan jips bog'langan, lekin huquqiy va tashkiliy jihatdan nisbatan mustaqil ushbu me'yoriy sohalari tegishli ravishda «Jeneva huquqi» va «Gaaga huquqi» nomlarini olgan.

Xalqaro insonparvarlik huquqi qo'llaniladigan vaziyatlar. XIX tartibga soladigan narsa o'ziga xos, sifat jihatidan o'zgacha ijtimoiy munosabatlar — urushlar, xalqaro va xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolardir.

Insonparvarlik huquqi «ikki yoki bir necha Oliy Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasida e'lon qilingan urush yoki har qanday qurolli mojaro yuz bersa, hatto ulardan biri urush holatini tan olmasa ham»¹, qo'llaniladi. Xuddi shu me'yorlar «Oliy Ahdlashuvchi Tomonning hududi to'liq yoki qisman bosib olingan har qanday holatda, hatto bu hech qanaqa qurolli qarshilikka uchramagan bo'lsa ham»², qo'llaniladi. Ushbu atamalarining huquqiy mazmuni haqida bir-ikki og'iz so'z aytish lozim.

Urush. Albatta, davlatlar o'rtasidagi harbiy kuch ishlatish bilan kechadigan, dushmanona harakatlar sifatida tushuniladigan, atama-niing xolisona ma'nosiga to'g'ri keluvchi urush hali uchraydi. «Xalqaro huquq lug'ati» urushga «davlatlar o'rtasida, davlatlar va milliy-ozodlik harakatlari o'rtasida bo'ladigan, tinchlik munosabatlarining buzilishi

¹ 1949-yilgi Jeneva konvensiyalari uchun umumiy bo'lgan 2-modda.

² O'sha joyda.

bilan kechadigan harbiy harakatlar» deb ta'rif beradi. Biroq, aynan huquqiy ma'nodagi, boshlanishi ishtirokchi davlatlar va uchinchi davlatlar uchun huquqiy oqibatlariga olib keluvchi huquqiy hodisa sifatidagi urush mavjud bo'lib turganligi aniq emas. 1945-yildan buyon jahonda 150 dan ortiq qurolli mojarolar yuz berdi. Shulardan keng miqyosda bo'lganlari ham oz emas¹. Ammo ular urush rasman e'lon qilinishi bilan kechmagan, faqat ba'zilarigina urush xususiyatlariga ega bo'lgan.

Gap «urush» atamasi bugun «modadan chiqayotganligida» emas, balki «urush» atamasi umumiyroq bo'lgan «qurolli mojaro» iborasi bilan ataylab almashtirildi. J. Pikte aniq ta'kidlaganidek, «urush» atamasining huquqiy mazmuni haqida deyarli cheksiz bahslashaverish mumkin. Davlat boshqa davlatga nisbatan dushmanona harakat qilayotib, har qanday vaqtda urush olib bormayotganligini, balki politsiya tadbirini o'tkazishda qatnashayotganligi yoki haqli ravishda o'zini himoya qilayotganligini da'vo qilishi mumkin. «Qurolli mojaro» atamasi bunday bahslar bo'lishini murakkablashtiradi. Davlatlar o'rtasida kelib chiquvchi va qurolli kuchlar aralashuviga olib keluvchi har qanday kelishmovchilik qurolli mojaro bo'ladi «...hatto tomonlardan biri urush holatini inkor etsa ham...». Urush konsepsiyasining davri o'tganligiga qo'shilmaydigan mualliflar ham uni ma'nosini yo'qotayotgan, endi huquqiy ma'noga molik bo'lmagan tushuncha bilan atamoqdalar.

Xalqaro huquq nuqtayi nazaridan, urush (uning mukammal ma'nosida) quyidagi belgilarga ega:

- 1907-yil 5 (18)-oktabrdagi III Gaaga konvensiyasida talab qilinganidek, asoslangan, ravshan ifodalangan yoki qat'iy (ultimatum) shaklda, *oldindan va ikki xil tushunishga yo'l qo'ymaydigan tarzda e'lon qiluvchi rasmiy akt mavjudligi*;
- *diplomatik munosabatlarning uzilishi*. Qoidaga ko'ra, konsullik munosabatlari ham uziladi, urushayotgan davlatning manfaatlarini ikkinchi davlatda ifodalash betaraf davlat yoki substitutga yuklanadi;
- *ikki tomonlama protokollarning, ayniqsa siyosiy protokollarning bekor qilinishi*. Urushayotgan davlatlar o'rtasida ma'muriy-

¹ Statistik ma'lumotlarni qarang: *Ж. Пикте. Развитие и принципы международного гуманитарного права. М., МККК, 1994, стр. 101.*

huquqiy masalalar bo'yicha ko'p tomonlama protokollar amal qilishdan to'xtaydi, savdo protokollari esa vaqincha to'xtatiladi. *Urush e'lon qilingan vaqtdan boshlab urushayotgan davlatlar bog'langan urush huquqi masalalari bo'yicha protokollar qo'llana boshlaydi.*

Xalqaro qurolli mojaro. Huquqiy tushuncha sifatida «xalqaro qurolli mojaro» ilk bor 1949-yildagi Jeneva konvensiyalarining 2-moddasida *urush* tushunchasi bilan bir qatorda tilga olingan. Eng avvalo, xalqaro qurolli mojaroni xalqaro mojaro ta'rifidan farqlash kerak.

Mojaroning umumiy nazariyasi uni ikki qarama-qarshilikning ixtilofi sifatida tushunishdan kelib chiqadi. Xalqaro mojaro bu mojaro asosida yotgan va unda qatnashayotganlar o'rtasida mavjud bo'lgan ziddiyatlarni keskin shaklda ifodalovchi rasmiy, siyosiy munosabatlardir¹. Xalqaro mojaro o'z rivojlanishida bir necha bosqichlarni bosib o'tadi. Bu bosqichlardan biri qurolli mojaro bo'lishi mumkin. Biroq bu har qanday xalqaro mojaro xalqaro qurolli mojaroga aylanib ketishi kerakligidan dalolat bermaydi. Shu ma'noda, «xalqaro» ishorasi mojaroda qatnashayotgan tomonlarning huquqdorligi va yuridik salohiyatlilik bilan bog'liq, «qurolli» ishorasi esa ikkinchi tomonga qarshi qurolli kuch ishlatilishini bildiradi. *Qurolli kuch ishlatilishi qurolli mojaroning o'ziga xosligini tashkil etadi.* Mana shu asosiy belgi mavjud bo'lmasa, qurolli mojarolarga oid xalqaro huquq me'yorlarining qo'llanishi to'g'risidagi masala ko'tarilmaydi.

Demak, an'anaviy doktrina xalqaro qurolli mojaro tushunchasini davlatlar o'rtasidagi qurolli qarama-qarshilikka olib kelib taqagan. 1975—1977-yillardagi Diplomatik anjumanda bu konsepsiyaga qarshi chiqildi va milliy-ozodlik urushlari ham xalqaro qurolli mojaro deb tan olindi².

Xalqaro bo'lmagan qurolli mojaro. Xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolarni (eskirayotgan atamalarda — fuqarolik urushlari) davlatlarning ichki ishi deb hisoblash an'ana bo'lib qolgan va ular doirasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga solish uchun xalqaro huquq me'yorlari qo'llanmagan. Bunday qurolli mojarolar davlat hududi ichida uning qurolli kuchlari va ularga qarshi turgan qurollangan

¹ Международные конфликты. М., 1972, стр.27—28.

² Milliy ozodlik urushlari 1977-yildagi I Qo'shimcha protokolning 1(4)-moddasida «Xalqlar o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi uchun kolonial hukmdorlik va chet el istilosiga hamda irqchilik tuzumlariga qarshi kurash olib boradigan qurolli mojarolar» sifatida ta'riflangan.

guruhlar (yoki faqat shunday guruhlar) o'rtasida bo'lib o'tadi va, demakki, davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligiga tahdid soladi. Unda nima uchun davlatlar o'z manfaatlarining shunchalik ta'sirchan sohasiga daxl qiluvchi xalqaro huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishgan va ularning tan olinishiga ko'maklashishgan?

Bu me'yorlar ko'p jihatdan *insonparvarlik xususiyatiga ega*. Shu sababli harbiy harakatlar davlat chegaralaridan chiqish-chiqmasligi muhim emas, chunki harbiy zo'ravonlik mohiyati o'zgarmay qoladi. Shubhasiz, har ikkala vaziyatda ham insonparvarlik nuqtayi nazaridan muammolar aynan bir xil bo'ladi. Umumiy 3-modda va Bayonnoma amalda harbiy harakatlarda qatnashayotgan yoki qatnashishni to'xtatgan shaxslarni himoya qilish uchungina ishlab chiqilgan edi. Qurolli mojarolar huquqining oqilona jihati shundaki, insonlarning ba'zi guruhlari hatto qurolli mojaro vaqtida ham huquqiy himoyadan foydalanadi. Xalqaro xususiyatga ega bo'lmagan qurolli mojarolarda qo'llanadigan keng ma'nodagi insonparvarlik huquqi vazifasiga quyidagilar kiradi:

- hech qanday sharoitda voz kechishga yo'l qo'yilmaydigan insonparvarlik kafolatlarini ta'minlash;
- huquq va erkinliklarning favqulodda holat sharoitida rioya qilmaslikka yo'l qo'yiladigan, huquq va erkinliklarga tegishli bo'lgan huquqiy andozani (standartni) belgilash¹;
- harbiy jinoyatlar uchun shaxsan jinoiy javobgarlikni o'rnatish.

D. Xalqaro insonparvarlik huquqining asosiy tamoyillari

Xalqaro insonparvarlik huquqida ko'plab toifadagi tamoyillar mavjud. Ular asosiy, umumiy, urushdan jabrlanganlarga taalluqli, ishlatiladigan qurollar va urushish usullariga taalluqli va boshqa tamoyillarga bo'linadi. Biz hozir faqat asosiy tamoyillarnigina ko'rib chiqamiz. Bular quyidagilardir:

- harbiy zaruriyat;
- insonparvarlik;

¹ Davlat tomonidan favqulodda vaziyat sharoitida ko'riladigan har qanday choralar uning xalqaro huquq bo'yicha boshqa majburiyatlariga zid bo'lishi mumkin emasligi, uning ustiga irq, teri rangi, jins, til, din yoki ijtimoiy kelib chiqishga oid belgilarga ko'ra kamsitish bilan kechishi mumkin emasligi sababli, quyidagilarni tan olish kerak: 1) xalqaro majburiyatlar iyerarxiyasi mavjud; 2) favqulodda holat sharoitida huquq va erkinliklarni amalga oshirish chegaralari turlicha; 3) rioya qilmas man etiladigan insonparvarlik kafolatlarining minimal darajasi mavjud.

- qurollar va urush olib borish usullarini tanlash erkinligining cheklanganligi.
- mutanosiblik;
- kombatantlar va kombatant bo'lmaganlarni farqlash.

Umuman olganda, urush huquqining maqsadi urush keltiradigan azob-uqubatlarni imkon qadar cheklash va yengillashtirishdir. Qurolli to'qnashuvlar huquqi jangovar vazifa va vaziyatdan kelib chiquvchi **harbiy zaruriyatni** insonparvarlik talablari bilan kelishtirishga harakat qiladi. Xuddi ana shuni amalga oshirish esa yuqorida tilga olingan tamoyillarning mazmunini tushunish va ularni amalga oshirish bilan ko'p darajada bog'liqdir.

«Harbiy zaruriyat» birinchidan, urush huquqi orqali taqiqlanmagan va, ikkinchidan, dushman ustidan ustunlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan, harakatlarni oqlovchi tamoyil hisoblanadi. Harbiy zaruriyat tamoyilini urush huquqini buzishga imkon beruvchi vosita sifatida kengaytirilgan holda talqin qilish mumkin emas. Mazkur tamoyildan urush huquqi yo'l qo'yadigan doirada va paytdagina foydalanish mumkin. Bunday **doira va payt** nimalarda ifodalanishi mumkin?

Urush huquqi himoya tamoyilidan chekinishga asos bo'luvchi «qat'iy» yoki shu kabi harbiy zaruriyat vaziyatlariga imkon qoldiradi. Bunday chekinishlar jangovar vazifaning bajarilishi uchun zarur bo'lgan taqdirda muayyan himoya maqomining cheklanishi mumkinligini, mazkur maqomning to'xtatilishini yoki uning olib tashlanishini anglatadi.

Harbiy zaruriyat qo'yilgan jangovar vazifani bajarish uchun yakka-yu yagona mumkin bo'lgan harakatlarnigina oqlaydi.

«Qat'iy» yoki shu kabi harbiy zaruriyat bilan bog'liq holda himoya me'yorlaridan chekinishga olib keluvchi alohida holatlarga quyidagilar misol bo'lishi mumkin:

a) obyektlarni buzish yoki qo'lga kiritish (bu «qat'iy» harbiy zaruriyat bilan belgilanadi);

b) statsionar sanitar muassasalaridan foydalanish («so'nggi harbiy zaruriyat»);

d) bosib olingan hududlarni yakson qilish («harbiy harakatlar uchun absolut zaruriyat»);

e) umumiy himoya ostida bo'lgan madaniy qadriyatlarni immunitetdan mahrum qilish («qat'iy harbiy zaruriyat»);

f) maxsus himoya ostida bo'lgan madaniy qadriyatlarni immunitetdan mahrum qilish («ilojsiz harbiy zaruriyat»);

g) tinch aholi yashashi uchun zarur bo'lgan obyektlarni yakson qilish: faqatgina o'z hududida va hujumni qaytarish uchun himoya sifatida yo'l qo'yiladi («qat'iy harbiy zaruriyat»);

h) fuqaro mudofaasi tashkilotlariga ularga topshirilgan vazifalarni bajarishni taqiqlash («qat'iy harbiy zaruriyat»).

E. Xalqaro insonparvarlik huquqining manbalari

Xalqaro insonparvarlik huquqiga xalqaro huquqning manbalari haqidagi ta'limot to'raligicha tatbiq qilinadi. Uning asosida shartli ravishda to'rt guruhga bo'linuvchi quyidagi protokollar turadi:

- I. Urush qurbonlarini himoya qilish to'g'risidagi protokollar;
- II. Ba'zi turdagi qurollarni cheklash va/yoki taqiqlash to'g'risidagi protokollar;
- III. Ba'zi inshootlarni himoya qilish to'g'risidagi protokollar;
- IV. Xalqaro sud qilish huquqi — yurisdiksiya (harbiy jinoyatlar uchun sud qilish) to'g'risidagi protokollar.

Urush qurbonlarini himoya qilish to'g'risidagi protokollar aslida «insonparvarlik» huquqini ifodalaydi. Bu protokollardagi me'yorlar urush harakatlarida bevosita ishtirok etmayotgan (ya'ni, tinch aholi) va/yoki unda bevosita qatnashishni to'xtatgan (ya'ni, quruqlikdagi yoki dengizdagi qurolli kuchlar tarkibidan bo'lgan yaradorlar va bemorlar, harbiy asirlar) ma'lum toifadagi shaxslarni himoya qilishga qaratilgan. Insonparvarlik huquqining asosiy mazmuni 1949-yildagi Jeneva konvensiyalari va 1977-yildagi unga qo'shimcha protokollarda jamlangan. *Shu sababli bu me'yorlar «Jeneva huquqi» deb ataladi.* Jeneva huquqining asosiy hujjatlari quyidagilardir:

1949-yilgi Jeneva konvensiyalari:

- I Konvensiya — «Harakatdagi armiyalarda yarador va bemorlarning qismatini yaxshilash to'g'risida»;
- II Konvensiya — «Dengizdagi qurolli kuchlar tarkibidan bo'lgan yaradorlar, bemorlar va kema halokatiga duchor bo'lgan shaxslarning qismatini yaxshilash to'g'risida»;

- III Konvensiya — «Harbiy asirlar bilan muomala qilish to'g'risida»;
IV Konvensiya — «Urush vaqtida tinch aholini himoya qilish to'g'risida».

1949-yilgi Jeneva konvensiyasiga 1977-yildagi Qo'shimcha Protokollar:

Xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli I Qo'shimcha Protokol;

Xalqaro xususiyatga ega bo'lmagan qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli II Qo'shimcha Protokol.

Shartli ravishda II guruhga kiritilgan va «Gaaga huquqi» deb ataluvchi Protokollar qurol-yarog'larning qo'llaniladigan turlarini, urush harakatlarini olib borishning vosita va usullarini cheklashga qaratilgan hamda urushuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlarini belgilab beradi. Insonparvarlik huquqining mazkur yo'nalishi 1899 va 1907-yillarda Gaagada o'tkazilgan xalqaro tinchlik anjumanlaridan boshlanadi. Bizning davrimizda «Gaaga huquqi» yanada yangilanishi va rivojlanishi, xuddi shuningdek, qurolli mojarolar huquqi va xalqaro xavfsizlik huquqining bir-biriga singishi yuz bermoqda. Chunki xalqaro xavfsizlik huquqi qurol-yarog'larni cheklashga, ularni ishlab chiqarish, to'plash, birovga berish va hatto yo'q qilishgacha bo'lgan jarayon ustidan nazorat qilishga va tartibini belgilashga intiladi.

«Gaaga huquqi»ning ba'zi tanlangan hujjatlari quyidagilardir:

- Portlovchi va yondiruvchi o'qlarni ishlatishni bekor qilish to'g'risida Sankt-Peterburg deklaratsiyasi (1868);
 - Quruqlikdagi urushning qonun va udumlariga taalluqli Gaaga konvensiyasi (1899);
 - Urushda bo'g'uvchi, zaharlovchi yoki boshqa shunga o'xshash gazli va bakteriologik vositalarni qo'llashni taqiqlash to'g'risidagi Jeneva Protokoli (1925);
 - Bakteriologik (biologik) va zaharli qurollarni yaratish, ishlab chiqarish va zaxiralarini to'plashni taqiqlash to'g'risidagi Konvensiya (1972).
 - Oddiy qurollarning haddan tashqari jarohat yetkazuvchi yoki tanlamasdan ta'sir qiluvchi hisoblanadigan aniq turlarini qo'llashni taqiqlash yoki cheklash to'g'risidagi Konvensiya (1980) va uning Protokollari:
- «Ilg'ab bo'lmaydigan oskolkalar to'g'risida»gi I Protokol;

- «Minalar, tuzoq minalar va boshqa qurilmalarni ishlatishni taqiqlash yoki cheklash to'g'risida»gi II Protokol;
- «Yondiruvchi qurollarni ishlatishni taqiqlash yoki cheklash to'g'risida»gi III Protokol.
- Kimyoviy qurollarni yaratish, ishlab chiqarish, to'plash va ishlatishni taqiqlash hamda uni yo'q qilish to'g'risidagi Konvensiya (1993);
- Ko'zni ko'r qiluvchi lazer quroliga taalluqli Bayonnoma (1995, 1980-yilgi Konvensiyaga IV Protokol hisoblanadi);
- Piyodalarga qarshi minalarni ishlatish, to'plash, ishlab chiqarish va boshqalarga berishni taqiqlash hamda ularni yo'q qilish to'g'risidagi Konvensiya (1997).

Xalqaro huquqiy hujjatlarning III guruhi madaniyat obyektlari va tabiiy muhitni urush harakatlari oqibatlaridan himoya qilishga qaratilgan. Bular quyidagilardir:

- Qurolli mojaro yuz berganda madaniy boyliklarni himoya qilish to'g'risidagi Gaaga konvensiyasi va Protokoli (1954);
- Tabiiy muhitga harbiy yoki boshqa har qanday dushmanlarga ta'sir qiluvchi vositalarni ishlatishni taqiqlash to'g'risidagi Konvensiya (1976);
- Qurolli mojaro yuz berganda madaniy boyliklarni himoya qilish to'g'risidagi II Protokol (1999).

Insonparvarlik huquqining IV guruhiga kiritilgan xalqaro protokollar xalqaro sud qilish huquqiga taalluqli, ya'ni harbiy jinoyatlarga chora ko'rishga qaratilgan.

Xalqaro bitimlardan tashqari, XIHning asosiy me'yorlari xalqaro odatlar shaklida ifodalangan. Quyidagilar aynan shunday me'yorlar qatoriga kiradi: insoniylik qoidasi, kombatantlarga ortiqcha azob yetkazishni taqiqlash, kombatantlar va tinch aholini bir-biridan farqlash zarurligi va mutanosiblik tamoyillari.

Umuman huquqning, xususan xalqaro insonparvarlik huquqining shunday o'ziga xos xususiyati mavjudligini ta'kidlash kerakki, u deyarli har doim voqelikdan ortda qoladi, uning me'yorlari muayyan hodisalar yuz berganidan so'ng, shu hodisalarga qandaydir javob tariqasida paydo bo'ladi. Insonparvarlik huquqining taniqli nazariyotchisi J. Moreyon bu xususiyat haqida o'z fikrlarini shunday ifodalaydi:

«Insonparvarlik huquqi o'tmishdagi urushlar davrida oldini olib bo'lmagan dahshatlarni noqonuniy deb e'lon qiladi. Anri Dyunan Solferino yaqinidagi jang maydonida o'z holiga tashlab ketilgan yaradorlarni ko'rdi, buning natijasida harakatdagi armiyalarda yaradorlar va bemorlarning qismatini yaxshilash to'g'risida I Jeneva konvensiyasi yuzaga keldi. XQXQ vakillari birinchi jahon urushi davrida o'sha paytda hech qanday himoyaga ega bo'lmagan harbiy asirlarni borib ko'rdilar. Shundan so'ng harbiy asirlarni himoya qilish to'g'risidagi konvensiya paydo bo'ldi. Tinch aholiga kelganda esa, bu aholi ikkinchi jahon urushi vaqtida bombalar ostida qoldi, konsentratsion lagerlarga tiqildi. Muayyan hududga majburan joylashtirilgan tinch aholini himoya qiluvchi IV Jeneva konvensiyasi faqat 1949-yilda, tinch aholiga hujum qilishni taqiqlovchi Qo'shimcha Protokollar esa 1977-yildagina qabul qilindi»¹.

O'zbekiston Respublikasi 1949-yilgi Jeneva konvensiyalari va 1977-yilgi ularga Qo'shimcha Protokollarni 1993-yil 3-sentabrda ratifikatsiya qilgan va o'ziga ularni bajarish yuzasidan tegishli xalqaro majburiyatlarni olgan.

1.2. Qurolli to'qnashuvlar huquqining ba'zi asosiy tushunchalari. Kombatantning xatti-harakat qoidalari

A. «Kombatant» va «fuqaro shaxs» tushunchalari

Kombatantlar o'z mamlakatlarining milliy qurolli kuchlari tarkibiga kirishadi. Qurolli kuchlar esa o'z mamlakatlari hukumatiga bo'ysunishadi. Ular mamlakatlarining ichki tartibiga oid qonun-qoidalar tizimiga bo'ysunadilar. Mazkur tizim esa o'z navbatida qurolli to'qnashuvlar huquqining bajarilishini ta'minlaydi. Xalqaro bo'lmagan qurolli mojaro vaziyatida esa hukumatga qarashli bo'lmagan yoki muxolifat kuchlari ham Jeneva konvensiyalariga qo'shimcha II Protokolga muvofiq «qurolli kuchlar» hisoblanadilar. Bunda ular quyidagi ikki qo'shimcha talabga javob beradigan bo'lishi kerak:

a) mamlakatining biror qismini nazorat qilib turgan bo'lishlari kerak;

b) harbiy harakatlarni uzluksiz va muvofiqlashtirilgan holda olib borishlari kerak.

¹ Ж.Морейон. Укрепление позиций мира и гуманности в двадцать первом столетии.// «Международный журнал Красного Креста». 1994, ноябрь-декабрь, стр. 100.

Qurolli kuchlar safiga 15 yoshga to'lmagan bolalarni jalb qilish taqiqlanadi.

Kombatant tushunchasi (fran. *combattant* — jangchi, askar) qurolli kuchlar tarkibiga kiruvchi va urush harakatlarida bevosita qatnashish huquqiga ega shaxsni anglatadi.

«Kombatant» atamasini faqat xalqaro qurolli mojaro mazmunida ishlatish mumkin. Muntazam qurolli kuchlarning shaxsiy tarkibi (tibbiy va diniy xodimlardan tashqari), shuningdek, ko'ngillilar qo'shini, partizanlar otryadlari shaxsiy tarkibi, agar ular quyidagi talablarga javob bersa, kombatantlar hisoblanadi:

- o'z qo'l ostidagilar uchun mas'uliyatni zimmasiga olgan rahbarga ega bo'lishsa;
- aniq va uzoqdan ko'rinadigan farqlovchi belgiga ega bo'lishsa;
- qurol-yarog'ini ochiq olib yurishsa;
- o'z xatti-harakatlarida urushning qonun qoidalari va udumlariga amal qilishsa.

Kombatantlar ularni fuqaro shaxslardan ajratib turadigan belgiga, odatda, muayyan bichimda tikilgan kiyim-kechakka ega bo'lishlari shart. Biroq ba'zan harbiy vaziyat bunga imkon bermagan paytda, ular:

a) har bir jang paytida;

b) dushman ko'z o'ngida jangovar tartibga o'tish paytida, ya'ni, boshqacha aytganda, hujum boshlanadigan pozitsiyalardagi xatti-harakatlarida qurollarini ochiq olib yurishlari bilan kombatant maqomini saqlab qoladilar.

Qurolli to'qnashuv olib borilayotgan paytda hali bosib olinmagan hududning aholisi dushman yaqinlashib kelayotgani tufayli ularning hujumini qaytarish maqsadida **stixiyali va ommaviy tarzda** qo'lga qurol olgan, ammo qarshilik ko'rsatish harakatining tashkiliy tuzilmalariga aylanib ulgurmagan yoki muntazam qurolli kuchlarga qo'shilishga ulgurmagan paytda, ular:

a) qurollarini ochiq olib yursalar va

b) qurolli to'qnashuvlar qoidalariga rioya qilsalar kombatantlar deb hisoblanadilar.

Harbiy nokombatantlar. Qurolli kuchlar shaxsiy tarkibiga kiruvchi ba'zi toifadagi kishilar ham borki, ular kombatant hisoblanmaydilar.

Ularga qurolli kuchlardagi tibbiyot xodimlari va diniy xodimlar kiradi. Ular (shuningdek, ularning muassasalari, jihozlari va transport vositalari) Jeneva konvensiyalarining himoyasi ostida turadilar. Ammo ularning homiylik ostidagi shaxs ekanligi maqomidan harbiy operatsiyalarni qalqon qilinishi mumkin emas. Ularni harbiy asirga aylantirish ham mumkin emas. Dushman tasarrufiga tushgan paytlarida ham ularga o'z faoliyatlari bilan shug'ullanishga ruxsat berilishi kerak.

Xuddi shuningdek, harbiy jurnalistlar, ta'minotchilar, ishchi komandalari va maishiy xizmat xodimlari ham kombatant hisoblanmaydilar. Ular o'zlari tegishli bo'lgan harbiy ma'murlardan ularning vakolatlarini tasdiqlaydigan hujjat va shaxsini tasdiqlovchi guvohnomaga ega bo'lishlari kerak. Bu haqdagi qoida I Qo'shimcha Protokolning 79-moddasi va mazkur Protokolning II ilovasida aks ettirilgan.

Fuqaro shaxslar. 1949-yilda qabul qilingan IV Jeneva konvensiyasining 4-moddasi va I Qo'shimcha Protokolning 50-moddasiga muvofiq *qurolli kuchlar tarkibiga kirmaydigan va ichki sabablar tufayli o'z-o'zidan vujudga keladigan ommaviy qurolli chiqishlarda qatnashmaydigan har qanday kishi fuqaro shaxs sanaladi.*

Fuqaro shaxslar qurolli to'qnashuvlar huquqining himoyasida bo'ladilar. Ammo ular jangovar harakatlarda bevosita ishtirok etsalar mazkur himoyadan mahrum bo'ladilar. Kishining fuqaro shaxsga mansubligiga shubha tug'ilgan taqdirda ham u fuqaro shaxs deb hisoblab turilishi kerak. Fuqaro shaxslarning yig'indisi fuqaro aholi yoki tinch aholini tashkil etadi. Tinch aholining orasida ayrim kombatantlarning mavjud bo'lishi ularni fuqaro aholiga tegishli bo'lgan himoyadan mahrum qilolmaydi.

B. «Harbiy obyekt» va «fuqaro obyekt» tushunchalari

Qurolli to'qnashuvlar huquqiga muvofiq agarda obyektlar harbiy hisoblanadigan bo'lsa, ular hujum obyekt bo'lishi mumkin. Quyidagi obyektlar *harbiy obyektlar* hisoblanadi:

a) qurolli kuchlarni tashkil etuvchi kishilar va asbob-anjomlar (tibbiyot va diniy xodimlar va ularning jihozlari bundan istisno);

b) qurolli kuchlar yoki ularning jihozlari joylashgan muassasalar, binolar va joylar (masalan, kazarmalar, omborlar, qurolli kuchlar to'planadigan joylar, pozitsiyalar);

d) boshqa obyektlar, agar ular:

- o'zlarining xarakteri, joylashuvi, maqsadi yoki foydalanilishi bilan **harbiy operatsiyalarda muhim rol o'ynasa** va
- ularning qisman yoki to'liq yakson qilinishi, qo'lga kiritilishi yoki neytralizatsiya qilinishi (ya'ni xolis holga keltirilishi, zararsizlantirilishi) shak-shubhasiz harbiy ustunlikni ta'minlasa (I Qo'shimcha Protokolning 52(2)-moddasi).

Shunday qilib, armiyaga mo'ljallangan har qanday jihoz, strategik ahamiyatga molik kommunikatsiyalar (aloqani amalga oshiruvchi har qanday yo'llar), oziq-ovqat transporti va fuqaro aholisi ko'chirilgan va kombatantlar tomonidan egallangan fuqaro binolari harbiy obyekt sanaladi.

Harbiy obyektida fuqaro shaxslar mavjud bo'lsa ham u harbiy obyektligicha qolaveradi. Fuqaro shaxslar bunday obyektlarda yoki uning yaqinida bo'lishlari bilan o'zlarini xavf-xatarga qo'yadilar.

Fuqaro obyekti. Qurolli to'qnashuvlar huquqida harbiy obyekt sanalmaydigan har qanday obyekt «fuqaro obyekti» hisoblanadi. Xususan, Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 52(1)-moddasida yuqorida keltirilgan ta'rif berilgan.

Shuni e'tiborga olish kerakki: odatdagi sharoitlarda fuqaro obyekti bo'lgan obyektlar harbiy holat sharoitlarida harbiy obyektlarga aylanishi mumkin (masalan, yashash joyi hisoblanmish uy yoki ko'priklar ularning himoyachilari tomonidan faol foydalanilsa, ular harbiy hamda hujum obyektiga aylanadilar).

I Qo'shimcha Protokolning 52(1)-moddasiga muvofiq, odatda, fuqaro obyekti hisoblangan obyektning (masalan, sajdagohlar, maktablar, ko'priklar, turar joylar va shu kabilarning) harbiy obyekt ekanligi yoki bunday emasligiga shubha tug'ilgan taqdirda ularni fuqaro obyekti deb hisoblash lozim.

D. Alohida himoya qilinadigan ba'zi obyektlar

Qurolli to'qnashuvlar huquqiga muvofiq ba'zi bir obyektlar alohida himoya qilinuvchi obyektlar sanaladi. Bularga insoniyatning tarixi davomida yaratilgan hamda uning madaniy, diniy, ilmiy dahosining o'ziga xos yodgorliklari hisoblanuvchi va qisqacha «**madaniy qadriyatlar**» so'zi bilan ifodalanuvchi obyektlar kiradi. Bu haqdagi asosiy qoidalar 1954-yil 14-mayda Gaagada qabul qilingan «Qurolli mojaro paytida madaniy qadriyatlarni himoya qilish haqida»gi Konvensiya,

Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 53-moddasi va II Qo'shimcha Protokolning 16-moddasida aks ettirilgan. Bulardan tashqari 1972-yil 16-noyabrda YUNESKO tomonidan qabul qilingan «Jahon madaniyat va tabiat qadriyatlarini himoya qilish haqida»gi Konvensiya ham katta ahamiyatga ega.

Ushbu hujjatlarga muvofiq madaniy qadriyatlar tushunchasi quyidagi uch guruh narsalarni o'z ichiga oladi:

- **yodgorliklar:** tarixiy, san'at yoki ilmiy nuqtayi nazardan ulkan universal ahamiyatga ega bo'lgan arxitektura asarlari, monumental haykaltaroshlik va rangtasvir asarlari, arxeologik xarakterdagi element va qismlar, yozuvlar, g'orlar;
- **ansambllar:** tarixiy, san'at yoki ilmiy nuqtayi nazardan ulkan universal ahamiyatga ega bo'lgan alohida yoki birga jamlangan binolar, alohida yoki atrof-muhit bilan uyg'unlashgan arxitektura;
- **diqqatga sazovor joylar:** tarix, estetika, etnologiya yoki antropologiya nuqtayi nazaridan buyuk universal ahamiyatga ega bo'lgan inson mehnatining yoki inson va tabiatning birgalikdagi faoliyatining samarasi bo'lgan asarlar, zonalar, xususan, arxeologik diqqatga sazovor joylar.

I Qo'shimcha Protokolning 85(4d)-moddasiga muvofiq «xalqlarning madaniy yoki ma'naviy merosi hisoblanuvchi tarixiy yodgorliklar, san'at asarlari yoki sajdagohlarni ...hujum obyektiga aylantirish... (XIX qoidalarining) jiddiy buzilishi sanaladi».

Madaniy qadriyatlar diniy yoki dunyoviy xarakterda bo'lishidan qat'iy nazar, **umumiy** yoki **maxsus himoya** qilinishi mumkin. Umumiy himoya belgisi oq-havo rangli bitta katta qalqon timsoli, alohida himoya belgisi esa uchta kichikroq ana shunday qalqon timsolidir. Ushbu obyektlarni himoya qiluvchi xodimlar va ularni tashishga mo'ljallangan transport vositalari ham ana shunday himoya ostida bo'ladilar. Bundan tashqari maxsus himoyadagi qadriyatlarning himoyachilari yengil o't ochar quroli bilan ta'minlanishlari ham mumkin. Bunday obyektlarda ana shunday kishilarning mavjudligi yoki ularni qo'riqlovchi politsiya bo'linmalarining ana shunday obyektlar yaqinida joylashganligi mazkur obyektlarning harbiy obyektlar deb sanalishi uchun asos bo'lmaydi. Bu qoidalar «Madaniy qadriyatlarni himoya qilish haqida»gi 1954-yilgi Gaaga konvensiyasining 12, 13, 17, 18-moddalarida aks ettirilgan.

Alohida himoyadan foydalanuvchi obyektlar qatoriga *xavfli kuchlarni iutib turuvchi qurilma va inshootlar* ham kiradi. Mazkur tushuncha tug'onlar, dambalar (ko'tarmalar), atom elektrostansiyalari, zaharli moddalar ishlab chiqaruvchi zavodlar, shunday moddalarni tashuvchi transport vositalarini aks ettiradi. Qurolli to'qnashuv paytida ularning hujum natijasida yakson qilinishi xavfli kuchlar va moddalarning chiqib ketishiga va tinch aholi orasida jiddiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin (I Qo'shimcha Protokol, 56-modda).

Mazkur obyektlarni bildiruvchi belgi gorizontal va qator joylashgan uchta yorqin to'q sariq rangdagi doiralardir (I Qo'shimcha Protokol, 56-modda va I ilova).

Mazkur obyektlarga, hatto ular harbiy obyektlar bo'lgan taqdirda ham, hujum qilinmasligi kerak. Ammo ularga hujum qilish mazkur obyektlarning harbiy operatsiyalarni bevosita va kuchli darajada qo'llab-quvvatlab turganligi va bunday qo'llab-quvvatlashga chek qo'yish hamda harbiy ustunlikka erishishga amalda boshqa iloj qolmagandan so'ng amalga oshirilishi mumkin.

Ushbu obyektlarni himoya qiluvchi kishilardagi qurol ularga bo'ladigan hujumni qaytarishga imkon beradigan darajada bo'lishi kerak.

E. Alohida himoya qilinuvchi ba'zi zonalar va joylar

Qurolli to'qnashuvlar huquqiga muvofiq harbiy harakatlar tufayli odamlarga nisbatan xavf-xatarlar vujudga kelmasligi uchun ba'zi hududlarga alohida himoya qilinadigan zonalar va joylar maqomi berilishi mumkin. Bu haqda I Jeneva konvensiyasining 23-moddasida, IV Jeneva konvensiyasining 14, 15-moddalarida va I Qo'shimcha Protokolning 59, 60-moddalarida gapiriladi. Ular sanitar zonalar, xavfsiz zonalar, betaraf zonalar, qurollardan xoli qilingan (demilitarizatsiya qilingan) zonalar va himoya qilinmaydigan joylar bo'lishi mumkin.

Bunday zonalar yuqori hokimiyat organlari tomonidan tashkil etiladi. Hukumat organlari bunday zonalar va joylarga nisbatan qanaqa qoidalar amal qilishi va ularni qanday amalga oshirish kerakligi haqida rasmiy e'lon qiladilar. Umuman olganda, odatiy huquqqa muvofiq himoya qilinmaydigan joylar bosib olinish uchun ochiq bo'ladi va ularga nisbatan hujum qilinmasligi kerak.

a). **Sanitar va xavfsiz zonalar va joylar.** IV Jeneva konvensiyasining 14-moddasiga muvofiq sanitar va xavfsiz zonalar harbiy harakatlar boshlanishidan oldin yoki u boshlangandan keyin tashkil qilinishi mumkin.

Ular yaradorlar, bemorlar, qariyalar, 15 yoshgacha bo'lgan bolalar, homilador ayollar va 7 yoshgacha bolalari bo'lgan ayollarning xavfsizligini ta'minlash uchun kasalxonalar va boshpanalarni joylashtirishga mo'ljallangan bo'ladi. Homiy mamlakatlar va XQQQ ana shunday zonalarni tashkil qilish va tan olinishiga ko'maklashishga da'vat qilingan.

Vaziyat imkon bergan taqdirda va zaruriy hollarda bunday zonalar madaniy qadriyatlar sifatida tan olinib maxsus himoyadan foydalanuvchi joylarda tashkil qilinishi mumkin.

b). **Betaraf zonalar.** IV Jeneva konvensiyasining 15-moddasiga muvofiq jang bo'layotgan rayonlarda nizodagi tomonlarning harbiy qo'mondonligi **shoshilinch chora** sifatida tashkil etgan va

- harbiy harakatlarda qatnashmaydigan hamda unda qatnashishni to'xtatgan kishilarning barchasini bir-biridan farqlamay jang xavf-xatarlaridan himoya qilishga mo'ljallangan;
- bu yerda turgan kishilarning harbiy xarakterdagi hech qanday ishni amalga oshirmasliklarini ta'minlaydigan zonaga betaraf zona deyiladi.

Bunday zonalar uni tuzuvchi taraflarning taklifiga ko'ra tashkil etiladi. U manfaatdor tomonlar o'rtasida imzolangan yozma kelishuv shaklida ifodalanadi.

d). **Himoya qilinmaydigan joylar.** I Qo'shimcha Protokolning 59-moddasiga muvofiq raqib tomonlar qurolli kuchlarining bir-biri bilan o'zaro duch kelgan rayonlarda yoki unga tutash joylardagi har qanday aholi yashash punkti, agar u dushman tomonidan bosib olish uchun ochiq bo'lsa, himoya qilinmaydigan joy deb e'lon qilinishi mumkin. Bunday joylar o'zaro nizodagi tomonlarning biri tarafidan **bir tomonlama e'lon qilinishi va bu haqda xabar tarqatilishi mumkin.** Bunday joy quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- barcha kombatantlar va harakatlanuvchi (mobil) qurollar va harakatlanuvchi harbiy anjom-aslahalar evakuatsiya qilingan bo'lishi kerak;
- ko'chmas harbiy qurilmalar va inshootlardan dushmanlik maqsadlarida foydalanmaslik kerak;
- ma'murlar ham, aholi ham dushmanlik harakatlarini amalga oshirmasliklari kerak;

- harbiy operatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi hech qanday sa'y-harakat amalga oshirilmasligi kerak.

Ana shu shartlarning barchasiga amal qilinayotgan bo'lsa, ana shunday joylarga biror bir tarzda hujum qilinishi taqiqlanadi. Biroq nizodagi tomonlar uchun xavfsizlikni kuchaytirish maqsadida ular o'rtasida **rasmiy kelishuv** tuzish maqsadga muvofiq bo'ladi.

e). **Qurollardan xoli qilingan (demilitarizatsiya qilingan) zonalar.** I Qo'shimcha Protokolning 60-moddasiga muvofiq o'zaro nizoda bo'lgan tomonlarning **yozma yoki og'zaki kelishuviga** muvofiq qurollardan xoli (demilitarizatsiya qilingan) zona maqomi berilgan hududlarga harbiy operatsiyalarni yoyish taqiqlanadi. Uni tashkil qilish haqidagi kelishuv tinchlik davridayoq, shuningdek, harbiy harakatlar boshlangandan keyin tuzilishi mumkin. Bunday zona barcha nokombatantlar uchun ochiq bo'ladi.

Bunday kelishuvdan maqsad — mazkur zonada ham himoya qilinmaydigan joylardagi kabi talablarni bajarish uchun sharoitlar yaratishdir.

F. Qurolli to'qnashuvlar huquqiga muvofiq kombatantning jangdagi xatti-harakat qoidalari

Mazkur ko'rsatmalardan rota yoki boshqa harbiy bo'linmalarning qurolli to'qnashuvlar huquqi bo'yicha tayyorgarlik ko'rishida foydalanish mumkin.

Jangdagi xatti-harakat qoidalari:

1. Jang harakatlarini faqatgina dushman kombatantlariga qarshi olib bor.
2. Faqat harbiy obyektlargagina hujum qil.
3. Fuqaro aholi va ularning mol-mulkiga shafqat qil.
4. Jangovar vazifa talab qilganidan ortiqcha buzishlarga yo'l qo'yma.

Dushmanning asirga olingan kombatantlari:

1. Ularga rahm qil.
2. Ularni qurolsizlantir.
3. Ularga nisbatan insonparvar munosabat va himoya bo'lishini ta'minla.
4. Ularni o'z komandiringga olib bor.

Dushmanning yarador kombatantlari:

1. Ularni yig'ib ol.
2. Ularga zarur bo'lgan yordamni ko'rsat. Ularni himoya qil.
3. Ularni o'z komandiringga olib bor...
4. ... yoki eng yaqin tibbiyot punktiga olib bor.

Fuqaro aholi:

1. Ularga hurmat bilan munosabatda bo'l.
2. Sening hukming ostida bo'lganlarga insoniy muomala qil.
3. Ularni yomon munosabatdan himoya qil. Qasos olish va garovga olish taqiqlanganligini esingdan chiqarma.
4. Ularning mol-mulkini ehtiyot qil; ularga zarar yetkazma va kafando'zlik qilma.

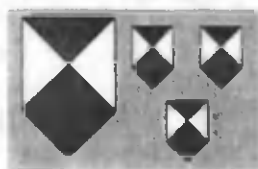
Farqlovchi belgilar:

— Harbiy va fuqaroviy tibbiy xizmat va diniy xodimlarni anglatadi

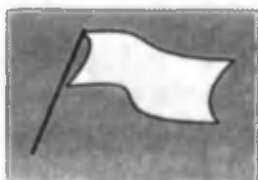
— Fuqaro mudofaasi

— Madaniy qadriyatlar: yodgorliklar, sajdagohlar, muzeylar

— Xavfli kuchlarni tutib turuvchi qurilma va inshootlar: tug'onlar, dambalar (ko'tarmalar), atom elektrostansiyalari, ularning komponentlarini tashuvchi transport vositalari

— Oq bayroq (sulh tuzish yoki taslim bo'lish haqida kelishish uchun yuboriluvchi elchilar, parlamentyorlar bayrog'i)

1. Ana shunday belgilarga ega bo'lgan kishilarga hurmat bilan munosabatda bo'l va shunday belgisi mavjud qurilma hamda jihozlarni ehtiyot qil.

2. Bordi-yu boshqacha buyruq olmagan bo'lsang, bu kishilarning o'z vazifalarini bajarishlariga xalaqit berma.

3. Ushbu binolar, qurilmalar, yodgorliklarga daxl qilma, bordi-yu buyruq olmagan bo'lsang, ularning ichiga kirma.

4. Bunday belgisi bor avtomashinalarning o'z yo'nalishi bo'yicha harakatlanishiga xalaqit berma. Bordi-yu buyruq olmagan bo'lsang, ularning ichiga kirishga harakat qilma.

1.3. Qurolli to'qnashuvlar huquqini buzganlik uchun javobgarlik

A. Harbiy operatsiyalarni o'tkazishning asosiy talablari

Umuman olganda, barcha davlatlar har ehtimolga qarshi qurolli nizolar yuzaga kelganda qanday faoliyatni amalga oshirishni bilishlari uchun oldindan unga tayyorgarlik ishlarini amalga oshirishlari zarur. Bunday faoliyat odatda qurolli kuchlarni tashkil qiluvchi tizimlarda olib boriladi. Odatda, xalqaro qurolli nizolar ilgaridan va ochiq ravishda urush e'lon qilishdan yoki urush boshlash sharti qo'yilgan ultimatumdan keyin amalga oshiriladi.

Xalqaro qurolli nizolarda kuch ishlatish yoki jangovar harakatlar bo'lishining, harbiy tashkiliy faoliyatning va hudud ustidan nazoratning muayyan minimumi bo'lishi shart emas. Bunday xarakterdagi nizolar uchun arzimagan jangovar harakatlar yetarli, ba'zan esa ular umuman bo'lmasligi ham mumkin. Xalqaro nizo uchun dushman hududining biror qismiga bostirib kirish, urush e'lon qilinishi yoki urush e'lon qilinsa-yu, jangovar harakatlarning olib borilmasligi yoki qarshilik ko'rsatishga uchramagan bostirib kirishlar yetarlidir.

Xalqaro bo'lmagan qurolli nizolarda quyidagi belgilar mavjud:

a) qo'zg'olonlar, ba'zan kuch ishlatish bilan yuz beradigan hodisalarning muayyan minimumi;

b) harbiy tizim minimumi: mas'ul qo'mondonlik va urush qonunlariga rioya qilish qobiliyati;

d) muayyan hudud ustidan minimal nazorat, bu harbiy operatsiyalarni uzluksiz va muvofiqlashtirib olib borishga imkon berishi lozim.

Ana shunday sharoitlarda harbiy operatsiyalar o‘zaro nizolasha-yotgan davlatlar milliy hududida hamda ularga tegishli dengiz va havo hududida olib borilishi mumkin. Har qanday harbiy operatsiyalar ularga qo‘mondonlik (ya‘ni rahbarlik) qilishni ko‘zda tutadi. Rahbarlikni amalga oshirish harbiy vaziyatdan kelib chiqib, vazifalar qo‘yilishdan boshlanadi. Qo‘yiladigan vazifalar esa qurolli to‘qnashuvlar huquqiga mos kelishi kerak. XHning muayyan jihatlari komandir tomonidan qabul qilinadigan qarorlarda aks etishi lozim.

Yakuniy qarorning qabul qilinishi va qo‘yiladigan vazifalarning aniqlanishi jarayonining asosiy elementi **razvedka xabarlarini yig‘ish** hisoblanadi. Axborot yig‘ish komandir uchun faol amaliy harakatlarni boshlash oldidan mavjud holatni nazorat qilishning so‘nggi usuli hisoblanadi hamda unga harbiy zaruriyat va insonparvarlik tamoyillariga mos keluvchi taktik qaror qabul qilishga imkon beradi. Qo‘mondonlik qilish va qurolli to‘qnashuvlar huquqi normalariga rioya qilish uchun javobgarlik odatdagi buyruqlardan kelib chiqadi.

Qaror qabul qilish jarayonidan ilgari amalga oshiriluvchi amallar.

Bu jarayonda muayyan vazifalarni bajarishga kirishgan komandir bir necha ishlarni amalga oshirishi kerak.

Birinchidan, u qo‘yilgan vazifalarni bajarishga yordam beruvchi barcha axborotga ega bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, u qurolli to‘qnashuvlar huquqiga mos keluvchi ehtiyot choralarini qabul qilinishini ko‘rib chiqishi kerak.

Uchinchidan, u ayni vaqtdagi konkret taktik vaziyatni tahlil qilishi kerak.

Razvedka xabarlari. Razvedka xabarlari komandirga hujum qilinishi kerak bo‘lgan dushman qurolli kuchlari va ularning harbiy obyektlari turgan joylarni aniqlashga imkon berishi kerak. Bunday xabarlar komandirga quyidagi imkoniyatlarni berishi kerak:

a) operatsiya o‘tkaziladigan vaziyatni to‘g‘ri va aniq baholash (bu joyda turar joylar bormi yoki yo‘qmi, piyoda yoki mexanizatsiyalashgan bo‘linmalardan foydalanish, asosiy va qo‘shimcha yo‘nalishlarni belgilash va h.k.);

b) himoya ostida bo‘lgan obyekt va qurilmalarning, shuningdek aholi yashaydigan har qanday joylarni aniqlash.

Razvedka xabarlarini to'plash harbiy kiyim-kechakda yoki kombantligini yashirmaydigan kiyimda (maskirovkasiz) amalga oshirilishi kerak. Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 46-moddasiga muvofiq aldov yo'li bilan yoki yashirin usullar bilan axborot to'plashga «josuslik» sifatida qaraladi va u muayyan jazo qo'llanilishiga va harbiy asir maqomini olish huquqining yo'qolishiga olib keladi.

Ehtiyot choralari. Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 57 va 58-moddalariga muvofiq harbiy operatsiyalarni rejalashtirish paytida qabul qilinuvchi ehtiyot choralari **fuqaro aholi orasidagi yo'qotishlar va vayronagarchiliklardan qochishga, agar u mumkin bo'lmasa, ularni imkon qadar kamaytirishga** yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Ehtiyot choralari amalga oshiriladigan harbiy operatsiyalar, qurolli kuchlarning ko'chishi va ularning joylashuvining xususiyatlariga mos holda qabul qilinadi. Ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

Tinch aholi istiqomat qiladigan rayonlardagi harbiy obyektlar ajralib turishi, himoyani rejalashtirish paytida harbiy obyektlar va fuqaro obyektlari o'rtasida muayyan oraliq masofaning saqlanishi. Hujum paytida ehtimol tutilgan harakat yo'nalishlarini belgilashda (ayniqsa mexanizatsiyalashgan vositalardan foydalanilsa) tinch aholi to'planishi mumkin bo'lgan joylarni aylanib o'tish mumkin bo'lgan variantning tanlanishi va h.k.

Taktik vaziyatni tahlil qilish. Taktik vaziyatni tahlil qilayotgan komandir ayni paytda amal qilayotgan barcha, shu jumladan, **insonparvarlikka oid konkret sharoitlarni**, shuningdek **harbiy mulohazalarni** ko'rib chiqishi kerak. Bundan tashqari komandir harbiy harakatlarning fuqaro aholi va fuqaro obyektlari uchun vujudga keltirishi mumkin bo'lgan va vujudga keltirgan xavf-xatarlarning (masalan, kombatanlar va/yoki harbiy vositalarning hujumdan saqlanish vositalariga ega bo'lgan yoki bunday vositalari bo'lmagan aholi punktlarida yoki ularning yaqinida bo'lishi) oldini olishga qaratilgan **himoya choralari**ni ko'rib chiqishi kerak. Harbiy xarakterdagi mulohazalar qo'yilgan vazifaga bog'liq bo'lib, u o'zi amalga oshirayotgan xatti-harakatlarga ham, dushman amalga oshirayotgan xatti-harakatlarga ham tegishlidir (masalan, hujum yoki himoya, foydalanilayotgan vositalar va jangovar harakatlarni amalga oshirishning taktik usullari, urush qoidalariga harbiy zaruriyatning mosligi yoki mos emasligi). Bu jihatdan «harbiy zaruriyat» qurolli to'qnashuvlar huquqi normalarini buzishga imkon

beruvchi tamoyil bo'lolmaydi. **Harbiy zaruriyat mazkur huquq normalari bilan taqiqlanmagan va jangovar vazifani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan me'yorlarnigina oqlaydi.**

Qaror qabul qilish jarayoni. Taktik vaziyatni tahlil qilgandan so'ng komandir so'nggi qaror qabul qilinishi oldidan mavjud imkoniyatlarga baho berishi kerak.

U quyidagilarning o'zaro munosabatini aniqlashi kerak:

a) o'z oldiga qo'yilgan vazifadan (ya'ni, harbiy zaruriyatdan) kelib chiquvchi cheklashlar;

b) urush huquqiga muvofiq ko'rilishi kerak bo'lgan ehtiyot choralar;

d) ko'zda tutilgan operatsiya natijalarining qanday bahoda qo'lga kiritilishi (masalan, o'z qurolli kuchlaridan qanday talafotlar bo'lishi ehtimoli, fuqaro aholi talafotlari ehtimoli, kutilayotgan harbiy ustunlik qanday moddiy yo'qotishlar hisobiga bo'lishi).

Yuqoridagilarning o'zaro taqqoslanishi natijasida komandir yakuniy qaror qabul qiladi.

Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 57-moddasiga muvofiq qabul qilingan qaror fuqaro aholi va fuqaro obyektlarga nisbatan tug'iladigan xavf-xatarlarni eng kam darajaga tushirishi kerak (masalan, manyovr va yurish-ko'chishlarning ko'p bo'lishi va o't ochishning kam bo'lishi; atrof-muhit, fuqaro obyektlari va tinch aholiga yetkaziladigan zararning kamaytirilishi).

Komandir tomonidan qabul qilingan qaror unga bo'ysunuvchilarga buyruq tarzida yetkaziladi. Bunday buyruqda qo'yilgan vazifalar real va bajariladigan bo'lishi hamda urush huquqi qoidalariga mos bo'lishi kerak. Bunday buyruqda past darajadagi komandirlarga qo'yiladigan vazifalar urush huquqiga rioya qilishni ta'minlovchi tafsilotlar (aniqlashlar) bo'lishi kerak (masalan, xabar berish, vaziyatga mos maskirovka turlari).

Zarur bo'lgan hollarda qo'yilgan vazifalarga **jang qilish qoidalari yoki urush huquqiga muvofiq xatti-harakat qilish bo'yicha ko'rsatmalar** kiritilishi kerak (masalan, doimiy bo'lmagan yoki oppozitsiyaga tegishli bo'lgan qurolli tuzilmalarga qarshi harakatlar paytidagi). Buyruqdagi bunday vazifalarda past darajadagi komandirlarning fuqaro ma'murlar bilan munosabatlar tartibi to'g'risida ko'rsatmalar bo'lishi kerak (masalan, harbiy qo'mondonlik

va fuqaro ma'muriyati darajalari). Bu vazifalarda yuqori qo'mondonlik tomonidan qo'yilgan ko'rsatmalar (masalan, operatsiyalarni amalga oshirishning doimiy qoidalari) bilan bir qatorda qo'shimcha aniqliklar (masalan, muayyan tumanlarning va qatnashishi ko'zda tutilgan bo'linmalarning xususiyatlari) ham aks ettirilishi kerak.

Taktik vaziyat imkon bersa komandirlar fuqaro ma'muriyatini harbiy operatsiyalarning ehtimol tutilgan rivojlanishi va fuqarolar va fuqaro obyektlarga nisbatan bo'ladigan xavf-xatarlar haqida ogohlantirishlari kerak. Jeneva konvensiyalariga I Qo'shimcha Protokolning 57 (2c)-moddasiga muvofiq, bunday xabarlar ko'pincha muayyan xatti-harakatni amalga oshirish yoki undan o'zini tiyish haqidagi ogohlantirishlar shaklida bo'ladi (masalan, boshpana qidirish yoki muayyan tumanlar va yo'nalishlar chegarasidan tashqarida turish).

Buyruqning bajarilishini nazorat qilish. Buyruqning bajarilishini nazorat qilish qo'mondonlikni amalga oshirishning so'nggi sharti hisoblanadi. Uning maqsadi —komandirning niyatlariga mos bo'lgan va vazifalar shaklida ifodalangan buyruqning bajarilishini ta'minlashdir.

Nazorat tartibni ta'minlashga imkon beradi. U komandirga xatti-harakatlarning yo'nalishiga zaruriy o'zgartirishlar kiritish yoki kerakli choralar qabul qilishga imkon beradi. Komandir nazorat yordamida o'z rahbarligi doirasida uning qo'li ostidagi kishilar urush huquqi qoidalari rioya qilayotgani yoki uni buzayotganiga amin bo'ladi.

Agar harbiy operatsiyalar paytida jangovar harakatlarni amalga oshirish zudlik bilan talab qilinmasa, imkon bo'lgan **tuzatishlarni** amalga oshirish kerak (masalan, ilgari uchramagan shaxslar yoki tibbiyot muassasalari paydo bo'lgan bo'lsa jangovar pozitsiyalarni yaxshilash, qo'shinlar joylashgan joyni va hujum yo'nalishlarini o'zgartirish).

Qisqacha xulosalar:

1. Harbiy operatsiyalarni amalga oshiruvchi kuchlarga **rahbarlik qilinishi shart.**
2. Rahbarlikni amalga oshiruvchi komandir **qaror qabul qilishi kerak.**

Qaror qabul qilish uchun zarur shartlar:

Birinchidan, barcha vaziyatlar haqida **razvedka xabarlarini mavjud bo'lishi**, ular komandirga operatsiya o'tkazish hududi (aholi

yashaydigan yoki yashamaydigan tuman, mexanizatsiyalashgan yoki piyoda qo'shinlar uchun yo'l marshrutlari yo'nalishlari) haqida aniq ma'lumotlarni berishi kerak. Aholi zich yashaydigan hududlar va alohida himoyadan foydalanuvchi obyektlar aniqlanishi kerak.

Ikkinchidan, komandir qurolli to'qnashuv huquqiga mos keluvchi **ehtiyot tadbirlarini** ko'zda tutishi kerak, ya'ni ular fuqaro aholi orasida yuz berishi mumkin bo'lgan yo'qotish va xarobaliklarni imkon darajada eng kam darajaga tushirishga yo'naltirilishi kerak.

Uchinchidan, komandir **taktik vaziyatni tahlil qilishi kerak**, ya'ni mavjud vaziyatdagi barcha konkret holatlarni insonparvarlik va harbiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqishi, harbiy harakatlar natijasida fuqaro aholi va fuqaro obyektlari uchun vujudga keluvchi xavf-xatarlarga qarshi qaratilgan himoya tadbirlarini e'tiborga olishi kerak.

3. Qabul qilingan qaror **buyruq shaklida ifodalanishi kerak**. Unda yuqoridagilardan kelib chiqib qo'yilgan vazifani qanday bajarish haqida qo'l ostidagi bo'linmalarga vazifalar belgilab beriladi.

4. Harbiy operatsiyalarni o'tkazish paytida **buyruqning aniq bajarilayotgani nazorat qilib turilishi shart**. Nazorat qilish tartib va intizom ta'minlanishini belgilaydi.

5. Harbiy operatsiyalar faqat **harbiy obyektlarga qarshi** qaratilgan bo'lishi kerak.

6. Harbiy harakatlar olib borishning usul va vositalarini tanlashda fuqaro aholi orasida tasodifiy yo'qotishlarning oldini olishga va fuqaro obyektlariga tasodifan ziyon yetkazishga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan tadbirlar qabul qilinishi kerak.

7. Shturm qilish yoki kutilmaganlik harbiy ustunlikka erishishning muhim elementi bo'lgan holatlarni istisno qilganda hujum uyushtiriladigan tumanlarning mas'ul xodimlari bu hududlar bombardirovka qilinishi haqida imkon qadar **xabardor qilinishi kerak**.

8. Harbiy operatsiyalarni amalga oshirish paytida **quyidagi xatti-harakatlar taqiqlanadi**:

a) fuqaro aholi, alohida fuqarolar va fuqaro obyektlariga hujum qilish;

b) raqib tomon fuqarolarini ularning o'z mamlakatlariga qarshi olib borilayotgan harbiy harakatlarda qatnashishga majbur qilish;

d) mudofaa qilinmaydigan shaharlar, qishloqlar, uy-joylar va shu kabi inshootlarga hujum qilish yoki ularga bomba tashlash;

e) shahar yoki qishloqqa hujum qilingan taqdirda ham ularda o'g'riklarni amalga oshirish;

f) himoya ostidagi shaxslar va ularning mol-mulkiga nisbatan qatag'onlarni amalga oshirish;

g) fuqaro aholi orasida ochlikdan urush olib borish usuli sifatida foydalanish;

h) fuqaro aholini kuch ishlatish bilan yoki kuch ishlatish haqida po'pisa qilish bilan qo'rqitish;

i) hujum obyekti bo'lgan yoki qurshovga olingan dushmanni tamoman yo'qotib yuborish, ya'ni hech kimni tirik qoldirmaslik haqida buyruq berish;

j) oziq-ovqat zaxiralari, ekinzorlar, chorva mollari, ichimlik suvi inshootlari kabi fuqaro aholi yashashi uchun zarur bo'lgan obyektlarga hujum qilish;

k) tabiiy muhitga zarar yetkazuvchi urush usullaridan foydalanish;

l) dambalar, atom elektr stansiyalariga hujum qilish;

m) tanlamay hujum qilish, masalan, fuqaro obyektlari va harbiy obyektlarni bir-biridan farqlamay, gektarlab bomba yog'dirish.

n) munofqlikdan foydalanish, ya'ni dushmanning ma'lum himoya timsollariga, ba'zi bir holatlarga ishonchini suiiste'mol qilish. Masalan, Qizil Xoch yoki Qizil Yarim oy, oq bayroq, madaniy obyektlar va boshqa belgilardan yolg'ondan foydalanish, hujum qilish maqsadida o'zini yolg'ondan yarador qilib ko'rsatish va hokazolar.

9. Harbiy operatsiyalarni o'tkazishda harbiy zaruriyat bo'lmasa dushmanga tegishli bo'lgan **mol-mulkni yo'qotish yoki olib qo'yish taqiqlanadi.**

10. Harbiy operatsiyalarni o'tkazishda imkon qadar urf-odatlar o'tkazishga, san'at, ilmiy maqsadlarga mo'ljallangan binolar, tarixiy yodgorliklar, katta ahamiyatga ega bo'lgan san'at asarlari, kasalxonalariga zarar yetkazmaslik choralari ko'rilishi kerak.

B. Qurolli to'qnashuvlar huquqini buzganlik uchun milliy darajada javobgarlikka tortish

Qurolli to'qnashuvlar sohasida huquq buzilishlari bo'yicha javobgarlikka tortish masalasi davlatlar qonunchiligiga kiritilgan taqdirda ahamiyat kasb etadi. Javobgarlikka tortish masalasi barcha Jeneva konvensiyalari uchun umumiy bo'lgan 1-moddadan kelib chi-

qadi: «Oliy Ahdlashuvchi Tomonlar har qanday holatda mazkur Konvensiyaga amal qilish va amal qilishga majburlash majburiyatini o'z zimmasiga oladilar».

Jeneva konvensiyasiga qo'shilgan davlatlar xalqaro huquqning milliy huquq tizimidan ustunligi tamoyili asosida o'z milliy qonunchiligiga urush qonunlariga oid holatlarni kiritish majburiyatini oladilar. Bu narsa Jeneva konvensiyalarida o'zining aniq ifodasini topgan. Jumladan, I Jeneva konvensiyasining 49, II Jeneva konvensiyasining 50, III Jeneva konvensiyasining 129, IV Jeneva konvensiyasining 146-moddalarida umumiy bo'lgan qoida aks ettirilgan: «Oliy Ahdlashuvchi Tomonlar mazkur Konvensiyaning keyingi moddasida ko'rsatilgan jiddiy buzishlarni u yoki bu tarzda amalga oshirgan yoki bu haqda buyruq bergan kishilarni samarali jinoiy jazoga tortish uchun zarur bo'lgan qonunchilikni amalga kiritish haqida o'zlariga majburiyat oladilar».

Jeneva konvensiyalariga imzo chekish bilan uning me'yorlari birdaniga milliy qonunchilikka o'tib qolmaydi. Hozirgi paytda mavjud holatni umuman olganda, quyidagicha ifodalash mumkin. Mamlakatlar shartli ravishda o'ziga olgan **majburiyatlarni bajarmayotgan** va bu **majburiyatlarni formal bajarayotgan** guruhlariga bo'linadi¹.

A). Majburiyatlarini bajarmayotgan mamlakatlar buni, asosan, ikki xil sabablarga ko'ra izohlaydilar.

Ba'zi davlatlar o'z majburiyatlarini amalga oshirishni zaruriy deb hisoblamaydilar. Ular o'zlarida mavjud bo'lgan umumjinoiy va harbiy huquqlar jiddiy huquqbuzarliklarga jinoiy jazo berish uchun yetarli, demak, olingan majburiyat bajarildi, deb hisoblaydilar. Bu fikr xatodir, chunki urush huquqini buzish qonunni boshqacha buzishlardan farq qiladi va umumjinoiy qonunshunoslikda ularning oldini olishga yetarli kafolatlar yo'q. Bunday davlatlar odatda I Qo'shimcha Protokolni ratifikatsiya qilishmaydi. Bunday davlatlar qatoriga Fransiya, Portugaliya, AQSH, Yaponiya, Iroq, JAR kiradi.

B). Majburiyatlarini formal bajarayotgan mamlakatlar buni bir necha usullarda amalga oshirishadi.

¹ Bu haqda to'liq ma'lumot Xose Luis Fernandes Floresning «Пресечение нарушений права войны, совершаемых отдельными лицами» maqolasida aks ettirilgan. *Qarang:* Пресечение нарушений международного гуманитарного права. М., МККК, 1998, стр. 5—73.

Birinchidan, ular orasida o'z qonunchiligiga alohida qonunlar kiritgan yoki mavjud qonunlariga urush huquqi doirasidagi umumiy xarakterdagi huquqbuzarliklar haqida qo'shimchalar va o'zgartishlar kiritgan davlatlar mavjud. Umuman olganda, ular o'zlariga olgan majburiyatlarni bajarganlar, chunki ular Jeneva konvensiyalari va I Qo'shimcha Protokolda ko'rsatilgan jiddiy huquqbuzarliklar uchun jazo belgilashning turli usullarini ko'zda tutganlar. Bunday davlatlar ko'pchilikni tashkil qiladi, jumladan, Ispaniya, Shveysariya, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Kanada, Irlandiya, Hindiston, Tojikiston, Yangi Zelandiya, Uganda, Malayziya, Keniya, Shvetsiya, Norvegiya, Daniya, Efiopiya va boshqalar.

Ikkinchidan, ba'zi mamlakatlar borki, ular o'z majburiyatlarini qisman bajarishgan. Bu davlatlar Konvensiyalarda ko'rsatilgan huquqbuzarliklarning hammasini emas, ba'zilarini o'zlarining qonunchiligi tizimiga kiritganlar. Bunday davlatlar qatoriga sobiq SSSR, Vengriya, sobiq Chexoslovakiya kiradi. O'zbekiston ham ana shunday davlatlar guruhida turibdi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida urush qonunlarining ba'zi buzilishlari uchun muayyan jazo belgilangan.

152-modda. Urush qonunlari va odatlarining buzilishi.

Urush qonunlari va odatlarining fuqaro aholi yoki harbiy asirlarni qiynash, jismoniy yo'qotib yuborish, fuqaro aholini majburiy ishlashga yoki boshqa maqsadlar uchun haydab ketish, xalqaro huquqda taqiqlangan urush olib borish usullarini qo'llash, shaharlar va aholi punktlarini bema'nilarcha xarobaga aylantirish, mulkni talon-taroj qilish shaklida buzilishi, shuningdek, ana shunday xatti-harakatlarni amalga oshirish uchun buyruq berish — *o'n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum etish bilan jazolanadi.*

153-modda. Genotsid.

Genotsid, ya'ni birorta milliy, etnik, irqiy yoki diniy guruhga mansub bo'lgan kishilarning to'liq yoki qisman qirilib ketishiga mo'ljallangan hayot sharoitlarini qasddan yaratish, ularni to'liq yoki qisman jismoniy qirish, ularda bolalar tug'ilishini qisqartirish yoki bir guruhdagi bolalarni zo'rlab boshqa guruhga berish, shuningdek, ana shunday xatti-harakatlarni amalga oshirish haqida buyruq berish — *o'n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum etish yoki o'limga mahkum etish bilan jazolanadi.*

Gumanitar huquqni buzganlik uchun jazolash tizimini yaratish uchun davlatlar eng avvalo, preventiv (oldini oluvchi) tadbirlarni ishlab chiqishlari zarur. Preventiv tadbirlarning eng asosiysi Bilimlar tarqatish hisoblanadi. Bu majburiyat davlatlarning Jeneva konvensiyalariga qo'shilishlari bilan vujudga keladi. Chunki I JKning 47, II JKning 48, III JKning 127, IV JKning 144-moddasiga asosan, «Oliy Ahdlashuvchi Tomonlar tinchlik...vaqtida ham mazkur Konvensiya matnini o'z mamlakatlari ichida imkon qadar kengroq tarqatish, xususan, uni o'rganish uchun harbiy, mumkin bo'lsa, fuqaroviy ta'lim sohasining o'quv dasturlariga kiritish majburiyatini zimmalariga oladilar, toki uning prinsiplari bilan butun aholi... xabardor bo'lsin».

Preventiv tadbirlardan yana biri davlatlarning ushbu huquq-buzarliklar uchun o'z qonunchiligiga tegishli o'zgartirishlar kiritishidir. Bu haqda yuqorida gapirildi. Yuqorida eslatib o'tilgan I JKning 49, II JKning 50, III JKning 129, IV JKning 146-moddalarining davomida shunday deyiladi: «Oliy Ahdlashuvchi Tomonlarning har biri qoidalarning... jiddiy buzilishini sodir etganlikda yoxud bu haqda buyruq berganlikda ayblanayotgan shaxslarni qidirib topish va qaysi mamlakat fuqarosi ekanidan qat'iy nazar, ularni o'z sudiga topshirishni zimmalariga oladilar. Tegishli tomon agar xohlasa, o'z qonunchiligiga muvofiq ularni sud qilish uchun boshqa manfaatdor Oliy Ahdlashuvchi Tomon ixtiyoriga berishi ham mumkin. Buning uchun ushbu manfaatdor Oliy Ahdlashuvchi Tomon ana shu shaxslarni ayblash uchun asos bo'la oladigan dalillarga ega bo'lishi kerak».

Shuni unutmaslik kerakki, odatda davlatlar ana shunday huquq-buzarlikka yo'l qo'ygan o'z fuqarolariga ko'pincha panja orasidan qarashadi, ba'zan esa ular milliy qahramon darajasiga ko'tarilishi ham mumkin. Ana shunday paytda, ya'ni mamlakat milliy qonunchiligi XIX buzilishini «sezmayotgan» paytda, boshqa davlatlarning talabi asosida ushbu huquqbuzarlar xalqaro sud tomonidan javobgarlikka tortilishi mumkin.

D. Qurolli to'qnashuvlar huquqini buzganlik uchun xalqaro darajada javobgarlikka tortish

Umuman olganda, urush huquqi qoidalarini buzganlik uchun jazolash azaldan an'anaviy ravishda davlatlarning ichki ishi sifatida qarab kelingan. Faqat XIX asrdan boshlab davlatlarning ichki

qonunchilik tizimlari asosida xalqaro tizim shakllana boshladi. Ammo bu xalqaro insonparvarlik huquqi buzilishida qo'llaniladigan sanksiyalarning xalqaro hujjatlarga kiritilishiga olib kelmadi. Masalan, 1863-yil 23-aprelda qabul qilingan F. Liberning AQSH qurolli kuchlariga Instruksiyasida urush huquqini buzishda aybdor askarlar ularning AQSH qurolli kuchlariga tegishli yoki asirga tushgan dushman bo'lishidan qat'iy nazar, sud orqali jazoga tortilishi kerak, deyilgan.

Ular birinchi marta 1899-yilgi Gaaga konvensiyalarida tartibga keltirildi va mustahkamlandi. 1907-yilgi Gaaga konvensiyasi esa ularni yanada rivojlantirishga hissa qo'shdi.

Ana shu murakkab vaziyatni yechish, shuningdek, davlatni sudga tortib bo'lmasligidan kelib chiqib, alohida jismoniy shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish masalasida qat'iy qadamlar qo'yish zarurligi anglana boshlandi. Bunday amaliy faoliyat birinchi jahon urushidan keyin yo'lga qo'yildi. 1918-yil 11-noyabrda Millatlar Ligasi tashabbusi bilan «harbiy jinoyatchilar»ning javobgarligini aniqlovchi Ittifoqchilar komissiyasi tashkil qilindi. Ushbu komissiya jismoniy shaxslarning urush boshlagani va uni olib borgani uchun xalqaro javobgarligi masalasini o'rganib chiqib, dushman davlatiga tegishli bo'lgan har qanday shaxs yuqori mansabni, shu jumladan davlat boshlig'i lavozimini egallab turganiga qaramay ana shunday xatti-harakatni sodir etgan bo'lsa, urush qonunlari va odatlarini yoki insonparvarlik qonunlarini buzishda aybdordir, shuning uchun ular jinoiy javobgarlikka tortiladilar, degan xulosaga keldi (1919-yilgi Versal Protokolining 227-moddasi).

Versal tinchlik Protokoliga ko'ra kayzer Vilgelm II ni va Germaniyaning jinoyatchilikda ayblanayotgan boshqa fuqarolarini javobgarlikka tortish, shuningdek, barcha turdagi harbiy jinoyatchilarning ishlarini ko'rib chiqadigan milliy va xalqaro sudlarni tuzish ko'zda tutilgan edi. Ammo bu taklif amalga oshirilmay qoldi, chunki bu paytda kayzer Niderlandiyaga qochib qolgandi. Niderlandiya uni berishdan bosh tortdi, ishlari harbiy jinoyatchi sifatida sudlar tomonidan ko'rib chiqilgan ba'zi bir kishilar esa yoki oqlandi yoki ramziy, nomigagina jazo oldilar.

Urush huquqini jiddiy buzish uchun jazolovchi xalqaro tizim ikkinchi jahon urushining oxiridan boshlab faoliyat ko'rsata boshladi. Dastlabki hujjat 1942-yil 13-yanvarda Germaniya tomonidan bosib olingan ittifoqchi davlatlarning harbiy jinoyatchilarni jazolash haqidagi Sent-Djems deklaratsiyasi hisoblanadi. 1943-yil 1-noyabrda esa anti-fashist koalitsiyaga kirgan davlatlarning ana shu masalaga bag'ishlangan

Moskva deklaratsiyasi e'lon qilindi. Ana shu intilishlarning natijasi sifatida 1945-yil 8-avgustdagi London kelishuvi tuzildi. Uning asosiy xulosasi Nyurnbergda tribunal tuzish haqidagi qarordir.

Xuddi shunday harbiy tribunal 1946-yil 19-yanvarda Uzoq Sharq uchun tashkil etildi. U Yevropa uchun tuzilgan nizomning o'zina o'zgartirilgan sudlov tartibini yapon harbiy jinoyatchilarini jazolashga tatbiq etdi.

Nyurnberg tribunali «Xalqaro harbiy tribunal» nomini olgan. U o'z faoliyatini 1946-yil 1-oktabrda, Tokio tribunali esa 1948-yil 12-noyabrda sud qarorini chiqarish bilan tugatdi.

Bu yo'nalishda keyinchalik tuzilgan protokollarga ko'ra quyidagilar amalga oshirildi:

1948-yil. Genotsid jinoyatlarining oldini olish va uning uchun jazolash haqida Konvensiya qabul qilindi.

1993-yil. Sobiq Yugoslaviya bo'yicha Xalqaro jinoiy tribunal Nizomi qabul qilindi (BMT Xavfsizlik Kengashining 1993-yilgi 808 va 827-rezolutsiyalariga ilovalar).

1994-yil. Ruanda bo'yicha Xalqaro jinoiy tribunal Nizomi qabul qilindi (BMT Xavfsizlik Kengashining 1994-yilgi 995-rezolutsiyasiga ilova).

1998-yil. Doimiy xalqaro jinoiy sud statuti qabul qilindi (Rim). 2003-yil 10-martda uning sudyalari qasamyod qabul qilishdi. Xalqaro jinoiy sud protokol ishtirokchilari bo'lgan davlatlar fuqarolarini yoki ishtirokchi davlatlar hududida jinoyat sodir etgan fuqarolarnigina sud qilishi mumkin. Agar XJS ayblanuvchilarni gunohkor deb topsa, ular ko'pi bilan umrbod qamoq jazosiga hukm etiladi. XJS faqat o'zi ta'sis etilgandan keyin sodir etilgan jinoyatlarnigina sud qilishi mumkin. Vakolatiga ko'ra XJS quyidagi jinoyatlarni ko'rib chiqadi:

Genotsid — *hiror-bir milliy, etnik, irqiy yoki diniy guruhni to'liq yoki qisman yo'qotish maqsadida amalga oshirilgan quyidagi har qanday xatti-harakatlar:*

- a) ana shunday guruh a'zolarini o'ldirish;
- b) ana shunday guruh a'zolariga jiddiy tan jarohati yetkazish yoki ularning aqliy faoliyatini izdan chiqarish;
- d) qasddan u yoki bu guruhni qisman yoki butunlay yo'qotishga mo'ljallangan sharoitlarni yaratish;

e) ana shunday guruhlar ichida bolalar tug'ilishiga chek qo'yishni mo'ljallovchi choralar;

f) ana shunday guruhlarga qarashli bolalarni boshqa guruhga majburan berish.

Insoniylikka qarshi jinoyatlar — har qanday fuqaro shaxsga qarshi qaratilgan sistemali va keng ko'lamdagi quyidagi jinoiy harakatlar:

a) qotillik, qiynash, qirib yuborish, qaramlikka olish (qulga aylantirish);

b) deportatsiya yoki aholini zo'rlik bilan ko'chirish;

d) qamoqda saqlash yoki xalqaro huquqning asosiy normalariga zid ravishda jismoniy erkinlikni boshqa tarzda qo'pol cheklash;

e) zo'rlash, seksual qulga aylantirish, fohishabozlikka majbur qilish, homilador bo'lishga majburlash, majburan bepusht qilish (sterilizatsiya) yoki ana shunday og'ir shakllardagi seksual zo'ravonlikning har qanday boshqa shakllari;

f) kishilarni zo'rlik bilan yo'qotib yuborish;

e) aparteid (irqiy ayirmachilik) jinoyatlari.

Harbiy jinoyatlar — 1949-yilgi Jeneva konvensiyalari va 1977-yilgi ularga qo'shimcha protokollarda eslatib o'tilgan xalqaro insonparvarlik huquqi qoidalarini jiddiy buzishlarni, jumladan, quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

a) qasddan o'ldirish;

b) qiynash va noinsoniy munosabatda bo'lish (shu jumladan biologik tajribalar o'tkazish);

d) qasddan kuchli azoblanishga mahkum qilish yoki jiddiy tan jarohati yetkazish;

e) harbiy zarurati bo'lmasa ham davlat yoki xususiy mol-mulkni egallab olish yoki ularni vayron qilish;

f) harbiy asirni yoki homiylik ostidagi boshqa shaxsni dushman mamlakati qurolli kuchlarida xizmat qilishga majbur qilish;

g) harbiy asir yoki homiylik ostidagi boshqa shaxsni uning ishi adolatli va normal sud tomonidan ko'rib chiqilishi huquqidan qasddan mahrum qilish;

h) noqonuniy deportatsiya yoki ko'chirish yoxud ozodlikdan noqonuniy mahrum qilish;

i) kishilarni garovga olish;

j) urush olib borishning taqiqlangan usullari va vositalaridan foydalanish;

k) qizil xoch va qizil yarim oy va boshqa himoya timsollaridan munofiqlik bilan foydalanish;

l) tinch aholiga qarshi hujum qilish.

Hozirgi zamon xalqaro huquqida harbiy jinoyatlar, tinchlik va insoniyatga qarshi qaratilgan jinoyatlar uchun jismoniy shaxslarning jazolanishi muqarrar ekanligi ta'kidlanadi. Jinoiy javobgarlikka tortiladigan shaxslar ikki guruhga ajratiladi:

1-guruh — o'z jinoiy qilmishlari uchun ham, ularning jinoyatkorona buyruqlarining ijrochilari amalga oshirgan xatti-harakatlar uchun ham javobgar bo'lgan asosiy harbiy jinoyatchilar. Bu guruhga davlat arboblari, qo'mondonlar, diplomatlar, moliyachilar va boshqalar.

2-guruh — o'z shaxsiy tashabbuslari bilan harbiy jinoyatlarning bevosita ishtirokchilari bo'lgan yoki boshqalar tomonidan bu jinoyatkorona ishlarga aralastirilgan va shu jinoyatlarning ishtirokchilari hisoblangan shaxslar.

Hozirgacha turli mamlakatlar milliy sudlarida natsistlar va yapon jinoyatchilari ustidan sudlar davom etmoqda, chunki bunday jinoyatlar uchun da'vo muddati o'tib ketganligi haqidagi qoida amal qilmaydi va ular uchun jazo muqarrardir.

ILOVA

Qurolli to'qnashuvlar huquqining jiddiy buzilishlari¹

1. 1949-yilgi Jeneva konvensiyalarining barchasida ko'rsatilgan jiddiy huquqbuzarliklar:

- qasddan o'ldirish;
- qiynash yoki noinsoniy munosabatda bo'lish, shu jumladan, biologik eksperimentlar;
- qasddan og'ir qiynoqqa duchor qilish yoki jiddiy jarohat yetkazish, sog'lig'iga zarar yetkazish.

2. I, II va III Jeneva konvensiyalarida ko'rsatilgan jiddiy huquqbuzarliklar:

- noqonuniy, o'zboshimchalik bilan va katta miqyosda amalga oshirilgan vayronagarchiliklar va harbiy zaruriyati bo'lmasa-da, mol-mulkning o'zlashtirib olinishi.

¹ Bu haqda to'liq ma'lumot Xose Luis Fernandes Floresning «Пресечение нарушений права войны, совершаемых отдельными лицами» maqolasida aks ettirilgan. *Qarang:* «Пресечение нарушений международного гуманитарного права». М., МККК, 1998, стр. 5—73.

3. III va IV Jeneva konvensiyalarida ko'rsatilgan jiddiy huquqbuzarliklar:

- harbiy asirni yoki homiylik ostidagi shaxsni dushman qurolli kuchlarida xizmat qilishga majbur qilish;
- harbiy asirni yoki homiylik ostidagi shaxsni, Konvensiyalarda ko'zda tutilgandek, uning ishi xolis va normal sudda ko'rib chiqilishi huquqidan mahrum qilish.

4. IV Jeneva konvensiyasida ko'rsatilgan jiddiy huquqbuzarliklar:

- noqonuniy deportatsiya qilish, ko'chirish;
- noqonuniy qamash;
- garovga olish.

Jiddiy bo'lmagan, kichik huquqbuzarliklar:

- insonparvarlik huquqi nuqtayi nazaricha, yaxshi hisoblanuvchi xatti-harakatlarga zid bo'lgan, ammo jiddiy huquqbuzarlik hisoblanmaydigan xatti-harakatlar.
- jiddiy huquqbuzarlik deb e'tirof etish uchun yetarli darajada og'ir bo'lmagan, muayyan qoidalarda maxsus eslatib o'tilgan, qabul qilinishi kerak bo'lgan, ammo qabul qilinmagan tadbirlar.

1.4. Qurolli to'qnashuvlar huquqini farqlovchi timsol va belgilar.

Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro harakati

A. Qurolli to'qnashuvlar huquqida ko'zda tutilgan farqlovchi timsol va belgilar. Qizil xoch va qizil yarim oy timsoli — tibbiyot va diniy xodimlarni himoya qiluvchi timsol

Dala gospitalari va kasalxonalarini alohida farqlovchi belgilar bilan belgilash o'z tarixiga ega. Ammo XIX asr o'rtalarigacha turli mamlakatlar buning uchun turli rangdagi bayroqlardan foydalanishgan. Masalan, Avstriyada oq rangdagi, Fransiya — qizil, Ispaniya va Amerika Qo'shma Shtatlarida — sariq rangdagi bayroqlar ishlatilgan. Ammo ularning ma'nosi kishilarning barchasiga ma'lum emas edi, shuning uchun ularni hamma ham hurmat qilishavermagan. Artileristlar ko'pincha ularni o'qqa tutishgan, dala gospitalari va ularning aravalari ko'pincha o't ochish nishoni bo'lgan. Ular yaradorlarni tashishga mo'ljallangani, demakki, insonparvarlik missiyasini bajarishini bildiradigan va hammaga ma'lum bo'lgan belgi bo'lmagan.

Bundan tashqari ana shunday belgilarni o'zaro tan olish haqidagi protokollarning ham bo'lmaganligi ana shunday hodisalarni muvo-

fiqlashtirish yo'nalishida oqsashlarni vujudga keltirgan. Dala gospitaliga hujum qilish, umuman olganda qayg'uli hodisa bo'lgan, ammo bu narsa urush huquqini buzish hisoblanmagan. Shuning uchun dala gospitalari odatda front liniyasidan ancha ichkariga, dushmanning o'qi yetib bormaydigan masofalarga joylashardilar. Ammo bu yarador va kasallar uchun ancha noqulay edi, chunki ular notekis yo'llarda aravada qiynalib borishar, bunda yaralarga infeksiya tushishi ehtimoli ancha ko'p bo'lardi.

Tibbiyot xizmatlari o'zlarining ishlarini bajara olmas, chunki ularning resurslari sochilib ketgan edi. Masalan, 1859-yil 24-iyundagi Solferino jangidan keyin fransuz-sardiniya armiyasining kvartir-meysterlariga barcha yaradorlarni yig'ib olish uchun olti kun kerak bo'lgan. Ana shu vaqt mobaynida yaradorlarning chanqoq, pashshalar va turli azoblardan qanchalik qiynalganini ko'z oldingizga keltiring.

Gangrena boshlangani sababli yagona usul — qo'l yoki oyoqni kesishdan boshqa usul qolmagan edi. Urushdan qaytayotganlar qatoriga uzundan uzoq cho'loqlar kolonnalari ham qo'shildi.

Dyunan tomonidan olg'a surilgan g'oya ham ana shu azoblarga chek qo'yishga qaratilganligi bilan omma orasida katta reaksiyani vujudga keltirdi. Unda qo'yilgan ikki g'oyani yana bir bor eslatamiz:

a) har bir mamlakatda yaradorlarga yordam ko'rsatuvchi qo'mitalar tuzish; ular doimiy bo'lishi va urush yuz bergan holda kechikmasdan faoliyat ko'rsatishi kerak;

b) davlatlar tomonidan dala gospitalari va tibbiyot xodimlarini doimo hurmat qilish majburiyatini aks ettirgan protokolni tuzish.

Bu g'oyalar shu paytgacha amalda bo'lgan xayriya komitetlarining g'oyalaridan keskin farq qiluvchi yangi g'oyalar edi. Bu g'oyalar ba'zan ikki tomonlama, jang paytida yoki undan keyin tuziladigan sanitar xodimlar va dala gospitalariga betaraflik maqomi berish haqidagi qisqa muddatli protokollar o'rniga boshqacha, tinchlik davrida tuziladigan, ko'p tomonlama, rasmiy va doimo amal qiluvchi protokol tuzish zarurligi haqidagi g'oya edi. Chunki urush sharoitida va qisqa vaqtda tuzilgan protokollarni doimo yangilash zaruriyati bor edi.

Ana shu g'oyalarning hayotga tatbiq etilishi o'laroq Xalqaro Qizil Xoch qo'mitasi va har bir mamlakatdagi Qizil Xoch yoki Qizil Yarim oy milliy jamiyatlari (1-g'oyaning natijasi) hamda Jeneva konvensiyalari (2-g'oyaning natijasi) vujudga keldi.

Birinchi mavzudan bizga ma'lumki, 1863-yilda keyinchalik Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasiga aylangan ilk tashkilot — «Yarador askarlarga yordam ko'rsatuvchi Xalqaro doimiy qo'mita» vujudga keldi. 1863-yil 17-fevralda ushbu tashkilotning majlisida turli davlatlarda ana shunday jamiyatlar tuzish taklifining loyihasi ishlab chiqildi. Bu taklif loyihasining 9-moddasida jumladan shunday so'zlar bor edi: «Barcha mamlakatlardagi ko'ngilli-sanitarlar bir xil bo'lgan farqlovchi kiyim yoki belgiga ega bo'lishadi. Ular daxlsizdir va harbiy komandirlar ularni himoya bilan ta'minlaydi». Ammo bu taklifning hech qanday huquqiy ahamiyati yo'q edi. Chunki u Jenevaning marhamatli 5 fuqarosi tuzgan va hech qanday huquqiy kafolatlarga ega bo'lmagan jamoat tashkiloti tomonidan aytilayotgan edi.

1863-yil oktabrda Jenevada «Yarador askarlarga yordam ko'rsatuvchi Xalqaro doimiy qo'mita»ning taklifiga ko'ra yig'ilgan Xalqaro konferensiya (bu konferensiya ham jamoatchilik konferensiyasi edi) o'z ishida boshqa masalalar qatori (masalan, barcha davlatlarda yarador askarlarga yordam ko'rsatish jamiyatlarini — bo'lajak Qizil Xoch milliy jamiyatlarini tuzish haqida qaror qabul qildi) yuqorida keltirilgan taklif loyihasini ham ko'rib chiqdi. Unda qabul qilingan 8-rezultatsiyada ko'ngilli-sanitarlarni ajratib turuvchi belgi haqida shunday so'zlar yozildi: «*Barcha mamlakatlarda ular yagona farqlovchi belgi sifatida qizil xoch timsoli tushirilgan oq bog'ich bog'lashlari kerak*». So'ng konferensiya barcha mamlakatlar sanitar transporti va armiya tibbiy xizmatini ifodalash uchun ham ushbu yagona belgini qabul qilish haqidagi taklif bilan chiqdi. Ammo bu takliflarning ham hech qanday huquqiy ahamiyati yo'q edi. Chunki ular Jenevaning marhamatli 5 fuqarosi tuzgan jamoat tashkilotining taklifiga ko'ra yig'ilgan va xalqaro bo'lsa-da, baribir jamoatchilik konferensiyasida aytilayotgan edi.

Nihoyat, 1864-yil 8—22-avgustida Shveysariya Konfederatsiyasi Davlat Kengashining taklifi bilan chaqirilgan Diplomatik konferensiyada «Quruqlikdagi urushlar paytida yarador jangchilar qismatini yengillashtirish haqida» Jeneva konvensiyasi qabul qilindi. Ushbu konvensiyaning 7-moddasi harbiy-tibbiy xizmatlar uchun yagona belgi haqida edi:

«Gospitallar, sanitar karvonlari va evakopunktlar uchun yagona farqlovchi bayroq qabul qilinishi kerak. U bilan yonma-yon doimo milliy bayroq turishi kerak.

Betaraflik maqomiga ega bo'lgan kishilar qo'llariga bog'ich bog'lab

olishlari mumkin, ammo bu masalani ko'rib chiqish harbiy ma'murlar ixtiyorida qoldirildi.

Bayroqda ham, bog'ichda ham oq fondagi qizil xoch aks ettirilishi kerak».

Shunday qilib, yagona farqlovchi belgining qabul qilinishi tibbiy xizmatlar, sanitar transporti va ko'ngilli-sanitarlarning daxlsizligini ta'minlagan asoslardan biri bo'lib qoldi.

Asrlar mobaynida oq bayroq muzokaralar olib borish istagini yoki asirga tushishga qaror qilinganligini bildirish timsoli bo'lib kelgan. Ana shunday bayroqni chin dildan ko'targanlarga qarata o'q otish taqiqlangan. Qizil xoch belgisining qo'shilishi bilan uning ahamiyati yanada ortdi va yaradorlar hamda ularga yordam beruvchilarning barchasiga hurmat bajo keltirishni talab qilishga imkon berildi. Buning ustiga bu belgi oddiygina bo'lib, anchagina masofadan ham osongina bilib olinardi.

Nima bo'lganda ham 1863-yil oktabr konferensiyasi qatnashchilari tibbiy xizmatni boshqalardan farqlovchi mazkur belgini qabul qilishayotganlarida ushbu belgining diniy mazmuni bor ekanligiga imkon qoldiruvchi asoslarga o'rin qoldirishmagan. Chunki Qizil Xoch asoschilarining asosiy maqsadi milliy yoki diniy chegaralarni bilmaydigan tashkilotni tuzish edi. XIX asr Yevropasi o'zini dunyoning markazi deb sezardi, shuning uchun ushbu timsolni yaratuvchilar Qizil Xoch Yevropa chegaralaridan chiqishi bilan uning kimlargadir xush kelmasligini bilmas edilar. Bu esa juda tezda o'zini ko'rsatdi.

1876—1878-yillardagi bo'lgan urushining boshlanishidayoq Usmonli turk imperiyasi 1864-yil 22-avgustdagi Jeneva konvensiyasiga hech bir e'tirozlarsiz qo'shilganiga qaramay dushmanning qizil xoch timsoli bilan belgilangan sanitar karvonlarini hurmat qilishini, ammo o'z sanitar karvonlarini qizil yarim oy timsoli bilan belgilashini e'lon qildi. Buyuk Porta Konvensiyada qabul qilingan timsol *«shu paytgacha Turkiyaga Konvensiyada belgilangan o'z huquqlaridan foydalanishga imkon bermaganligini, chunki u musulmon askarlarining izzat-nafsini haqorat qilishini»* ma'lum qildi. Shunday qilib, Usmonli turk imperiyasi qizil yarim oy belgisidan o'z tibbiy xizmatlarini belgilash uchun foydalana boshladi.

1906-yilgi Diplomatik konferensiya belgining yagona ekanligi haqidagi qarorga o'zgartirish kiritmadi va Fors davlati va Usmonli turk imperiyasiga keyingi konferensiyaga o'z takliflarini kiritishni

taklif qildi. 1929-yilgi Diplomatik konferensiya Turkiya va Misr foydalanayotgan qizil yarim oy va Fors davlati ishlatayotgan qizil sher va quyosh belgilarini tan oldi. Ammo kelajakda shunga o'xshash voqealar yuz berishining oldini olish uchun konferensiyada bundan buyon boshqa yangi belgilar qabul qilinmasligini e'lon qildi.

1949-yilgi Diplomatika konferensiyasi ikkinchi jahon urushidan keyin ilgirigi Jeneva konvensiyalarini qayta ko'rib chiqdi va yangi IV konvensiyani qabul qildi. Bunda I Jeneva konvensiyasining 38-moddasi quyidagi ko'rinishda qabul qilindi:

«Shveysariyaga hurmat bildirish ma'nosida, federal ranglarning o'zaro o'rin almashishi natijasida olingan oq rangli asosga tushirilgan qizil xochning geraldik belgisi qurolli kuchlar sanitar xizmatlarining emblemasi va farqlovchi belgisi sifatida saqlab qolinadi.

Ammo, hozir oq rangli asosdagi qizil xoch o'rniga qizil yarim oy yoki qizil sher va quyosh tasvirini ishlatayotgan mamlakatlarga nisbatan, ushbu emblemalar teng asoslarda mazkur Konvensiya mazmunida e'tirof etiladi».

1929-yilgi Konvensiyaga e'tirozlarsiz qo'shilgan Isroil davlati 1949-yilgi Jeneva konvensiyalarini quyidagi eslatma (izoh) bilan ratifikatsiya qildi:

«Konvensiyaning farqlovchi timsol va belgilarini hurmat qilib, Isroil o'zining qurolli kuchlari tibbiy xizmatlari uchun farqlovchi timsol va belgi sifatida Davidning qizil qalqonini ishlatadi, deb eslatadi».

1980-yil 4-sentabrda Eron Islom Respublikasi o'z qurolli kuchlarining farqlovchi belgisi sifatida qizil sher va quyosh timsoli o'rniga qizil yarim oydan foydalanishini e'lon qildi. Shunday qilib, hozirgi paytda qizil xoch va qizil yarim oy belgilari dunyoning turli mamlakatlari milliy jamiyatlari tomonidan bir-biriga baravar huquqda ishlatib kelinmoqda.

I Jeneva konvensiyasining 44-moddasida ushbu timsollar himoya qilish va tanitishdek ikki maqsadda ishlatilishi aniq ko'rsatilgan. **Himoya qilish funksiyasi ushbu timsollarning asosiy vazifasi hisoblanadi.** Chunki u urush paytida «Konvensiyaning ko'rinuvchi belgisi» sifatida konvensiyalar tomonidan ba'zi kishilar va predmetlarga (tibbiy va diniy xodimlar, sanitar qismlar, ularga tegishli transport va jihozlarga) nisbatan o'rnatilgan himoyaga egalikni aks ettiradi.

Umuman olganda, mazkur timsollar haqiqiy himoya bilan ta'minlanmaydi, balki himoyaning tarkibiy qismi hisoblaniladi. Haqiqatan

ham, sanitar qismning qizil xoch (yarim oy) belgisi bilan ochiq belgilanmaganligi uni himoyadan mahrum qilmaydi. Chunki u haqida boshqa yo'llar bilan xabardor bo'lgan dushman uni sanitar qism bo'lganligi uchun hurmat qilishi kerak. Biroq, agar sanitar qismi himoya belgisidan foydalanmasa, unda u xavfsizlikda turibdi, deyishga asos bo'lmaydi. Mohiyatan olganda, himoya timsoli davlatga, ular armiyalarining tibbiy xizmatiga tegishlidir. O'zlarining himoya qiluvchilik funksiyasini to'liq bajarish uchun ular yaxshi ko'rinib turishlari kerak. Bu ushbu timsol o'zining shakli belgilangan obyektga (masalan, gospital tomiga, gospital kemasi palubasiga, samolyot borti va qanotlariga, qo'lga bog'lanadigan bog'ichga, sanitarlar ustki yengsiz kiyimining ko'krak va orqa tomonlariga chizilgan belgi) mos ravishda katta razmerda bo'lishi kerak.

Quyidagilar ushbu timsolning himoyasida turadilar:

— armiyalarga, shuningdek, yordam ko'rsatish jamiyatlariga tegishli bo'lgan harakatdagi sanitar qismlar va ko'chmas (statsionar) tibbiy muassasalar (I JK, 19, 42-moddalar);

— o'zaro urushayotgan tomonlardan biriga yordam ko'rsatayotgan betaraf mamlakatning sanitar qismlari va tibbiyot xodimlari (I JK, 27 va 43-moddalar);

— armiya va yordam ko'rsatish jamiyatlarining doimiy tibbiyot va diniy xodimlari, shu jumladan, ma'muriyat xodimlari (I JK, 24, 26 va 40-moddalar);

— armiyada vaqtincha ishlayotgan va o'z ishini bajarish paytidagina maxsus bog'ichlarni taqishga haqli bo'lgan tibbiyot xodimlari (I JK, 25 va 41-moddalar);

— armiya va yordam jamiyatlarining tibbiy mol-mulki (I JK, 33, 34 va 39-moddalar), sanitar transport vositalari, shuningdek sanitar uchish apparatlari (I JK, 35, 36 va 39-moddalar).

Quyida urush paytida himoya timsolidan foydalanish huquqiga ega bo'lgan muassasalar ko'rsatilgan:

a) armiyalarning tibbiy xizmatlari;

b) 26-moddaga muvofiq urush paytida armiyaga o'z tibbiy xizmatini ko'rsatuvchi yordam jamiyatlari (jumladan, Qizil Xoch va Qizil Yarim oy Milliy jamiyatlari). Milliy jamiyatlar himoya belgisidan foydalanish huquqiga ega bo'lgan yagona muassasalar emas. Hukumatlar Qudduslik

Avliyo Ioan Jamiyati (Ordni), Malta Jamiyati (Ordni) kabi yordam jamiyatlariga ushbu timsoldan foydalanishga ruxsat berishlari mumkin.

d) Qizil Xochga tegishli xalqaro tashkilotlar va ularning xodimlari ushbu timsoldan hamma vaqt foydalanish huquqiga ega.

Ushbu timsolning tanituvchilik vazifasi biror kishi yoki obyektning Qizil Xoch yoki Qizil Yarim oy tashkilotlari bilan aloqadorligini, ammo ular Jeneva konvensiyalari homiyligiga haqli emasligini ko'rsatishdangina iborat. Tushunmovchiliklar bo'lishining oldini olish uchun odatda bunday vaziyatda timsolning razmeri katta bo'lmaydi va shuning uchun ham har ikkala funksiyaning birlashtirilishiga imkon qoldirilmaydi. Masalan, bunda uni bog'ich sifatida ishlatib yoki tomga o'rnatib bo'lmaydi.

Shuni e'tiborga olish kerakki, ushbu timsollardan boshqa maqsadlarda foydalanish taqiqlanadi. Xalqaro hamjamiyat tan olgan ushbu belgilardan dushmani aldash maqsadida foydalanish esa munofiqlik (вероломство) sifatida qoralanadi hamda u konvensiyalar va protokollarni jiddiy buzish sanaladi.

B. Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro harakatining tarkibiy qismlari va vazifalari

Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi, Qizil Xoch va Qizil Yarim oy milliy jamiyatlari hamda Qizil Xoch va Qizil Yarim Oy Jamiyatlari Xalqaro Federatsiyasi xatti-harakatlarining birlashishi natijasida yangi tuzilma — Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro harakati yuzaga keldi. Harakatning asoschisi Xalqaro Qizil Xoch qo'mitasidir. «Qizil Xoch va Qizil Yarim Oy xalqaro harakati» nomi 1986-yilda qabul qilindi. Bu vaqtgacha «Xalqaro Qizil Xoch» nomi qo'llanilgan edi.

Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro Harakatining tarkibiy qismlari:

Xalqaro Qizil Xoch.Qo'mitasi (XQXQ) — xususiy huquq asosida tashkil etilgan va Shveysariya qonunchiligiga muvofiq faoliyat ko'rsatuvchi uyushma. Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasining oliy organi — Qo'mita faqat Shveysariya fuqarolaridan iborat bo'ladi. Tajriba bunday bir xil tarkib qo'mitaning tez, qat'iy va samarali faoliyat olib borishiga yordam berishini ko'rsatmoqda.

Qo'mita tarkibiga bitta mamlakat fuqarolari kirsada, XQXQ faoliyati xalqaro xususiyatga ega. Uning faoliyatini tartibga soluvchi

me'yoriy hujjatlar xalqarodir. Boshqa tomondan, qo'mitaning bitta millatga mansub tarkibi Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi xodimlarining butun shtati faqat shveysariyaliklardan iborat degani emas. XQQQning Jenevadagi shtab-kvartirasida ham, chet ellardagi delegatsiyalarda ham turli kasbdagi kishilar — har xil davlatlarning fuqarolari ishlaydi.

XQQQ ikki xil xususiyatga ega: Shveysariya Fuqarolik Kodeksiga muvofiq xususiy huquq subyekti bo'la turib, XQQQ bir vaqtning o'zida faoliyatini xalqaro insonparvarlik huquqi doirasida olib borish yoki shunday xalqaro faoliyat olib borish tashabbusi bilan chiqish huquqlariga ega. XQQQ hukumatlararo tashkilot emas; ayni vaqtda unga «nohukumat tashkilot» atamasi to'g'ri kelmaydi. To'g'rirog'i, *XQQQ xalqaro huquqning o'ziga xos subyekti bo'lib, xalqaro huquqiy xususiyatga ega bo'lgan maxsus vazifalarni bajaradi.* Bu vazifalar davlatlar, BMT, boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan juda keng miqyosda tan olingan. Bunday huquqiy mavqe XQQQ davlat ichkarisidagi qurolli mojarolar va tartibsizliklar sharoitida o'z tashabbusi bilan yoki 1949-yilgi Jeneva konvensiyalari va ularga Qo'shimcha Protokollar asosida betaraf vositachi bo'lishiga imkon beradi.

XQQQ huquqiy mavqeyining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1). XQQQ davlatlar bilan bitimlar tuzish huquqiga ega. Bu bitimlar xalqaro protokol xususiyatiga ega bo'lib, ko'pincha milliy qonunchilikdan ustun turadi. Ular XQQQ delegatsiyalariga diplomatik vakolatxonalar va hukumatlararo muassasalar vakolatxonalari mavqeyini beradi, ayniqsa, ushbu bitimlarda ko'rsatilgan (masalan, sud qilish, ko'rsatma berish va boshqa) imtiyozlar va immunitetlar ma'nosida;

2). XQQQ faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, uning delegatlari ko'rsatma berish uchun xalqaro sud idoralariga (shu jumladan, Xalqaro jinoyat sudiga) chaqirilishlari mumkin emas;

3). XQQQ BMT Bosh Assambleyasi va boshqa ko'pgina xalqaro tashkilotlarda (masalan, Amerika Davlatlari Tashkilotida) kuzatuvchi mavqeyidan foydalanadi. BMT rezolutsiyalarida XQQQ nohukumat tashkilotlari (NHT) bilan tenglashtirilmaydi, balki hukumatlararo tashkilotlar ro'yxatiga kiradi;

4). XQQQ xalqaro huquq asosida (1949-yilgi Jeneva konvensiyalari

va ularga Qo'shimcha Protokollar) harbiy va fuqaro mahbuslarni borib ko'radi va xuddi shu asosda o'z xizmatini taklif etadi;

5). XQXQ xalqaro anjuman va forumlarda hukumatlararo tashkilotlar uchun yaratiladigan sharoitlarga teng sharoitlarda qatnashadi.

Nohukumat tashkilotlar yuqorida sanab o'tilgan barcha imkoniyatlar majmuyiga ega emas.

Xolis, betaraf va mustaqil tashkilot sifatida XQXQning maqsad va vazifalari faqat insonparvarlikka qaratilgan bo'lib, urush va mamlakatlar ichkarisidagi zo'rvonlik vaziyatlari qurbonlarining hayoti va sha'nini himoya qilish hamda ularga yordam ko'rsatishdan iborat. XQXQ mojaro vaziyatida Harakat tomonidan amalga oshiriladigan xalqaro insonparvarlik yordamiga rahbarlik qiladi va uni muvofiqlashtiradi. Insonparvarlik huquqini va universal insonparvarlik tamoyillarini targ'ib qilib va mustahkamlab, Qo'mita odamlarning azob chekishlariga yo'l qo'ymaslikka intiladi.

XQXQ faoliyatining asosiy yo'nalishlari:

1. Qurolli mojarolar va mamlakat ichkarisidagi zo'rvonlik vaziyatlari qurbonlarining huquqlariga amal qilishni ta'minlash. Buning uchun XQXQ vakillari (delegatlari) erkinligi cheklangan shaxslarni (masalan, harbiy asirlarni, muayyan hududga majburan joylashtirilgan tinch aholini) faqat ular bilan g'ayriinsoniy munosabatda bo'lishning oldini olish va zarurat tug'ilsa, ularni tutib turish sharoitlarining yaxshilanishiga erishish maqsadida borib ko'radi.

2. Mojaro natijasida bedarak yo'qolgan shaxslarni qidirish va bir-biridan ajratilgan oilalarni birlashtirish. Buning uchun XQXQ qoshida Markaziy qidiruv agentligi (uni Markaziy ma'lumot agentligi deb ham atashadi) faoliyat ko'rsatadi. Bu Agentlik:

- yordam ko'rsatish uchun qurbonlar haqida ma'lumot to'playdi (masalan, hibsdagi bo'lgan shaxslarning tutib turilgan joyini aniqlash; ularning taqdiri haqida ma'lumotlarni yaqinlariga yetkazish);
- mojaro natijasida bir-biridan ajratib qo'yilgan shaxslar o'rtasida aloqani tiklaydi va bog'lab turadi;
- bir-biridan ajratilgan oilalarni birlashtirish faoliyatini tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi yoki ularning birlashishiga ko'maklashadi;

- bedarak yo'qolgan shaxslarning taqdirini aniqlash uchun ularning yaqinlari nomidan hokimiyat idoralariga murojaat qiladi;
- shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari bo'lmagan shaxslarga yo'lovchi hujjatlari beradi. Bu ularga qochib borayotgan mamlakatiga borish yoki vataniga qaytish imkonini beradi;
- qurbonlardan, shu jumladan, ozodlikdan mahrum etilgan shaxslardan har birining keyingi taqdirini kuzatib boradi.

3. Odamlarning hayotini va sog'lig'ini himoya qilish maqsadida qurolli mojarolar va mamlakat ichkarisidagi zo'ravonlik vaziyatlari qurbonlariga oziq-ovqat va boshqa moddiy yordam ko'rsatish (masalan, vaqtinchalik turar joy qurish, kiyim-kechak, ko'rpa-to'shak taqsimlash, qishloq xo'jaligini tiklash va h.k.).

4. Sog'liqni saqlash sohasida yordam ko'rsatish (yaradorlarga birinchi yordam, evakuatsiya, tibbiy va jarrohlik yordami, dori-darmonlar va tibbiy jihozlar berish, sanitariya-gigiyena tadbirlarini o'tkazish, tibbiy xodimlar tayyorlash, ortopedik jihozlar tayyorlash va b.).

5. Xalqaro insonparvarlik huquqini rivojlantirish va u haqidagi bilimlarni tarqatish. Bu turdagi faoliyatdan maqsad xalqaro insonparvarlik huquqi buzilishining oldini olish va unga samarali amal qilishni ta'minlashdir.

Bundan tashqari, XQQQ har bir yangi tuzilgan Qizil Xoch va Qizil Yarim oy Milliy jamiyatining tan olinishi uchun javob beradi.

So'nggi o'n yil ichida XQQQ 60 dan ortiq davlat, shu jumladan, Shveysariya bilan XQQQning mavqeyi haqida bitim tuzdi. Hozirgi vaqtda turli mamlakatlarda XQQQning 74 ta delegatsiyasi va missiyasi ishlamoqda, uning xodimlari soni esa qariyb 12 ming kishiga teng.

Qizil Xoch va Qizil Yarim oy Milliy jamiyatlari. Jahonning ko'pchilik mamlakatlarida tinchlik davrida ham, urush davrida ham Qizil Xoch va Qizil Yarim oy milliy jamiyatlari faoliyat ko'rsatadi. Mamlakatda faqat bitta Milliy jamiyat bo'lishi mumkin. U o'z mamlakati hokimiyatiga insonparvarlik sohasida yordam beradi va halokatlar paytida qutqaruv ishlarini olib borishdan tortib tibbiy va ijtimoiy yordam berishgacha bo'lgan har xil turdagi xizmatlarni ko'rsatadi. Urush davrida Milliy jamiyat mojaro natijasida jabr chekkan tinch aholiga yordam beradi va, zarurat tug'ilsa, o'z mamlakatining harbiy-tibbiy xizmatiga ko'maklashadi. Milliy jamiyatlar faoliyatining aniq turlari haqidagi ma'lumotni viloyat bo'limlarining idoralari va markaziy Kengashlarda olish mumkin.

Bu jamiyatlar insonparvarlik sohasida hokimiyatga ko' maklashuvchi ko'ngilli yordam jamiyatlari sifatida rasman tan olingan.

Qizil Xoch va Qizil Yarim oy jamiyatlarining umumiy maqsadi — mutlaqo xolisona ish olib borib, millati, irqi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, diniy yoki siyosiy e'tiqodi jihatidan hech qanday ayirmachilik qilmagan holda odamlar chekadigan azob-uqubatlarning oldini olish va ularni yengillashtirishdir.

Ushbu vazifani bajarish uchun milliy jamiyatlar quyidagilarni bajarishlari lozim:

1) Jeneva konvensiyalarida ko'zda tutilgan barcha sohalarda ham tinch aholi, ham harbiy xizmatchilar orasidan bo'lgan urush qurbonlarining manfaatlarini ko'zlab, bunday faoliyatga tinchlik davrida tayyorlanish;

2) milliy va mahalliy ehtiyojlarni e'tiborga olgan holda ta'lim dasturlari va jamiyatga foydali faoliyatni amalga oshirish yo'li bilan odamlarning sog'lig'ini yaxshilashga, kasalliklarning oldini olishga va odamlar chekadigan azob-uqubatlarni yengillashtirishga qaratilgan ishlarda ishtirok etish;

3) amaldagi milliy reja doirasida har qanday turdagi falokatlarda jabr ko'rganlarga shoshilinch yordam ko'rsatish bo'yicha xizmatlar tashkil etish;

4) o'z oldida turgan vazifalarni hal etish uchun zarur bo'lgan xodimlarni topish, o'qitish va ishga jo'natish;

5) jamiyatning faoliyatida bolalar va yoshlarni ishtirok etishga rag'batlantirish;

6) harakat va xalqaro insonparvarlik huquqining asosiy tamoyillarini aholi, ayniqsa bolalar va yoshlar o'rtasida, ularga barcha insonlar va xalqlar o'rtasidagi tinchlik, o'zaro hurmat va hamjihatlikning yuksak timsollarini singdirish maqsadida targ'ib qilish.

Tinchlik davrida ularning faoliyati aholining sog'lig'ini saqlash va ijtimoiy yordam ko'rsatishga qaratilgan bo'ladi. Ular kasalxonalar qurilishida, tez yordam xizmatlarini tashkil etishda, ijtimoiy tibbiyot sohasi uchun mutaxassislar tayyorlashda, keksa yoshdagi va nogiron kishilarga yordam ko'rsatishda, yalpi emlash ishlarida, qon yig'ish dasturlarini amalga oshirishda, aholini chaqaloqlarga qarash va ijtimoiy gigiyena sohasida o'qitishda, favqulodda vaziyatlar paytida qutqaruv tadbirlarida ishtirok etadilar.

Qurolli to'qnashuv sharoitida milliy jamiyatlar qurolli kuchlarning tibbiy xizmatlariga ko'maklashadi, yaradorlarga, bemorlarga, tinch aholiga yordam ko'rsatadi.

Qizil Xoch va Qizil Yarim oy jamiyatlari Xalqaro Federatsiyasi milliy jamiyatlarni har tomonlama, shu jumladan, moddiy jihatdan, qo'llab-quvvatlaydi va ijtimoiy jihatdan eng kam ta'minlangan aholi tabaqalarining ahvolini yaxshilashga qaratilgan barcha turdagi faoliyatlarini amalga oshirishlarida ularga ko'maklashadi. Federatsiya milliy jamiyatlar o'rtasidagi hamkorlikning rivojlanishiga yordam beradi va yuz berishi mumkin bo'lgan tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar sharoitiga tayyorlanish, shuningdek sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam ko'rsatish sohalarida ularning imkoniyatlarini mustahkamlashga ko'maklashadi. Sanitariya-epidemiologiya ahvolidagi keskinlashuvi natijasida yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlarda harakatning faoliyatiga rahbarlik qiladi, tabiiy ofat qurbonlariga xalqaro yordam ko'rsatish borasida harakatning ishini muvofiqlashtiradi.

Federatsiyaning umumiy maqsadi — muttasil ravishda milliy jamiyatlarning barcha turdagi insonparvarlik faoliyatlarini rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash va yengillashtirish hamda ularga odamlar chekadigan azob-uqubatlarning oldini olishda va yengillashtirishda har tomonlama yordam ko'rsatish, shu yo'l bilan butun jahonda tinchlikni asrash va mustahkamlash ishiga hissa qo'shishdir.

Bu maqsadga erishish uchun Federatsiya quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) Milliy jamiyatlar uchun doimiy aloqa, muvofiqlashtirish va ta'lim organi sifatida ishlaydi va ular so'ragan zarur yordamni beradi.

2) Har bir mamlakatda mustaqil va tegishli tarzda tan olingan Milliy jamiyat tuzishga va rivojlantirishga yordam beradi.

3) Ofat va halokatlardan jabr ko'rgan barcha shaxslarga bor imkoniyatlar bilan yordam beradi.

4) Milliy jamiyatlarga bo'lishi ehtimol tutilgan ofatlarda yordam ko'rsatish uchun tayyorlanishda, yordam ko'rsatish bo'yicha ularning faoliyatini tashkil etishda va bevosita yordam ko'rsatish tadbirlari o'tkazishda ko'mak beradi.

5) Qizil Xoch va Qizil Yarim oy tomonidan tabiiy ofatlar va falokatlar vaqtida yordam ko'rsatish bo'yicha tadbirlar o'tkazish

tamoyillari va qoidalariga muvofiq ravishda, xalqaro yordam tadbirlarini tashkil qiladi, muvofiqlashtiradi va boshqaradi.

6) Milliy jamiyatlar tegishli milliy hokimiyat idoralari bilan hamkorlikda aholining sog'lig'ini saqlash va ijtimoiy ta'minotini takomillashtirishga qaratilgan faoliyatda qatnashishlarini rag'batlantiradi va muvofiqlashtiradi.

7) Bolalar va o'smirlarni insoniylik ruhida tarbiyalash hamda hamma mamlakatlar yoshlari orasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish masalalari bo'yicha milliy jamiyatlar orasidagi fikr almashuvni rag'batlantiradi va muvofiqlashtiradi.

8) Milliy jamiyatlarga o'z saflariga yangi a'zolari jalb etish va ularga harakat tamoyil va ideallarini singdirishda yordam beradi.

9) XQXQ bilan tuzilgan bitimlarga muvofiq ravishda qurolli mojarolardan jabr ko'rgan shaxslarga yordam ko'rsatadi.

10) Xalqaro insonparvarlik huquqini rivojlantirish va mustahkamlash ishida XQXQga yordam beradi hamda milliy jamiyatlar orasida ushbu huquq va Asosiy tamoyillar to'g'risidagi bilimlarni tarqatishda u bilan hamkorlik qiladi.

Bugun harakatning o'nlab million a'zolari bor. Harakatning faoliyati asosan amaliy ish bo'lib, uni olib borishda tez-tez tayyorgarliksiz ish tutishga to'g'ri keladi. Bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan qarashlarni muvofiqlashtirish hamda muttasil va samarali faoliyat olib borish uchun harakat umumiy mo'ljallarga ega bo'lishi, asosiy ish yo'nalishlarini ishlab chiqishi va g'oyaviy birlikka erishishi lozim. Boshqa so'z bilan aytganda, harakatga Asosiy tamoyillar zarur.

XQXQ tomonidan asrab-avaylanadigan bu tamoyillar Qizil Xochning 1965-yilda Venada bo'lib o'tgan XX Xalqaro anjumanida e'lon qilindi:

Insonparvarlik. Jang maydonida barcha yaradorlarga birdek, hech qanday istisnosiz va hech birini afzal ko'rishsiz yordam berishga intilish natijasi o'laroq vujudga kelgan Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro harakati qanday vaziyatda bo'lmasin, ham xalqaro, ham milliy darajada inson azob-uqubatlarning oldini olishga yoki uni yengillashtirishga harakat qiladi. Harakatning maqsadi kishilar hayoti va sog'lig'ini himoya qilish hamda insonga hurmatni ta'minlashdir. U xalqlar o'rtasida hamjihatlik, do'stlik, hamkorlik va mustahkam tinchlik o'rnatilishiga ko'maklashadi.

Beg'arazlik. Harakat milliy, irqiy, diniy, sinfiy yoki siyosiy e'tiqod alomatlarini bo'yicha kamsitish yo'lini tutmaydi. U faqatgina odamlarning, birinchi navbatda, bunga eng muhtoj bo'lganlarning azob-uqubatlarini yengillashtirishga intiladi.

Betaraflik. Ommaning ishonchini saqlab qolish uchun harakat qurolli mojaralarda biron-bir tomonda bo'lishi va siyosiy, irqiy, diniy yoki g'oyaviy xususiyatga ega bahslarga aralashishi mumkin emas.

Mustaqillik. Harakat mustaqildir. Milliy jamiyatlar o'z hukumatlariga ularning insonparvarlik faoliyatida yordam beradi va o'z mamlakatlari qonunlariga bo'ysunadi. Shunday bo'lsa-da, ular Qizil Xoch tamoyillariga muvofiq ish olib borish uchun o'z mustaqilliklarini hamisha saqlab qolishi lozim.

Ko'ngillilik. Harakat o'zining ko'ngilli yordam ko'rsatish faoliyatida foyda olishga aslo intilmaydi.

Birlik. Mamlakatda faqat bitta Qizil Xoch yoki Qizil Yarim oy milliy jamiyati bo'lishi mumkin. U hamma uchun ochiq bo'lishi va o'z insonparvarlik faoliyatini mamlakatning butun hududida amalga oshirishi lozim.

Universallik. Harakat umumjahon miqyosiga ega. Hamma milliy jamiyatlar teng huquqqa ega va bir-biriga yordam ko'rsatishga majbur.

Insonparvarlik tamoyili harakatning asl mohiyatini ifodalaydi. J. Moreyoning so'ziga ko'ra, uni harakatlantiruvchi kuchga, ya'ni avtomobilning motoriga o'xshatish mumkin: «Motorsiz mashina joyidan qimirlamaydi... Ammo motordan tashqari, ko'zlangan manzilga yetish uchun rul ham kerak. Rul — bu hech qanday nobop farqlashlarsiz va qurbonlarning ehtiyojiga mutanosib ravishda faol yordam ko'rsatish va himoya etishni e'lon qiluvchi beg'arazlik tamoyilidir. Yechintirilgan va operatsiyaga tayyor ikki yarador askarni jarroh oldiga olib kelishganda, jarroh ulardan qaysi biri o'ziniki, qaysi biri dushman ekanligini ajrata olmaydi. U o'ziniki yoki begona bo'lishidan qat'iy nazar, beg'arazlik bilan eng avvalo jarohati og'irroq va uning yordamiga ko'proq muhtoj bo'lgan askarga qaraydi. Aynan mana shu beg'arazlik tamoyili yordamimizga muhtojlar tomon bizga yo'l ko'rsatadi. Bu bizning rulimizdir.

Undan so'ng *betaraflik* tamoyili keladi... u o'ziga muayyan majburiyatlarni olishga yo'l qo'ymaydi. Biz Qizil Xochga qiyoslayotgan avtomobil uchun nafaqat motor va rul chambaragi, balki tormoz ham kerak. Bo'lmasa u biron ta ham qayrilishdan o'ta olmaydi. Motor —

bu insonparvarlik, rul — beg'arazlik, tormoz esa — betaraflik bo'lib, sof insonparvarlik vazifalaridan chetga chiqishga yo'l bermaydi. Qonunga rioya qilinishini ta'minlash qiyin bo'lgan alg'ov-dalg'ovlar paytida aynan tamoyillar bizning yo'ldan adashishimizga qo'ymaydi».

NAZORAT SAVOLLARI

1. Xalqaro gumanitar huquq va qurolli to'qnashuvlar huquqi orasida qanday farq bor?
2. Qurolli to'qnashuvlar huquqining asosiy tamoyillarini aytib bering.
3. XIH yoki QTHning mohiyati nimada?
4. Qurolli to'qnashuvlar qurbonlariga taalluqli bo'lgan protokollarni aytib bering.
5. «Solferino jangi to'g'risida xotiralar» kitobining muallifi kim va u qanday g'oyalarni ilgari surgan?
6. 1949-yil Jeneva Konvensiyalari va ularga qo'shimcha I Protokolga muvofiq nimalar taqiqlanadi?
7. Jeneva Konvensiyasi Protokollarida qanday g'oyalar ilgari surilgan?
8. Tarixiy yodgorlik, san'at asarlarini himoya ostiga olishda nimalar qilish kerakligi ko'rsatilgan?
10. Yollanma askarlar deb kimlarni aytiladi?
11. Kombatantlar deb kimlar aytiladi?
12. Kombatant bo'lmaganlar kimlar?
13. Jangda xulq-atvor qoidalarini aytib bering.
14. Hujum vaqtida ehtiyot choralarini aytib bering.
15. Yuridik maslahatchilar deb kimlar aytiladi?
16. Faktlarni aniqlash bo'yicha xalqaro komissiyaning faoliyati qanday?
17. Farqlovchi emblemalar va belgilarni ta'riflab bering.

2-bob. HARBIY XIZMATNING HUQUQIY ASOSLARI

Mamalakatda olib borilayotgan islohatlarni yanada takomillashtirish Respublika Qurolli Kuchlarida ham muhim o'zgarishlar qilishga sabab bo'ldi. *Chunonchi, 2002-yilning dekabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»*gi Qonunni ko'rish mumkin. Unga binoan fuqarolarning O'zbekiston Respublikasini himoya qilishga majburiy harbiy tayyorgarligidan iborat bo'ladi hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safini to'ldirishni va ularning rezervini tayyorlashni ta'minlash maqsadida joriy etiladi.

Umumiy harbiy majburiyat fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlashni, harbiy xizmatga chaqirishni (kirishni), chaqiruv yoki kontrakt bo'yicha harbiy xizmat o'tashni, rezervdagi xizmatni, muqobil xizmatni, harbiy ro'yxatdan o'tish qoidalariga rioya etishni, favqulodda

vaziyatlarda yoki O‘zbekiston Respublikasiga qarshi tajovuz bo‘lgan taqdirda aholini muhofaza etish tadbir-choralarini qamrab oladi.

«Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining quyidagi fuqarolari, xususan:

- harbiy xizmatga chaqiriladigan va tuman (shahar) chaqiruv uchastkalarida qayd etilgan shaxslar — **chaqiriluvchilar**;
- haqiqiy harbiy xizmatdagi shaxslar — **harbiy xizmatchilar**;
- Qurolli Kuchlarning rezervi yoki zaxirasidagi shaxslar — **harbiy xizmatga majburlar**;
- turli sabablarga ko‘ra harbiy ro‘yxatga olinmagan yoki harbiy ro‘yxatdan chiqarilgan, shu jumladan, iste‘fodagi shaxslar — **harbiy xizmatga majbur bo‘lmagan shaxslar** deb ataladi.

Umumiy harbiy majburiyat O‘zbekiston Respublikasi hududida doimiy yoki vaqtincha yashayotgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga tatbiq etilmaydi. Harbiy xizmatga birinchi marta chaqirilgan yoki ixtiyoriy ravishda (kontrakt bo‘yicha) kirgan fuqarolar O‘zbekiston Respublikasining xalqi va Prezidentiga sodiqlik to‘g‘risida Harbiy qasamyod qabul qiladilar.

Muqaddam harbiy qasamyod qabul qilmagan harbiy xizmatga majburlar yig‘inlarga jalb etilganlarida yoki safarbarlik bo‘yicha chaqirilganlarida harbiy qasamyod qabul qiladilar. Harbiy xizmat O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining Qurolli Kuchlar safida umumiy harbiy majburiyatni bajarish borasidagi davlat xizmatining alohida turidir. 2002-yilda qabul qilingan «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunga binoan harbiy xizmatning quyidagi turlari joriy etilgan:

- muddatli harbiy xizmat;
- safarbarlik chaqiruvi rezervidagi harbiy xizmat;
- kontrakt bo‘yicha harbiy xizmat.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o‘tagan rezervchilar xizmati.

Tinchlik davrida oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida muddatli harbiy xizmatga, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatga o‘n sakkiz yoshdan yigirma yetti yoshgacha bo‘lgan, salomatligiga ko‘ra Qurolli Kuchlar safida harbiy xizmatni o‘tashga yaroqli

erkak fuqarolar chaqiriladi. Muddatli harbiy xizmatda chaqirilishi yoshidagi fuqarolarning oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida, shuningdek, muqaddam harbiy xizmatni o'tamagan ofitserlarning qonun hujjatlarida belgilangan muddat mobaynida Qurolli Kuchlar safidagi majburiy xizmatdir.

Muddatli harbiy xizmat muddatlari kalendar hisobida:

— muddatli harbiy xizmatni oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida o'tayotgan harbiy xizmatchilar uchun — *o'n ikki oy* (oliy ma'lumotli shaxslar uchun — *to'qqiz oy*);

— muddatli harbiy xizmatni chaqiruv bo'yicha ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'tayotgan ofitserlar uchun *to'qqiz oy* qilib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2002-yil 12-dekabr kuni «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi yangi qabul qilingan Qonunga asosan, fuqarolarning muddatli harbiy xizmatga hamda safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatga chaqirilishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga asosan yiliga ikki marta: aprel-may va oktabr-noyabr oylarida o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori chaqiruv boshlanishiga kamida bir oy qolganida ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi. Vazirlar Mahkamasining qarori e'lon qilingandan keyin chaqiriluvchilar jumladan vaqtincha ro'yxatda turgan chaqiruvchilar chaqiruv qog'ozida ko'rsatilgan muddatda chaqiruv punktida hozir bo'lishi shart. Muddatli harbiy xizmatni yoki safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o'tamagan va harbiy ro'yxatda turmagan chaqirilish yoshidagi fuqarolar, shuningdek, doimiy turar joyidan vaqtinchalik boshqa joyga jo'nab ketgan va o'sha yerda harbiy ro'yxatda turmagan chaqiruvchilar mudofaa ishlari organlarida hozir bo'lishi shart.

O'n sakkiz yoshga to'lgan va yoshi o'n sakkizdan oshgan chaqiriluvchilarning harbiy ro'yxatdan turish joyini o'zgartirishiga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining navbatdagi chaqiruv to'g'risidagi qarori e'lon qilingunga qadar yo'l qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori e'lon qilingandan keyin chaqiriluvchilar harbiy ro'yxatda turish joyini faqat quyidagi hollarda o'zgartirishi mumkin:

— boshqa ishga o'tkaziladigan bo'lsa;

- yangi turar joyiga ko'chib o'tgan bo'lsa;
- ta'lim muassasasiga o'qishga kirgan va ta'lim olishni davom ettirish uchun ketayotgan bo'lsa.

Ushbu ko'rsatilgan asoslarning mavjudligi mudofaa ishlari organiga taqdim etiladigan hujjatlarda tasdiqlanishi lozim.

Fuqarolar mudofaa ishlari organlari tomonidan belgilangan muddatlarda chaqiruv uchastkalarida hozir bo'lmagandan quyidagilar uzrli sabab hisoblanadi:

- fuqaroning chaqiruv uchastkasiga kelishiga imkon bermagan kasalligi;
- yaqin qarindoshining (otasi, onasi, aka-ukasi, opa-singlisi, xotini, bolasi) vafot etganligi yoki og'ir kasalligi;
- fuqaroga bog'liq bo'lmagan holda uning chaqiruv uchastkasiga kelishiga imkon bermagan tabiiy ofat yoki boshqa holatlar.

Hozir bo'lmaganlik sabablari tegishli hujjatlar bilan tasdiqlanishi lozim.

Tinchlik davrida quyidagi fuqarolar muddatli harbiy xizmatga chaqirilmaydi:

1) chaqiriluvchining ota-onasi mehnatga qobiliyatsiz bo'lib, ularni boqish shart bo'lgan mehnatga qobiliyatli voyaga yetgan boshqa o'g'li bo'lmasa;

2) chaqiriluvchining mehnatga qobiliyatli yolg'iz onasi yoki otasi bo'lib, ularning qaramog'ida o'n olti yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq farzandi bo'lgani holda mehnatga qobiliyatli voyaga yetgan boshqa o'g'li bo'lmasa;

3) chaqiruv kunida chaqiriluvchining tug'ishgan aka-ukalaridan biri muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan bo'lsa;

4) chaqiriluvchining onasiz tarbiyalanayotgan voyaga yetmagan bir farzandi bo'lsa;

5) chaqiriluvchining birinchi yoki ikkinchi guruh nogiron xotini va voyaga yetmagan ikki va undan ortiq farzandi bo'lsa;

6) ishi yuzasidan surishtiruv yoki dastlabki tergov olib borilayotgan yoki jinoyat ishi sudda ko'rilyotgan shaxslar.

Chaqiriluvchini uning ota-onasi vafot etganligi, ular uzoq muddat betobligi munosabati bilan yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra kamida besh yildan beri o'z qaramog'ida saqlayotgan shaxslar uning ota-onasiga tenglashtiriladi.

Umumta'lim maktablarida, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida kunduzgi o'qishda tahsil olayotgan talabalar o'qishni davom ettirishlari uchun ularning chaqirilish muddati o'qishni tamomlagunlariga qadar kechiktiriladi. Ta'lim muassasalaridan o'qishdan chiqarilgan shaxslar chaqirilish muddatini kechiktirish huquqidan mahrum bo'ladilar.

Chaqirilish muddatini kechiktirish asoslarini yo'qotgan chaqiriluvchilar, shuningdek, «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonunga muvofiq chaqirilish muddatini kechiktirish huquqiga yoxud chaqirilishdan ozod etish uchun asoslarga ega bo'lmagan va turli sabablarga ko'ra muddatli harbiy xizmatga yoki safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatga chiqarilmagan shaxslar chaqirilish kuni yigirma yetti yoshga to'lgunga qadar Qurolli Kuchlar safiga navbatdagi chaqiruv paytida chaqiriladilar.

Tinchlik davrida muddatli harbiy xizmatga hamda safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatga chaqirilishdan quyidagilar ozod etiladi:

1) salomatligiga ko'ra harbiy xizmatga yaroqsiz deb topilgan chaqiriluvchilar;

2) yaqin qarindoshlaridan biri (aka-ukasi, opa-singlisi) harbiy xizmatni o'tash vaqtida halok bo'lgan yoki vafot etgan chaqiriluvchilar;

3) ro'yxatdan o'tgan diniy tashkilotlardan birida rutba egasi bo'lgan chaqiriluvchilar.

Yuqorida ko'rsatilgan shaxslar o'z roziliklari bilan harbiy xizmatga chaqirilishlari mumkin.

Jinoiy javobgarlikka tortilgan, shuningdek, sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan fuqarolar harbiy xizmatga chaqirilmaydi.

O'zbekiston Respublikasida harbiy xizmat talablariga javob beruvchi quyidagi fuqarolar ixtiyoriy ravishda (kontrakt bo'yicha):

- o'ttiz yoshgacha bo'lgan, harbiy hisobdagi ixtisoslik bo'yicha tegishli kasbiy tayyorgarlik ko'rmagan harbiy xizmatga majburlar va ayollar-oddiy askarlar tarkibi lavozimlariga harbiy xizmatga;
- muqaddam kontrakt bo'yicha harbiy xizmatni o'tagan oddiy askarlar va serjantlar tarkibidagi qirq yoshgacha bo'lgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, muddatli harbiy xizmatni yoki safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o'tagan va harbiy hisobdagi ixtisoslik bo'yicha tegishli kasbiy tayyorgarlikka ega

- o'ttiz yoshgacha bo'lgan harbiy xizmatga majburlar — oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlariga harbiy xizmatga;
- o'ttiz yoshgacha bo'lgan harbiy xizmatga majbur ayollar — oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlariga harbiy xizmatga;
- o'n yetti yoshdan yigirma bir yoshgacha bo'lgan fuqarolar, shu jumladan, o'qishga qabul qilingan yili o'n yetti yoshga to'ladigan fuqarolar, shuningdek, harbiy ta'lim muassasalarida o'qish istagini bildirgan, ofitserlar tarkibi harbiy unvonlariga ega bo'lmagan, o'n sakkiz yoshdan yigirma besh yoshgacha bo'lgan harbiy xizmatchilar va harbiy xizmatga majburlar — harbiy ta'lim muassasalarining kursantlari tariqasida harbiy xizmatga;
- qirq yoshgacha bo'lgan rezervdagi va zaxiradagi ofitserlar — ofitserlar tarkibi lavozimlariga harbiy xizmatga kiradilar.

Fuqarolar harbiy xizmat nazarda tutilgan vazirlik, Davlat qo'mitasi va idora bilan harbiy xizmatni o'tash to'g'risida kontrakt tuzadilar.

HARBIY XIZMATNI O'TASH

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonun bilan, harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risidagi Nizom bilan belgilanadi.

Harbiy xizmatda bo'lish yoshining chegarasi:

- kontrakt bo'yicha harbiy xizmatni o'tayotgan oddiy askarlar (matroslar), serjantlar (starshinalar) uchun — qirq besh yosh;
- kichik ofitserlar — qirq uch yosh;
- katta ofitserlar uchun — qirq besh yosh, polkovniklar (birinchi darajadagi kapitanlar) uchun — ellik yosh;
- general-mayor, general-leytenant harbiy unvonidagi ofitserlar uchun — ellik besh yosh; general-polkovnik harbiy unvonidagi ofitserlar uchun — oltmish yosh etib belgilanadi.
- ilmiy darajasi va ilmiy unvoni, shuningdek, yuksak kasbiy tayyorgarligi, egallab turgan lavozimida katta amaliy ish tajribasi bo'lgan, salomatligiga ko'ra harbiy xizmatni o'tashga yaroqli harbiy xizmatchilarning xizmat muddati harbiy xizmat nazarda tutilgan vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar rahbarlari tomonidan harbiy xizmatda bo'lish yoshining chegarasidan besh yilgacha bo'lgan muddatga uzaytirilishi mumkin.

Harbiy xizmatda bo'lishning boshlanishi deb:

- harbiy xizmatga chaqirilgan chaqiriluvchilar hamda zaxiradagi ofitserlar uchun-harbiy qismga jo'nash maqsadida mudofaa ishlari organida hozir bo'lgan kun;
- kontrakt bo'yicha harbiy xizmatga kirganlar uchun harbiy xizmatni o'tash to'g'risidagi kontrakt kuchga kirgan kun;
- harbiy-ta'lim muassasalariga, shuningdek vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning o'qish harbiy xizmatga tenglashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirgan chaqiriluvchilar, harbiy xizmatga majburlar uchun — tegishli ta'lim muassasasiga o'qishga qabul qilingan kun hisoblanadi.

Harbiy xizmatdan rezervga bo'shatilishi yoki iste'foga chiqarilishi munosabati bilan harbiy qism tarkib ro'yxatidan chiqarilgan kun harbiy xizmatchi uchun harbiy xizmatda bo'lishining tugashi hisoblanadi.

Quyidagi hollar bundan mustasno, agar harbiy xizmatchi:

- statsionar davolanishda bo'lsa;
- homiladorlik va tug'ish ta'tilida (harbiy xizmatchi ayollar) yoki bolani parvarishlash ta'tilida bo'lsa;
- asirda bo'lsa, garovda ushlab turilgan bo'lsa;
- bedarak yo'qolgan bo'lsa — qonunda belgilangan tartibda bedarak yo'qolgan deb topilguniga yoki vafot etgan deb e'lon qilinguniga qadar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risidagi nizomda belgilangan boshqa hollarda.

Harbiy xizmatchini haqiqiy harbiy xizmatdan bo'shatish quyidagi asoslarga ko'ra amalga oshiriladi:

- 1) harbiy xizmatchilarning harbiy xizmatda bo'lishining belgilangan yosh chegarasiga yetganida;
- 2) muddatli harbiy xizmat muddati tugaganda;
- 3) kontrakt muddati tugaganda;
- 4) shtatlar qisqarganda yoki boshqa tashkiliy-shtat tadbir-choralari munosabati bilan harbiy xizmatchidan xizmatda foydalanish imkoniyati bo'lmay qolganda;
- 5) salomatligiga ko'ra uni harbiy-tibbiy komissiya harbiy xizmatga yaroqsiz deb topganligi munosabati bilan;

6) qonun hujjatlariga muvofiq taraflardan birining tashabbusiga ko'ra kontrakt muddatidan oldin bekor qilinganligi munosabati bilan;

7) harbiy ta'lim muassasasidan o'qishdan chiqarilganligi munosabati bilan;

8) xizmat vazifasiga noloyiq bo'lib qolganda;

9) O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan mahrum bo'lishi munosabati bilan;

10) harbiy xizmatchi harbiy unvonidan mahrum etilishi munosabati bilan;

11) sud hukmi qonuniy kuchga kirganda.

Harbiy xizmatchilar harbiy xizmatdan rezervga bo'shatiladi, harbiy xizmatdan bo'shatilishi paytida rezervda bo'lish yoshining chegarasiga yetgan yoki harbiy xizmatga yaroqsiz deb topilgan harbiy xizmatchilar esa iste'foga chiqarilib, harbiy ro'yxatdan chiqariladi.

REZERVDAGI XIZMAT

2003-yilining aprelida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi «Qurolli Kuchlari rezervidagi xizmat to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasida rezervdagi xizmat to'g'risida quyidagicha tushuncha berib o'tiladi: «haqiqiy harbiy xizmatni, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o'tgan oddiy askarlar, serjantlar va ofiserlar jumlasidan bo'lgan harbiy xizmatga majburlar uchun Qurolli Kuchlarning qo'shilmalari, qismlari va bo'linmalari safini urush davrida, taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish, shuningdek, urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish, shuningdek, urush davrida taqozo etiladigan tuzilmalarni kuchaytirish maqsadida umumiy harbiy majburiyat asosida joriy etiladigan fuqarolarning harbiy xizmati».

Rezervdagi harbiy xizmatga majburlar yoshiga qarab ikki darajaga bo'linadi:

	1-daraja	2-daraja
1. Oddiy askarlar va serjantlar	35 yoshgacha	45 yoshgacha
2. Kichik ofitserlar	35 yoshgacha	45 yoshgacha
3. Katta ofitserlar	45 yoshgacha	55 yoshgacha
4. Generallar	50 yoshgacha	60 yoshgacha

Ikkinchi daraja rezervida bo'lish yoshning chegarasi rezervdagi harbiy xizmatda bo'lish yoshining chegarasi hisoblanadi. Rezervda bo'lish yoshining chegarasiga yetganda yoki salomatligiga ko'ra belgilangan tartibda urush davridagi harbiy xizmatga yaroqsiz deb topilgan, harbiy xizmatga majburlar mudofaa ishlari organlari tomonidan iste'foga chiqarilib, harbiy ro'yxatdan chiqariladi.

Qurolli Kuchlar rezervidagi harbiy xizmatga majburlar birinchi va ikkinchi toifaga bo'linadi. Birinchi toifali rezerv Qurolli Kuchlarning jangovar qo'shilmalari va qismlari, jangovar ta'minot bo'linmalari safini urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish uchun mo'ljallangan.

Birinchi toifali rezerv xizmatining o'zi ham birinchi va ikkinchi navbatga bo'linadi. Birinchi navbatdagi rezerv safi O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlarining tegishli qismlari, qo'shilmalari va bo'linmalariga birlashtirib qo'yiladigan, eng yaxshi tayyorgarlik ko'rgan rezervchilar orasidan «Qurolli Kuchlar safini urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasigacha to'ldirish uchun mo'ljallangan bo'lib, jangovor maqsadlarda qo'llanishi rejalashtiriladi. Ikkinchi navbatdagi rezerv safi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tarkibidagi qismlar, qo'shinlar va h.k.larning jangovar ta'minot bo'linmalariga birlashtirib qo'yilmagan rezervchilar orasidan to'ldiriladi, zarurat paydo bo'lganda birinchi navbatdagi rezervchilar orasidan to'ldiriladi, zarurat paydo bo'lganda birinchi navbatdagi rezervchilar safini to'ldirib turish uchun rejalashtirilgan bo'ladi. Ya'ni, lozim topilganda bu ikkinchi navbatdagi rezerv safidan birinchi navbatdagi rezerv xizmati safiga o'tkaziladi.

Ikkinchi toifa rezerv Qurolli Kuchlarning qismlari hamda ichki va texnik ta'minot bo'linmalarining urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish uchun, favqulodda vaziyatlar ro'y bergan yoki O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz yuzaga kelgan taqdirda urush davri taqozo etadigan tuzilmalarni kuchaytirish uchun mo'ljallangan.

Harbiy xizmatni o'tgan va rezervda turgan harbiy xizmatga majburlar — rezervchilar deb ataladi. Rezervchilar mudofaa ishlari organlari tomonidan harbiy ro'yxatga olinadi. Shu bilan birga rezervchilar va ularning toifalarga mansubligi mudofaa ishlari organlari tomonidan tanlanadi. Rezervchilarni tanlashda va hisobga olishda ularning ixtisosligi, oilaviy sharoiti, harbiy tayyorgarlik darajasi, inte-

lektual salohiyati hamda jismoniy ko'rsatkichlari inobatga olingan holda, hududiy prinsip asosida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safini urush davrida taqozo etiladigan darajada to'ldirish va kuchaytirish uchun zarur bo'ladigan rezervdagi ofitserlar yetishmay qolsa ular oliy ta'lim muassasalarining harbiy kafedralari va fakultetlarini tugatgan, ofitserlar tayyorlash dasturini to'la o'tgan, zaxiradagi ofitserlar orasidan tanlab olinadi.

Rezerv xizmatiga tanlab olingan rezervchilarni tayyorlash jarayoniga O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Birlashgan shtabi umumiy rahbarlik qiladi. Rezervchilarni tayyorlash quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- rezervchilarni safarabrlik davrida belgilab qo'yilgan shtat lavozimlariga tayyorlash;

- safarbarlik rejasiga ko'ra zarur ixtisosliklar bo'yicha qayta tayyorlash;

- urush davrida shtatlari darajasida jangovar tartibga solish;

- belgilangan ayrim chora-tadbirlarni bajarishi muqarraligini tekshirish uchun;

- qurol-yaroqlarni o'rganish, undan foydalana olish, saqlash, qurol-yaroqlarni yangi turlarini o'zlashtirish.

Rezervchilar harbiy yig'inlarga jalb etilgan paytda O'zbekiston Respublikasi amaldagi Qonunlariga muvofiq Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan miqdorda pul va boshqa turdagi ta'minot oladi, harbiy yig'in davrida ularning ish joyi, lavozimi, o'rtacha ish haqi saqlanadi;

- ish beruvchi harbiy yig'inga chaqirilgan rezervchini yig'in davrida bo'shatishi, mehnat protokolini bekor qilishi mumkin emas. Korxonalar yoki muassasaning tugatilish hollari bundan mustasno.

Harbiy yig'in davrida rezervchi kasal bo'lib qolsa va kasallik yig'in tugagandan keyin ham davom etsa, ish joyi saqlanib qoladi, yig'in tugagan kundan boshlab unga vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi to'lanadi.

Rezervchilar yig'in joyiga avtomobil (taksidan tashqari), temir yo'l transportlari orqali tekin borishlari;

- xatlarni bepul yuborishlari;

- harbiy-tibbiy muassasalarida bepul muolaja olishlari mumkin.

Ularning hayotlari harbiy yig'inlar davrida davlat tomonidan majburiy sug'urta qilinadi. Harbiy yig'inlarda qatnashish davrida rezervchilar muddatli harbiy xizmatdagi harbiy xizmatchilar uchun belgilangan boshqa huquq va imtiyozlardan ham foydalanadilar.

Harbiy xizmatga majbur rezervda bo'lish vaqtida safarbarlik tadbir-choralari bo'yicha harbiy yig'inlarga jalb etiladi. Rezervdagi harbiy xizmatga majburlarga mo'ljallangan harbiy yig'inlarning muddati har yili birinchi toifali rezervdagilar uchun o'ttiz kunga qadar, ikkinchi toifali rezervdagilar uchun o'n besh kunga qadar bo'lishi mumkin.

Rezervdagi va zaxiradagi harbiy xizmatga majburlar O'zbekiston Respublikasining normal hayotiy faoliyatiga tahdid solayotgan favqulodda vaziyatlarning oldini olish yoki ularning oqibatlarini bartaraf etish uchun Vazirlar Mahkamasining qarori asosida ikki oyga qadar muddatga harbiy yig'inlarga jalb etilishi mumkin.

Harbiy xizmatchilarning qurol saqlashi, taqib yurish va uni qo'llashi

Harbiy xizmatchilar harbiy xizmat majburiyatlarini ijro etish chog'ida, zarur bo'lgan hollarda esa xizmatdan tashqari vaqtda ham qurol saqlash, taqib yurish, qo'llash va foydalanish huquqiga egadirlar. Harbiy xizmatchilarning qurol saqlash qoidalari va qo'llash tartibi Qurolli Kuchlar umumiy harbiy Nizomi bilan belgilanadi. Unga ko'ra harbiy xizmatchilar:

— agar boshqa yo'llar va vosita bilan muhofaza qilish mumkin bo'lmasa, qo'riqlanadigan harbiy va davlat inshootlariga, shuningdek, harbiy qism imoratlariga va inshootlariga, harbiy eshelonga, mashinalar kolonnalariga, yakka transport vositalariga va qorovulga to'da bo'lib yoxud qurolli hujumni qaytarish uchun;

— agar boshqacha yo'llar va vositalar bilan muhofaza qilish mumkin bo'lmasa, qurol va harbiy texnikani zo'ravonlik bilan egallab olishga urinishlarining oldini olish uchun;

— agar boshqacha yo'llar bilan, vositalar bilan muhofaza qilishning iloji bo'lmasa, harbiy xizmatchilarni va fuqarolarning hayotiga va sog'lig'iga tajovuz qiladigan hujumlardan muhofaza qilish uchun;

— agar boshqacha yo'llar bilan va vositalar bilan qarshilikni bostirish, jinoyatchilarni ushlab yoxud qurolni tortib olishni iloji bo'lmasa, jinoyat sodir qilgan yoxud og'ir va xavfli jinoyat qilish

ustida qo'lg'a tushganda qurolli qarshilik ko'rsatgan shaxsni, shuningdek, qurolni topshirish to'g'risidagi qonuniy talabni bajarishdan bo'yin tovlagan qurollangan shaxsni ushlab uchun, eng so'nggi chora sifatida qurolni shaxsan yoxud bo'linma tarkibida qo'llash huquqiga egadir.

Qorovul tarkibiga kiruvchi harbiy xizmatchi qurolni O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining garnizon va qorovullik xizmatlari Nizomida belgilangan hollarda va tartibda qo'llash huquqiga egadir. Komandir (boshliq), bundan tashqari bo'ysunuvchilarning bo'yin tovlash, Vatanga xiyonat qilishga yoxud jangovar sharoitlarda jangovar topshiriqlar bajarilishini barbod etishga qaratilgan ochiq oydin xatti-harakatlari namoyon bo'lganda intizom va tartibni tiklash uchun qurol ishlatish yoxud qurol ishlatishga buyruq berish huquqiga egadir.

Qurol ishlatishdan oldin uni ishlatish to'g'risida ogohlantirish lozim. Qurol to'satdan qurolli hujum chog'ida, jangovar texnika, transport vositalari, uchish apparatlari, dengiz va daryo kemalaridan foydalanilganda hujum chog'ida, qamoqdan qurol bilan yoxud transport vositalaridan foydalanib qochish paytida, shuningdek, transport vositalaridan ularning harakatlanishi chog'ida, tunda yoxud ko'rinish cheklangan boshqa sharoitlarda tashlab qochish paytida ogohlantirishsiz ishlatilishi mumkin. Harbiy xizmatchilar trevoga yoxud yordam chaqirig'i signali berish, shuningdek, odamlar hayotiga yoxud sog'lig'iga tajovuz qiluvchi hayvonlarga qarshi qurol ishlatish huquqiga ega. Qurol ishlatish va foydalanish chog'ida harbiy xizmatchi atrofdagi fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash uchun iloji bo'lgan barcha choralarni ko'rishga zarur hollarda esa jabrlanuvchilarga tez tibbiy yordam ko'rsatishga majburdir.

Ayollar va balog'at yoshiga yetmaganlarga nisbatan, agar boshqa yo'llar va vositalar bilan bunday hujum yoxud qarshilikni qaytarishning iloji bo'lmasa, ularni harbiy xizmatchi va boshqa fuqarolarni hayotiga xavf soluvchi qurolli hujumlar, qurolli qarshilikni ko'rsatishi yoxud to'da bo'lib hujum qilish hollari bundan istisno, ya'ni qurol ishlatishi mumkin emas.

Harbiy xizmatchilar har bir qurol ishlatilishi yoxud foydalanishi to'g'risida komandirga (boshliqqa) bildirish beradi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilar, xizmat faoliyatida qonunlar, harbiy nizomlarning talablariga amal qiladilar va siyosiy maqsadlarni ko'zlovchi boshqa jamoat tashkilotlari va birlashmalarining faoliyati bilan aloqador bo'lmasliklari lozim.

Harbiy xizmatchi quyidagilarga soʻzsis itoat etishi, yaʼni u:

— Harbiy qasamyodga sodiq qolishga, oʻz xalqiga fidoyilarcha xizmat qilishga, Oʻzbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi va hududiy butunligini matonat, mahorat bilan, soʻnggi tomchi qoni qolguncha va hatto hayotini ayamasdan himoya qilishga, harbiy burchni bajarishga;

— davlat konstitutsiyasiga va qonunlariga qatʼiy rioya qilishga, harbiy nizomlarning talablarini bajarishga;

— Oʻzbekiston Respublikasini himoya qilish boʻyicha vazifalarni bajarish bilan bogʻliq, harbiy xizmat mashaqqatlariga sabot bilan chidashga;

— harbiy kasb bilimlarini muntazam egallash, oʻz oʻquv va askariy mahoratini takomillashtirishga;

— oʻziga ishonib topshirilgan qurol-aslaha va harbiy texnikani bilishi va ishlatishga doimiy shaylikda saqlashga, harbiy mulkni asrashga;

— halol, intizomli, jasur boʻlishga, harbiy burchni ijro etish chogʻida oqilona tashabbuslar koʻrsatishga;

— komandirlarga (boshliqlarga) soʻzsiz boʻysunish va ularni jangda himoya qilishga, harbiy qism Jangovar Bayrogʻini qoʻriqlashga;

— askariy birodarlikni eʼzozlashga, oʻz hayotini ayamasdan oʻrtoqlarini xavf-xatardan qutqarishga, ularga soʻz va ish bilan yordam berishga, har birining or-nomusi va qadr-qimmatini hurmat qilishga, oʻziga va boshqa xizmatchilarga nisbatan qoʻpollik va tahqirlashlarga yoʻl qoʻymaslikka, ularni noloyiq qilmishlardan tiyib qolishga;

— harbiy xizmatchi Oʻzbekiston Respublikasi himoyachisi degan oliy unvonini sharaf bilan oqlashga, Qurolli Kuchlarning, oʻz harbiy qismini or-nomusi va jangovar shon-shuhratini va oʻz harbiy unvonining obroʻsini eʼzozlashga majburdir.

Harbiy xizmatchi majburiyatlarini ijro etishga taʼsir koʻrsatgan barcha sodir boʻlgan voqealar toʻgʻrisida va unga berilgan tanbehlar haqida oʻzining boshligʻiga bildiruv berishga majburdir. Harbiy xizmatchilar oʻrtasida oʻzaro munosabatlarning harbiy nizomlarda belgilangan qoidalari buzilganda, oʻzining bevosita boshligʻiga bildiruv berishga majburdir.

Harbiy xizmatchi harbiy xizmat xavfsizligi talablariga, kasallanish, jarohat orttirish va kuyishdan ogohlantirish tadbirlariga rioya qilishi, har kuni jismoniy chiniqishi, zararli odatlardan (chekish va ichkilik ichishdan) tiyilishi lozim. Xizmat masalalari yuzasidan harbiy xizmatchi oʻzining bevosita boshligʻiga va uning ijozati bilan maqomi

bo'yicha navbatdagi boshliqqa murojaat qilishi lozim. Shaxsiy masalalar yuzasidan ham harbiy xizmatchi o'zining bevosita boshlig'iga, o'ta zarur hollarda esa katta boshliqqa murojaat qilishi kerak. Taklif, ariza kiritayotganda va shikoyat berayotganda harbiy xizmatchi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Intizom Nizomi qoidalariga amal qiladi.

Harbiy xizmatchi harbiy harakatlar yuritishi, yaradorlar, bemorlar, kema halokatiga uchragan shaxslar va harakatlar mintaqasidagi aholi, shuningdek, harbiy asirlar bilan muomala qilishning xalqaro qoidalarini bilishga majburdir. Harbiy xizmatchi jangovar harakatlar paytida, hatto o'z harbiy qismidan (bo'linmasidan) yiroq va to'la qurshovda qolgan bo'lsa ham asirga tushishdan qutulmoq uchun dushmanga ashaddiy qarshilik ko'rsatishga majburdir. U jangda askarlik burchini oxirigacha bajarishga majburdir.

Agar harbiy xizmatchi, qarshilik ko'rsatishning barcha vositalari va yo'llarini batamom ishga solib yoxud qarshilik ko'rsatishga imkoniyat bo'lmay qolib asirga olingan bo'lsa, o'zini va o'z o'rtoqlarini asirdan ozod qilish va o'z qo'shin safiga qaytishning har qanday imkoniyatini izlashi va foydalanishi lozim. Dushman tomonidan asirga tushirilgan harbiy xizmatchi so'roq paytida faqat o'z familiyasi, ismi, otasining ismi, harbiy unvoni, tug'ilgan sanasi va shaxsiy raqaminigina bildirish huquqiga egadir. U jangda or-nomusini saqlab qolishga, harbiy va davlat sirini muqaddas tutishga, sabr va matonat ko'rsatishga, asirlikka tushgan boshqa harbiy xizmatchilarga yordam berishga, ularni dushman bilan hamkorlik qilishdan to'xtatib qolishga, dushmanning harbiy xizmatchidan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlariga zarar yetkazishdan foydalanishga urinishlarini rad etishga majburdir.

Asir tushgan, shuningdek, uchinchi betaraf mamlakatda qurolsiz ushlab turilgan harbiy xizmatchilarning harbiy xizmatchi maqomi saqlanadi. Harbiy qo'mondonlik va davlatning vakil qilingan boshqa organlari xalqaro huquqiy me'yorlariga muvofiq ravishda zikr etib o'tilgan harbiy xizmatchilarning huquqlari muhofazasi va ularni Vatanga qaytarish bo'yicha chora-tadbirlarni ko'rishga majburdirlar.

MUDDATLI HARBIIY XIZMATCHILARGA BERILADIGAN IMTIYOZLAR

Harbiy xizmatchining huquqlari va ulardan foydalanish tartibi O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan belgilanadi. Biror bir kishi

harbiy xizmatchining O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlangan huquqlaridan cheklash huquqiga ega emas. Harbiy xizmatchilarning o'z huquqlaridan foydalanishi jamiyatning, davlatning huquqlariga va qonuniy manfaatlariga, harbiy xizmatga, boshqa harbiy xizmatchilar va turli fuqarolarning huquqlariga putur yetkazmasligi lozim.

Davlat harbiy xizmatchilarining ijtimoiy va huquqiy muhofazasini kafolatlaydi, ularga yetarli va munosib turmush darajasini yaratish, xizmat va maishiy sharoitini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Harbiy xizmatchilarning huquqlarini ta'minlash va qo'riqlash davlat hokimiyati va mahalliy o'zini-o'zi boshqaruv organlarining, sudlarning, huquqni muhofaza qilish organlarining harbiy boshqaruv organlari va komandirlarning (boshliqlarning) zimmasiga yuklatiladi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida muddatli harbiy xizmatni o'tayotganlar, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va boshqa qonunlar, harbiy nizomlarda, ko'rsatilgan imtiyozlardan to'la foydalanadilar. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatni o'tayotgan askar-matrosalar, serjant-starshinalar, ofitserlar o'tkaziladigan Oliy Majlisga, mahalliy saylovlar, Referendumlarda ishtirok etish va boshqa huquqlardan foydalanadilarlar.

Muddatli harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilar qo'shinalarga jo'natish va zaxiraga bo'shatilganda doimiy yashash manzillariga borishda yo'l xarajatlari, kunlik oziq-ovqat bilan davlat tomonidan ta'minlanadi. Harbiy xizmatni o'tayotgan muddatli harbiy xizmatchilar Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan me'yordagi oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish hamda oylik maoshlarini olish imtiyozidan foydalanadilar.

Harbiy xizmatchi, xizmatga chaqirilgunga qadar biror bir tashkilotda ishlayotgan bo'lsa, o'sha ish joyidagi ish o'rni saqlanib, xizmat qilgan muddatlari umumiy uzluksiz ish staji hisobiga o'tadi. Muddatli harbiy xizmatga qadar yashash joyidagi egallagan uyi, xonadoni saqlanib turiladi. Chaqirilgunga qadar o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan harbiy xizmatchilar, zaxiraga bo'shatilganda o'sha o'quv yurtidagi kursi bo'yicha o'qishga tiklanish imtiyoziga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 3-oktabrdagi Qarori bilan muddatli harbiy xizmatchilarning bir oylik

harbiy xizmatlari ikki oylik mehnat stajiga tenglashtiriladi. Bu muddatli harbiy xizmatdagi askar va serjantning bir yarim yillik harbiy xizmati uch yillik mehnat stajiga tenglashtiriladi deganidir. Mazkur qaror bo'yicha muddatli harbiy xizmatchining xizmat muddati tugagach, oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus bilim yurtlariga harbiy qismdan tavsifnoma berilganda kirish imtihonlarida to'plagan umumiy test ballariga 10 foiz qo'shib berilishi ko'zda tutildi. 2003-yil 22-mayda Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining oddiy askarlari va serjantlari tarkibida muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatchilarga qo'shimcha imtiyozlar berish to'g'risida»gi Qarori bilan bu imtiyoz 20 foizga ko'tarildi. Harbiy qism qo'mondonligi tomonidan beriladigan oliy o'quv yurtiga yo'llanmalar uch yil davomida o'z kuchiga ega bo'ladi. Bu o'z o'rnida harbiy xizmatni o'tayotgan yigitlarga oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishdagi imkoniyatlarini yanada oshirdi.

Ushbu Qaror asosida muddatli harbiy xizmatchilarning oylik pul maoshlari ikki baravar, harbiy xizmatdan bo'shatilganda beriladigan pul miqdori — eng kam ish haqining sakkiz baravarigacha yoki 20 baravarigacha oshirildi. Davlatimiz muddatli harbiy xizmatchilarning oila a'zolariga ham imtiyozlar berdi. Farzandlarining muddatli harbiy xizmatlari davrida oila a'zolari yer solig'idan ozod etiladilar. Shuni alohida qayd etish lozimki, aholining 60 foizidan ko'prog'i qishloq joylarda yashaydigan, dehqonchilikka asoslangan va shaxsiy tomorqa xo'jaligiga ega bo'lgan mamlakatimiz sharoitida bu harbiy xizmatchilar oilalari uchun sezilarli yengillik tug'dirishi tabiiydir.

Barcha toifadagi harbiy xizmatchilar xizmatlari davomida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 26-yanvardagi 498-sonli Qarori asosida davlat tomonidan sug'urta qilinadilar. Qarorga muvofiq harbiy xizmatchiga xizmat bilan bog'liq holda tan jarohati olib 1-guruh nogironi bo'lib qolgan taqdirda respublikamizda o'rnatilgan eng kam ish haqining 7 yillik hisobining 75 %, 2-guruh nogironi bo'lib qolgan taqdirda 50 %, 3-guruh nogironi bo'lib qolgan taqdirda 30 %, og'ir turdagi jarohati olganda 20 %, yengil jarohat olganda esa 10 % miqdorida tovon puli to'lanadi. Xizmat vazifasini bajarayotganda halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning oila a'zolariga 7 yillik hisobida tovon puli to'lanadi.

Mahalliy hokimiyat organlari, muassasa, tashkilot va o'quv yurtlari

rahbarlari zaxiraga bo'shatilganda harbiy xizmatchilar ishga tushishlarini bildirib, murojaat etganlarida bir oylik muddatdan kechiktirmasdan ish o'rinlari bilan ta'minlanishlari lozim. Muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan askarlar, matroslar, serjantlar, starshinalarga harbiy qismlardan xat yuborish, shuningdek, ular harbiy xizmatni o'tayotgan manzillarga xat bepul jo'natiladi. Bundan tashqari harbiy xizmatni o'tash davrida ular tibbiyot muassasalari xizmatidan, dori-darmonlardan bepul foydalanish imtiyoziga ega bo'ladilar.

HARBIY NIZOMLAR TO'G'RISIDA TUSHUNCHA. HARBIY NIZOMLARNING ASOSIY QOIDALARI BILAN TANISHISH

Tarixdan ma'lumki, buyuk sarkardalar o'z qo'shinlarini idora etishda muayyan qonun-qoidalarni joriy etishgan. Bunga asos qilib, Amir Temurning tuzuklarini keltirishimiz mumkin. U o'z tuzuklarining ikkinchi qismida sipohiylarni ushlab turish, ularni boshqarish masalalariga alohida e'tibor bergan. Amir Temurning davlat va armiyani boshqarishdagi tajribalari dunyo mamlakatlarida keng miqyosda foydalanilgan. Tuzuklar 1628-yilda Hindistonda, 1783-yil Angliyada, 1868-yili Eronda, 1894-yili Rossiyada chop etilishi buning yorqin dalilidir. Shuningdek, ko'plab mamlakatlarning armiyalari Nizomlariga oz bo'lsa-da, asos solgan.

Qurolli Kuchlarimizda harbiy xizmatchilarning hayotini, kundalik turmush faoliyatini, shaxsiy shart-sharoitlarini tashkil etish, axloq normalarini va harbiy intizomni mustahkamlash hamda harbiy xizmatni tashkil etish va o'tash yo'l-yo'riqlarini izga soluvchi, shuningdek, qism va bo'linmalar jangovar harakatlari asosini belgilab beruvchi rasmiy me'yoriy-huquqiy hujjat — bu harbiy Nizomlardir.

Harbiy nizomlar jangovar Qurolli Kuchlar qism va bo'linmalari turlarining jangovar tayyorgarlik asoslari hamda jangovar harakatlarini olib borishini belgilab beradi. Umumharbiy nizomlar harbiy xizmatchilarning o'zaro munosabatlari, ularning umumiy va lavozimiga oid majburiyatlari va huquqlari, ichki garnizon va qorovullik xizmatlarini o'tash tartiblari va boshqalarni belgilovchi Qurolli Kuchlarning hamma turlari uchun umumiy qoidalardir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti — Qurolli Kuchlarimiz Oliy Bosh Qo'mondoni Farnoniga binoan 1996-yil 9-oktabrda quyidagi asosiy umumiy harbiy Nizomlar tasdiqlandi: O'zbekiston Respublikasi

Qurolli Kuchlarining Ichki xizmat Nizomi, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Intizom Nizomi, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Garnizon va qorovullik xizmati Nizomi, 1996-yil 14-oktabrda esa Mudofaa vazirining buyrug'i bilan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Saf Nizomi amalga kiritildi.

Har bir nizom harbiy hayotning bir yo'nalishini tartibga solib turadi. Masalan, Ichki xizmat Nizomida harbiy xizmatchilarning umumiy majburiyatlari va ular orasidagi munosabatlar, ichki tartib qoidalari, mansabdor shaxslarning majburiyatlari, kundalik hayot va maishiy sharoitlar, harbiy xizmatchilarni joylashtirish, ular tomonidan ichki xizmatni olib borish masalalari aks ettirilgan.

Qurolli Kuchlarning Intizom Nizomi harbiy intizomning mohiyatini, harbiy xizmatchilarning unga rioya qilish bo'yicha majburiyatlarini, rag'batlantirish va intizomiy ta'sirlarning ko'rinishlarini, komandirlarning (boshliqlarning) ularni qo'llash bo'yicha huquqlarini, shuningdek, taklif, ariza hamda shikoyatlar berish, ularni ko'rib chiqish tartiblarini aniqlab beradi.

Umumiy harbiy Nizomlar ichida Garnizon va qorovullik xizmati Nizomi alohida o'rin tutadi. U qorovullik xizmatini jangovar vazifani o'tash deb belgilab, xizmatni tashkil qilish va o'tash, mansabdor shaxslar hamda harbiy xizmatchilarning majburiyatlari, qo'shin ishtirokida tadbirlarni o'tkazish kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Saf Nizomi safda turish va yurish usullari, qurol bilan hamda qurolsiz harakat qilish, kichik bo'linma va harbiy qismlarning piyoda va mashinalarda saf tortishi, harbiy salom-alikni bajarish, saf ko'rigini o'tkazish tartibi, harbiy xizmatchilarning safga turish oldidagi, safga turishdagi majburiyatlari, ularni safda turish va yurishga o'rgatish talablari, shuningdek, harbiy xizmatchilarning jang maydonida harakatlanish usullari va dushman qo'qqisidan hujum qilgan vaqtidagi xatti-harakatlarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan bormoqda. Qurolli Kuchlarda barcha huquqiy va axloqiy normalar umumiy harbiy nizomlarda mujassamlashganligi uchun har bir harbiy xizmatchi uni yaxshi o'rganishi va rioya qilishi hamda mas'uliyat bilan bajarishi lozim. Nizom harbiy yutuqlar garovi hisoblanadi. Harbiylar orasida gap bor: «Nizom bo'yicha xizmat qilsang, hurmat-e'tibor qozonasan!».

NAZORAT SAVOLLARI

1. «Mudofaa to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan?
2. «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonun bilan tanishmisiz?
3. Tinchlik davrida kimlar harbiy xizmatga chaqiriladi?
4. Kimlar harbiy xizmatdan ozod qilinishi mumkin?
5. Harbiy xizmatda bo'lish yoshining chegarasi bormi?
6. Rezervdagi xizmat haqida nima bilasiz?
7. Harbiy xizmatchilarning majburiyatlari va burchlari.

3-bob. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI — DAVLAT HARBIY TASHKILOTI. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAASINING ASOSI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov «Hozirgi davrimizning asosiy vazifasi — mamlakatni jahon xo'jaligi tizimida va jahon hamjarniyatida munosib o'rinni egallashi uchun O'zbekistonning davlat mustaqilligini ta'minlashdan iborat», deb ta'kidlagan edi. Ushbu masalani mamlakat mudofaa qudrati, uning milliy xavfsizligi ishonchli ta'minlangan sharoitdagina hal qilish mumkin bo'lib, unga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, tashkiliy va harbiy xarakterdagi tadbirlar tizimining yagona davlat siyosatini yurgizish orqali erishiladi.

Milliy xavfsizlik masalasida yagona davlat siyosati bo'lmog'i, barcha siyosiy, iqtisodiy, tashkiliy, harbiy, huquqiy va boshqa chora-tadbirlarning o'zaro uyg'un va mukammal tizimi bo'lmog'i shart, deb ta'kidlagan edi Islom Karimov o'zining «O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari» asarida.

Ushbu tadbirlarni o'zida jamlagan hujjat 1995-yil 30-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan Harbiy doktrina hisoblanadi. Bu hujjat davlatimizning harbiy siyosati asosida harbiy faoliyat hamda qurilishining yo'nalishi va tamoyillarini belgilaydi. U davlat tashkilotlari harbiy kadrlar uchun majburiy hisoblangan harbiy nazariya va amaliyotning asosiy, rasman qabul qilingan qarashlari va qoidalarini aks ettirdi, hozirgi strategik vazifalarni, harbiy qurilish tamoyillarini va Qurolli Kuchlarni qo'llash shartlari, Qurolli Kuchlar, xalq hamda mamlakatni mudofaaga tayyorlash masalalarini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

O'zbekiston Respublikasi mintaqasidagi harbiy siyosiy vaziyatdan, Qurolli Kuchlarda amalga oshirilayotgan islohotlardan hamda mam-

lakatimiz ichki va tashqi siyosatidan kelib chiqqan holda 2000-yilda davlatimizda Mudofaa doktrinasini ishlab chiqildi. Mudofaa doktrinasini milliy xavfsizlik umumdavlat konsepsiyasining tarkibiy qismi bo'lib, tashqi siyosat, davlatlararo munosabatlar masalalariga, urush va tinchlik muammolariga mutlaqo yangicha yondashuvlarga asoslanadi.

Xalqaro munosabatlardagi tarkibiy o'zgarishlar, keskinlik, mojarolarning yangi o'choqlari paydo bo'lishi, ekstremizm va terrorchilikning turli ko'rinishlari faollanishi bilan mudofaa qobiliyati va xavfsizlikni mustahkamlash masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu munosabat bilan Mudofaa doktrinasida suveren davlat va xalqaro munosabatlarning subyektini sifatida o'zining tashqi va mudofaa siyosatini barcha mamlakatlarning tinch-totuv yashashi, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, ularning suvereniteti va mustaqilligini himoya qilish, yalpi tinchlikka, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka va qurolsizlanishga erishish maqsadlariga qaratilishni ta'kidlab o'tadi.

Ayni vaqtda fuqarolarning hayoti va tinchligini himoya qilish vazifasini o'z zimmasiga oladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ustaviga muvofiq o'zini-o'zi mudofaa qilishdan iborat ajralmas huquqini amalga oshiradi, davlatning zarur darajada harbiy qudratga va mudofaa qobiliyatiga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Hozirgi zamon urushlariga xos xarakter va oqibatlarini inobatga olib, Doktrinada bosh harbiy strategik vazifa urush va harbiy tajovuzni bartaraf etish, deb belgilanadi va:

Tinchlik davrida — davlatning mudofaa qobiliyatini respublika daxlsizligi ta'minlanishini kafolatlashga kifoya qiladigan darajada saqlab turishdan, uning suvereniteti va hududiy yaxlitligiga qarshi qilinishi mumkin bo'lgan ig'vogarliklar va tajovuzlarning oldini olishdan, Qurolli Kuchlarning hujumlarni ham mustaqil tarzda, ham Umumiy xavfsizlik to'g'risidagi Shartnoma qatnashchisi bo'lgan davlatlarning qurolli kuchlari bilan o'zaro hamkorlikda bartaraf etish uchun har taraflama doimiy ravishda tayyor turishini ta'minlashdan;

Urush davrida — tajovuzning kafolatli tarzda qaytarilishi, o'z kuchlari bilan bir qatorda O'zbekiston Respublikasi bilan muvofiq protokolga asosan boshqa davlatlarning harbiy kuch-qudrati hamkorligida bosqinchiga qaqshatqich zarba berish, deb ko'rsatildi.

Harbiy xavf, hozirgi zamon urushi va mintaqamizdagi geografik

vaziyatlardan kelib chiqqan holda Qurolli Kuchlarning tashkiliy tuzilishi va strategik qo'llanilishi ishlab chiqildi. Qurolli Kuchlar strategik jihatdan qo'llashda ularning tezkorligini oshirish maqsadida Respublika hududida harbiy okruglar tashkil etilishini belgilab berdi. Bugungi kunda mamlakatimizda beshta harbiy okruglar tashkil etilgan. Bular: Toshkent harbiy okrugi, Markaziy harbiy okrugi, Sharqiy harbiy okrugi, Shimoli-G'arbiy harbiy okrugi va Janubi-G'arbiy maxsus harbiy okruglardir.

Doktrina Qurolli Kuchlar tushunchasiga aniqlik kiritdi. Barcha kuch tizimlari Qurolli Kuchlar tizimiga ularning tutgan o'rni va vazifalariga aniqlik kiritildi. Mudofaani tashkil etish va Qurolli Kuchlar ustidan rahbarlikni amalga oshirishda Prezident, Vazirlar Mahkamasi, Harbiy vazirligi va Qurolli Kuchlari Birlashgan Bosh Shtabining tutgan o'rni belgilab berildi. Doktrina harbiy islohotlarning asosiy yo'nalishlarini, harbiy-texnik ta'minot, mamlakat safarbarligi masalalarini nazariy va ilmiy jihatdan asoslab berdi. O'zbekiston Respublikasi Harbiy doktrinasini amalga kiritar ekan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ustavidan, Xelsinki imzolangan Yakunlovchi hujjatdan, Stokgolm konferensiyasi hujjatidan, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga kirgan mamlakatlar bilan tuzilgan ikki tomonlama va ko'p tomonlama protokollar va bitimlardan hamda xalqaro huquqiy hujjatlarning umume'tirof etgan normalaridan kelib chiquvchi barcha xalqaro majburiyatlarga qat'iy rioya etilishini kafolatladi.

QUROLLI KUCHLARNING TINCHLIK SHAROITI VA URUSH PAYTIDA ASOSIY HARBIY-STRATEGIK VAZIFALARI. QUROLLI KUCHLARGA RAHBARLIK. HARBIY BOSHQARUVNING ASOSIY ORGANLARI

«Mudofaa to'g'risida»gi Qonunning kirish qismida mamlakatimizning o'z Qurolli Kuchlarini tuzishdan ko'zlangan maqsadi aniq va ravshan bayon etildi va Qonunda «Barcha davlatlar bilan tinch-totuv yashash siyosatini o'tkaza borib, o'z mudofaa qudratini qurolli tajovuzidan himoyalash uchun yetarli darajada saqlab turadi», deb ko'rsatildi. Qonun davlat mudofaasi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-huquqiy tadbirlar majmuyidan iboratligini nazarga olgan holda mudofaa masalasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining, Respublika Prezidentining, Vazirlar Mahkamasining, Mudofaa vazirligining,

vazirliklar, idoralar, davlat hokimiyati, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakolatlarini belgilab berdi.

«Mudofaa to'g'risida»gi Qonunga muvofiq, Prezident Respublika mudofaa qobiliyatini ta'minlash, davlat manfaatlariga qurolli tajovuz bo'lgan hollarda uning suvereniteti, hududiy yaxlitligi va mustaqilligini himoya qilish yuzasidan zarur chora-tadbirlar qabul qiladi; Qurolli Kuchlarning tuzilishi, ularni strategik rejasini tasdiqlaydi; Qurolli Kuchlarga jangovar harakatlarni olib borish to'g'risida favqulodda hollarda ulardan foydalanish haqida buyruq beradi.

Prezident vakolatlariga umumiy yoki qisman safarbarlikni, respublikaga qurolli hujum qilingan taqdirda urush holatini e'lon qilish, urush davrida me'yoriy aktlarni joriy etish va ular faoliyatini to'xtatish; mudofaa sohasidagi davlat organlari faoliyatini o'zaro muvofiq-lashtirish; harbiy masalalar bo'yicha muzokaralar olib borish va xalqaro protokollar imzolash; harbiy lavozimlarga yuqori unvonli ofitserlar tarkibidan shaxslarni tayinlash; ularga harbiy va maxsus unvonlar berish kiradi.

Qonunchilikda Oliy Majlis harbiy sohadagi vakolatlari doirasiga mudofaa konsepsiyasini, Harbiy qasamyodni, Prezident tavsiyasiga binoan Mudofaa vazirini tasdiqlash, harbiy qurilish, harbiy xizmat-chilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy-huquqiy jihatdan himoya qilish masalalariga doir qonunlarning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining fuqarolarni harbiy xizmatga safarbar qilish va harbiy xizmatdan bo'shatish, harbiy holatni joriy etish, qurolli tajovuz qilingan taqdirda urush holatini e'lon qilish, harbiy harakatlar to'xtatilganda tinchlik bitimini tuzish, tinchlik, xavfsizlikni saqlash bilan bog'liq bo'lgan xalqaro protokollarga doir majburiyatlarni bajarish zarur bo'lib qolganda Qurolli Kuchlarni qo'llash to'g'risidagi Farmonlarni tasdiqlash, harbiy masalalar bo'yicha Respublika xalqaro protokollarini ratifikatsiyalash yoki ular o'z kuchini yo'qotgan deb e'lon qilish, Qurolli Kuchlarning Oliy Bosh qo'mondoniga oliy harbiy unvon berish kabilar kiritildi. Vazirlar Mahkamasi vakolatlariga mudofaani ta'minlash bo'yicha o'ziga bo'ysunadigan barcha tuzilmalar faoliyatiga rahbarlik qilish. Qurolli Kuchlarni qurollar, harbiy texnika va boshqa moddiy vositalar bilan ta'minlash; Mudofaa va Qurolli Kuchlar ehtiyoji uchun moddiy-texnika

resurslari, oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa buyumlar hajmini, harbiy va muqobil xizmatga chaqirilishi lozim bo'lgan Respublika fuqarolarining soni hamda harbiy va muqobil xizmatga chaqiruvchilarning harbiy hisobini olib borish; harbiy xizmatga chaqirish va haqiqiy muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarni zaxiraga chiqarish, safarbarlik va harbiy xizmatdan bo'shatish to'g'risida qarorlar qabul qilish kabilar kiradi. Vazirlar Mahkamasi davlat va safarbarlik zaxiralarning moddiy boyliklarini to'plash rejalarini tasdiqlaydi; xalq xo'jaligini safarbarlikka tayyorlash, safarbarlikni kuchaytirish va uni urush holati sharoitidagi ish tartibiga o'tkazishga rahbarlik qiladi; harbiy xizmatchilar, iste'fodagi harbiy xizmatchilar va ularning oilalarini, shuningdek xizmat burchini o'tayotganda halok bo'lgan, vafot etgan, bedarak yo'qolgan yoki asirlikka tushib qolgan harbiy xizmatchilar oilalarining ijtimoiy-huquqiy kafolatlari, moddiy, maishiy va nafaqa ta'minoti masalalarini hal etadi; harbiy-hunar ta'limiga ixtisoslashgan oliy va o'rta harbiy o'quv yurtlarini tuzadi va ularni tugatadi.

O'zbekiston Respublikasining «Mudofaa to'g'risida»gi Qonuni vazirliklar, davlat hokimiyati va mahalliy boshqaruv idoralari vakolatlari doirasiga harbiy buyurtmalarni bajarayotgan vazirliklar va idoralar boshqaruvining topshirilgan tarmoqlarida mudofaa ehtiyojlariga mo'ljallangan zarur mahsulotlarni yetkazib berilishi uchun, tarmoqning safarbarlik tayyorgarligi uchun javobgar bo'ladi, tarmoq harbiy davrda safarbarlik tayyorgarligi rejasiga muvofiq barqaror ishlashini ta'minlashga doir tadbirlarni amalga oshiradi.

Hokimiyatlar va mahalliy boshqaruv idoralari xalq xo'jaligining safarbarlik tayyorgarligini ta'minlash sohasidagi qonunlarning bajarilishi uchun mas'ul bo'ladilar; harbiy qismlarga va muassasalarga zarur mahalliy mahsulotlarni yetkazib berilishini hamda suv, issiqlik va elektr energiyasi bilan ta'minlanishini amalga oshiradilar, aloqa vositalarini beradilar, kommunal-maishiy va boshqa xizmatlar ko'rsatadilar; mudofaa manfaatlarini ko'zlab qonunlarga muvofiq yer ajratib beradilar va ulardan foydalanishni nazorat qilib boradilar; qonunlarda belgilangan tartibda harbiy qismlarga, Qurolli Kuchlarning muassasalariga, harbiy o'quv yurtlari, korxonalar va tashkilotlarga xizmat binolari va turar joylar ajratib beradilar, harbiy obyektlarga, harbiy xizmatchilarga, ular oilalariga nisbatan qonunga zid xatti-harakatlar qilinishiga yo'l qo'ymaslik yuzasidan chora-tadbirlar ko'radilar.

ЎZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI

QURUQLIKDAGI QO'SHINLAR

Quruqlikdagi qo'shinlar Qurolli Kuchlarning eng ko'p sonli xillaridan biri bo'lib, boshqa qo'shin xillari va turlari bilan o'zaro harakatda O'zbekistonga nisbatan qilingan, qayerdan bo'lishidan qat'iy nazar, tajovuzni qaytarishga oid vazifalarni bajarishga mo'ljallangan.

Quruqlikdagi qo'shinlar tarkibiga motoo'qchi, tank va artilleriya qismlari, havo hujumidan mudofaa bo'linmalari, tezkor harakat qiluvchi (desant) kuchlar qismlari, ta'minot qism va bo'linmalari kiradi.

Motoo'qchi qismlar — Quruqlikdagi qo'shinlarning asosi, jangovar tarkibining negizi hisoblanadi. Ular yerdagi va havodagi nishonlarni yakson qilish uchun qudratli qurol-aslahalar, tanklar, to'plar va minomyotlar, tankka qarshi boshqariluvchi raketalar, zenit komplekslari va qurilmalari, razvedka va boshqaruvning samarali vositalari bilan ta'minlangan.

Tank qismlari — quruqlikda qo'shinlarning zamonaviy jang olib borish sharoitlarida muhim vazifalarni bajarishga qaratilgan bosh zarba beruvchi kuchi va qurolli jangning qudratli vositasidir. O'zbekistonlik jangchilar boshqarayotgan zamonaviy tanklar yuksak jangovarlik xususiyatlariga, ishonchli zirhli himoyaga ega bo'lib, tog'-adirlik, notekis, yo'lsiz hudud, sharoitlarida ham olis masofalarni bosib o'tishga qodirdir. Ular hatto, yadro quroli qo'llanilgan sharoitlarda ham jang olib borishga moslashgan.

Artilleriya qismlari — jangovar vazifalarni bajarishda bosh (o'lovli) kuch hamda muhim tezkor-taktik vositadir. Ular arsenalida mavjud zamonaviy to'plar, reaktiv qurilmalar, gaubitsalar, minomyotlar artilleriya qismlarining o't ochish imkoniyatlari, jangovar harakatlar samaradorligini yanada oshiradi.

Tezkor harakat qiluvchi (desant) kuchlar qismlarning roli — hozirgi kunda sezilarli darajada ortgan. Desantchilar jangovar mashinalari, o'ziyurar artilleriya qurilmalari, tanklar, zirhli transportyorlar, yuksak samarali tankka qarshi va zenit vositalari, stvulli va reaktiv artilleriya, kuchli avtomatik qurollar, aloqa va boshqaruvning zamonaviy uskunalar bilan ta'minlangan. Mamlakatimiz desantchilari armiyaning

yuqori darajada tayyorlangan va tezkor (mobil) qismidir. Zamonaviy harbiy transport aviatsiyasining yordamida ular dushman istehkomlarining yaqin va juda ichkari marralarida mustaqil ravishda, shuningdek, boshqa qism va bo'linmalar bilan o'zaro harakatlar orqali oldilariga qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajara oladilar.

HAVO HUJUMIDAN MUDOFAA QO'SHINLARI VA HARBIY HAVO KUCHLARI

Havo hujumidan mudofaa qo'shinlari — O'zbekiston Respublikasiga havodan turib qilingan har qanday hujumni bartaraf etish borasida zudlik bilan harakat qilishga doimiy shay turuvchi va mamlakatimiz havo sarhadlarini radiolokatsion razvedkasini ta'minlovchi qo'shin turidir.

Havo hujumidan mudofaa qo'shinlari Respublikaning ma'muriy-siyosiy, sanoat iqtisodiy markazlari va rayonlarini, qo'shinlar guruhlari, harbiy va boshqa muhim obyektlarni dushmanning havo hujumidan himoya qilishga mo'ljallangan.

Havo hujumidan mudofaa qo'shinlari ularga yuklatilgan barcha vazifalar majmuyini hal qilishga qodir bo'lgan yuqori malakali shaxsiy tarkibga, yuksak samaradorligi bilan ajralib turadigan kichik, o'rta, katta olisliklarga mo'ljallangan zamonaviy zenit raketali komplekslarga va har xil ko'zdan yashiradigan yoki shovqinlarni bartaraf etadigan to'siqlar qo'llangan holda ham havodagi nishonlarni, avtomatik boshqaruv va nishonlarni yakson etuvchi vositalarni barcha baland diapozonlarida aniqlashga qodir bo'lgan radiolokatsion stansiyalariga egadir.

Harbiy havo kuchlari — havodan turib dushmanning aviatsiya, quruqlikdagi qo'shinlari guruhlariga, davlat va harbiy boshqaruv tizimi obyektlariga frontorti va harbiy iqtisodiy salohiyatiga, transport kommunikatsiyalariga talafot yetkazish, havo razvedkasini amalga oshirish, shuningdek, quruqlik qo'shinlarini aviatsiya yordamida qo'llab quvvatlash, havo desantchilarini tashlash, qo'shin va moddiy vositalarini havo orqali tashish va boshqa vazifalarni bajarishga mo'ljallangan.

Harbiy havo kuchlari samarali qurol-aslahalar, navigatsiya vositalari, radioelektron qurilmalar bilan ta'minlangan zamonaviy samolyotlar, vertolyotlar, uchuvchisiz boshqariladigan uchish apparatlariga ega bo'lib, ular ob-havoning har qanday sharoitlarida, kunduzi yoki tunda bo'lsin, har qanday balandlikda jangovar vazifalarni bajarishga qodirdirlar.

MUHANDISLIK-QURUVCHILIK QO'SHINLARI

Muhandislik-quruvchilik qo'shinlari — tinchlik davrida Qurolli Kuchlar infratizimi taraqqiyotini ta'minlash va davlatning strategik iqtisodiy dasturini bajarishga, urush paytida mudofaa binolarini, kommunikatsiya qurilishlari va qutqaruv-avariya ishlarini bajarishga mo'ljallangan.

Harbiy shaharchalar va askar kazarmalari, ofitserlar tarkibi muddatidan tashqari protokol asosidagi harbiy xizmatchilar va ular oila a'zolari uchun turar joylar, askar klublari, oshxona va choyxonalar, harbiy xizmatchilarning bolalari uchun maktab, bog'cha binolari, gospital va tibbiy punktlar, jangovar texnika va qurol-yarog'lar uchun park, ombor va garajlar qurish — bularning barchasi qurilish qismlari va bo'linmalarining vazifalaridir.

CHEGARA QO'SHINLARI

Milliy xavfsizlik xizmatining chegara qo'shinlari — chegaraga doir siyosatni amalga oshiradi, davlat chegaralarini himoya qilish va qo'riqlashni tashkil etadi.

Milliy xavfsizlik xizmati:

- chegara qo'shinlari faoliyatini boshqarishni amalga oshiradi;
- joylardagi davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyat organlari, nodavlat, notijorat tashkilotlarning Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi faoliyatini muvofiq-lashtirib turadi;
- chegara qo'shinlari bugungi kunda qo'shinning mustaqil turi bo'lib, davlat chegaralari himoyasining birinchi eshelonini tashkil etadi.

Davlat chegarasi chizig'ining joylarda g'ayriqonuniy tarzda o'z-gartirilishiga yo'l qo'ymaslik, Davlat chegarasida harbiy va boshqa fitnalarning oldini olish, davlat chegarasini noqonuniy ravishda kesib o'tilishiga yo'l qo'ymaslik, Davlat chegarasini buzuvchilarni aniqlash va ushlab, davlat chegarasi rejimiga chegara oldi rejimiga va Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlaridagi rejimga rioya qilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarning Davlat chegarasi orqali belgilangan tartibda o'tkazilishini amalga oshirish, davlat chegarasi orqali olib o'tilayotgan tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni, shuningdek,

transport vositalarini aniqlash va belgilangan tartibda ushlab qolish. Davlat chegarasi rejimini buzish bilan bog'liq huquqbuzarliklarning oldini olish, chegara oldi qidiruvlarini va operatsiyalarini o'tkazish chegara qo'shinlarining majburiyatlariga kiradi.

ICHKI ISHLAR VAZIRLIGINING ICHKI QO'SHINLARI

Ichki qo'shinlar — Ichki ishlar vazirligi tarkibida tashkil qilingan bo'lib, uning asosiy vazifalari militsiya organlari bilan hamkorlikda aholi yashaydigan joylarda toifalangan xalq xo'jaligi korxonalarida va boshqa jamoat joylarida jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquqiy va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, tashkilotlar, idoralar, muassasalarni jinoyatchilikdan va boshqa jamiyatga qarshi harakatlardan muhofaza qilishdan iboratdir.

Milliy xavfsizlik xizmati, Favqulodda vaziyatlar vazirligi va boshqa vazirliklar, tashkilotlar hamda harbiy tuzilmalarining asosiy vazifasi milliy xavfsizlikni ta'minlashning o'ziga xos vazifalarini bajarish, tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ularning oqibatlarini tugatish va inson hayotini ta'minlovchi xalq xo'jaligi korxonasi va muassasalarini qo'riqlash hisoblanadi.

KOMANDIRLAR, BOSHLIQLAR VA ULARNING SHAXSIY TARKIBNI TARBIYALASHDAGI O'RNI

Komandir nafaqat harbiy rahbar, balki o'z qo'l ostidagilarning tarbiyachisi hamdir. Boshliqning bu xususiyati Qurolli Kuchlar nizomlarida, avvalo, Ichki Nizomida mujassamlashgan. Mana shuning uchun ham respublikamiz rahbariyati, shaxsan Prezidentimiz milliy harbiy kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Komandirlar va boshliqlar harbiy va siyosiy jihatdan har tomonlama tayyorlangan, zamonaviy jang sir-asrorlarini, yangi qurol va jangovar texnikani chuqur biladigan, o'zida ma'naviy-axloqiy sifatlarini mujassamlashtirgan, harbiy ilmning, pedagogik va psixologiyaning zamonaviy yutuqlariga tayanadigan murabbiy va tarbiyachilardir.

Komandirlar va boshliqlar tarbiyachi sifatida mustaqillik g'oyalariga qat'iy ishonch, yuksak huquqiy va ma'naviy madaniyat, Vatanga, xalqiga va Prezidentiga sodiqlik kabi sifatlarini tarbiyalash uchun qo'l ostidagilar o'rtasida faol tarbiyaviy ishlarni olib bormoqda. Shaxsiy tarkibga bor bilimlari, omilkorligi, kishilarni ishontira olish, yuqori axloqiy sifatlar, namunali xulqini va shaxsiy ibratlarini singdirish,

xalqimizning mentaliteti, urf-odatlar va an'analari, diniy e'tiqodi, ajdodlar an'anasiga sodiqlik, ajdodlarimiz tarixiy tajribalarini to'g'ridan-to'g'ri hisobga olgan holda ishlarini tashkil etishgan.

Bugungi kunda dunyodagi, shu jumladan, mintaqamizdagi harbiy siyosiy vaziyat, turli joylarda terrorchi va ekstremistik guruhlarining paydo bo'lishi mamlakat mudofaa qudratini yanada mustahkamlash, armiyada doimiy jangovar shaylikni oshirish, shaxsiy tarkibning harbiy saboq va san'atini, texnikani puxta o'rganishni, ma'naviy ruhiy jihatdan har tomonlama tayyorlangan bo'lishini talab etmoqda.

Armiyada mavjud qurol-aslahani takomillashtirish, uni yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash, professional armiyani vujudga keltirish yo'lida samarali ishlar amalga oshirildi.

Jangovar tayyorgarlik har bir armiyaning birinchi darajali vazifasi bo'lib kelgan va shunday bo'lib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida ham jangovar tayyorgarlik bosh vazifalardan hisoblanadi. U vaqtincha va mavsumiy xarakterga ega va bir joyda to'xtab qolmaydi. Davlatimiz va Qurolli Kuchlar rahbariyati jangovar tayyorgarlikning doimiy takomillashuvi va sifat jihatidan o'sib borishga har tomonlama ahamiyat berib kelishmoqda. Bu talablarni bajarish uchun armiya moddiy-texnikaviy tomondan doimiy ravishda ta'minlanmoqda, qism va bo'linmalar puxta bilimga ega bo'lgan shaxsiy tarkib bilan to'ldirilmoqda, uning siyosiy, ma'naviy-axloqiy, ruhiy, vatanparvarlik tarbiyasiga e'tibor berib kelinmoqda.

Hozirda jangovar tayyorgarlikni yuqori darajaga ko'tarish zamon talabiga aylanmoqda. Jangovar tayyorgarlikni tashkil etish barcha komandirlar, shtab qo'mondonlik tarkibi va tarbiyaviy ishlar bo'linmalarining birinchi darajali vazifasi hisoblanadi va u O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni ko'rsatmalari va Mudofaa vaziri buyrug'i bilan belgilangan reja asosida amalga oshiriladi.

Qo'shilma, qism va bo'linmalardagi jangovar tayyorgarlik bevosita komandir rahbarligi ostida tashkil etiladi, u har qanday mashg'ulotni yuksak darajada o'tkazishni tashkil qila bilishi lozim. Har qanday toifadagi komandir mahorati faqat o'z qurolini qanday mohirona ishlata olish bilan emas, uni qo'l ostidagilarga o'rgata olishi bilan ham o'lchanadi.

Jangovar tayyorgarlik armiya hayotining barcha jabhalarini qamrab

olgan. Ular bir-biri bilan o'zaro uzviy bog'liqdir. Jangovar shaylikni ta'minlashga jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlikni barcha yo'nalishlari, xizmatni tashkil etish, ichki va gamizon qorovul xizmati, jangovar navbatchilikka yo'naltirilgan. Jangovar tayyorgarlikning asosiy elementlaridan biri sergaklikdir. Sergaklik doim dushman tajovuzini qaytarishda bosh rolni o'ynagan. Mana shundan kelib chiqqan holda har bir yosh askar Qurolli Kuchlar safiga kirayotganida, avvalo, sergak jangchi bo'lishga, tantanali ravishda qasamyod qiladi.

Mintaqamizda harbiy siyosiy vaziyatning murakkablashuvi harbiy xizmatchilar tayyorgarligida komandirlar oldiga alohida mas'uliyat qo'yadi. Ularning g'oyaviy jihatdan chiniqqan, milliy mustaqillik g'oyalari, xalq va Prezidentiga sodiq, sergak askarlar bo'lib yetishishlariga alohida e'tibor beriladi.

HARBIY OLIY O'QUV YURTLARI

Kelajakda ofitser bo'lish istagidagi harbiylarimizga muddatli xizmat paytidayoq shunday imkoniyatlar yaratib beriladi. Mabodo, ular sinovlardan muvaffaqiyatli o'tishsa, o'qishni davom ettirishadi va o'qish davri ham harbiy xizmat muddatiga kiradi.

Respublikamizda ofitser kadrlar tayyorlash oliy harbiy o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. Bular Toshkent oliy umumqo'shin qo'mondonligi bilim yurti, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti, Samarqand oliy harbiy avtomobil qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti, Jizzax oliy harbiy aviatsiya bilim yurti va nihoyat Toshkent Axborot texnologiyalari universiteti qoshidagi Mudofaa vazirligining aloqachi ofitserlar tayyorlovchi maxsus fakulteti. Toshkent, Chirchiq va Samarqanddagi oliy harbiy bilim yurtlari uzoq tarix va boy tajribaga ega bo'lsa, Jizzax aviatsiya bilim yurti va maxsus fakultet hali yosh, ular mustaqillik yillarida tashkil etildi. Harbiy mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun harbiy bilim yurtlarimizda tayyorlanayotgan mutaxassislar tarkibi ham kengaytirilgan.

Toshkent oliy umumqo'shin qo'mondonlik bilim yurti

Toshkent oliy umumqo'shin qo'mondonlik bilim yurti 1918-yil 12-iyulda tashkil topgan. O'ra Osiyo mintaqasidagi eng keksa va mashhur

harbiy bilim yurti quyidagi yo'nalishdagi mutaxassisliklar bo'yicha ofitserlar tayyorlaydi:

- motoo'qchi va chegara qo'shinlari bo'linmalari komandirlari;
- razvedkachi bo'linmalar komandirlari;
- motoo'qchi va chegara qo'shinlari bo'linmalari komandirlarining tarbiyaviy ishlar bo'yicha o'rinbosarlari.

Bilim yurti manzili: 700052, Toshkent shahri, Parkent ko'chasi.

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti

1918-yil 16-noyabrda tashkil topgan.

Zamonaviy o'quv-moddiy baza, texnika va qurol-aslaha, poligonlar, tankodromlarga ega.

Quyidagi yo'nalishlar bo'yicha harbiy mutaxassislar tayyorlaydi:

- tank qo'shinlari komandiri;
- tank qo'shinlari muhandislik ishlari mutaxassis-ofitserlari;
- havo-desant qo'shinlari komandirlari;
- havo hujumidan mudofaa qo'shinlari komandirlari;
- havo hujumidan mudofaa qo'shinlari muhandislik ishlari mutaxassis-ofitserlari.

Bilim yurti manzili: 702100, Chirchiq shahri.

Samarqand oliy harbiy avtomobil qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti

Samarqand oliy harbiy avtomobil qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti 1969-yil 23-sentabrda avvalda tank bilim yurti, 1972-yil may oyidan boshlab turli yo'nalishlardagi harbiy mutaxassislarni tayyorlaydi:

- avtomobil bo'linmalari komandirlari;
- sapyor-muhandislik bo'linmalari komandirlari;
- kimyoviy bo'linmalar komandirlari;
- artileriya bo'linmalari komandirlari;
- front orti ta'minoti bo'yicha ofitser-mutaxassislar;
- raketa-artilleriya qurollari bo'yicha ofitser mutaxassislar.

Bilim yurti manzili: 703056, Samarqand shahri, Spitamen ko'chasi.

Jizzax oliy harbiy aviatsiya bilim yurti

Jizzax oliy harbiy aviatsiya bilim yurti O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yilning 18-martidagi qaroriga binoan tashkil topgan. O'rta Osiyo mamlakatlari orasidagi ushbu yo'nalishdagi yagona bilim yurti. Quyidagi yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydi:

- samolyot va vertolyotlarning uchuvchi-muhandislari;
- uchish apparatlari va dvigatellaridan foydalanish;
- uchish apparatining aviatsion va radioelektron jihozlaridan foydalanish;

— uchish apparatlarining aviatsion qurollaridan foydalanish.

1997-yilda ilk ofitser-uchuvchilar bilim yurtini bitirib chiqishdi.

Bilim yurti manzili: 708014, Jizzax shahri, H. Nosirov ko'chasi.

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti qoshidagi Mudofaa vazirligining maxsus fakulteti

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti qoshidagi Mudofaa vazirligining maxsus fakulteti 1993-yil 13-mayda Vazirlar Mahkamasining qaroriga asosan tashkil etilgan.

O'qish muddati 4 yil-u 10 oy. Dastlabki ikki yilda fakultetga qabul qilinganlar student hisoblanadilar, stipendiya va yotoqxon bilan ta'minlanadilar. Uchinchi kursdan boshlab qasamyod qabul qilishgach, ularga maxsus fakultet tinglovchisi maqomi berilib, kursantlarga berilishi lozim bo'lgan barcha narsalar bilan ta'minlanadi. Maxsus aloqa fakulteti bitiruvchilari uch yillik harbiy stajga ega bo'lishadi.

Bitiruvchilarga leytenant unvoni, ko'krak nishoni va quyidagi mutaxassisliklar bo'yicha muhandis malakasi beriladi:

- radio va koinot aloqasi muhandisi;
- simli radiorele va transfera aloqasi muhandisi;
- elektr simli aloqa vositalari va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi muhandislari;

— radio va radiotexnika razvedkachilari va radioelektron kurash muhandislari;

— zenit-raketa qo'shinlari bo'linmalari ofitserlari;

— radiotexnik qo'shinlari bo'linmalari ofitserlari;

— axborot xavfsizligi xizmati ofitserlari.

Maxsus aloqa fakulteti manzili: 700084, Toshkent shahri, Amir Temur ko'chasi.

OLIJ HARBIY O'QUV YURLARIGA KURSANTLARNI QABUL QILISH TARTIBI VA QOIDALARI

Oliy harbiy o'quv yurtiga tugallangan o'rta ma'lumotli, qabul shartlari hamda kasbga layoqatlilik tanlovining barcha talablariga javob beradigan yuksak axloqli va ishchan sifatlarga ega O'zbekiston Respublikasining fuqarolari qabul qilinadi.

Kasbiy mutaxassisligi va xizmat muddatidan qat'iy nazar, xizmatdagi harbiy xizmatchilar va zaxiraga bo'shatilgan harbiy xizmatga majbur shaxslar 23 yoshgacha, fuqaro yoshlar, harbiy kasbga yo'naltiruvchi o'quv maskanlarining bitiruvchilari o'qishga kirayotgan yili 1-sentabrgacha 17 yoshga to'ladigan, boshqa o'quv maskanlarining o'quvchilari 21 yoshgacha harbiy bilim yurtiga qabul qilinadi.

Muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilar o'qishga kirish yilining 1-apreligacha qoida bo'yicha komandiri nomiga yozma raport topshiradilar. Fuqaro yoshlar esa o'qishga kirish yilining 1-mayigacha yashash joyidagi tuman yoki shahar mudofaa ishlari bo'limlariga ariza beradilar. Mudofaa vazirligi oliy o'quv harbiy yurtlariga o'qishga kirish yilining 10 iyunigacha hujjatlar qabul qilinadi.

Kasbga layoqatlilik tanlovi uchun nomzodlarning kelish vaqti va joyini bilim yurti boshlig'i mudofaa ishlari boshqarmalari hamda qism komandirlari orqali xabar qiladi. Ular esa o'z navbatida nomzodlarni bepul yo'l kira hujjatlari bilan ta'minlaydilar. Bilim yurtiga kelgan abituriyentlar bepul oziq-ovqat va yotoqxonaga bilan ta'minlanadilar.

Kirish imtihonlari boshlangunga qadar nomzodlar bilim yurtida tibbiy ko'rikdan o'tadilar. Sog'lig'ida kamchiligi borligi tufayli tibbiy ko'rikdan o'tolmagan abituriyentlar imtihonlarga qo'yilmaydi. Barcha abituriyentlar umumjismoniy tayyorgarliklar bo'yicha kuchlilik, chidamlilik va chaqqonlik (turnikda tortilish, 3 km. ga kross va 100 metrga yugurish) hamda kasbiy-ruhiy maxsus metodika tanlovi bo'yicha malaka imtihonlari topshiradilar. Bo'lg'usi harbiy kasb talablariga javob bermaydigan abituriyentlar umumta'lim fanlari bo'yicha imtihonlarga qo'yilmaydilar va nomzodlar ro'yxatidan o'chiriladi.

Barcha oliy o'quv maskanlari abituriyentlari kabi kursantlikka nomzodlar ham test tarzidagi matematika, fizika, ona tili va adabiyot fanlaridan kirish imtihonlari topshiradilar. Test sinovlari uch xil tilda — o'zbek, rus va qoraqalpoq tillarida o'tkaziladi.

Muddatli harbiy xizmatdagi harbiy xizmatchilar va xizmatni o'tab

bo'lishgan harbiy qismlar tavsiyanomasiga ega bo'lgan abituriyentlarga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilar va ular oila a'zolariga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risidagi Qaroriga asosan ular to'plagan ballar soniga o'tish bali eng ko'p miqdorining 20 foizini qo'shish tarzida imtiyoz beriladi.

Harbiy kasbga yo'naltiruvchi litseylar bitiruvchilariga ham ular to'plagan ballar soniga o'tish bali eng ko'p miqdorining 10 foizini qo'shish tarzida imtiyoz beriladi. Bilim yurtiga qabul qilinganlar to'la davlat ta'minotiga ega harbiy xizmatda bo'ladilar. O'quv sessiyalarining natijalariga ko'ra a'lochilarga oylik pullik to'lovning 50 foizi, yaxshi baholarga o'zlashtirganlarga esa pullik to'lovning 25 foizi miqdorida qo'shimcha pul beriladi.

O'qish davri mobaynida kursantlarga qishda ikki haftalik ta'til, o'quv yili tugagach esa bir oylik ta'til va uni o'tkazish joyigacha bepul yo'l hujjati beriladi. Bilim yurtidagi o'qish muddati to'rt yil va u yillar Qurolli Kuchlar safida kadr tarkibidagi xizmat yillari stajiga kiritiladi. Bilim yurtini tamomlaganlarga «leytenant» harbiy unvoni beriladi va sohasiga muvofiq davlat namunasidagi diplom va ko'krak nishoni topshiriladi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARINING JANGOVAR AN'ANALARI

Jangovar an'analar — bu armiya va harbiy flotda tarixdan yosh avlodga o'tuvchi jang qilish va harbiy xizmatni bajarish axloq-odob qoidasidir. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xalqimizning milliy tarzi, an'analari, urf-odatlar va umumbashariy qadriyatlarini qayta tiklanayotgan bir paytda, Qurolli Kuchlarimiz jangovarlik an'analariga ega bir olamga — mardlik va sher yuraklikka undaydi. Onadek, nondek aziz Vatan tushunchasiga oshno etadi, uning posboni bo'lish naqadar sharaflilik ekanligini uqtiradi. Jangovar an'analar O'zbekiston Respublikasi Vatan, Istiqlol, Hurriyat, Davlat bayrog'i, Madhiyasi, Respublika Prezidenti Oliy Bosh Qo'mondoni, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari, harbiy qasamyod kabi mustaqillik tufayli vujudga kelgan muqaddas atamalar qalbimizni g'ururga to'ldiradi.

Jangovar an'analar — er kishini o'z Vatani sarhadlarini munosib himoya qilishni, ota-ona oromini, uy-joyini ko'z qorachig'idek asrash, posboni, egasi bor yurt eli tinch bo'lishiga, bepoyon

dalalarda rizq-u ro'z undirilishiga, tandirlari to'la non yopiladigan, yigit-qizlari alyor aytadigan, momolari beshik tebratib bola allalaydigan, dono bobolari yoshlarning yurtning yetuk farzandlari etib tarbiyalaydigan, ulkan davlatni jon jahdi bilan qo'riqlashga va himoya qilishga da'vat etadi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining an'analari Milliy istiqlol g'oyasi jamiyatimiz taraqqiyotining mafkuraviy tamoyillarini ifoda etdi. Shu ma'noda, bu g'oya mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlash, yurtimizda ozod va obod Vatan, erkin hamda farovon hayot barpo etishga xizmat qiladigan yaxlit va izchil ta'limotdir. U aynan nazariya ijtimoiy voqelikning ifodasi tarzida namoyon bo'lib, o'ziga xos shakllanishi qonuniyatlari va xususiyatlariga ega bo'lgan umummilliy hodisa hisoblanadi. Milliy istiqlol g'oyasi yurtimizda yashaydigan har bir millat, ijtimoiy guruhi, partiya yoki qatlam vakili uchun umumiy mezondir. O'zbekiston xalqining, mustaqillikni mustahkamlash yo'lidan borayotgan jamiyatimizning umumiy g'oyasidir.

Milliy davlatchilik an'analarimizni asrab-avaylash, mamlakatimiz sarhaddari yaxlitligi hamda xavfsizligini ta'minlash, fuqarolarimizda yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ularni erkin fuqarolik jamiyati barpo etish yo'lida birlashtirish, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi ishiga safarbar etish — bu g'oyaning asosiy maqsadidir.

Mustaqilligimizni iqtisodiy, siyosiy jihatdan mustahkamlayotgan xalqimiz tinch va bunyodkorlik mehnatining himoyasi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining eng oliy burchidir. Bu mamlakat mudofaa qudratini mustahkamlash, uni zamon talablaridan kelib chiqqan holda professional asosda tashkil etish, jangovarlik qobiliyatini yuksak darajada ko'tarishni ilgari suradi.

Vatan ravnaqi farzandlar kamoliga bog'liq. Bu esa har bir yurtdoshimizni o'zining ma'naviy kamoloti uchun yuksak mas'uliyatni his etishga, o'z manfaatlarini shu yurt, shu xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtirib yashashga da'vat etadi.

Yurt tinchligi — Vatan ozodligi va mustaqilligi bilan chambarchas bog'liqdir. Birovga qaram bo'lgan xalq hech qachon erkin va farovon yashay olmaydi. Shuning uchun ham mustaqillikni va tinchlikni asrash, mamlakatimizni tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga doim tayyor turish har bir harbiy xizmatchining bosh g'oyasidir.

HARBIY QASAMYOD VA UNING QO'SHINLAR HAYOTI, O'QISHI
HAMDA JANGOVAR FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI. HARBIY QASAMYOD
VA UNI QABUL QILISH TARTIBI

HARBIY QASAMYOD
MATNI

Men (familiyasi, ismi, otasining ismi), O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safiga kirar ekanman, xalqimga, Prezidentimga sodiq bo'lishga tantanali ravishda qasamyod qilaman.

Men O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini va qonunlarini muqaddas bilib, ularga rioya etishga, harbiy nizomlarni, komandirlar va boshliqlarning buyruqlarini so'zsiz bajarishga, harbiy intizomga qat'iy rioya qilishga, halol, jasur va sergak jangchi bo'lishga qasamyod qilaman.

So'nggi nafasim qolguncha ona-Vatanimning sadoqatli farzandi bo'lib qolishga, harbiy xizmatning butun mashaqqat va qiyinchiliklarini sabot bilan yengishga, davlat va harbiy sirlarni mustahkam saqlashga ajdodlarim ruhi olâida qasamyod qilaman.

Jonajon O'zbekistonimning nurli istiqboli uchun uning davlat manfaatlari va mustaqilligining himoyachisi bo'lishga qasamyod qilaman.

Agar men ushbu tantanali qasamyodimni buzsam, qonunlarda belgilangan jazoga va xalqning nafratiga muhtalo bo'lay.

O'zbekiston Respublikasining birinchi marta harbiy xizmatga qabul qilingan yoxud harbiy xizmatni o'tamagan va birinchi marta harbiy yig'inlarga chaqirilgan fuqarosi harbiy qismning jangovar bayrog'i oldida harbiy qasamyod qabul qiladi.

Harbiy qasamyodni:

— madadga kelgan, safarbarlik chaqiruv rezerviga kelgan askarlar va matroslar ular tegishli dasturlarni o'taganlaridan, askar va matroslarning asosiy majburiyatlarini, harbiy qasamyodning harbiy qism jangovar bayrog'ining va harbiy intizomning ahamiyatini o'zlash-

tirgandan so'ng harbiy qismga yetib kelgan kundan boshlab ikki oydan kechiktirmasdan;

— harbiy bilim yurtlarining avval qasamyod qabul qilmagan kursantlar va tinglovchilari aynan o'sha muddat davomida qabul qilinadilar.

Harbiy qasamyod qiladiganlar bilan, harbiy qasamyodning ahamiyati va qonunlarining Vatan himoyasi bo'yicha talablari to'g'risida bo'linmalarda tushuntirish ishlari o'tkaziladi. Harbiy qasamyod qabul qilishni tarixiy, jangovar va mehnat shuhrati joylarida, shuningdek, Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun janglarda shahid bo'lgan jangchilarning qardoshlik mozorlarida o'tkazish mumkin. Harbiy qasamyod qabul qilish kuni ushbu qism uchun ish qilinmaydigan kun sanaladi va bayram kuni sifatida nishonlanadi. Harbiy qasamyod matni 1992-yil 3-iyul kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi qarori bilan tasdiqlangan.

Qasamyod qabul qiluvchi O'zbekiston xalqiga, Prezidentiga sodiq bo'lishni, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini muqaddas bilishini, ularga rioya etishni, harbiy nizomlarni, komandirlar va boshliqlarning buyruqlarini so'zsiz bajarishga, harbiy intizomga qat'iy rioya qilishni, halol, jasur va sergak jangchi bo'lishga, so'nggi nafasi qolguncha ona-Vatanining sadoqatli farzandi bo'lib qolishga, harbiy xizmatning butun mashaqqat va qiyinchiliklarini sabot bilan yengishga, davlat va harbiy sirlarni mustahkam saqlashga ajdodlari ruhi oldida qasamyod qiladi.

Harbiy qasamyod — Qurolli Kuchlarimizning har bir jangchisining butun hayoti davomida or-nomusi qonunidir. Qasamyodni buzish — Vatan oldidagi og'ir jinoyatdir. Qasamyod qabul qiluvchi, O'zbekiston Respublikasining butun xalqiga murojaat etib, «*Agar men ushbu tantanali qasamyodimni buzsam qonunlarda belgilangan jazoga va xalqning nafratiga muhtalo bo'lay*», deb ont ichadi.

Qasamyodga sodiq bo'lmaslik sharmandali va nafratli vatan xoinligidir. Armiya hayotida yana bir muhim hujjat — harbiy qasamyod bo'lib, u Qurolli Kuchlarga taalluqli barcha qonunchilik hujjatlari orasida alohida ahamiyat kasb etadi. Harbiy qasamyod jangchining ona-Vatanga, xalqi va Prezidentiga bergan ontidir. «*So'nggi nafasim qolguncha ona-Vatanimning sadoqatli farzandi bo'lib qolishga, harbiy xizmatning butun mashaqqat va qiyinchiliklarini sabot bilan yengishga, davlat va harbiy sirlarni mustahkam saqlashga qasamyod qilaman*».

Qasamyod jangchiga ona yurti, uning mustaqilligi va hududiy

yaxlitligi uchun, shu yurt tinchligi xalqning bunyodkorona mehnati, nuroniy otaxonlar va onaxonlar farog'ati-yu, bolalarning beg'ubor kulgusi va nurli kelajagi uchun mas'ul ekanligini eslatib turadi. Harbiy qasamyod ahamiyati va mazmun-mohiyatiga ko'ra jangchining ma'naviy jangovar kodeksi, kundalik harakatining asl qonunidir. Harbiy qasamyod milliy-ma'naviy an'analarimizni ham o'zida jamlaydi. U har bir harbiy xizmatchini halol bo'lishga, millatimizga xos eng yaxshi axloqiy fazilatlarni o'zida jam qilishga, sofdil va intizomli bo'lishga undaydi.

Harbiy qasamyod davlat nuqtayi nazaridan Vatanimizni munosib himoya qilish bo'yicha harbiy xizmatchiga qo'yiladigan asosiy talablarni mujassam etgan huquqiy akt. Bu — mustaqil Vatanimiz uning suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish bo'yicha haqiqiy jangovar harakatlar jarayoni yoki tinchlik davridagi jangovar o'quv-larning turli sharoitlarida jangchi xulq-atvori me'yorlarining o'ziga xos jamlangan ifodasidir.

Ijtimoiy-siyosiy nuqtayi nazardan u jangchilarning Vatanga fidokorona xizmat qilishga, harbiy burchga sadoqatli bo'lishga o'rgatadi va o'zida xalqimizning eng oliy fazilatlarini va yuksak vatanparvarlik tuyg'ulari, buyuk ajdodlar an'analari hamda vasiyatlariga sodiqligini mujassam etadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari jangchilari ajdodlarimiz jasoratlariga sodiq qolmoqdalar va ularni davom ettirmoqdalar. 1999—2000-yillarda mamlakatimiz hududlariga bir guruh tajovuzkor kuchlar bostirib kirganda jangchilarimiz o'z Harbiy qasamyodlariga sodiq holda Vatanimizni dushmandan himoya qildilar.

5-avgust kuni erta tongda razvedkachilar bergan ma'lumot bo'yicha dushman joylashgan yer aviatsiya bo'linmasi tomonidan ko'zdan kechirilib ko'rsatilgan nuqталarga zarba berildi. Alohida guruh tomonidan maydonni tozalash ishlari boshlandi. Yashirinib qolib jon talvasasida bo'lgan dushman to'satdan otishmalarni boshladi. Guruh zudlik bilan qulay pozitsiyaga o'tib, dushmanga qarshi jangga kirdi. Dushman kuchi ziyod bo'lganligi sababli jangchilar qurshovda qoldilar.

Ayniqsa, g'or ichiga berkinib, zarba berishga intilayotgan dushman bilan jang qiyin kechardi. Katta serjant Ma'rufjon Rajabov qulay pozitsiyani egallab dushmanga zarba berayotganligiga qaramay, dushman o'qi uni yaraladi, lekin u jangni davom ettirdi. Bo'linma feldsheri Qahramon Madolimov unga yordamga otildi. O'z jonini tahlikaga qo'yib bo'lsa-da, yaralangan jangchi hayotini saqlab qolishga oshiqdi.

O'z insoniylik, kasbiy va xizmat burchini o'qlar yomg'iri ostida bajarishga kirishgan Qahramon qisqa muddatda yarador oldiga keldi va uning yarasini bog'ladi. Lekin dushman o'q-yomg'iri uni ham chetlab o'tmadi. Qahramon yaralanib yotgan safdoshi haqida o'ylar edi. Nima bo'lsa ham uning hayotini saqlab qolish kerak. U bor kuchini yig'ib, yaradorni ko'tardida, harakatga tushdi.

Dushman istehkomi joylashgan yerga ayovsiz zarba berayotgan protokol bo'yicha harbiy xizmatchi serjant Ulug'bek Barnoyev qisqa muddatli sukunatdan foydalanib, Qahramon Madolimov va Ma'rufjon Rajabovga yordam berish uchun o'zini jang maydoniga otdi. Mazkur jang protokol asosida harbiy xizmatchilar — Qahramon Madolimov, Ma'rufjon Rajabov va Ulug'bek Barnoyevlar uchun oxirgi jang bo'ldi. Mard jangchilar oxirgi damgacha askariy burch, harbiy do'stlik, mardlik, insoniylik, Vatan va xalq oldidagi o'z Harbiy qasamyodlariga sodiq qoldilar.

So'nggi nafasi qolguncha Vatanimizning, xalqning, muqaddas o'zbek zaminining sadoqatli farzandi bo'lishiga, buyuk ajdodlarimiz — Shiroq, To'maris, Spitamen, Muqanna, Mahmud Tarobiy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Bobur, chorizmning bosqinchilik siyosatiga qarshi mardonavor kurashgan ozodlik qurbonlari, XX asrning 20—30-yillarida milliy mustaqilligimiz uchun jon fido etgan o'zbek xalqining asl farzandlari, Ikkinchi jahon urushi yillarida dunyoni fashizm asoratidan xalos etish yo'lida shahid ketgan hamyurtlarimiz: 1999—2000-yillarda Vatanimiz sarhadlariga suqilib kirishga harakat qilgan terrorchilarga qarshi harakatlarda jon fido etgan Sayyor Sadinov, Alisher Salimov, Boburjon G'aniyev, Yunusjon Oxunov, Mahmudjon Jalilov singari jangchilar ruhi oldida qasamyod qiladi. Shu sababli ham Qasamyod harbiy xizmatchi uchun muqaddas hisoblanadi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, harbiy Qasamyod tarixi uzoq o'tmishimizga borib taqaladi. Masalan, Sohibqiron Amir Temur qo'shinlarida shunday odat bo'lgan: har bir qo'shin harbiy qo'mondoni qoidaga binoan qo'shinlar ko'rigidan oldin hukmdorga o'z bo'linmalarini tanishtirgan va unga sodiq qolishga ont ichganlar. Jaloliddin Manguberdi, Shoh Bobur qo'shinlarida ham shunga o'xshash ont ichishga amal qilingan. Har bir davrda askar «Ushbu qasamyodimni buzsam qonunlarda belgilangan jazoga va xalqning nafratiga muhtalo bo'lay» deya ont ichgan va unga sodiq qolgan.

HARBIY QISMNING JANGOVAR BAYROG'I — HARBIY QADRIYAT, QAHRAMONLIK VA SHON-SHARAF RAMZI

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy qismining jangovar bayrog'i harbiy sharaf, matonat va shon-shuhratining ramzidir. U O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining har bir harbiy xizmatchisiga uning Vatanga fidoyilarcha xizmat qilishi, uni matonat va mahorat bilan muhofaza etish, o'zining so'nggi tomchi qoni va hatto hayotini ayamadan jonajon tuproqning har bir qarichini sabot bilan mudofaa qilishdek muqaddas burchi to'g'risidagi eslatma sanaladi.

Jangovar bayroq harbiy qismga u tuzilishi bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomidan Mudofaa vazirligi vakillari tomonidan topshiriladi. Jangovar Bayroq qismning nomlanishi va raqamlanishi o'zgarishidan qat'iy nazar, hamma davrlarda harbiy qismning ixtiyorida saqlanadi. Harbiy qism nomlanishi va raqamlanishidagi o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining jangovar bayroq topshirish chog'ida beriladigan Yorlig'ida qayd etib o'tilgan.

Jangovar bayroq har doim o'z harbiy qismi bilan, jang maydonida esa qism jangovar harakatlari rayonida bo'ladi. Qismning butun shaxsiy tarkibi jangda Jangovar Bayroqni jon-jahdi va matonat bilan himoya qilishga va uning dushman tomonidan egallanishiga yo'l qo'ymaslikka majburdir. Jangovar Bayroq yo'qotilganda harbiy qism komandiri va bunday sharmandalikka bevosita aybdor bo'lgan harbiy xizmatchilar harbiy sud oldida javobgar bo'ladilar, harbiy qism esa tugatilishi kerak.

Tarixdan ma'lumki, urush harakatlari olib borilayotgan janglarda harbiy qismning jangovar bayrog'i dushman qo'lga tushib qolmasligi uchun, butun jangchilar yuksak qahramonlik namunalarini ko'rsatib harbiy qismi jangovar bayroqlarini saqlab qolishda o'z jonlarini fido qilganlar. Hozirgi kunlarda bizning Qurolli Kuchlarimiz jangchilari tinchlik hukm surgan davrda o'z qismlarining jangovar bayroqlarini ishonch bilan qo'riqlab kelmoqdalar, jangovar siyosiy tayyorgarlikdagi muvaffaqiyatlarga erishishga yetaklamoqda. Jangovar bayroqni qo'riqlashda soqchi posti qo'yilmoqda, bu eng mas'uliyatli postlardan hisoblanib, a'lochi askarlarga ishonib topshirilmoqda. Yoyilgan jangovar bayroq ostida askar-matroslar, serjant-starshinalarni faxriy rag'batlantirish bilan fotosuratga olinmoqda.

NAZORAT SAVOLLARI

1. O'zbekiston Respublikasi mudofaasining asosini bayon eting.
2. Qurolli kuchlarning asosiy harbiy-strategik vazifalari nimalardan iborat?
3. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining qo'shin turlarini birma-bir keltiring.
4. O'zbekistonda qanday harbiy o'quv yurtlari bor?
5. Qurolli Kuchlarning jangovar an'alarini sanab o'ting.
6. Harbiy qasamyod qabul qilish tartibi qanday?

4-bob. HARBIY XIZMATCHILAR VA ULAR ORASIDAGI MUNOSABATLAR. HARBIY INTIZOM

Harbiy xizmatchi — haqiqiy harbiy xizmatni bajaruvchi shaxs hisoblanadi. U Vatanning, Mustaqil O'zbekiston Respublikasining himoyachisidir. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilar askar va matroslar, serjantlar va ofitserlar (kichik, katta, oliy) tarkibiga bo'linadi.

HARBIY XIZMATCHINING UMUMIY MAJBURIYATLARI

Harbiy xizmatchi o'z Vatani himoya qilish jarayonida shaxsiy javobgarlikka egadir. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilari xizmat faoliyatida qonunlar, harbiy nizomlarning talablariga amal qiladilar va siyosiy maqsadlarni ko'zlovchi boshqa jamoat tashkilotlari va birlashmalarining faoliyati bilan aloqador bo'lmasliklari lozim.

Harbiy xizmatchi quyidagilarga:

O'zbekiston Respublikasining «Himoyachisi» oliy unvonini sharaf bilan oqlashga, Qurolli Kuchlarning, o'z harbiy qismining or-nomusi va jangovar shuhratini, o'z harbiy unvonining obro'sini e'zozlashga, harbiy qasamyodga sodiq qolishga, xalqiga fidoyilarcha xizmat qilishga O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi va hududiy butunligini matonat, mahorat bilan, so'nggi tomchi qoni qolguncha, hatto hayotini ayamadan himoya qilishga, harbiy burchni bajarishga; mamlakat Konstitutsiyasiga, harbiy nizomlarning talablarini bajarishga; O'zbekiston Respublikasini himoya qilish vazifalarini bajarish bilan bog'liq harbiy xizmat mashaqqatlariga sabot bilan chidashga; harbiy kasb bilimlarini muntazam egallashga, o'z o'quv askariy mahoratini takomillashtirishga; o'ziga ishonib topshirilgan qurol-aslaha va harbiy texnikani bilishi va ishlatishda doimiy shaylikda saqlashga,

«Oltin Yulduz» medali

1994-yil 5-mayda qabul qilingan
O'zbekiston Respublikasi Qonuni
bilan tasdiqlangan

«O'zbekiston Qahramoni» unvoni oliy darajadagi mukofot bo'lib, O'zbekiston Respublikasining fuqarolariga davlat va xalq oldidagi qahramonona jasorat ko'rsatish bilan bog'liq xizmatlari uchun beriladi.

«O'zbekiston Qahramoni» unvoni bilan taqdir-
langan shaxsga «Oltin Yulduz» medali va unvon
berilganligi to'g'risidagi tegishli hujjat topshiriladi.

VATANNING YUKSAK MUKOFOTLARI

«Shon-sharaf» ordeni

1995-yil 30-avgustda qabul qilingan
O'zbekiston Respublikasi Qonuni
bilan tasdiqlangan

«Shon-sharaf» ordeni bilan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari Vatanni himoya qilishda fidoyiligi va mardligi uchun, O'zbekistonda mudofaa qudratini va milliy xavfsizlikni mustahkamlash, qurolli kuchlarning jangovar tayyorgarligini oshirish va huquq-tartibotni ta'minlash ishidagi katta xizmatlari uchun mukofotlanadilar.

«Shon-sharaf» ordeni ikki darajadan iborat bo'ladi:

I darajali «Shon-sharaf» ordeni;

II darajali «Shon-sharaf» ordeni.

Ordenning oliy darajasi I darajadir.

«Jaloliddin Manguberdi» ordeni

2000-yil 30-avgustda qabul qilingan
O'zbekiston Respublikasi Qonuni
bilan tasdiqlangan

«Jaloliddin Manguberdi» ordeni bilan mamlakat mustaqilligini, Vatan sarhadlarini, ona yurt tuprog'ini himoya qilishda hamda uni ko'z qorachig'iday asrashda yuksak harbiy mahorat, qahramonlik va jasorat namunalarini ko'rsatgan, davlatimizning mudofaa qudratini mustahkamlashga ulkan hissa qo'shgan qo'mondonlik tarkibiga kiruvchi harbiy xizmatchilar mukofotlanadilar.

«Jaloliddin Manguberdi» ordeni O'zbekiston Respublikasining oliy harbiy mukofoti hisoblanadi.

VATANNING YUKSAK MUKOFOTLARI

«Jasorat» medali

1994-yil 5-mayda qabul qilingan
O'zbekiston Respublikasi Qonuni
bilan tasdiqlangan

«Jasorat» medali bilan O'zbekiston Respublikasi harbiy xizmatchilari, Milliy xavfsizlik xizmatining va ichki ishlar organlarining xodimlari respublikaning milliy xavfsizligini ta'minlash, jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashda, harbiy burchni yoki xizmat burchini ado etish vaqtida ko'rsatgan mardlik va jasoratlari uchun mukofotlanadilar.

SHARTNOMA BO'YICHA HARBIY XIZMATCHILAR VA MUDDATLI HARBIY XIZMATCHILARNING POGONLARI

Tantanavor (bayram) va kundalik harbiy kiyimlarga

Kichik serjant

Serjant

Katta serjant

Kichik serjant

Serjant

Katta serjant

Muddatli harbiy xizmatchilar pogoni

Tantanavor
(bayram)
kiyimiga

Kundalik
va dala
kiyimlariga

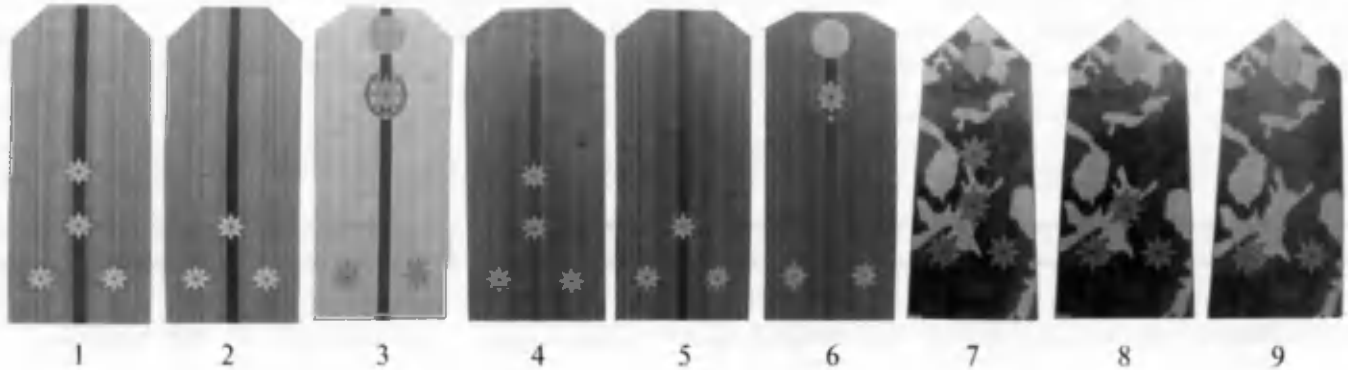

KICHIK OFITSERLAR POGONI

Tantanavor (bayram)
kiyimiga

Kundalik kiyimiga

Dala kiyimiga

1. Kapitan.
2. Katta leytenant (HHK va HDQ—moviy rangli hoshiya).
3. Leytenant (tantanavor (bayram) ko'ylagiga).
4. Kapitan.

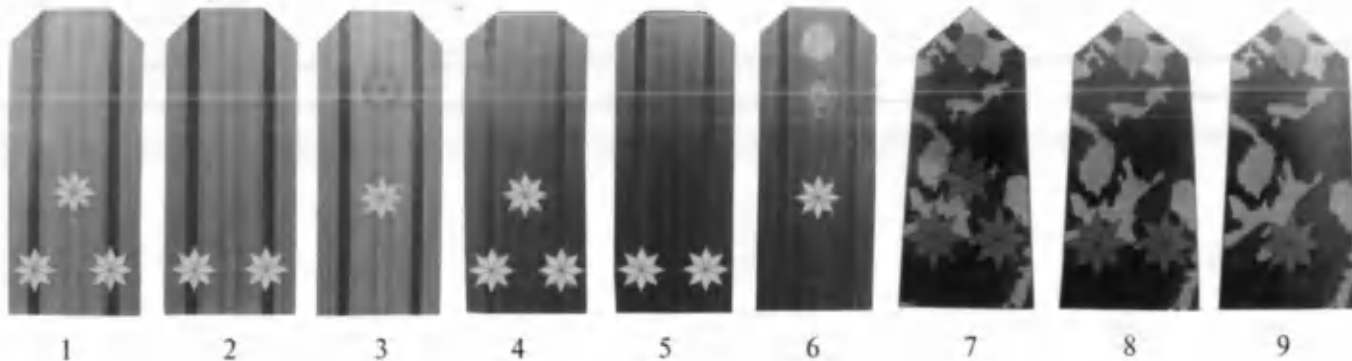
5. Katta leytenant (HHK va HDQ—moviy rangli hoshiya).
6. Leytenant (tantanavor (kundalik) ko'ylagiga).
7. Kapitan.
8. Katta leytenant.
9. Leytenant.

KATTA OFITSERLAR POGONI

Tantanavor (bayram)
kiyimiga

Kundalik kiyimiga

Dala kiyimiga

1. Polkovnik.
2. Podpolkovnik.
3. Mayor.

4. Polkovnik.
5. Podpolkovnik.
6. Mayor.

7. Polkovnik.
8. Podpolkovnik.
9. Mayor.

GENERALLARNING POGONLARI

Tantanavor (bayram) kiyimiga

Armiya generali

General-polkovnik

General-leytenant

General-mayor
(tantanavor (bayram)
ko'ylagiga)

Kundalik kiyimiga

Armiya generali

General-polkovnik

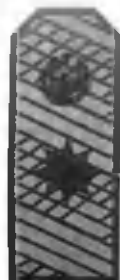

General-leytenant

General-mayor
(kundalik
kiyimga)

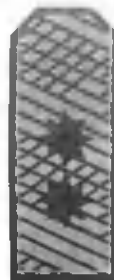
Dala kiyimiga

Armiya generali

General-polkovnik

General-leytenant

General-mayor

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI QO'SHIN VA XIZMAT TURLARI EMBLEMALARI

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

1. Motoo'qchi qo'shinlari. 2. Harbiy havo kuchlari. 3. Havo mudofaasi qo'shinlari. 4. Havo desant qo'shinlari. 5. Artilleriya. 6. Tank qo'shinlari. 7. Aloqa qo'shinlari. 8. Muhandislik qo'shinlari mutaxassislari. 9. Harbiy harakatlar xizmati. 10. Kimyo qo'shinlari mutaxassislari. 11. Avtomobil qo'shinlari. 12. Tibbiyot va veterinar xizmati. 13. Adliya. 14. Harbiy dirijyor va musiqachilar.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI HARBIY XIZMATCHILARINING POGONLARIDAGI YULDUZLAR

Generallar yulduzlari

15

16

17

18

Katta ofitserlar pogonidagi yulduz

19

20

Ofitserlar yulduzlari

Kichik ofitserlar pogonidagi yulduz

21

22

15, 16. Tantanavor (bayram) kiyimiga. 17. Kundalik kiyimiga. 18. Dala kiyimiga. 19. Tantanavor va kundalik kiyimga. 20. Dala kiyimiga. 21. Tantanavor (bayram) va kundalik kiyimga. 22. Dala kiyimiga.

Kiyim-kechak tugmalari

Generallar kiyim-kechaklari uchun katta tugma

23

Generallar kiyim-kechaklari uchun kichik tugma

24

25

Ofitserlar, shartnoma bo'yicha harbiy xizmatchilar, muddatli xizmatdagilar va oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlari kiyimlari uchun katta tugma

26

27

Ofitserlar, shartnoma bo'yicha harbiy xizmatchilar, muddatli xizmatdagilar va oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlari kiyimlari uchun kichik tugma

28

23. Tantanavor (bayram) va kundalik kiyimlarga. 24. Qishki va bahorgi-kuzgi paltoga. 25. Pogon va furajkaga. 26. Tantanavor (bayram) va kundalik kiyimga. 27. Qishki va bahorgi-kuzgi paltoga. 28. Pogon va furajkaga.

SAFDA TURISH

«Saflan» yoki «Rostlan» komandasi berilganda safda turish holati qabul qilinadi. Bunday komanda berilganda, to'g'ri, zo'riqmasdan turiladi, tovonlar bir joyga qo'yiladi, oyoqlar uchi oldidagi chiziqqa to'g'rılanadi, ular bir tovonlar kengligi bir xil bo'ladi, tizzalar bukilmaydi, lekin zo'riqtirilmaydi; ko'krak keriladi, gavda biroz oldinga chiqariladi; qorin ichga tortiladi; yelkalar yoziladi; qo'llar tushiriladi, unda kaftlar gavnaga qaratilib, yon tarafdin sonlarning o'rtasida tutiladi, barmoqlar yarim bukilib, oyoqlar tegib turadi; bosh, iyakni oldinga chiqarmasdan, baland va to'g'ri tutiladi, to'g'ri oldga qarab turiladi; darhol harakat qilishga tayyor turish kerak bo'ladi.

JOYDA HARBIYCHA SALOMLASHISH

Turgan joyda harbiycha salomlashishda o'ng qo'l «Rostlan» holati qabul qilingandan keyin qisqa yo'l bilan bosh kiyimga yetkaziladi. O'ng qo'l kafti to'g'ri, panjalari qisilgan, o'rta barmoq tegib turadi, bunda bilak yelka balandligida bir chiziqda bo'lishi kerak.

harbiy mulkni asrashga; halol, intizomli, jasur bo'lishga, harbiy burchni ijro etish chog'ida oqilona tashabbuslar ko'rsatishga; komandirlarga (boshliqlarga) so'zsiz bo'ysunish va ularni jangda himoya qilishga, harbiy qism jangovar bayroqni qo'riqlashga; askariy yurish-turish odobi qoidalariga rioya qilishga va harbiycha salom berishni bajarishga, har doim rusum bo'yicha, ozoda va saranjom kiyinishga, vatanparvarlik ko'rsatishga, xalqlarning baynalminal do'stligini qadrlashga, millatlar va elatlar o'rtasida birodarlikni mustahkamlashga imkon yaratishga majburdir.

Harbiy xizmatchi Vatanga xizmat qilish jarayonida oson yo'lini axtarmasligi, o'z vijdoni, boshliqlar va o'rtoqlari o'rtasida O'zbekiston Respublikasi fuqarosiga zid bo'lgan aldamchilik, yolg'onchi yo'llarni qo'llashi jiddiy xatarlarni olib kelishi mumkin. Xalqning «Hayotda eng asosiysi — Vatanga halol xizmat qilish», «Vatanga xizmat qilishdan — qalbingni qayrima» kabi dono iboralarga amal qilish lozim.

Askarlarning o'z komandirlarini qadrlashi, harbiy birodarlikning eng oliy fazilati hisoblanadi. Har qanday falokat yuz berishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda komandir hayotini saqlash va xatardan qutqarishga doim shay turish kerak. Jang maydonida komandirni himoya qilish qurolli kuchlardagi askarlarning ajoyib an'analardan biridir. «O'zingni demay komandirni qutqar», «Komandirni himoya qil jangda, o'zingni saqlaganday hayotda» iboralari askarlar orasida bekorga jaranglamaydi.

Harbiy xizmatchi birodarlikni e'zozlashga, o'z hayotini ayamadan o'rtoqlarini xavf-xatardan qutqarishga, har birining or-nomusi va qadr-qimmatini hurmat qilishga, o'ziga va boshqa harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'pollik va tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslikka, ularni noloyiq qilmishlardan tiyib qolishga majburdir. Xalq tomonidan quyidagi so'zlar bejiz aytilmagan: «Do'st ortirsang g'alabaga erishasan», «Jangda do'stingni quvvatlasang, o'zingdan xatarni quvgan bo'lasan», «O'rtoqlaringga yordaming — vzvod obro'sini oshirishing». Harbiy xizmatchi harbiy xizmat xavfsizligi talablariga, kasallanish, jarohat orttirish va kuyishdan ogohlantirish tadbirlariga rioya qilishi, har kuni jismoniy chiniqishi, mashq ko'rganligini o'stirishi, zararli odatlardan (chekish va ichkilikdan) tiyishi lozim.

Harbiy xizmatchi jangovar harakatlar paytida, hatto o'z harbiy qismidan (bo'linmasidan) yiroq va to'la qurshovda qolgan bo'lsa ham, asirga tushishdan qutulmoq uchun dushmanga ashaddiy qarshilik ko'rsatishga, u jangda askarlik burchini oxirigacha bajarishga majbur.

HARBIY UNVONLAR VA FARQLI BELGILAR

Harbiy unvonlar, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari qo'shin turlariga oid harbiy maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxslarga, xizmat mavqeyida o'sish davrlarini hisobga olib, xizmat nizomlari asosida beriladi. Harbiy unvonlar, askarlarga, matroslarga, serjantlarga, starshinalarga, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan yo'riqnoma asosida amalga oshiriladi. Kichik va katta ofitserlar tarkibiga harbiy unvonlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan chiqarilgan tartib asosida beriladi.

Qurolli Kuchlardagi Oliy harbiy unvon — Armiya generali bo'lib, bu unvon (urush davrida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo'mondoniga, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vaziriga beriladi).

Yuridik, tibbiyot yoxud veteranariya harbiy-hisob ixtisosiga ega bo'lgan harbiy xizmatchilarning harbiy unvonlariga mos ravishda «Adliya», «Tibbiyot xizmati» yoxud «Veterinariya xizmati» so'zlari qo'yiladi. Masalan, tibbiyot xizmati leytenanti, veterinariya xizmati kapitani, tibbiyot xizmati general-mayori, adliya general-polkovnigi.

Rezervdagi zaxiradagi yoki iste'fodagi fuqarolarning harbiy unvoniga tegishli «rezervdagi», «zaxiradagi» yoki «iste'foda»gi so'zlari qo'shiladi.

Serjantlar (starshinalar) harbiy unvoniga qo'shin yohud xizmat turlarining nomlanishi qo'shilmaydi.

Harbiy bilim yurtida tahsil olayotgan harbiy xizmatchilar, ofitserlar harbiy unvonga ega bo'lmaganlar — kursantlar, harbiy unvonga ega bo'lganlar esa — tinglovchilar deb nomlanadi.

Harbiy bilim yurtiga kirgunga qadar harbiy unvonga ega bo'lmagan yoxud askar, matros harbiy unvoniga ega bo'lgan fuqarolarga o'qishga qabul qilish vaqtida «Kursant» harbiy unvoni beriladi. Harbiy bilim yurtiga kirgunga qadar berilgan harbiy unvonlar saqlanib qoladi.

Harbiy xizmatchilarning harbiy kiyim-kechak va farqlovchi nishonlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi. Harbiy xizmatchilar, shuningdek, harbiy yig'inlarga jalb etilgan harbiy xizmatga majburlar harbiy unvoni va qo'shin turini farqlovchi nishonlari bo'lgan harbiy kiyim-kechakda yuradilar. Harbiy kiyim-kechakda yurish qoidalari O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi

tomonidan belgilanadi. Harbiy kiyimda yurish huquqiga ega bo'lmagan fuqarolar harbiy xizmatchilarning kiyim-kechaklarini kiyib va farqlovchi nishonlarni taqib yurishi taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilari kiyim formalari bo'lib, ushbu formalarida shaxsiy harbiy unvonlarni farqlay oladigan belgilaridan iborat bo'ladi. Bu belgilar pogonlar, petlitsalar, ko'krak nishonlari, qo'l yengi belgilar, bosh kiyimdagi belgilari, shim kiyimidagi belgilardan iborat bo'ladi.

**O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy
xizmatchilarining harbiy unvonlari**

Qo'shinga oid	Kemaga oid
Askarlar tarkibi	
Oddiy askar (kursant)	Matros (kursant)
Serjantlar va starshinalar tarkibi	
Kichik serjant	2-darajali starshina
Serjant	1-darajali starshina
Katta serjant	Bosh starshina
Kichik ofitserlar tarkibi	
Leytenant	Leytenant
Katta leytenant	Katta leytenant
Kapitan	Kapitan-leytenant
Katta ofitserlar tarkibi	
Mayor	3-darajali kapitan
Podpolkovnik	2-darajali kapitan
Polkovnik	1-darajali kapitan
Generallar tarkibi	
General-mayor	
General-leytenant	
General-polkovnik	
Armiya generali	

**BOSHLIQLAR VA BO'YSUNUVCHILAR. KATTALAR VA KICHIKLAR.
TO'G'RIDAN-TO'G'RI VA BEVOSITA BOSHLIQLARNING
HUQUQLARI VA MAJBURIYATLARI**

O'z xizmati maqomi va harbiy unvoniga ko'ra, ayrim harbiy xizmatchilar boshqalarga nisbatan boshliq yoxud bo'ysunuvchi bo'lishi mumkin. Boshliq vaziyatni har tomonlama baholashdan kelib chiqqan holda yolg'iz o'zi qaror qabul qilish, qonun va harbiy nizomlarning talablariga qat'iy muvofiq ravishda buyruqlar berishi va ularning bajarilishini talab qilish huquqiga egadir. Buyruqlarning muhokama etilishiga yo'l qo'yilmaydi, bo'ysunmaslik yoki buyruqni bajarmaslik harbiy jinoyat hisoblanadi. Bo'ysunuvchi boshliqning buyruqlarini so'zsiz bajarishga majburdir. Agar u o'ziga nisbatan noto'g'ri munosabatda bo'lgan deb hisoblasa, buyruqni bajarib, keyin shikoyat qilishi mumkin.

Harbiy xizmatchilar xizmat yuzasidan, hatto vaqtincha bo'lsa ham bo'ysundirilgan boshliqlar bevosita boshliqlar hisoblanadi. Bo'ysunuvchiga yaqinroq bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri boshliq bevosita boshliq deb ataladi. Masalan, askar uchun bevosita boshliq seksiya (raschet, tank) komandiri bo'ladi. Xizmat tartibiga asosan to'g'ridan-to'g'ri bevosita boshliqlar, askar va matroslar uchun, haqiqiy harbiy xizmatda bo'lgan O'zbekiston Respublikasi generallari, katta va kichik tarkibdagi ofitserlar, shuningdek, serjantlar va starshinalar esa ular bir qismdagilar hisoblanadi. Bir-biriga bo'ysunuvchi bo'lmagan harbiy xizmatchilar majburiyatlarni birgalikda bajaradigan hollarda, ularning o'zaro xizmat munosabatlari boshliq tomonidan belgilab qo'yilmagan bo'lsa, ulardan lavozimiga ko'ra kattasi, teng mansablarda esa harbiy unvoni bo'yicha kattasi boshliq sanaladi.

O'z xizmat maqomi va harbiy unvoniga ko'ra boshqa harbiy xizmatchilarga nisbatan ularning boshlig'i yoki bo'ysunuvchisi sanalmagan harbiy xizmatchilar katta yoki kichik bo'lishi mumkin. Kattalik harbiy xizmatchilarning harbiy unvoniga qarab belgilanadi. Harbiy unvoni bo'yicha kattalar, kichik harbiy intizomning, jamoat tartibini, axloq, harbiy kiyim-kechak kiyish va askarchasiga salomlashishni bajarish qoidalarini buzgan hollarda, ulardan bu buzilishlarning bartaraf etishlarini talab qilishlari; unvoni bo'yicha kichiklar kattalarning bunday talablarini so'zsiz bajarishga majburdirlar.

BUYRUQ BERISH VA UNI BAJARISH TARTIBI

Buyruq — boshliqni bo'ysunuvchilarga qaratilgan yozma va og'zaki farmoyishidir. Komandir (boshliq)ning buyrug'i bo'ysunuvchilar uchun qonundir. «O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari intizom Nizomi» da ko'rsatilganidek buyruq e'tirofsiz, aniq muddatda bajarilishi darkor. Buyruq berilgan bo'lsa, uni e'tirofsiz aniq, o'z muddatida, qanday vaziyat bo'lishidan qat'iy nazar, bajarilishi shart. Jang davrida boshliq tomonidan berilgan buyruqni e'tirofsiz, aniq va o'z muddatida bajarishlik dushman ustidan g'alabaga va muvaffaqiyatlarga erishish garovidir.

Qo'shinni va qismlar komandirlarining o'z kundalik faoliyatlari jarayonidagi alohida masalalar bo'yicha topshiriqlari buyruq ohangida bo'ysunuvchiga yetkaziladi. Qo'shinni va qism komandirlarining buyruq va farmoyishlari og'zaki tarzda, tartib qoidaga asosan bo'ysunuvchilarga beriladi. Ba'zi bir vaqtlarda katta boshliq, bo'ysunuvchining bevosita boshlig'ini chetlab o'tgan holatda buyruq va farmoyishlar berishi ham mumkin. Qachonki, boshliq og'zaki buyruq yoki farmoyish berayotgan, bo'ysunuvchi «Rostlan» holatini qo'llab, buyruq yoki farmoyishni olib bo'lgach, «Xo'p bo'ladi» deb javob beradi va shundan keyin uni bajaradi. Boshliq o'zi bergan buyruqning to'g'ri tushunilganiga ishonch hosil qilishi zarurati bo'lsa, uni qisqacha takrorlashni talab etishi mumkin.

Harbiy xizmatchi berilgan buyruqning bajarilishi to'g'risida buyruqni bergan boshliqqa va o'zining bevosita boshlig'iga bildiruv berishga majburdir. Agar buyruqni bajarayotgan harbiy xizmatchi xizmat maqomiga ko'ra, boshqa katta boshliqdan birinchisini bajarishga xalaqit beradigan yangi buyruq olsa, bu haqida ikkinchi buyruqni bergan boshliqqa bildiruv beradi. Va tasdiqlangan taqdirdagina oxirgisini bajaradi. Yangi buyruqni beruvchi bu haqda birinchi buyruqni bergan boshliqqa xabar qiladi.

HARBIYCHA SALOM BERISH

Harbiycha salomlashish harbiy xizmatchilarning birodarlarcha jipsligining ifodasi, o'zaro hurmat va mushtarak madaniyatning namoyon bo'lishi belgisi sanaladi. Barcha harbiy xizmatchilar bir-biriga duch kelganda (quvib o'tishda) O'zbekiston Respublikasi Qurolli

Kuchlarining saf Nizomi bilan belgilangan qoidalariga qat'iy rioya qilgan holda bir-biriga salom berishga majburdir.

Harbiy unvonga ko'ra bo'ysunuvchilar va kichiklar birinchi bo'lib salom beradilar. Maqomlari teng bo'lgan paytda esa kim o'zini ko'proq xushmuomala, tarbiya ko'rgan deb hisoblasa, o'sha birinchi bo'lib salom beradi. Harbiy xizmatchilar bundan tashqari, noma'lum askar qabriga: Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun janglarda shahid bo'lgan jangchilarning birodarlik qabristoniga; harbiy qismning jangovar bayrog'iga, shuningdek, harbiy kemaga kelganda va undan jo'nab ketayotganda Harbiy Dengiz bayrog'iga; harbiy bo'linmalar kuzatib borayotgan dafn marosimlariga salom berishga majburdirlar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi ijro etilayotganda, safda turgan askarlar komanda berilmasdan «Rostlan» holatiga o'tadilar. Vzvod komandiri va undan yuqori bo'lganlar bundan tashqari qo'llarini bosh kiyimlariga qadaydilar. Safdan tashqari bo'lgan harbiy xizmatchi Davlat Madhiyasi ijro etilayotgan paytda «Rostlan» holatiga kiradi, agar bosh kiyimi bo'lsa, qo'lini unga qadaydi.

HARBIY QADRIYAT QOIDASI VA HARBIY XIZMATCHILARNING XUSHMUOMALALIGI

Harbiy xizmatchilar bir-birlariga murojaat qilishlarida doimo og'ir, vazmin va xushmuomalada bo'lishga majburdirlar. Xizmat masalalari yuzasidan bir-biriga «Siz» deb murojaat etishlari lozim. Shaxsiy muomala chog'ida harbiy unvon qo'shin yoki xizmat turini ko'rsatmasdan aytadi.

Boshliq yoki kattaning bergan savollariga tasdiq javobi bo'lsa harbiy xizmatchi «Xuddi shunday», agar tasdiqsiz «Yo'q edi» iboralarini aytadi. Safdan tashqari paytlarda bir-birlariga murojaat etishda, harbiy xizmatchi «Rostlan» holatiga o'tadi, bosh kiyimiga qo'lini qadaydi.

Jamoat joylarida, shuningdek, tramvayda, trolleybusda, avtobusda, metro va shaharoldi poyezdlarining vagonlarida bo'sh turgan o'rinlar bo'lmagan paytda harbiy xizmatchi boshliqqa (kattaga) o'z o'rnini taklif etadi. Agar boshliqqa (kattaga) duch kelganda bemalol o'tib ketish mumkin bo'lmasa, undan bo'ysunuvchi (kichik) unga yo'l berishi va salom berganicha o'tkazib yuborishi, boshliq (katta)ning yonidan o'tib ketish zarur bo'lib qolganda bo'ysunuvchi (kichik) bunga undan ijozat so'rashi lozim.

Harbiy xizmatchilar noharbiy aholiga nisbatan odob qoidalariga rioya qilishlari, yoshi o'tgan kishilar, ayollar va bolalarga alohida e'tibor ko'rsatishlari, fuqarolar or-nomusi va qadr-qimmatini muhofaza qilishga yordam berishlari, shuningdek, baxtsiz hodisalar, yong'inlar, va tabiiy ofatlar chog'ida ularga madad ko'rsatishlari lozim. Harbiy xizmatchi qo'lini kiyim-kechak cho'ntaklariga tiqib yurishi, boshliq (katta)ning ishtirokida uning ruxsatisiz o'tirishi yoki chekishi, shuningdek, ko'chada yurib kelayotganda va bu maqsad uchun ajratilmagan joylarda chekishi man etiladi.

KOMANDIRLAR VA BOSHQA TO'G'RIDAN-TO'G'RI BOSHLIQLARGA MUROJAAT ETISH QOIDALARI

Bo'ysunuvchi va kichiklar boshliq (katta)larga murojaat etish chog'ida, ularning harbiy unvoni oldiga «o'rtoq» so'zini qo'shib aytadilar. Masalan, «O'rtoq mayor murojaat etishga ruxsat bering». Boshliq (katta) oldida turgan harbiy xizmatchiga murojaat etish uchun boshliq (katta)dan ruxsat so'raladi. Masalan, «O'rtoq katta serjant, oddiy askar Normatovga murojaat qilishga ruxsat bering».

Boshliqlar va kattalar xizmat taqozosi bo'yicha bo'ysunuvchilarga (kichiklar)ga murojaat qilganda ularning unvoni va familiyasini yoki faqat unvoni oldiga «O'rtoq» so'zini qo'shib aytadi. Masalan, «Oddiy askar To'ychiyev», «O'rtoq oddiy askar».

HARBIY INTIZOM, UNING MOHIYATI VA QUROLLI KUCHLAR UCHUN AHAMIYATI

Harbiy intizom — O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini jangovar tayyorgarlik va jangovarlik qobiliyatlarining asoslaridan biri bo'lib hisoblanadi. Uning jihatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida», «Mudofaa to'g'risida»gi Qonunlarda mujassamlashgan.

Harbiy intizom — bu barcha xizmatchilarning qonun, harbiy nizomlar tomonidan, komandirlar (boshliqlar) buyruqlari bilan belgilangan tartib qoidalariga qat'iy va aniq rioya etilishidir. Harbiy intizom har bir xizmatchining O'zbekiston Respublikasini himoya qilishga bo'lgan harbiy burch va shaxsiy mas'uliyati, o'z xalqiga mislsiz sadoqatini his qilishga asoslanadi.

Harbiy intizom har bir harbiy xizmatchidan:

— harbiy qasamyodga sodiq bo'lishni, O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va Konstitutsiyasiga qat'iy bo'ysunishni;

— o'z harbiy burchini mohirlik va jasorat bilan bajarishni, harbiy ishni sidqidildan o'rganishni, harbiy va davlat mulkini asrashni;

— harbiy xizmat qiyinchiliklarini mardonavor yengishni, harbiy burchni bajarish uchun o'z jonini ham ayamaslikni;

— sergak bo'lishni, harbiy va davlat sirlarini qat'iy saqlashni;

— harbiy xizmatchilar o'rtasidagi harbiy nizomlarda ko'rsatib berilgan o'zaro munosabatlarni qo'llab-quvvatlashni, jangovar birodarlikni mustahkamlashni;

— komandir (boshliq)larga va bir-biriga hurmat ko'rsatish, harbiycha salom-alik va xushfe'llik qoidalariga rioya qilishni;

— jamoat joylarida o'zini munosib tutishni, nomunosib xatti-harakatlardan o'zini va boshqalarni tiyib qolishni va fuqarolarning or-nomusini himoya qilishni talab etadi. Harbiy intizomni vujudga keltirish, uni yuqori darajaga ko'tarish har bir harbiy xizmatchidan avvalo o'zida insoniylik, to'g'ri so'zlik, halollik, shaxsiy mas'uliyat, Harbiy Qasamyodga sadoqat, harbiy burchga sharaf deb qarash kabi xislatlarni vujudga keltirishni talab qiladi. Yuqorida sanab o'tilgan xislatlarni shakllantirishda, avvalo, har bir harbiy xizmatchi mazkur xislatlarni o'zida qaror toptira olishga intilishi kerak.

Armiyada mustahkam intizom bo'lmasa, uning tanazzulga uchrashi muqarrar. Intizom g'alabani asosi sanaladi. Buyuk sarkarda ajdodlarimiz — To'maris, Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Bobur, general Sobir Rahimov o'z qo'shinlaridagi yuksak intizom tufayli doimo g'alabaga erishganlar.

Yuksak harbiy intizomga ushbu jihatlar orqali erishiladi:

— harbiy xizmatchilarda yuksak axloqiy-ruhiy va jangovar fazilatlarini tarbiyalash, komandir (boshliq)larga so'zsi bo'ysunish;

— har bir harbiy xizmatchining o'z majburiyatlari va harbiy nizomlar talablarini bajarishga shaxsiy mas'uliyati;

— harbiy qism (bo'linma)da ichki tartibga bo'ysunish, barcha harbiy xizmatchilar tomonidan kun tarkibiga qat'iy rioya qilish;

— jangovar tayyorgarlikni puxta tashkil etish va u barcha shaxsiy tarkibni qamrab olishi;

— komandir (boshliq)larning o'z qo'l ostidagilarga talabchanligi va ularning ijrochiligini nazorat qilish, harbiy xizmatchilarning sha'nini

hurmat qilish va bu haqida doimiy qayg'urish, ishontirish, jamoatchilik ta'siri kabi omillarni to'g'ri uyg'unlashtirish va o'rnida qo'llash;

— harbiy — ism (bo'linma)larda zarur moddiy-maishiy sharoitlarni yaratish;

— harbiy intizomni mustahkamlashda — xizmatga mas'uliyat hissini oshirish, tarbiya sifatini yuqori darajaga ko'tarishda — harbiy xizmatchilarni rag'batlantirish alohida ahamiyatga ega. Har bir insonning o'zi qilgan mehnati samarasini ko'rishi uni yangi-yangi yutuqlar sari yetaklaydi. Shularni inobatga olgan holda «Intizom nizomi»da harbiy xizmatchilarni rag'batlantirish masalasiga alohida e'tibor berilgan.

VAQTNING TAQSIMLANISHI VA KUNDALIK TARTIB

Harbiy qismda vaqtning taqsimlanishi uning doimiy jangovar shayligi ta'minlanadigan va shaxsiy tarkib jangovar o'quvini uyushgan holda o'tkazish sharoitlari yaratiladigan, tartib, harbiy xizmatchilarning harbiy intizomi va tarbiyasi saqlanadigan, ularning madaniyati darajasi oshiriladigan, har tomonlama maishiy xizmat ko'rsatiladigan, o'z vaqtida hordiq va ovqat beriladigan darajada amalga oshiriladi.

Harbiy qism yoxud qo'shilma komandiri kun tartibini Qurolli Kuchlar xili va qo'shinlar turi, harbiy qism oldida turgan vazifalar, yil fasli, mahalliy va iqlim sharoitlarini inobatga olgan holda belgilaydi.

Kun tartibida tongi jismoniy mashq, ertalabki va kechki yuvinish, ertalabki ko'rik, o'quv mashg'ulotlari va ularga tayyorlanish, maxsus (ishchi) kiyimini almashtirish, ovqat yeyishdan oldin poyabzal tozalash va qo'l yuvish, ovqat yeyish, qurol-aslaha va harbiy texnikaga qarov va xizmat ko'rsatish, tarbiyaviy va ommaviy sport mashg'ulotlari, shaxsiy tarkibga axborot berish, radio tinglash va teledasturlarni tomosha qilish, xastalarni tibbiyot punktida qabul qilish, harbiy xizmatchilarning shaxsiy ehtiyojlari (kamida 1 soat), kechki sayr, yo'qlama va 8 soatlik uyqu uchun vaqt ko'zda tutilgan bo'lishi lozim.

Ovqat tanovullari o'rtasidagi oraliq 7 soatdan oshmasligi kerak. Tushlikdan so'ng yarim soat (30 minut) mobaynida mashg'ulotlar yoxud ishlar o'tkazilmasligi lozim.

Brigada har hafta qurol-aslaha, harbiy texnika va boshqa moddiy vositalarga xizmat ko'rsatish, parklar va o'quv-moddiy inshootlarni

jihozlash va obodonlashtirish, harbiy shaharchani tartibga keltirish va boshqa ishlarni bajarish maqsadida park xo'jalik kuni o'tkaziladi. Ayni shu kuni odatda barcha xonalarni yalpi yig'ishtirish, shuningdek, shaxsiy tarkibni hammomda cho'miltirish o'tkaziladi.

ASKAR VA MATROSLARGA QO'LLANILADIGAN RAG'BATLANTIRISHLAR

Rag'batlantirish harbiy xizmatchilarni tarbiyalashning va harbiy intizomni mustahkamlashning muhim vositasidir. Har bir komandir (boshliq) O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Intizom Nizomida berilgan huquqlar doirasida o'z qo'li ostidagi harbiy xizmatchilarni ko'rsatgan jasorati, foydali tashabbusi, tirishqoqligi va a'lo xizmati uchun rag'batlantirishi lozim.

Askarlar, matroslar, serjantlar va starshinalarga qo'llaniladigan rag'batlantirish ko'rinishlari quyidagilardir: oldindan berilgan intizomiy ta'sir choralarini bekor qilish; minnatdorchiilik e'lon qilinishi; harbiy xizmatchining yurtiga yoki xizmatgacha bo'lgan o'quv joyi (ish joyi)ga u harbiy burchini namunali bajarayotganligi va rag'batlantirish olganligi to'g'risida xabar berish; Faxriy yorliq; qimmatbaho sovg'a yoki pul bilan mukofotlash; harbiy xizmatchining harbiy qism Jangovar Bayrog'i yonida suratga olish bilan taqdirlash; serjantlar (starshinalar) ga ular shtat bo'yicha egallab turgan lavozimida harbiy unvonida bir pog'ona yuqori harbiy unvon berish, a'lochilik ko'krak nishoni bilan taqdirlash; askar, matros, serjant, starshinalarga yo'lga ketgan vaqtdan tashqari 10 sutkagacha ta'til berish.

A'lochi ko'krak nishoni bilan faqat askarlar, matroslar, serjantlar va starshinalar hamma o'quv yili davomidagi a'lo ko'rsatkichlarga erishganlar taqdirlanadi. Harbiy qism (kema)ning hurmat kitobiga yozish esa askarlar, matroslar, shuningdek, serjantlar va starshinalar oxirgi xizmati davrida a'lo ko'rsatkichlarga erishganliklari uchun zaxiraga bo'shatishlari oldidan qo'llaniladi.

Qisqa muddatli ta'til rag'batlantirish tartibiga asosan muddatli xizmat davomida askarlar, matroslar, shuningdek, serjantlar va starshinalarga bir yilda bir marta, matros va starshinalarga bir yarim yillik muddatli xizmatlari davomida ikki marta beriladi. Rag'batlantirishlar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari saflarida protokol asosida xizmat o'tayotgan askarlar, matroslar, serjant va starshinalarga ham qo'llaniladi.

HARBIY XIZMATCHILARGA QO'LLANILADIGAN INTIZOMIY TA'ZIRLAR

Askarlar va matroslarga qo'llaniladigan intizomiy ta'zir ham, shuningdek, rag'batlantirish singari harbiy xizmatchilarni tarbiyalash, harbiy intizomni mustahkamlashdagi asosiy turlaridan rag'batlantirish bilan birga intizomiy ta'zirlar ham qo'llaniladi. Intizomiy ta'ziri qo'llashdan asosiy maqsad boshqa harbiy xizmatchilar tomonidan bunday kamchilik — nuqsonlarga yo'l qo'ymaslikdir.

Harbiy intizomni buzgan va ma'muriy qonunbuzarlik uchun harbiy xizmatchi shaxsan javobgardir.

Askar, matros, serjant va starshinalarga beriladigan intizomiy ta'zirlar; hayfsan; qattiq hayfsan; askar va matrosni navbatdagi javob berishdan yoki kemadan sohilga chiqarishdan mahrum qilish; muddatli xizmatdagi askar va matroslarni besh naryadgacha navbatdan tashqari naryadga tayinlash; 10 sutkagacha gaupvaxtaga band qilish, harbiy xizmatni o'tayotgan serjant va starshinalarga ulardan tashqari lavozimidan pasaytirish; harbiy unvonidan bir pog'ona pasaytirish; harbiy unvonidan bir pog'ona pasaytirib, past lavozimga o'tkazish; quyi lavozimga o'tkazib serjant (starshina) unvonidan mahrum qilishlar qo'llaniladi. Harbiy xizmatni protokol asosida o'tayotgan askar matros, serjant va starshinalarga ulardan tashqari, zaxiraga muddatidan oldin bo'shatish, muddatidan oldin zaxiraga bo'shatib, serjant (starshina) unvonidan mahrum qilish belgilangan.

Intizomiy ta'zir chorasi va aybi aniqlanganda quyidagilar e'tiborga olinadi: xatti-harakatlarining tavsifi, u sodir etilgan holat, uning aybdorlari, aybdorning oldingi xulqi, shuningdek, tartibini bilish darajasi. Intizomiy ta'zirni qattiq qiligi, agar voqea jangovar navbatchilik (jangovar xizmat) va boshqa xizmat vazifalarini bajarishda, mast holatda yoki tartibini jiddiy buzishga olib kelsa kuchayadi.

Intizomiy ta'zirlar qoidaga ko'ra zudlik bilan ijro etiladi va favqulodda holatlarda bir oy ichida ijro etiladi. Bir oylik muddat tugagach, ta'sir ijro etilmaydi, lekin u haqdagi qayd xizmat varaqasida saqlanadi. Rag'batlantirish va intizomiy ta'zir choralari to'g'ridan-to'g'ri boshliqlar, ayrim hollarda gornizonlar boshliqlari, dengiz kattalari va gornizon harbiy komendantlari tomonidan belgilanishi mumkin.

HARBIY XIZMATCHILARNING MODDIY JAVOBGARLIGI

O'ziga ishonib topshirilgan qurollarni va harbiy texnikalarni saqlash tartibini buzgan, belgilangan vazifa va majburiyatlarni bajarmagan harbiy xizmatchilar intizomiy va jinoiy javobgarlikka tortiladi. Intizomiy javobgarlik askarga jamoat tartibini va harbiy intizomni buzgan holatlarda qo'llaniladi. Jinoiy javobgarlikka askar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari holatlari ancha-muncha xavf etsa, bu qonunbuzarliklar quyidagilar:

Bo'ysunmaslik, boshliqqa qarshilik ko'rsatib yoki uning xizmat vazifalarini bajarish vaqtida buzilishga olib kelish; boshliqqa nisbatan kuch ishlatib qo'rqitish; harbiy xizmatchini haqorat qilish; harbiy xizmatdan bosh tortish; harbiy sirlarni oshkor qilish; topshirilgan qurol va harbiy texnikalarni buzish va yo'qotish; mashinalarni haydash qoidasini buzish; jangovar navbatchilik, qorovul va ichki xizmat tartibini buzish holatlaridir.

Harbiy xizmatchining xatti-harakatida jinoyat tarkibi borligi aniqlansa, komandir (boshliq) harbiy prokurorni xabardor qiladi, zarurat taqozosidan jinoiy ish qo'zg'ab, tergov boshlaydi. Xizmat majburiyatlarini bajarish paytida noto'g'ri harakat natijasida Davlatga keltirilgan zarar uchun moddiy javobgarlikka tortiladi va intizomiy tartibda jazolanish moddiy javobgarlikdan saqlab qolmaydi. Muddatli harbiy xizmatchilar shaxsiy foydalanishida bo'lgan kiyim-kechaklarni sovurib yuborsa, hisobsiz badalidan tashqari bahosini to'liq to'laydilar.

HARBIY JINOYATLARNING TURLARI VA ULAR UCHUN JAVOBGARLIK

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o'tayotgan askar-matrosalar, serjant-starshinalar, va ofitserlar sodir etgan nojo'ya harakatlari qilmishlari uchun, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida ko'rsatilgan asosda jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Bo'ysunmaslik, ya'ni buyruqni bajarishdan ochiqdan-ochiq bosh tortish, shuningdek buyruqni boshqa tarzda qasddan bajarmaslik 279-moddaga asosan 2 yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki bir yilgacha intizomiy qismga yuborish bilan jazolanadi. O'sha qilmish bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilgan bo'lsa, og'ir oqibatlariga sabab bo'lsa, 3 yildan 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha qilmish jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 5 yildan 15 yilgacha ozodlikdan mahrum etilish bilan jazolanadi.

Buyruqni ehtiyotsizlik tufayli bajarmaslik ko'p miqdorda zarar yetkazilishi yoki og'ir oqibatlariga sabab bo'lsa 280-moddaga asosan, 2 yilgacha xizmatdan cheklash yoki bir yilgacha intizomiy qismga yuborish bilan jazolanadi. O'sha qilmish jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Boshliqqa, shuningdek, harbiy xizmat yuzasidan o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarayotgan boshqa shaxsga qarshilik ko'rsatish yoki uni mazkur vazifalarni buzishga majbur etish, 281-moddaga asosan 2 yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoxud bir yilgacha intizomiy qismga yuborish yoxud 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha harakatlar bir guruh shaxslar tomonidan, qurol ishlatib sodir etilgan bo'lsa, og'ir oqibatlariga sabab bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha harakatlar jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Jangovar vaziyatda boshliqni o'ldirish yoki zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish, bunday harakat amalga oshirilishi uchun yetarli asoslar mavjud bo'lsa, 282 - moddaga asosan, 3 yildan 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Boshliqni do'pposlash, uning badaniga yengil yoki o'rtacha, og'ir shikast yetkazish u harbiy xizmat yuzasidan o'z vazifasini bajarganligi munosabati bilan yoki bajarayotgan vaqtda sodir etilgan bo'lsa, 283-moddaga asosan, uch yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki bir yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Badanga og'ir shikast yetkazish, shuningdek, ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan harakatlar: bir guruh shaxslar tomonidan, qurol ishlatib sodir etilgan bo'lsa, besh yildan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Bo'ysunuvchining o'z boshlig'ini, shuningdek, boshliqning o'ziga bo'ysunuvchini haqorat qilishi shunday harakatlar uchun intizomiy jazo qo'llanilgandan keyin sodir etilgan bo'lsa, 284-moddaga asosan ikki yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki uch yilgacha qamoq yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Bir-biriga tobe bo'lmagan harbiy xizmatchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga oid Nizom qoidalarini buzish, ya'ni muntazam xo'rlash, azob berish sog'liqning buzilishiga sabab bo'lgan badanga yengil shikast yetkazish yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish, qonunga

g'ilof ravishda ozodlikdan mahrum qilish, 285-moddaga asosan, 6 yilga qamoq yoxud bir yilgacha intizomiy qismga yuborish yoki besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Marodiyorlik, ya'ni halok bo'lganlarning yoki yaradorlarning buyumlarini jangovar vaziyatda egallash, 286-moddaga asosan, besh yildan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Muddatli harbiy xizmatchining harbiy qism yoki xizmat joyini o'zboshimchalik bilan tashlab ketishi, shuningdek, harbiy qismdan qisqa muddatga ruxsat berilganda, boshqa xizmatga tayinlanganda yoki boshqa xizmat joyiga o'tkazilganda, xizmat safaridan, ta'tildan yoki davolash muassasasidan uzrli sabablarsiz bir kecha-kunduzdan ortiq, lekin o'n kecha-kunduzdan ko'p bo'lmagan muddat davomida xizmat joyida hozir bo'lmasligi, shunday qilmishlar uchun intizomiy jazo chorasi qo'llanilmaganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, 287-moddaga asosan, 6 oygacha qamoq yoki bir yilgacha intizomiy qismga yuborish bilan jazolanadi.

Muddatli xizmat harbiy xizmatchisi, ofitserlar tarkibidan bo'lgan shaxs yoki harbiy xizmatni kontrakt (protokol) bo'yicha o'tayotgan harbiy xizmatchining qism yoki xizmat joyini o'zboshimchalik bilan tashlab ketishi, shuningdek, uzrli sabablarsiz belgilangan muddatdan o'n kecha-kunduzdan ortiq, lekin bir oydan ko'p bo'lmagan muddat davomida xizmat joyiga yetib kelmasligi, ikki yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Harbiy qism va xizmat joyini o'zboshimchalik bilan tashlab ketish, shuningdek, xizmatga belgilangan muddatda uzrli sabablarsiz bir oydan ortiq vaqt ichida yetib kelmaslik ushbu muddatning ikkinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar tomonidan sodir etilgan bo'lsa, besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Ushbu moddada nazarda tutilgan qilmishlar jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, muddatdan qat'iy nazar, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Dezirtirlik, ya'ni harbiy xizmatdan butunlay bo'yin tovlash maqsadida harbiy qism yoki xizmat joyini o'zboshimchalik bilan tashlab ketish, shuningdek, shu maqsadda xizmat joyiga yetib kelmaslik, 288-moddaga asosan, 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha qilmish ofitserlar tarkibidan bo'lgan shaxs yoki harbiy xizmatni kontrakt (protokol) bo'yicha o'tayotgan harbiy xizmatchi tomonidan

sodir etilgan bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilinishi mumkin.

Halok bo'layotgan harbiy kemada o'z xizmat vazifalarini oxirigacha bajarmagan komandir tomonidan, shuningdek, komandirning tegishli farmoyishi bo'lmasdan kema jamoasi tarkibidagi shaxs tomonidan tashlab ketilishi 189-moddaga asosan, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha qilmish jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 10 yildan 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

O'zining biron a'zosini mayib qilish, ya'ni harbiy xizmatchining o'z badaniga biron shikast yetkazish yo'li bilan, shuningdek, o'zini yolg'ondan kasallikka solib, hujjatlarni qalbakilashtirish yoki boshqacha aldash yo'li bilan harbiy xizmat vazifalarini bajarishdan bo'yin tovlashi yoki bu vazifalarni bajarishdan bosh tortish 290-moddaga asosan, 6 oygacha qamoq yoki 1 yilgacha intizomiy qismga yuborish yoxud 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha harakat jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Qorovul (soqchilik) xizmati Nizom qoidalarini qorovul tarkibiga kirgan shaxs tomonidan zararli oqibatlar keltirib chiqaradigan tarzda buzish, basharti, mazkur qorovul bunday oqibatlarning oldini olish uchun tayinlangan bo'lsa, 291-moddaga asosan 2 yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoxud 3 oygacha qamoq yoki 1 yilgacha intizomiy qismga yuborish bilan jazolanadi. O'sha qilmish: badanga og'ir shikast yetkazishga; odam o'limiga; boshqa og'ir oqibatlarga sabab bo'lsa 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha qilmish jangovar vaziyatda sodir etilgan bo'lsa, 10 yildan 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Ichki xizmat ustavi qoidalarini, shuningdek, garnizonda patrullik qilish qoidalarini zararli oqibatlar keltirib chiqaradigan tarzda buzish, tegishli xizmat bunday oqibatlarning oldini olish uchun tayinlangan bo'lsa, 292-moddaga asosan, 2 yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki 6 oygacha qamoq yoxud 1 yilgacha intizomli qismga yuborish yoki 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Jangovar navbatchilikni o'tash (jangovar xizmat) qoidalarini buzish qo'riqlanayotgan obyektlarga zarar yetkazilishiga yoki jangovar

topshiriq bajarilmay qolishiga sabab bo'lsa, 293-moddaga asosan, 2 yilgacha xizmat bo'yicha cheklash yoki 6 oygacha qamoq yoxud 1 yilgacha intizomiy qismga yuborish yoki 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. O'sha qilmish O'zbekiston Respublikasiga to'satdan qilingan hujumni o'z vaqtida payqamaganlik yoki daf etmaganlikda ifodalansa, shuningdek, og'ir oqibatlariga sabab bo'lsa, 5 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Harbiy xizmatchining umumiy majburiyatlari nimalardan iborat?
2. Harbiy unvonlar va farqli belgilar haqida nima bilasiz?
3. Buyruq berish va uni bajarish tartibini bayon eting.
4. Harbiy intizomning qonun-qoidalarini bilasizmi?

5-bob. KUNDALIK NARYAD, VZVOD BO'YICHA POSBONNING VAZIFALARI

Kundalik naryad harbiy qismning ichki tartib-intizomini saqlash, shaxsiy tarkibni qurol-aslahasi, harbiy texnikasi, o'q-dorilari, inshootlari va mulkini qo'riqlash bo'linmalarida ishlarning ahvolini nazorat qilish hamda huquqbuzarliklardan ogohlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z vaqtida qabul qilishi, shuningdek, ichki xizmat bo'yicha boshqa majburiyatlarni bajarish uchun belgilanadi. Vzvodning kundalik naryadiga navbatchi va posbonlar tayinlanadilar. Posbonlarining almashinishi va ularning soni brigada komandiri tomonidan ko'rib chiqiladi.

Kundalik naryadning shaxsiy tarkibi kun tartibida ko'rsatilgan soatda xizmat o'rmini egallaydigan, 3 soat oldin qorovul o'rmini egallaganda esa kamida 4 soat oldin xizmatni o'tashga tayyorgarlik ko'rish, shu jumladan, amaliy mashg'ulotlar o'tkazish kamida 1 soatdan dam olish (uxlash) uchun berilishi shart. Navbatchi va posbonlar nayzapichoq bilan qurollanadi. Navbatchi serjantlardan, istisno tarzida hammadan ko'ra yaxshi tayyorlangan askarlar orasidan tayinlanadi. U vzvodda kun tartibining aniq bajarilishi va ichki tartib rioya qilinishi, qurollar, o'q-dorili qutilar, vzvod mulki, askar va serjantlarning shaxsiy buyumlarining saqlanishi va posbonlar xizmatni to'g'ri o'tashi uchun javob beradi. Navbatchi brigada bo'yicha navbatchiga, uning yordamchisiga, vzvoddagi ichki xizmat yo'sinida esa vzvod

komandiriga, vzvod starshinasiga bo'ysunadi. Navbatchida metallardan tayyorlangan ko'krak nishoni yoki chap qo'lida nimqattiq matodan yengbog'ich bo'lib, unda «Vzvod bo'yicha navbatchi» yozuvi bo'lishi kerak.

VZVOD BO'YICHA POSBONNING MAJBURIYATLARI

Vzvod bo'yicha posbon askarlardan tayinlanadi. Uning muhofazasida bo'lgan qurollar, to'plangan javonlar (qutilar), o'q-dori qutilari, vzvod mulki, askar va serjantlarning shaxsiy buyumlarini saqlanishi uchun javob beradi. Vzvod bo'yicha navbatchiga bo'ysunadi.

Navbatchilikdagi vzvod posboni quyidagilarni bajarishga majbur: vzvod bo'yicha navbatchining ruxsatisiz vzvod xonasidan hech qayoqqa jilmaslikka, qurol saqlash xonasini doimiy kuzatib turishga, begona kishilarni xonaga o'tkazmaslik, shuningdek, kazarmadan vzvod bo'yicha navbatchini olib chiqib ketishiga yo'l qo'ymaslikka, vzvoddagi barcha ko'ngilsiz hodisalar vzvod askarlari yoxud serjantlari o'rtasida o'zaro munosabatlarining nizomlarda belgilangan qoidalari buzilishlari to'g'risida vzvod bo'yicha navbatchiga zudlik bilan bildirish; ularni bartaraf etish uchun choralar ko'rish; shaxsiy tarkibni umumiy uyg'otish paytida, shuningdek, trevoga paytida yoxud yong'in bo'lganda uyg'otish; kun tartibiga muvofiq komandalarni o'z vaqtida berishga; xonalarda ozodalik va tartibni nazorat qilib turish, xizmatchilardan ularga rioya qilishni talab etish, harbiy xizmatchilar faqat ajratilgan xonalar yoxud joylarda chekishlariga, poyabzal va kiyimni tozalashlariga ko'z-quloq bo'lib turishga vzvod komandiri va undan yuqori, to'g'ridan-to'g'ri boshliqlar va brigada bo'yicha navbatchi kelganda «Rostlan» komandasini berish; vzvodning boshqa ofitserlari, shuningdek, vzvod starshinasi va o'z vzvodidan bo'lmagan harbiy xizmatchilar vzvodga kelishi bilan navbatchini chaqirishga majbur. Masalan, navbatdagi posbonga o'tirish, qurol-aslahalarini yechish hamda kiyimining tugmasini yechish man etiladi. Bo'sh turgan smena posbonni vzvod xonalarida ozodalik va tartibni saqlashga hamda vzvod bo'yicha navbatchini ruxsatisiz hech qayoqqa jilmaslikka, vzvod askarlari yoxud serjantlari o'rtasidagi o'zaro munosabatning harbiy nizomlarda belgilangan qoidalari buzilgan hollarda bo'sh posbon tartib o'rnatishga yordam berish; vzvod bo'yicha navbatchi o'rnida qolganda uning majburiyatlarini bajarishga majburdir (131-rasm).

131-rasm. Vzvod bo'yicha poshon.

NAVBATDAGI POSBON O'Z VAZIFALARINI BAJARADIGAN JOY VA UNING JIHOZLANISHI

Vzvod bo'yicha navbatdagi posbon kazarma xonasi ichkarisida kirish eshigi oldida, qurol saqlash uchun xona yaqinida xizmatni o'taydi. Xizmat burchini o'tash uchun alohida joy jihozlanadi. Jihozlanishga quyidagilar kiradi:

- vzvod bo'yicha navbatchining hujjatlar stendi;
- yog'ochdan tayyorlangan tumbochka, telefon;
- O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Nizomlari va o't o'chirish anjomlari.

Navbatchining hujjatlarida quyidagilar yoritilishi kerak:

- vzvod bo'yicha navbatchi va posbonlarning yo'riqnomalari;
- trevoga sodir bo'lganda yoki yig'in e'lon qilinganda yoki yong'in chiqqanida ko'riladigan tadbirlar yo'riqnomasi, kun tartibi;
- vzvod harbiy xizmatchilarining, kazarmadan tashqarida yashovchilarning ro'yxati, uy manzili, telefonda chaqirish turlari;
- vzvodga biriktirilgan hudud o'ramini tozalash sxemasi;
- ertalabki badantarbiya o'tkazishda askarlar kiyimi namunalari;
- navbatchilikni qayd qilish kitobi, qurol-yarog', o'q-dorilar berishni ro'yxatga olish kitobi;
- vzvod bo'yicha kasallarni yozish daftari;
- harbiy qism bo'yicha navbatchi va o't o'chirish komandasining telefon raqamlari bo'lishi shart.

TREVOGA E'LOK QILINGANDA, YONG'IN PAYTIDA, TO'G'RIDAN- TO'G'RI BOSHLIQLAR, BOSHQA VZVODDAGI HARBIY XIZMATCHILAR KELGAN PAYTDA, VZVOD KOMANDIRINI CHAQIRISHDA POSBONNING XATTI-HARAKATLARI

Bu o'quvchilar bilan amaliy bajariladi. Vzvodda trevoga e'lon qilinganda posbon namunali komanda bo'yicha «Vzvod trevoga» deb harbiy xizmatchilarni chaqiradi.

Agar yong'in sodir bo'lsa, «Vzvod yong'in» komandasi berish bilan ogohlantiriladi. Vzvoddagi shaxsiy tarkib uyquga yotish oldidan esa «Vzvod uyquga» komandasini, tong saharda uyqudan uyg'otish uchun esa «Vzvod uyg'onsin» komandalari beriladi. Vzvodga to'g'ridan-to'g'ri boshliqlar kelsa, «Rostlan. Vzvod navbatchisi eshikka» komandalari beriladi. Bu komandalar vzvod komandiri kelganda ham xuddi shunday beriladi. Vzvod shaxsiy tarkibi uyquga ketgan vaqtda, to'g'-

ridan-to'g'ri boshliqlar kelib qolganda «Rostlan» komandasi berilmasdan, vzvod bo'yicha navbatchi chaqiriladi. Vzvod komandiri biror-bir harbiy xizmatchini yo'qlaganda, posbon quyidagi chaqiruv komandasini beradi. Masalan, «Oddiy askar Soliyev, vzvod komandirining oldiga».

Vzvodga 3 nafargacha posbonlar tayinlanib, dam olayotgan posbonlar esa kazarma xonalarini ozoda, sarishta holatga keltirib boradilar. Vzvoddagi navbatchi kunduzi dam olayotgan vaqtida, uning vazifasini vaqtincha vzvod posbonlaridan biri bajarib turadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Kundalik naryad qanday maqsadda tuziladi?
2. Vzvod bo'yicha posbonlar tarkibi necha kishidan iborat bo'ladi?
3. Boshqa vzvoddan kelgan harbiy xizmatchilar tashrif buyurganda posbon qanday harakatlar qiladi?
4. Vzvod bo'yicha naryad tarkibi qanday qurollanadi?

6-bob. QUROLSIZ BAJARILADIGAN SAF AMALLARI VA HARAKATLARI

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining saf nizomida safda turish, qurol va quolsiz harakat qilish; kichik bo'linma va harbiy qismlarning piyoda va mashinalarda saf tortishi, harbiy salom-alikni bajarish, saflar ko'rigini o'tkazish tartibi; harbiy qism jangovar bayrog'ining safdagi holati, uni olib chiqish va olib ketish tartibi; harbiy xizmatchilarni safga tizilish oldidagi, safga turishdagi majburiyatlari, ularni safda turish va yurishga o'rgatish talablari, shuningdek, harbiy xizmatchilarning jang maydonida harakatlanish usullari va dushman qo'qqisidan hujum qilgan vaqtdagi xatti-harakatlarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining barcha harbiy qismlari, shtablari, boshqarmalari, muassasalari, korxonalari, tashkilotlari va harbiy bilim yurtlarining saf nizomidan qo'llanma sifatida foydalanishi majburiydir. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirining 1996-yil 14-oktabrdagi 238-sonli buyrug'iga binoan joriy etilgan.

1. Saf va uning elementlari

SAF — harbiy xizmatchilar, kichik bo'limlar va qismlarning nizomiga ko'ra piyoda va mashinalarda birgalikda harakat qilish uchun joylashuvi.

SHERENGA (yonma-yon qator) — harbiy xizmatchilarning belgilangan oraliq masofani saqlagan holda bir chiziqqa yonma-yon saf tortishi. Mashinalarning bir chiziqqa yonma-yon saf tortishi.

QANOT — safning oʻng (chap) chekkasi. Saf bir tomondan ikkinchi tomonga burilgan vaqtda qanotlar nomi oʻzgarmaydi.

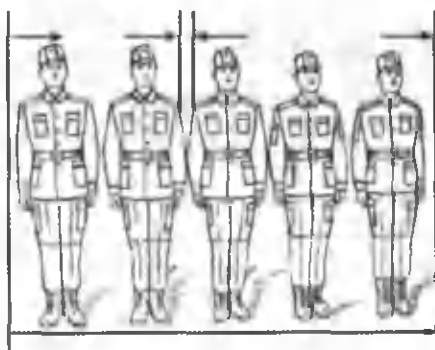
OLD — safning harbiy xizmatchilar yuzlanib turgan (mashinalarning old) tomoni.

MASOFA — safda yonma-yon turgan harbiy xizmatchilar (mashinalar), boʻlinmalar va qismlar oʻrtasidagi oraliq masofa.

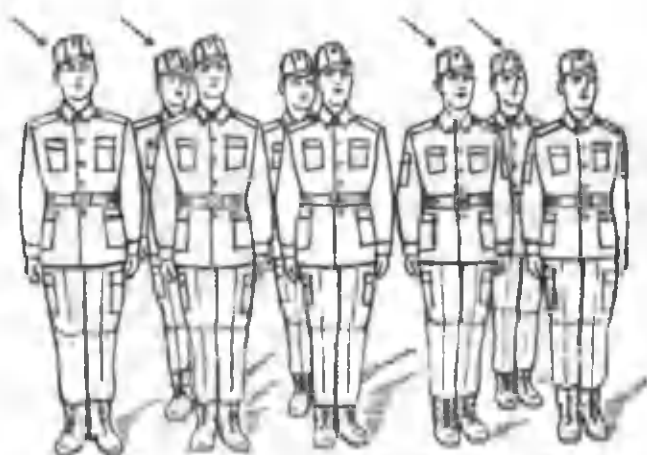
ORQA — oldiga qarama-qarshi tomon.

DISTANSIYA — safda oldinma-keyin turgan harbiy xizmatchilar (mashinalar), boʻlinmalar va qismlar oʻrtasidagi oraliq masofa.

SAFNING ENI — qanotlar oʻrtasidagi masofa.

132-rasm. Bir qatorli (sherengali) saflanish.

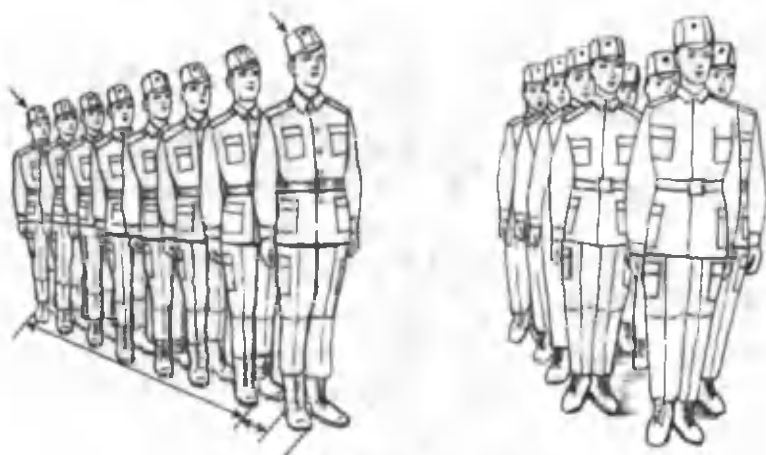

133-rasm. Ikki sherengali saf (bir harbiy xizmatchi qatnashmaganda).

SAFNING BO'YI — birinchi sherenga (oldinda turgan harbiy xizmatchi)dan so'nggi sherenga (oxirida turgan harbiy xizmatchi) orasidagi, mashinalar bilan turganda esa birinchi chiziqda (oldinda) turgan mashinalar bilan so'nggi (orqada) chiziqda turgan mashinalar o'rtasidagi masofa.

2. Askarning saflanishdan avval va safdagi majburiyati

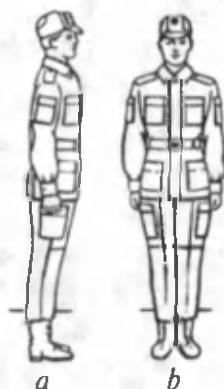
Har bir askar saflanishi oldidan o'zining majburiyatlarini o'ta uquvchanligi bilan ko'ngildagidek aniq bajarishi lozim. Saflanish oldidan askar: quroli, o'ziga biriktirilgan qurol-aslaha va harbiy texnika, o'q-dori, shaxsiy himoya vositalari, qazuv quroli, kiyim-kechak va anjomlari sozligini tekshirishi, kiyimini to'g'rilashi, anjomlarini o'ziga moslashtirishi va to'g'ri taqishi, o'rtog'iga kamchiliklarini tuzatishda yordam berishi, safdagi o'z o'rnini bilishi, unga tez va bo'shashmasdan borib turishi, harakat vaqtida to'g'ri, oldi-orqa va yon tomonlaridagi oraliq masofani saqlagan holda yurishi, xavfsizlik talablariga rioya etishi, ruxsatsiz saf (mashina)dan chiqmasligi, safda turgan vaqtida gapirmasligi va chekmasligi, komandirning komanda va buyruqlariga diqqat bilan quloq solishi, ularni boshqalarga halaqit bermay tez va soz bajarishi, buyruq va komandalarni boshqalarga o'zgartirmay baland ovozda va aniq yetkazishi lozim.

134-rasm. Bir va ikki qatorli saflanish.

3. Dastlabki bajariluvchi komandalari: «Saflan», «Tekislan», «Rostlan», «Erkin», «To'g'rilansin», «Bekor qilinsin»

«Saflan» yoki «Rostlan» komandalari berilganda qad rostlab turiladi. Bunday komanda berilganda, to'g'ri turiladi, tovonlar bir joyga qo'yiladi, oyoqlar uchi oldidagi chiziqqa to'g'rilanadi, ular bilan tovonlar kengligi bir xil bo'ladi, tizzalar bukilmaydi, lekin zo'riqtirilmaydi, ko'krak keriladi, gavda biroz oldinga chiqadi, qorin ichiga tortiladi, yelkalar yoziladi, qo'llar tushiriladi, unda kaftlar gavdaga qaratilib, yon tarafdin sonlarining o'rtasida tutiladi, barmoqlar yarim bukilib, oyoqlarga tegib turadi, bosh, iyakni oldinga chiqarmasdan, baland va to'g'ri tutiladi, to'g'ri oldga qarab turiladi, darhol harakat qilishga tayyor turish kerak bo'ladi (135-rasm).

135-rasm. «Rostlan» holati:
a — yon tomondan ko'rinish; b — olddan ko'rinish.

Quyidagi hollarda komanda berilmagan taqdirda ham qad rostlab turiladi: buyruq berilgan va olingan, bildiruv berilgan, O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi yangragan, Harbiy salom-alik qilingan, shuningdek, komanda berilgan vaqtda, «Erkin» komandasi berilganda o'zini erkin qo'yib, o'ng yoki chap tizzasini xiyol bukib, joyidan qimirlamasdan, xotirani jam qilib va gaplashmasdan turiladi. «To'g'rilansin» komandasi berilganda, safdagi joyidan jilmasdan qurol, kiyim-kechak va anjomlar to'g'rilanadi, zarur hollarda safdan chiqiladi, ruxsat uchun bevosita boshliqqa murojaat qilinadi.

«To'g'rilansin» komandasi oldidan «Erkin» komandasi beriladi.

Bosh kiyimni yechish uchun — «Bosh kiyimlar yechilsin», kiyinish uchun esa «Bosh kiyimlar kiyilsin» komandasi beriladi. Zarur hollarda bir o'zi bo'lgan harbiy xizmatchi bosh kiyimini komandasiz yechib kiyadi.

4. Safda turganda salomga javob berish

Boshliq yoki unvoni yuqori komandirning «Salom, o'rtoqlar» degan salomiga barcha harbiy xizmatchilar safda yoki safda turmagan paytda «Assalom» deb javob salomini berishadi. Boshliq yoki unvoni

yuqori komandir bilan xayrlashish paytida «Xayr, o'ртоqlar» so'ziga harbiy xizmatchilar «Xayr» deb javob qaytaradilar. Javob oxirida «o'rtiq» va «harbiy unvoni» qo'shib aytiladi. Masalan, «Assalom, o'rtiq mayor», «Xayr, o'rtiq general-mayor».

Boshliqlar bilan salomlashishda harbiy xizmatchilar aniq, qattiq ovozda salomini aytishadi.

5. Safda turish. Joyida turib burilish

Joyida turib burilishlar «O'ng-Ga», «Chap-Ga», «Ort-Ga» komandalari bilan bajariladi.

Chapga va orqaga burilishlar chap qo'l tarafga chap oyoqning tovoni va o'ng oyoqning uchida o'ngga burilish esa o'ng qo'l tarafga o'ng oyoqning tovoni va chap oyoqning uchida bajariladi.

Burilishlar — ikki bosqichda bajariladi:

Birinchi bosqich — gavnani to'g'ri tutgan holda burilish va tizzalarni bukmasdan gavnaning og'irligini oldinda turgan oyoqqa o'tkazish.

Ikkinchi bosqich — eng qisqa yo'l bilan ikkinchi oyoqni birin-chisining yoniga qo'yish.

6. Saf qadami bilan harakatlanish

Harakat paytida burilish.

Harakat qadam tashlash yoki yugurish bilan bajariladi. Qadam tashlash harakati daqiqasiga 110—120 qadam tezligida bo'ladi. Qadamning uzunligi 70—80 sm.

Yugurish harakati daqiqasiga 165—180 qadam tezligida bo'ladi. Qadamning uzunligi 85—90 sm.

Ikki xil: shaxdam qadam va oddiy qadam qo'yadi.

Shaxdam qadam — bo'linmalar tantanali marsh bilan yurganda harakat qilayotgan vaqtda, salomlashganda, harbiy xizmatchi boshliq oldiga borganda va uning oldidan ketayotganda, safdan chiqish va unga qaytishda, shuningdek, safda turish va yurish mashg'ulotlari o'tkazilganda qo'llaniladi.

Oddiy qadam barcha hollarda qo'llaniladi.

«**Shaxdam qadam TASHLA**» komandasi berilganda shaxdam qadam bilan, «**Qadam TASHLA**» komandasi berilganda esa oddiy qadam bilan harakat qilinadi.

Dastlabki komanda berilganda — gavda sal oldinga chiqarilib, turg'unlikni saqlagan holda turiladi, darrov bajariladigan komanda berilganda esa harakatni chap oyoqdan to'liq odim bilan boshlash kerak. Shaxdam qadam bilan harakat qilinganda uchi oldinga cho'zilgan oyoqni yerdan 15—20 sm ko'tarish va uni tagini barovar bosish lozim.

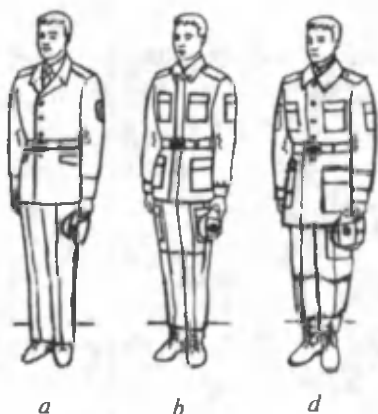
Qo'llarni yelkadan boshlab harakatlantirish — bunda qo'llar oldinga silkiganda tirsakdan bukilib, kaft kengligida kamar to'qasidan baland ko'tarilishi va shuncha masofada gavdadan uzoq, tirsak esa qo'lning undan quyi qismi balandligida bo'lishi, qo'l, yelka bo'g'inidan iloji boricha orqaga silkinishi kerak. Panjalar yarim bukilgan holatda bo'lishi, boshni to'g'ri tutish va to'g'ri oldinga qarash lozim.

Oddiy qadam bilan yurilganda, oyoq uchini cho'zmasdan erkin ko'tarib bosish, qo'llarni esa erkin harakatlantirish kerak. Oddiy qadam bilan yurayotganda «**Rostlan**» komandasi berilsa, shaxdam qadam tashlashga o'tiladi. Shaxdam qadam bilan yurilayotgan paytda «**Erkin**» komandasi berilsa, oddiy qadam bilan yurishga o'tiladi. «**Yugur**» komandasi berilganda, yugurib harakat qilish boshlanadi.

Dastlabki komanda bo'yicha joyidan qo'zg'alganda, gavdani sal oldinga berib, qo'llarni yarim bukib, tirsaklar biroz orqaga olinadi, chap oyoqni yerga qo'yish bilan darrov bajariladigan komanda beriladi, komanda berilgach, o'ng oyoq bilan oldinga bir qadam qo'yilib chap oyoq bilan boshlab yugurib ketiladi. Yugurish chog'ida qo'llar erkin va unga mos harakatlantiriladi.

136-rasm. *a*—shaxdam qadam tashlash; *b*—shaxdam qadam tashlashning to'g'ridan ko'rinishi; *d*—joyida qadam tashlash.

137-rasm. Bosh kiyim yechilgan holatda:

a — furajkada; *b* — beretkada;
d — kepkada.

Yurishdan yugurishga o'tish uchun dastlabki komanda bo'yicha qo'llar yarim bukiladi, tirsaklar biroz orqaga olinadi. Darrov bajariladigan komanda chap oyoq yerga qo'yilishi bilan beriladi. Ushbu komandaga ko'ra, o'ng oyoq oldinga qo'yilib, chap oyoqda yugurib harakat qilish boshlanadi. Yugurishdan yurishga o'tish uchun **«Qadam TASHLA»** komandasi beriladi. O'ng oyoq yerga qo'yilishi bilan bir vaqtda darrov bajariladigan komanda beriladi. Komanda berilgach, yugurganicha yana ikki qadam tashlanadi va chap oyoqdan

yurib harakat qilish boshlanadi. Turgan joyda yurish **«Joyingda qadam TASHLA»** komandasiga binoan amalga oshiriladi.

Ushbu komanda berilganda oyoqlar yerdan 15—20 sm ko'tariladi va tovonni uchi yerga tekis qaytib tushiriladi, qo'llar qadamga mos harakatlantiriladi. Chap oyoq yerga qo'yilishi bilan **«To'g'riga»** komandasi berilganda, o'ng oyoq bilan bir qadam tashlanadi va chap oyoq bilan harakat boshlanadi, hamda to'la odim tashlanadi. Unda dastlab uch qadam shaxdam bo'ladi.

Harakatni to'xtatish uchun **«Oddiy askar Ibrohimov, to'xta»** komandasi beriladi. Chap yoki o'ng oyoqni yerga qo'yish bilan darrov bajariladigan komanda berilganda, yana bir qadam tashlanadi. So'ngra oyoqlar bir joyga qo'yilib, qad rostlab turiladi.

Yakka turgan harbiy xizmatchilar bir necha qadam nariga yurish uchun **«Oddiy askar Ibrohimov, o'ngga (chapga) qadam tashla»** komandasi beriladi. Bunday komanda berilgandan keyin harbiy xizmatchi har bir qadam tashlagandan so'ng ikkinchi oyog'ini birinchi oyog'i oldiga qo'yib ikki qadam o'ngga (chapga) yuradi.

Oldinga yoki orqaga bir necha qadam yurish uchun **«Oldinga (orqaga) ikki qadam TASHLA»** komandasi beriladi. Komanda berilgach, ikki qadam oldinga (orqaga) bosiladi va oyoqlar juftlanadi. O'ngga, chapga va orqaga qadam bosganda qo'llar harakatlantirilmaydi. Harakat vaqtida burilishlar **«O'ng-GA»**, **«Chap-GA»**, **«Ortga yur»** komandalariga ko'ra bajariladi.

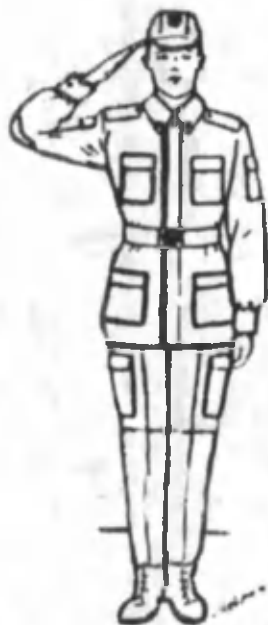
O'ngga (chappa) burilish uchun darrov bajariladigan komanda o'ng (chap) oyoqni yerga qo'yish bilan bir vaqtda beriladi. Komanda berilgach, o'ng (chap) oyoq bilan oldinga bir qadam tashlanadi, o'ng (chap) oyoq uchida buriladi, burilish bilan bir vaqtda o'ng (chap) oyoq oldinga cho'ziladi va yangi yo'nalish bo'yicha harakat boshlanadi.

Orqaga burilish uchun darrov bajariladigan komanda o'ng oyoq yerga qo'yilishi bilan bir vaqtda beriladi. Komanda bo'yicha (bir deb sanalganda) chap oyoq bilan yana bir qadam tashlanadi, o'ng oyoq yarim qadam oldinga chiqarilib, ozroq chappa olinadi, ikki oyoqning uchida zudlik bilan (ikki deb sanalganda) chap tomon burilib, yangi yo'nalish bo'yicha chap oyoq bilan harakat (uch deb sanalganda), davom ettiriladi. Burilishlar vaqtida qo'llar oyoqlarga mos harakatlantiriladi.

7. To'xtab turganda, harakatda bosh kiyim bilan va bosh kiyimsiz harbiycha salomlashish. Harakat paytida salomga javob berish

Barcha harbiy xizmatchilar bir-birlari bilan qarama-qarshi kelgan paytda yoki bir-birlarini quvib o'tishda harbiycha salomlashishga majburdir. Bo'ysunuvchi yoki harbiy unvoni kichik bo'lganlar birinchi bo'lib salom beradi. Bu borada salomlashish «**Rostlan**»gan holatda yoki harakatlanayotganda aniq va ziyraklik bilan bajariladi. Salomlashish bosh kiyim bilan yoki bosh kiyimsiz amalga oshiriladi.

Harbiy xizmatchi safdan tashqari paytda bosh kiyimsiz 5—6 qadam oldin boshliq tomonga burilib, «**Rostlan**» holatida boshliqning yuz qismi tomoniga qarab salom beradi. Agarda, bosh kiyim kiyilgan bo'lsa, bundan tashqari o'ng qo'l barmoqlarini to'g'rilab,

138-rasm. Joyida turib harbiycha salom berish.

139-rasm. Harakat paytida harbiycha salom berish.

bosh kiyimining chekkasiga qo‘lning qo‘yadi. Boshliqni quvib o‘tishda, boshni boshliq tomonga burib o‘tiladi, qo‘l esa o‘z holatida bo‘ladi. Boshliq salomga alik olsa, bosh qismini to‘g‘rilab va bu holatda qo‘l tushiriladi. Harakat vaqtida, safdan tashqari paytda bosh kiyimsiz holatda boshliqdan 5—6 qadam oldin harbiy xizmatchi oyoqlarni yerga qadab qo‘lning harakati to‘xtatiladi, boshni boshliq tomonga burib, harakatlanishni davom ettirib, boshliq yuz qismiga qarab o‘tiladi. Boshliq yonidan o‘tib olgach, boshini to‘g‘riga qaratib, qo‘l harakati davom ettiriladi.

Agar bosh kiyim kiygan paytda yerga qadam qo‘yish bilan bosh tomonni boshliqqa qaratib, o‘ng qo‘lni bosh kiyim tomonga yo‘naltirib, chap qo‘lni son qismiga qo‘yib harakatlanish to‘xtatiladi. Boshliqdan o‘tib bo‘lganda bir holatda chap oyoqni yerga to‘g‘ri qo‘yish bilan o‘ng qo‘lni tushiradi.

Boshliqni quvib o‘tishda birinchi qadam bosishda boshliqqa salom beriladi, ikkinchi qadam bosishda esa boshni to‘g‘riga qaratib, o‘ng qo‘lni esa tushiriladi. Agar harbiy xizmatchini qo‘li bo‘sh bo‘lmasa, salomlashishda bosh qismini boshliq tomonga qaratib salomlashiladi.

8. Safdan chiqish. Boshliq oldiga borish va safga turish

Harbiy xizmatchi safdan chiqish uchun «Oddiy askar To'rayev, safdan falon qadam oldinga chiq» yoki «Oddiy askar Karimov, oldimga kel (oldimga yugurib kel)» komandasi beriladi. O'z familiyasini eshitgan xizmatchi «Men», safdan chiqish to'g'risida komanda berilganda «Xo'p bo'ladi», deb javob beradi. Birinchi komanda berilganda, harbiy xizmatchi shaxdam qadam bilan aytilgan masofaga chiqadi, bunda o'z qadamini birinchi sherengadan boshlab sanaydi, to'xtab, saf tomonga buriladi. Ikkinchi komanda bo'yicha harbiy xizmatchi birinchi sherengadan to'g'ri bir qadam yurib, ketayotgan joydan boshliq tomonga buriladi, eng qisqa yo'l orqali shaxdam qadam bilan (yugurib) uning oldiga boradi, unga ikki, uch qadam qolganda to'xtab, yetib kelgani to'g'risida ma'lum qiladi. Masalan, «O'rtoq leytenant, oddiy askar Xolmatov buyrug'ingizga binoan yetib keldi».

Harbiy xizmatchi ikkinchi sherengadan chiqmoqchi bo'lsa, chap qo'lini sekin o'zidan oldingi qatorda turgan harbiy xizmatchining yelkasiga qo'yadi, oldinda turgan harbiy xizmatchi oldinga chap oyog'i bilan bir qadam tashlab, o'ng oyog'ini chap oyog'i yoniga qo'ymasdan o'ng tomonga yana bir qadam tashlaydi, orqasidagi harbiy xizmatchini o'tkazib yuborib, yana o'z joyiga qaytib turadi. Birinchi sherengada turgan harbiy xizmatchi safdan chiqqan vaqtda uning o'rmini orqasida, ya'ni ikkinchi sherengada turgan harbiy xizmatchi egallaydi. Harbiy xizmatchi ikki, uch (to'rt) nafar kolonnadan dastlab o'ngga (chapga) bir qadam qo'yib eng yaqin qanotga chiqadi. Agar uning yonida boshqa bir harbiy xizmatchi turgan bo'lsa, u o'ng (chap) oyog'i bilan bir qadam yonga tashlab, o'ng (chap) oyog'ini chap (o'ng) oyog'i yoniga qo'ymay, u bilan orqaga bir qadam tashlaydi va safdan chiqayotgan harbiy xizmatchini o'tkazib yuboradi.

Harbiy xizmatchi safga qaytish uchun «Oddiy askar To'rayev, safga tur» yoki faqat «Safga tur» komandasi beriladi. «Oddiy askar To'rayev» komandasi berilgach, safga yuzlanib turgan harbiy xizmatchi o'z familiyasini eshitishi bilan, «Men» deb javob beradi, «Safga tur» komandasi berilganda esa, agar u qurolsiz yoki «Orqaga» holatidagi quroli bilan bo'lsa, o'ng qo'lini bosh kiyimiga taqab «Xo'p bo'ladi» deb javob beradi, so'ngra harakat qilishi kerak bo'lgan yo'nalishga burilib, bir qadam yurish bilan qo'lini tushiradi, eng yaqin yo'ldan

safdagi o'z joyiga borib turadi. Agar, «Safga tur» komandasi berilsa, harbiy xizmatchi oldindan boshlig'i tomon burilmay, safga qaytadi.

Harbiy xizmatchi safga turmagan vaqtda boshliqning yoniga borayotib, 5, 6 qadam qolganda shahdam qadam tashlay boshlaydi, ikki, uch qadam berida to'xtaydi, shu vaqtning o'zida o'ng qo'lini bosh kiyimiga taqab yetib kelganini ma'lum qiladi. Ma'lum qilgach qo'lini tushiradi.

Boshliqning yonidan ketishda harbiy xizmatchi ruxsat olgach, o'ng qo'lini bosh kiyimiga taqab, «Xo'p bo'ladi» deydi, harakat qilishi kerak bo'lgan yo'nalishga burilib bir qadam bosishi bilan qo'lini tushiradi va uch to'rt qadam shaxdam qadam tashlagandan so'ng oddiy qadam bilan yurib ketadi. Boshliq harbiy xizmatchiga safga turish uchun komanda, ketish uchun ruxsat berayotib, qo'lini bosh kiyimga qadaydi va tushiradi.

9. Bo'linma safi, bo'linmaning yurish safi va yoyiq safga saflash

Seksiyaning qaynoq safi bir sherengali yoki ikki sherengali bo'lishi mumkin. Seksiyaning bir (ikki) sherengaga tizilishi «Seksiya bir (ikki) sherengaga SAFLAN» komandasi bo'yicha amalga oshiriladi.

Seksiya komandiri qad rostlab turib, komanda bergach, saf qarab turgan tomonga yuzlanadi, Seksiya komandirining chap yonida, shtatga asosan saf tortadi. Safga tizilish boshlanishi bilan Seksiya komandiri safga chiqadi va Seksiyaning qanday safga tizilishini nazorat qiladi.

Soni to'rt va undan kam bo'lgan Seksiya hamisha bir sherengaga tiziladi. Zarur hollarda Seksiyalardagilar tekislanish uchun «TEKISLAN», «Chapga qarab TEKISLAN» komandalari beriladi. «TEKISLAN» komandasi berilganda, o'ng tomonda turgan harbiy xizmatchidan boshqa hamma boshini o'ng tomonga buradi (o'ng quloq chap quloqdan balandroq, iyak biroz ko'tarilgan bo'ladi). Tekislanish paytida harbiy xizmatchilar biroz oldinga, orqaga yoki yonlariga siljishi mumkin. Tekislanib bo'lgach «Rostlan» komandasi beriladi, unga ko'ra barcha harbiy xizmatchilar boshini to'g'ri tutadi. Seksiya tekislanib orqaga hurilgach, komanda berishda qaysi tomonga qarab tekislanish ta'kidlanadi, «Chapga (o'ngga) qarab tekislan».

«Erkin» va «Kiyim-bosh to'g'rilansin» komandalari berilganda, harbiy xizmatchilar turgan joyida o'ng yoki chap tizzani xiyol bukib, joyidan qimirlamasdan, xotirani jam qilib va gaplashmasdan turiladi.

«Seksiya TARQAL» komandasi berilganda, harbiy xizmatchilar safdan chiqishadi. Seksiyani yig'ish uchun «Seksiya oldinga KEL» komandasi beriladi. Buyruqni eshitgan harbiy xizmatchilar yugurib komandirining oldiga kelishadi va uning qo'himcha komandasi bilan safga tizilishadi.

To'rt nafar va undan kam bo'lgan Seksiya bir qator kolonnaga saflanadi. Seksiyaning yoyiq safdan kolonnaga o'tishi Seksiyaning «Seksiya o'ngga buril» komandasi bo'yicha o'ngga burilish bilan amalga oshiriladi. Ikki sherengali saf o'ngga yarim qadam tashlaydi. Seksiya kolonnadan yoyiq safga «Seksiya safga BURIL» komandasi bilan qayta tuziladi. Seksiya ikki qatorli kolonnada turgan vaqtida buriladigan bo'lsa, Seksiya komandiri oldinga yarim qadam tashlaydi. Seksiya bir kolonnadan ikki kolonnaga «Seksiya ikki kolonnaga bo'lib qadam TASHLA» (yurib ketayotgan ikki kolonna bo'lib yur) komandasi bilan tiziladi. Darrov bajariladigan komanda berilganda, Seksiya komandiri (yetakchi) yarim qadam yuradi, ikkinchi raqamlilar o'ngga chiqib qadamlarini boshqalarga mos tashlab kolonnadagi joylarni egallaydi; «Seksiya to'g'riga YUR» yoki «Seksiya TO'XTA» komandasi berilgunga qadar, mayda qadam bilan yurib boraveradi.

Seksiya ikki kolonnadan bir nafardan kolonnaga «Seksiya bir kolonna bo'lib qadam TASHLA» (yurib ketayotganda bir kolonna bo'lib yur) komandasiga ko'ra qayta tiziladi. Darrov bajariladigan komandaga ko'ra, Seksiya komandiri (yetakchi) to'liq qadam bilan, qolganlari esa mayda qadam bilan yuradi: joy bo'shishi bilan ikkinchi raqamlilar boshqalarning qadam bosishiga mos ravishda yurib turib, birinchi raqamlilarning orasiga o'tadi va to'liq qadam tashlay boshlaydi.

Kolonnaning harakat yo'nalishini o'zgartirish uchun quyidagi komandalar beriladi: «Seksiya, o'ng (chap) yelkani burib olg'a TASHLA» komandasiga ko'ra, yetakchi «To'g'riga YUR» komandasi berilgunga qadar yurib ketayotib chap (o'ng) tarafga burilaveradi, qolganlari esa ularga ergashishadi: «Seksiya orqamdan yur (YUGUR)» komandasiga ko'ra, Seksiya komandirining orqasidan ergashadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Saf nima?
2. «Saflan», «Rostlan» komandasi berilganda qanday amallarni bajarasiz?
3. Bosh kiyimlarni kiyish va yechish usullarini aytib bering.
4. Harakat vaqtida burilish usullarini bajaring.
5. Joyida turganda harbiycha salom berish usulini ko'rsating.
6. Safdan chiqib, boshliq oldiga kelish usulini bajaring.

1-bob. **HARBIY XIZMATGA CHAQIRILUVCHILARNING YUQORI DARAJADAGI JISMONIY TAYYORGARLIGI ZARURIY SHARTI**

Mustaqillik yillari ichida O'zbekistonda fan, madaniyat, sog'liqni saqlash va xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari kabi jismoniy madaniyat va sport ham shakllandi, u ma'lum darajada o'ziga xos ravishda rivoj topdi. Aholining turmush sharoiti, madaniy saviyasining oshishi, jismoniy jihatdan kamolotga erishuvda faqat qurilgan sport inshootlari, tayyorlangan mutaxassis xodimlar va o'tkazilgan turli ommaviy sport tadbirlarigina emas, balki jismoniy madaniyat va sport harakatini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab bergan ta'lim, uning mazmuni, yo'nalishi, amaliyoti uchun keltirgan samaralarini tahlil qilish joizdir.

Ma'lumki hozirgi O'zbekiston hududida yashagan ajdod-avlodlarimiz turli harakatli o'yinlar, ot o'yinlari, kurash, dorboz, piyoda, poyga, yuk (tosh) ko'tarish va boshqa ko'pgina faoliyatlar bilan to'ylar, bayramlar, milliy marosimlarda qatnashib kelgan. Maxsus maktab yoki o'rgatadigan uyushmalar bo'lmasa-da, ular xalq orasida qo'llanilib kelindi. Aholini, ayniqsa yosh avlodni jismoniy tarbiyalash, ularni mehnat va mudofaaga qurbi yetadigan darajada kamolotga erishtirish o'tgan davrlardan amalga oshirilgan. Oilada bolalarni jismoniy jihatdan sog'lom qilib o'stirish, to'g'ri tarbiyalashga jiddiy e'tibor berish o'zbek xalqining qadimgi ajdodlariga borib taqaladi. Go'ro'g'li turkumidagi o'nlab dostonlar, «Alpomish», «Qirq qiz» kabi dostonlardagi qahramonlar buning guvohidir. Shuningdek, buyuk sarkarda Amir Temur yozdirgan «Temur tuzuklari» va Zahiriddin Muhammad Boburning asarlari bebaho ilmiy va badiiy manbalarda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, kurash, otda poyga va boshqa murakkab harbiy amaliy kuch sinashish mashqlarini bajarish har bir inson uchun zarurligi ifodalangan.

Amir Temur ta'rificha, «Ishbilarmon lashkarboshi o'zini va to'qqiz sipohiy favjini (askari) bir tandek ko'rib, ularni qo'l oyog'i, bosh, ko'kragi va boshqa a'zolarini ishlatib kurashuvchi bir pahlovondek hisoblansin», deyiladi. Bu o'z navbatida jangovarlik va chiniqish ilmini o'rgatishdan iboratdir.

Jismoniy tayyorgarlik jangovar tayyorgarlikning asosiy predmetlaridan biri bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari shaxsiy tarkibini harbiy ta'lim berishdagi zaruriy ajralmas qismidir. Jismoniy tayyorgarlikning maqsadi — harbiy xizmatchilarning jangovarlik faoliyatlarida jismoniy tayyorgarlikni ta'minlash, shuningdek, ularning ta'lim olishi va tarbiyalanishidagi boshqa vazifalarni yechimiga imkon beradi.

Harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini umumiy vazifasi quyidagilardan iborat:

— bardoshlik, kuchlilik, chaqqonlik va epchillik xislatlarini doimiy rivojlantirish va takomillashtirish, yalanglik hududlarda piyoda tartibda harakatlantirishni, to'siqlardan o'tishni qo'l jangi va harbiy amaliy suzish mahoratlarini egallash.

Jismoniy tayyorgarlik faoliyatida nazariy bilimlar va tashkiliy-uslubiy bilimlarni shakllantiradi. Jismoniy tayyorgarlik shaxsiy tarkibni g'oyaviy ruhiy sifatlarini va harbiy bo'linmalarning jangovarlik shuhratini takomillashtiradi. Jismoniy tayyorgarlikning asosiy turlari jismoniy mashqlar hisoblanadi. Bular tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlaridan faol foydalanish, gigiyena talablariga amal qilgan holda majburiy bajaradi.

Jismoniy tayyorgarlik quyidagi asoslarda o'tkaziladi: o'quv mashg'ulotlarda, ertalabki badan tarbiyada, o'quv jangovar tayyorgarlikni oshirish jarayonidagi jismoniy mashg'ulotlarda, ommaviy sport ishlarida. Jismoniy tayyorgarlik qurolli kuchlarning turli qo'shinlarida va maxsus qo'shinlarda jangovarlikni qo'llash fazilatlarini hisobga olib takomillashtirilgan holatda o'tkaziladi hamda maxsus yo'nalishlarga ega bo'lishlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «O'zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sportni rivojlantirish to'g'risida» 1999-yil 27-maydagi 271-sonli qarori hamda 1992-yil 14-yanvarda Oliy Kengashning sessiyasida «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish maqsadida bu Qonunga 2000-yil 26-mayda Oliy Majlis sessiyasida qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi.

O'zbekistonlik sportchilar 1952-yildan sobiq ittifoq jamoasi tarkibida Olimpiya o'yinlarida qatnasha boshladi. Respublikamiz vakillari Olim-

piadada muvaffaqiyatli qatnashishlariga qaramay, ularni taklif etishga kam e'tibor berilardi. Ayniqsa, o'zbek millatiga mansub sportchilar dunyoning eng nufuzli musobaqasiga borishlari uchun Olimpiada talablarini bajarishdan tashqari, sobiq tuzum qo'ygan sun'iy g'oyalarni yengib o'tishi kerak edi. Shunga qaramay, o'zbekning mard o'g'lonlari Olimp cho'qqisiga yaqinlashishdi. 1976-yilgi Monreal Olimpiadasida mashhur bokschimiz Rufat Risqiyevning, 1980-yilgi Moskva Olimpiadasida taniqli qilichbozimiz Sobir Ro'ziyevning kumush medalni qo'lga kiritgani fikrimizning dalilidir.

Darhaqiqat, Olimp cho'qqisiga ko'tarilish oson emas. 1992-yil Barselona Olimpiadasida 17 nafar sportchilarimizdan birortasi shaxsiy musobaqada g'olib chiqsa uning sharafiga Mustaqil O'zbekistonimiz bayrog'i ko'tarilardi. Afsuski, bunday sharafiga hech bir sportchimiz erisha olmadi. 1996-yilgi Atlanta Olimpiadasiga 76 nafar sportchimiz yo'lga chiqdi. Ularning hech biriga Olimp cho'qqisiga ko'tarilish nasib etmadi. Ammo bu bizning Olimp cho'qqisi tomon qo'ygan dadil qadamimiz bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, respublika yoshlarining «Kamolot» ijtimoiy harakati, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazi, Xalq ta'limi vazirligi, «Nuroni» jamg'armasi, Respublika Kasaba Uyushmalari Federatsiyasi, Sog'liqni saqlash vazirligi, mudofaaga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkiloti, Madaniyat va sport ishlari vazirligi hamkorlikda «Shunqorlar» harbiy sport o'yinlarini o'tkazib kelishmoqda. «Shunqorlar» musobaqasining asosiy maqsadlari yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularni Qurolli Kuchlar safida xizmat qilishga va harbiy bilim yurtlariga o'qishga kirishga tayyorlash, ularda mardlik, qat'iyatlilik, kuch-g'ayratni takomillashtirish, umuman olganda sog'lom avlodni tarbiyalashga qaratilgan «Shunqorlar» musobaqalarida akademik litsey, o'rta maktab, gimnaziya, kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlarining 19 yoshdan oshmagan, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'tagan o'quvchilar ishtirok etadi. Har bir jamoada 12 nafar ishtirokchi bo'lib, musobaqa tuman, viloyat va respublika bosqichlarida o'tkaziladi. Hozirda «Shunqorlar» harbiy sport o'yini o'z ramzi, madhiyasi va bayrog'iga ega. Jamoalar, asosan, umumiy siyosiy tayyorgarlik, merganlik, saf ko'rigi, harbiy varaqalar tanlovi, fuqarolar himoyasi va tezkor tibbiy yordam ko'rsatish, kross, yozgi biatlon bo'yicha bellashadilar. Musobaqaning yakuniy respublika bosqichi har yilning may oyida o'tkaziladi.

Prezidentimiz Amir Temur bobomizning chuqur ma'no-mazmunli iborasini qo'llab: «Kimki bizning kuch-qudratimizni bilmoqchi bo'lsa, o'zbek pahlavonlarining jahon sport maydonlarida erishgan yutuq-zafarlariga, e'tibor bersin, anglab olsin, deb bugun baramalla aytishimiz mumkin» degan edi.

2-bob. UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIK

Muddatli harbiy xizmatchilar xizmat davomida jismoniy tayyorgarlik ular uchun oldindan belgilangan asosda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarda jismoniy tayyorgarlik bo'yicha 1997-yilda ishlab chiqilgan qo'llanma asosida qabul qilingan mashqlarni egallaydilar. Jismoniy tayyorgarlikdagi vazifalarni qo'llashda ularni tegishli harbiy-amaliy harakatlantiruvchi ko'nikmalarni, jismoniy sifatlarini unumli yechishga yo'naltirilgan.

Jismoniy sifat — harbiy xizmatchilarning organizm xususiyatlarini, amaliy faoliyatini ta'minlashdir. Harbiy xizmatchi ko'nikmalarini egallashga qaratilgan.

Chidamlilik — harbiy xizmatchining harbiy professional faoliyati jarayonida toliqmaslikka bardosh berishligi bilan belgilanadi. Bu esa umumiy tezlik kuchlilik va jadallikligiga bo'linadi. Umumiy chidamlilik mahoratini oshirishning asosiy vositalari quyidagilar: harakat chog'ida tezlik, suzish, to'siqlardan o'tish va sport o'yinlari.

Majmuiy mashg'ulotlar ertalabki badantarbiya mobaynida o'tkazilib, bunda shaxsiy tarkibning jismoniy tayyorgarligi quyidagi mashqlar bo'yicha tekshiriladi: turnikda tortilish; 100 metrga yugurish; 1(3) kilometrga yugurish.

Ertalabki badantarbiya — harbiy xizmatchilar jismoniy tayyorgarligining muhim omillaridan biri hisoblanib, inson organizmini uyqudan so'ng tez tetiklashtirish maqsadlariga yo'naltirilgan.

Badantarbiya guruh yoki vzvod tarkibida, uyqudan turgach, 10 daqiqadan so'ng 50 daqiqa davomida o'tkaziladi. Dam olish va bayram kunlari ertalabki badantarbiya o'tkazilmaydi.

Ertalabki badantarbiya mashqlarini o'tkazish uchun quyidagi liboslar belgilangan:

1-libos

2-libos

3-libos

4-libos

Erkin mashqlarni bajarish usullari

Dastlabki holat—qad rostlab turish.

BIR — oyoqlar uchiga turishda, qo'llarni oldinga—yuqoriga sekin ko'tariladi.

IKKI — qo'llar yuqoriga ko'tarilib, barmoqlar mushtlarga to'planiladi, kaftlar ichkariga qaratiladi, yuqoriga qarab, badan tortiladi.

UCH—ikkala poshnaga tushib borib, qo'llar kuch bilan tanaga siqib bukiladi, mushtlar yelkaga keltiriladi va to'g'riga qarab turiladi.

TO'RT — qo'llar yuqoriga, tana ortga bukilib, yuqoriga qaraladi.

BESH — oyoq uchlarini birlashtirib, poshnalarga oxirigacha o'tiriladi, kaftlar sonlarga qo'yilib, tirsaklar ikki yonga tortiladi.

OLTI — tik turib, qo'llar oldinga ko'tarila borib, ortga oxirigacha ikki tomonga yoyiladi (harakat so'nggida siltanadi); barmoqlar mushtlarga to'planadi.

YETTI — oyoq uchlarini birlashtirib, poshnalarga oxirigacha o'tiriladi, kaftlar sonlarga qo'yilib, tirsaklar yonga tortiladi.

SAKKIZ — sakrab turib, oyoqlar yelka kengligiga, qo'llar belga qo'yiladi.

TO'QQIZ — chap qo'lni to'g'rilab, uni oxirigacha ortga tortiladi (barmoqlar mushtga to'planadi), ayni paytda tana ham chapga buraladi, oyoqlar joyidan qo'zg'almay, nigoh chap qo'lning panjasiga qaratiladi.

O'N — sakrab turib, oyoqlar yelka kengligiga, qo'llar belga qo'yiladi.

O'N BIR — o'ng qo'lni to'g'rilab, u oxirigacha ortga tortiladi (barmoqlar mushtga to'planadi), ayni paytda tana ham o'ngga buriladi, oyoqlar joyidan qo'zg'almay, nigoh o'ng qo'lning panjasiga qaratiladi.

O'N IKKI — sakrab turib, oyoqlar yelka kengligiga, qo'llar belga qo'yiladi.

O'N UCH — tana oldinga, qo'llar yerga tekkuniga qadar, keskin bukiladi, oyoqlar esa bu paytda to'g'ri tutib turiladi.

O'N TO'RT — qad rostlanadi va ayni paytda qo'llar oldinga ko'tarila borib, ortga oxirigacha ikki tomonga uzatiladi va tana ortga bukiladi.

O'N BESH — tana oldinga, qo'llar yerga tekkuniga qadar, keskin bukiladi, oyoqlar esa bu paytda to'g'ri tutib turiladi.

O'N OLTI — sakrab turib, oyoqlar juftlanadi va qad rostlanib turiladi.

Turnikda tortilish usullarini bajarish

Oyoqlar yonma-yan, uchlari ajratib qo'yiladi.

Turnikda ushlab, osilib turiladi.

Tortilish—jag' turnik yuqorisiga chiqariladi.

Uzatilgan qo'llarda, oyoqlar juftlangan holda osilib turiladi.

Sakrab tushish. Oyoq tovonlari juftlangan, uchlari ajratilgan, qo'llar esa oldinga, yelka kengligida, barmoqlari to'g'rilangan, kaftlari ichkariga qaratilib uzatiladi.

Kuch mashqlarini bajarish

Dastlabki holat — orqaga yotib, qo'llar yonga qo'yiladi, oyoqlar sherik tomonidan mahkam ushlab turiladi.

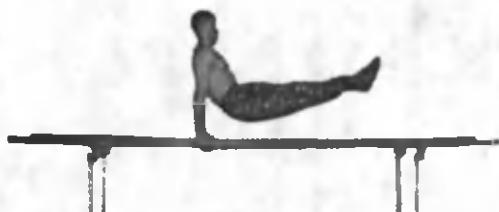

BIR — tana oldinga bukiladi, qo'l uchlari oyoq uchlariga uzatiladi.
IKKI — dastlabki holat qabul qilinadi.

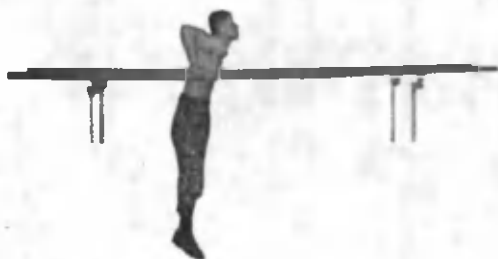
Bruslarda tebranib, qo'llarni bukish va to'g'rilash usullarini bajarish

Bruslarga tiralib, tebranish.

Oldinga tebranish.

Qo'llarni bukish.

Ortga tebranib, qo'llar to'g'rilanadi va o'ngga (chapga) sakraladi.

Arqonga tarmashib chiqish usullarini bajarish

Bunda avval tik turgan holatda arqonning tepasidan ushlanadi. Oyoqlar mumkin qadar tepaga ko'tarilib, arqon oyoqlar bilan qisib olinadi, so'ngra qo'llar bilan tepaga tortiladi va bir vaqtni o'zida oyoqlar to'g'rilanadi.

Qo'l bilan arqonni ushlab, ikki oyoq arqonga chirmashib yuqoriga ko'tariladi.

Ikki qo'l bilan arqonni mahkam ushlab, ikki oyoq oldinga uzatiladi.

Qurol bilan mashqlar bajarish

Jangga hozirlanish.

Oldinga tashlanib, nayza sanchish.

Qurol bilan jang qilish usullari

Dushman tomonidan tutib olingan avtomatni tortib olish

Dushman avtomati ikki qo'l bilan mahkam ushlab olinadi.

Oyoq bilan raqib oyoqlarining orasiga zarba beriladi.

Dushman tomonga yonbosh bilan burilib, uning tizzasiga zarba beriladi.

Avtomatni ikki qo'lda mahkam tutgan holda, aylanasimon harakat bajarib, raqib yerga yiqitiladi.

Dushman qo'lidan avtomat tortib olinadi.

Qurollangan dushmanni qurolsizlantirish

Ro'paradagi dushman tomon chap oyoqda bir qadam qo'yilib, o'ng qo'lning bilagi bilan avtomat stvoliga uriladi.

Tana va o'ng oyoqni yonga tashlab, o'ng qo'l bilan dushman zarbasi qaytariladi va qurol mahkam ushlab olinadi.

Yana bir qadam tashlagan tarzda boshqa qo'l bilan ham qurol tortib olinadi.

**Dushmanning pichoq bilan yuqoridan qilgan hamlasini qaytarish
va uni qurolsizlantirish**

Oldinga qadam tashlab, bilak bilan zarba qaytariladi.

Ayni paytda boshqa qo'l bilan raqib qo'lini qo'ltig'iga yaqin joyidan tutib olinib, pichoq tashqariga yo'naltiriladi va qurolsizlantiriladi.

**Dushman siquvidan ozod bo'lish.
Bo'yinni orqa tomonda tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish**

Bo'yinni orqa tomondan tutib olgan dushman siquvi.

Tanani biroz pastga tushirib, dushman qo'li tutib olinadi va boshni yonga burib, raqib tizzasining ostiga tovon bilan zarba beriladi.

Qo'llarni keskin yuqoriga harakatlantirib, dushman siquvidan xalos bo'lish va uni yelka uzra yerga uloqtirish lozim.

Shundan so'ng, raqibga og'riq keltiruvchi amallar bajariladi.

Piyodalar belkuragi bilan zarba berish

Piyodalar belkuragi bilan yuqoridan zarba berish.

Dushmanning quloch ochib, yuqoridan bergan zarbasi chap qo'l yuqoriga ko'tarilib, raqib qo'li ostiga zarba berish bilan qaytariladi.

Boshqa qo'l bilan belkurak sopi tashqi tomonidan tutib olinadi.

Dushmanga oyoq bilan zarba beriladi va belkurakni uning bosh barmog'i tomoniga aylantirib, tortib olinadi.

**Dushmanning pastdan, pichoq bilan qilgan hamlasini qaytarib,
uni qurolsizlantirish**

Bir qadam oldinga tashlab, raqib bilagidan mahkam tutib olinadi.

Dushman bilagini o'zingizdan o'ngga burab, kaftingiz bilan raqib panjasi ortiga qattiq zarba bering va bu bilan pichoqni uning qo'lidan urib tushiring.

Yon tomondan berilgan zarbani qaytarish

Bir qadam oldinga tashlab, raqib bilagidan tutib olinadi.

Dushman panjasi ikkala qo'l bilan tutib olinib, yuqoriga ko'tariladi va o'zi tomonga bukilib, oyoqlari orasiga zarba beriladi.

Dushman qo'li tashqi tomonga qayrilib, yerga yiqitiladi.

Pastdan berilgan zarbani qaytarish

Dushman bilagi qo'l bilan tutib olinadi.

Boshqa qo'l bilan raqib yengidan tutib, oyoq bilan zarba beriladi.

Dushmanni o'zingiz tomonga siltab, muvozanatdan chiqarasiz va qo'lini orqasiga qayirib, kaftingiz yoni bilan bo'yniga zarba berasiz.

Yoqasidan (sochidan) tutgan holda unga og'riq keltiradigan harakatlar bilan raqibni qo'lga olasiz.

Dushmanni bog'lash uchun uni yerga qulatish lozim.

Yerga yotgan dushman ustiga o'tirib, tutilgan qo'li tanasiga mahkam bosiladi.

Dushman qo'li qayrilib, bog'lanadi.

Pastdan yoki to'g'ridan berilgan zarbani qaytarish

Dushman bilagi tashqi tomonidan yuqoridan mahkam tutib olinadi.

Qo'llarini ichkariga siltab-qayirib, yelkasini o'z yelkangiz ostiga tortasiz va yelka bilan bosib, raqibni yerga qulatasiz.

Bilak mushaklarini bosib, raqib qo'llari orqasiga qayriladi va ustiga o'tirib olinadi.

Boshqa qo'li ham qayrilib, bog'lanadi.

Qo'l bilan beriladigan zarbalar

To'g'riga.

Pastdan.

Yon tomondan.

Bo'yinni old tomondan tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish

Bo'yinni old tomondan tutib olinishi.

Oyoq bilan dushmanga zarba berib, mushtlarni juftlagan holda raqib qo'llarini ikki tomonga yoyib tashlaysiz va pastdan zarba berasiz.

Tanani orqadan tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish

Tananing orqadan tutilishi.

Tovon bilan dushman oyoqlari orasiga zarba beriladi.

Qo'llarini yuqoriga keskin harakatlantirib, dushman siquvidan xalos bo'lish va raqib qo'lidan mahkam tutgan holda uni yelka uzra yerga qulatiladi.

Tanani old tomondan tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish

Tanani old tomondan tutilishi.

Tizza bilan dushman oyoqlari orasiga zarba beriladi.

Tana biroz pastga tushiriladi-da, keskin siltanish bilan dushman qo'llari siquvidan xalos bo'linadi.

Shundan so'ng, oyoq bilan takror zarba beriladi.

Oyoqlarni old tomondan tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish

Oyoqlarni old tomondan tutib turilishi.

Dushman boshiga qarata yuqoridan zarba beriladi.

Bir qo'l bilan dushman boshining orqasidan, ikkinchi qo'l bilan jag'idan tutib, uning bo'yni qayirib (sindirilib) tashlanadi.

Oyoqlarni orqa tomondan tutib olgan dushman siquvidan xalos bo'lish

Oyoqlarni orqa tomondan tutib turilishi.

Oldinga yiqila turib, oyoqlar dushman siquvidan xalos etiladi va ayni paytda uning yuziga qarata oyoqlar bilan zarbalar beriladi.

Qo'lni orqaga qayirish

Bir qo'l bilan dushman bilagidan, ikkinchisi bilan esa uning yengidan tutiladi.

Raqib qo'li chig'anog'idan bukilib, beli tomoni qayriladi.

Raqibni yelka uzra yerga uloqtirish

Dushman qo'lidan tutib, kuch bilan siltab o'zingizga tortasiz.

Ayni paytda raqib tomonga orqangiz bilan tez aylanib, uning qo'lini qattiq tortib yelkangiz ustiga o'rnatasiz va oyoqlarni biroz bukasiz.

Oyoqlaringiz keskin to'g'rilab, toz suyagingiz bilan raqib soniga zarba bergan holda, uning oyoqlarini yerdan uzasiz.

Qo'llaringiz kuch bilan keskin siltab, raqibni yelkangiz uzra oshirib, yerga uloqtirasiz va unga og'riq keltiruvchi harakatlarni amalga oshirasiz.

Oyoqlarni orqa tomondan chalish

Raqibning yengi va yelkasidan tutiladi.

Oldinga va yonga qadam tashlab, raqibni qattiq siltaysiz, uning yukini oldinda turgan oyog'iga olib o'tasiz va suyanib turgan oyog'iga oyog'ingizni tirab, yiqitasiz.

Qo'llaringizni siltab, dushmanni yerga uloqtirasiz.

3-bob. TO'SIQLARDAN O'TISH

Yagona to'siqlar maydoni bilan tanishish

To'siqlar quyidagi turlarga bo'linadi:

- gorizontal (okoplar, chuqurchalar, kovaklar);
- vertikal (devorlar);
- tor maydonchali tayanchlar (balkalar).

To'siqlarning turi va o'lchamlariga qarab, ularga tayanib va tayanmay sakrashlar, chuqurlikka sakrash, osilib chiqish, tor tayanchlarda harakat qilish orqali yengib o'tiladi, tayanmasdan sakrashlar unchalik keng bo'lmagan gorizontal to'siqlarni va baland bo'lmagan vertikal to'siqlarni yengishda ishlatiladi.

Tayanib sakrashlar ko'krak barobarigacha bo'lgan balandliklarni yengishda, chuqurlikka sakrashlar esa baland to'siqlardan sakrashda, uy derazalarida qo'llaniladi. Devor va shunga o'xshash balandliklarni ishg'ol etishda osilib chiqishning quyidagi usullaridan foydalaniladi:

- oyoqning son qismiga tayangan holda;
- ko'krakka tayangan holda;
- ilashgan holda;
- kuch bilan.

Yugurib kelib bir oyoq bilan to'siqdan bir qadam narida yerdan turtiladi, ikkinchi bukilgan oyoq bilan devorga tiraladi, qo'llar bilan devor chetidan ushlanadi. Chap qo'lni devor tepasiga yetguncha tortiladi. Chap oyoqni to'siqqa qisib, o'ng oyoqni siltab tovonni esa devor tepasiga ilashtirib olingach, devorning orqasiga sakraydi.

Devorlardan kuch bilan oshib o'tish. Xuddi oldingi usuldagidek yugurib kelinadi, bir oyoqda yerdan turtilib, qo'llar bilan devor to'siqning chekkasidan ushlanadi. Qo'llar bilan yuqoriga tortilgach, oyoqlar bilan yordam berilib, tayanib olinadi. So'ngra to'siqning turi va holatiga qarab quyidagi usullarning biridan foydalangan holda to'siqdan o'tib sakraydi:

- to'siqning orqa tomoniga o'zini tashlaydi;
- to'siq ustiga o'tirib olgach, oyoqlarni osiltirib o'tirgan holda sakrab tushiladi;
- to'siqqa o'ng oyoqni tirab va undan chap oyoqni olib o'tgach, qo'llarga tayangan holatda irg'ib tushiladi.

Alohida to'siqlar va to'siqlar guruhidan o'tish

a). Gorizontal to'siqlardan o'tish.

Unchalik keng bo'lmagan gorizontal to'siqlardan va baland bo'lmagan vertikal to'siqlardan tayanmagan holda sakrash usulida o'tiladi. Sakralganda oyoqlar bir yoki ikki oyoq bilan tushiladi.

b). Ko'krak barobaridagi vertikal to'siqlar.

Bunday to'siqlardan tayanib sakrash usuli bilan o'tiladi. Yugurib kelib to'siq ustiga sakraladi. Tiklanmasdan ikkinchi oyoqni ham to'siq ustiga olib chiqiladi va yerga sakrash holati davom ettiriladi. Yoki bo'lmasa to'siqqa qo'l va oyoqqa tayangan holda o'tish mumkin.

d). Tor tayanch orqali harakat qilish.

To'siqlar orqali o'tishda xoda, balka, relslar tashlab qo'yilganda tor tayanch orqali harakat qilish qo'llaniladi. Bunda quyidagi usullarda harakat qilinadi:

- tor tayanchga o'tirib olib harakat qilish;
- yurib va yugurgilab harakat qilish.

Turli holatlarda granata uloqtirish texnikasini o'rganish

Granatani quyidagi holatlarda uloqtirish mumkin:

a). Joyda tik turgan holda.

Bunda nishon tomonga yuzi bilan qarab turiladi. O'ng qo'lga granata ushlanadi, o'ng oyoqni bir qadam orqaga tashlab salgina bukiladi. O'ng qo'l tepaga ko'tarilib, orqaga tashlanadi, o'ng oyoq bilan turilib, gavdani esa oldinga tashlab, granata uloqtiriladi.

Granatani uloqtirayotganda avtomat ko'krakda, orqada yoki chap qo'lda bo'lishi mumkin.

b). Harakat vaqtida granatani uloqtirish.

Harakat vaqtida granatani uloqtirish uchun chap oyoqni tashlash bilan siltash boshlanadi. Granatali qo'l oldinga pastga tushiriladi. Ikki qadam bilan o'ng oyoq sal tashqariga buriladi.

Har xil to'rsiqlardan o'tish mashqini bajarish

Transheyaga tushib granata uloqtirishni mashq qilish.

Quduqdan chiqishni mashq qilish.

G'ishtli devordan o'tishni mashq qilish.

Devor teshigidan o'tishni mashq qilish.

Buzilgan zinadan o'tishni mashq qilish.

Buzilgan ko'prikdan o'tishni mashq qilish.

Devordan oshishni mashq qilish.

Labirintdan o'tishni mashq qilish.

Handaqdan sakrab o'tishni mashq qilish.

Bir vaqtda ham gavda buriladi, ham orqaga tashlanadi. Chap oyoq bilan yana orqaga tashlash bilan gavda burishdan to'xtatiladi, qo'l orqaga oxirgi chekka holatga keltiriladi. Chap oyoqni qo'yib bo'lingach tezlikdan foydalanib granata nishonga qarab uloqtiriladi.

d). Tizzalagan holda granatani uloqtirish.

Bu holatda qurol chap qo'lga olinadi yoki burstverga qo'yiladi. So'ng o'ng tizzaga o'rnatilib, granata ushlagan qo'l orqaga qilinadi va silkilanadi. Bunda gavda orqaga engashiladi, o'ng tomonga buriladi. Ko'krak bilan nishonga burilib, chap oyoqqa engashiladi. Granata nishonga uloqtiriladi.

Yotgan holda granatani uloqtirish

Bu holatda qurol o'ng tomonga qo'yiladi. Granata o'ng qo'lga olinib, qo'llar ko'krakka tortiladi. Qo'llar bilan turtilib, o'ng oyoq

orqaga tortiladi. Chap tizzada turilib, bir vaqtda granatali qo'l orqaga o'ng oyoq bilan turtilib, ko'krak bilan nishonga beriladi va oldinga yiqilib, granata uloqtiriladi.

Bu holatda granatani uloqtirish uchun o'ng oyoq iloji boricha orqaga qo'yiladi, granatali qo'l tepa bilan orqaga tashlanadi. So'ng chap qo'l bilan okop (o'ra) chekkasidan ushlab kuch bilan to'g'ri-lanadi, qo'l tepadan oldinga siltanib granata nishonga uloqtiriladi.

Yagona to'siqlar qatoridan o'tish

Yagona to'siqlar qatorida quyidagi mashq bajariladi: masofa 200 metr (140-rasm).

Boshlang'ich holat—to'siqlar qatori oldidagi chiziqqa yotgan holat.

«Olg'a» komandasi berilganda:

1. Sakrab 20 metr yuguriladi va 2,5 metr kenglikdagi chuqurlikdan sakrab o'tiladi.
2. Labirint yo'laklardan yugurib o'tiladi.
3. Xohlagan usulda 2 metrli devordan oshib o'tiladi.
4. Vertikal narvon orqali buzilgan ko'prikning ikkinchi qismiga chiqiladi. Balkadan yugurib borib oxiridan yerga sakrab tushiladi.
5. Buzilgan pillapoyalarning uchinchi pog'onasidan oshib o'tiladi, lekin, albatta, oyoq yerga tegish sharti bilan to'rtinchi pog'onaning tagidan o'tiladi.
6. Devorning derazasi orqali o'tiladi.
7. Okop (handaq)ga yugurib boriladi. Unga sakrab tushiladi va aloqa yo'li orqali quduqqacha boriladi.
8. Yerdan granatani olib devordagi derazalarning xohlagan biriga yoki devor ortidagi 2,5 metrli maydonchaga uloqtiriladi. Bunda 3 tagacha granata otishga ruxsat beriladi. Granatalarning og'irligi 600 gr.
9. Quduqdan sakrab chiqib, devordan sakrab o'tiladi.
10. Engashgan narvon orqali buzilgan pillapoyaning to'rtinchi pog'onasiga chiqiladi va pillapoya pog'onalaridan yugurib tushiladi.
11. Vertikal narvon orqali buzilgan ko'prikning balkasi ustiga chiqiladi. Undan yugurib borib, uzilgan joydan sakrab o'tiladi va engashgan taxta orqali pastga yugurib tushiladi.
12. Ikki metrli kenglikdagi chuqurdan sakrab o'tiladi, yo'lakkacha o'tib olib to'siqlar qatorining boshlanish chizig'ini kesib o'tiladi.

140-rasm. To'siqlar maydoni (umumiy ko'rinish):

1 — to'siqlar qatorining boshlanish liniyasi; 2 — tez yugurish uchun uchastka; 3 — chuqurlik (yuzasining eni 2 m, 2,5 m, 3 m, chuqurligi 1 m); 4 — labirint (eni 2 m, bo'yi 1,1 m, yo'lkachalar orasi 0,5 m, yo'lkachalar soni 10 ta); 5 — devor (balandligi 2 m, qalinligi 2,5 sm) engashgan doska bilan (doska uzunligi 3,2 m, eni 25—30 sm); 6 — buzilgan ko'priq (balandligi 2 m). Bu ko'priq 3 ta to'g'ri burchakli 0,2x0,2 balkalar bo'laklaridan iborat, birinchisining uzunligi 2 m, ikkinchisi 3,8 m, boshidan 135° li burilishgacha 1 m, boshidan 135° li burilishgacha 2,8 m, balkalar orasida uzilishlar kattaligi 1 m, ikkinchi bo'lak boshida va uchinchi bo'lak boshida va oxirida vertikal narvonlar mavjud bo'ladi; 7 — buzilgan pillapoya (eni 2 m, pog'onalar balandligi 0,8 m, 1,2 m, 1,8 m pog'onalar orasi 1,2 m, oxirgi pog'onada 2,3 m.li pillapoya); 8 — g'isht devor (balandligi 1,1 m, eni 2,6 m, qalinligi 0,4 m) ikki ko'zi bor: pastkisi 1x0, yuqorigisi 0,5x0,6 m. G'isht devor ostida 2,6x3 m.li maydoncha bor; 9—quduq (chuqurligi 1,5 m, eni 1 m) va aloqa yo'li (uzunligi 8 m, bir burilish bilan); 10 — transheya (chuqurligi 1,5 m); 11 — yugurish yo'lakchasi (eni 2 m).

NAZORAT SAVOLLARI

1. Jismoniy chiniqish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
2. Buyuk bobokalonlarimiz jismoniy tarbiya xususida qanday fikrlar bildirishgan?
3. Qo'l jangi bo'yicha mashqlarni o'zlashtiring.
4. Umumiy jismoniy tayyorgarlik nimalardan iborat?
5. To'siqlardan o'tishda qanday amallar bajariladi?

1. **Armiya** — fransuzcha «*armee*», lotincha «*armee*» soʻzidan olinib, qurollantirish maʼnosini bildiradi. Biror bir mamlakatning Qurolli Kuchlari majmuasiga armiya deyiladi. Tor maʼnoda quruqlikdagi qoʻshinlarni ham armiya deyishadi. Armiyaning yana bir necha sifat va talqinlari bor. Masalan, harakatdagi armiya bu—bevosita jang maydonlarida qatnashayotgan qoʻshinga nisbatan aytiladi. Yana bir maʼnosi—bir yoki bir necha qoʻshin turlari birikmasidan (umumqoʻshin, havo va hokazo) tashkil topgan, yirik harbiy operatsiyalarni amalga oshirishga moʻljallangan tezkor qoʻshinlar birlashmasi ham armiya deyiladi.

2. **Harbiy doktrina** — mudofaa doktorinasi. Harbiy qurilishning yoʻnalishini, mamlakat va Qurolli Kuchlarning urushga tayyorgarligi, urush olib borish yoʻllarini belgilovchi rasmiy qarashlar va qoidalar tizimidir.

3. **Qurolli Kuchlar** — davlatning yoki bir guruh davlatlarning harbiy tashkilotidir va u siyosiy hokimiyatning muhim omilidir. Qurolli Kuchlarning maqsad va vazifalari davlat siyosatini Mudofaa vazirligi Respublika Qurolli Kuchlarining davlat boshqaruvi idorasi hisoblanadi.

4. **Milliy xavfsizlik** — inson, jamiyat va davlat, yaʼni ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalarida xavfsizlikni taʼminlash tushuniladi.

5. **Plats** — harbiy saf mashqlari, koʻriklar va paradlar oʻtkaziladigan maydondir.

6. **Kazarma** — italyanacha «*caserma*» soʻzidan olingan boʻlib, harbiy qism shaxsiy tarkibi joylashtiriladigan bino maʼnosini anglatadi.

7. **BMP** (boyevaya mashina pexotu) — piyodalar jangovar mashinasi.

8. **BTR** (bronetransportyor) — zirhdan tayyorlangan gʻildirakli jangovar mashina.

9. **Ataka** (hamla)— qattiq (shiddatli) hujum.

10. **Kumulyativ** — kuchli taʼsir etuvchi snaryad yoki oʻq.

11. **Ekipaj** — kema, samolyot, tank komandasining shaxsiy tarkibi.
12. **Okop** — o'ra, handaq.
13. **Fugas** — portlovchi moddaning zaryadi.
14. **Apparel** — tuynuk va o'raga tushish yo'lagi.
15. **Artilleriya quroli** — to'p, zambarak quroli.
16. **Zapal** — pilta, granata, mina piltasi.
17. **Zatvor** — qulf (otish qurolining qulflovchi mexanizmi).
18. **Manyovr** — jang maydonida qo'shinlarning dushmanga zarba berish uchun qulay vaziyat olish maqsadidagi harakati.

Qisqartmalar

MO'B — motoo'qchi batalyon.

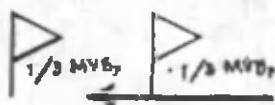
MO'V — motoo'qchi vzvod.

MO'Gr — motoo'qchi guruh.

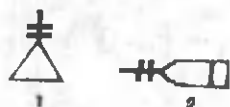
MO'S — motoo'qchi seksiya.

TGR — tank guruhi.

Boshqaruv punkti va aloqa turlari

— batalyon kuzatuv qo‘mondonlik punkti vuzvod kuzatuv qo‘mondonlik punkti:

— 1-mudofaa va hujumda piyoda tartib holati.
 — 2-piyodalar jangovar mashinasida harakat holati va boshqa jangovar texnikalar tegishli belgilar bilan, guruh kuzatuv qo‘mondonlik punkti — bir chiziq bilan belgilanadi.

— kuzatuv punkti (posti) qaysi qo‘shinlarga mansubligi ko‘rsatiladi. Harf belgi ichida; V—havodagi kuzatuv; I—muhandislik kuzatuv; T — texnik kuzatuv; X — kimyoviy kuzatuv.

— punkt (post) belgilanishi. Boshqa punktlar (postlar) tegishli yozuvlar bilan.

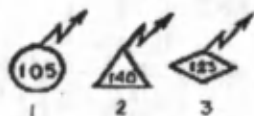
— harakatlarni regulirovka qiluvchi post yoki regulirovkachi (K—komendant posti, KPP—nazorat o‘tkazish punkti, KTP—nazorat-texnik punkti).

—aloqa tarmog‘i: 1—dala (olib horuvchi); 2— bir joyda turadigan (statsionar). Taktik belgilari qo‘shin turlarining rangi bilan belgilanadi. Belgi oldida yoki ichida qo‘shimcha tushuntiruv yozuvlari bo‘lishi mumkin (vaqt, tarkibi va boshqa ehtiyojlar).

—radiopriyomnik (radio qabul qiluvchi). Radiostansiyalar: 1— harakatlanuvchi; 2— olib yuruvchi; 3— tank BMP, BTR, avtomobilda — tegishli belgilar bilan.

Qurollar va texnikalar

—otish qurollari: 1—avtomat (karabin), 2—mergan miltig‘i.

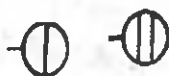
—pulemyotlar: 1—qo‘l pulemyoti; 2—vzvodni dastgohli pulemyoti; 3—yuqori kalibrli pulemyoti.

—granatomyotlar: 1—tankka qarshi qo‘l granatomyoti; 2—tankka qarshi dastgohli; 3—avtomatik dastgohli.

—PTUR kompleksi (tankka qarshi boshqaruv raketa) 1—tashib yuruvchi, 2—jangovar mashinada.

—olov uloqtiruvchi (ognemyot): 1—yengil piyodalik; 2—og‘ir piyodalik.

—jangovar mashinalar: 1—piyodalar jangovar mashinasi (umumiy belgilash), 2—og‘ir piyodalik.

—tank (umumiy belgilash).

—avtomobil.

—mototsikl.

—tankka qarshi to'p (pushka) umumiy belgilash.

—orudiya (to'p) umumiy belgilash.

—artilleriya-reaktiv jangovar mashinasi.

—minomyot.

—zenit to'plari: 1—umumiy belgilash; 2—kichik kalibrli.

—o'ziyurar zenit moslamasi.

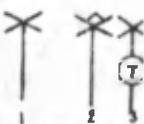
—raketali to'p zenit moslamasi (kompleksi).

—yaqin masofali zenit raketa kompleksi jangovar mashinasi.

—zenit raketali kompleksi.

—vertolyotlar: 1—umumiy belgilash; 2—jangovar; 3—transportli.

Jangovar harakatlar va qo'shinlar vazifalari

سلسلہ

—bo'linmalar bilan egallangan mudofaa chizig'i.

—motoo'qchi seksiya yopiq
tuynukchali (blindaj)ni
egallagan okopi.

—transheyali aloqa yo'li.

—okopdagi tank (to'p,
minomyot va boshqa o't ochish
vositalari tegishli belgilash).

—avtomobil panada boshqa
turdagi texnikalar, tegishli
belgilar rang bilan belgilanadi.

—ochiq tuynuk.

—yopiq tuynuk.

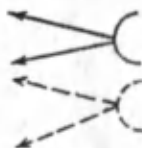
—blindaj (ubejishe).

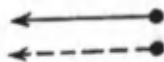
—atakaga o'tish chegara chizig'i.

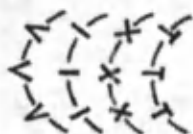
—ko'chib yuruvchi tank (va boshqa o't
ochish vositalari tegishli belgilash).

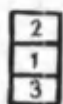
—pistirmadagi bo'linma (mansubligini
ko'rsatish): 1—o't ochish pistirmasi;
2— razvedka qilish pistirmasi.

—o't ochish chizig'ining chegarasi:
1—otishning asosiy sektori;
2— qo'shimcha otish sektori.

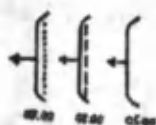
—o't ochish chizig'i: 1—PTUR, 2—tank to'pidan; 3—BMP to'pidan; 4—otish quollaridan. Motoo'qchi vzvodning jamlangan o't ochish hududi, uning nomeri va shu hududga guruhlarini o't ochishi (tank vzvodi, motoo'qchi, tank va granatamyot guruhi tegishli yozuvi bilan bo'linadi).

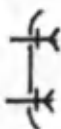
—granatamyot guruhining to'suvchi otish chizig'i uning nomeri va otish seksiyalarining hududlari.

—jangda qarama-qarshi bo'linmalarni egallagan fronti (chizig'i).

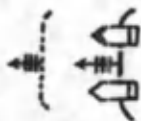
—bo'linmalarning bir muddatdagi holati, tegishli yozuvlar va belgilar bilan.

—granatamyot guruhining piyoda holatdagi jangovor tartibi (boshqa bo'linmalar tegishli belgilar bilan).

—bo'linmalarning hujumi (ataka) va qayta atakaga yo'nalishi.

—batalyoni yaqindagi vazifalari: 1—umumiy ko'rinishi; 2—motoo'qchi batalyon BMPda (boshqa texnikada va tank batalyonlarini tegishli belgilar bilan). Vzvod (guruh)ni yaqinroqdagi vazifasi bir chiziq bilan.

—batalyonning keyingi vazifalari: 1—umumiy ko'rinishi; 2—tank batalyoni (motoo'qchi batalyon BMPda va boshqa texnikalar—tegishli belgilar bilan).

—motoo'qchi bo'linmaning piyodalanish chizig'i.

—batalyon kolonnalarga yoyilish chizig'i. Vzvod (ikki), guruh (bir) chiziqcha bilan.

—dushman bilan taxminiy uchrashuv chizig'i.

—bo'linmalarni egallagan marrada to'xtatilgan.

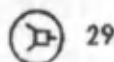
—bo'linmalar egallagan marradan chekinishi.

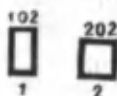
—artilleriya batareyasi o't ochish joyida to'p belgisi (kalibriga va turiga bog'liq).

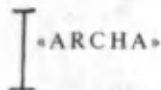
—minomyotchilar batareyasi o't ochish joyida (minomyot belgisi — kalibr va turiga qarab belgilanadi).

—alohida nishonga otish va uning nomeri.

—ko'rsatilgan nomer va nishon (hudud) bo'yicha jamlangan o't ochish: 1—stvolli artilleriya; 2—reaktiv artilleriya; nishon (hudud) o'lchami xarita masshtabi bo'yicha.

—ochiq havodagi shartli nomlanishdagi harakatlanmaydigan to'siq otish. Hudud uzunligi. Xarita masshtabi bo'yicha.

—bo'linma kolonnasi: 1—umumiy belgilash; 2—BMPdagi motoo'qchi vzvodi; 3—tank vzvodi. Batalyon kolonnasi (guruh) — uch (bir) chiziqcha bilan.

—qo'shin turlari bo'linmalar kolonnasi (qator)da) maxsus qo'shinlar: 1—umumiy belgilash; 2—artilleriya divizioni; 3—zenitli raketa divizioni (boshqa bo'linmalar tegishli belgilar bilan. Batareya (vzvod) kolonnasi va (guruhlar) — tegishli ikki va bir chiziqcha bilan belgilanadi.

Jang ta'minoti

—razvedka qiluvchi otryad (maxsus qo'shinlarning bo'linmalarini boshqa otryad tegishli yozuvlar bilan, belgi yonida yoziladi).

—qidiruv (bosib oluvchi) harakatlarni olib borayotgan guruh, uning tegishli joylari ko'rsatiladi.

—BMPdagi (kuzatuv) seksiyasi (boshqa texnikadagi va dozor tanki tegishli belgi va yozuvlar bilan).

—asirga olingan joyi, uning kimga tegishligi, vaqti va asirga olish sanasi.

—o'ldirilgan dushman hujjatlari chiqarib olingan joy, uning tegishli joyi, chiqarib olingan hujjatlarining vaqti va sanasi.

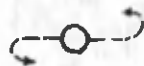
—piyodadagi dozorchilar (2—3 harbiy xizmatchi).

—maxfiy joylashuv, uning tegishli joyi.

—piyodali patrullar (punktir bilan patrol qilish yo'nalishi ko'rsatiladi).

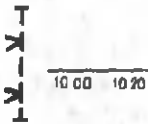

—qo'riqlovchi post

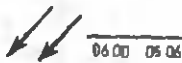

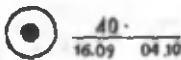
—yong'in (zonasi) hududi va uning tarqalish yo'nalishi. Tutun qoplanish hududi—qora rang bilan belgilanadi.

—aerazol (tutun) bilan maskirovka qilish chizig'i. Uning qaysi bo'linmalari bilan qo'shilishi vaqti va sanasi.

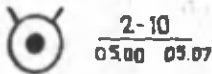
—yondiruvchi qurollarni qo'llash, uning qaysi vositalarda yondiruvchi moddalarning turi, qo'llash vaqti, sanasi ko'rsatiladi.

—yadroviy zarba, portlash kuchini 40 kg; portlash kuchini ko'rsatish, portlash turi (V—havodagi, N—yerdagi yoki suv ustidagi, P—yer ostidagi qum suv ostidagi) doira ostidagi qum suv ostidagi) ichkari doira radiusi — tomon buzilishlar, tashqari doira radiusi—ochiqda joylashgan shaxsiy tarkibni shikastlanishi ko'rsatiladi.

—xavfsiz masofaning uzoqlik chizig'i, chiziqdagi do'ngliklar yadroviy portlash tarafga qaratiladi.

—dushmanni yadroviy minasi. Uning zaryad quvvati (2 kg) o'rnatilganligi (10 m) yoki portlash turi, aniqlangan portlash vaqti va sanasi ko'rsatiladi.

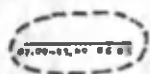
—dushmanning kimyoviy fugaslar maydoni, uning aniqlangan vaqti va sanasi ko'rsatiladi. Fugaslar portlatilgan, yorilgan maydoni sariq rang bilan ko'rsatiladi.

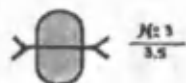
—dushman tarafidan zaharli moddalar bilan zaharlangan hudud. Uning qo'llash vositasi turlari (AV—aviatsiya bilan, R—raketa, A—artilleriya, F—fugaslar). Zaharli moddani aniqlangan turi, qo'llanilgan vaqti va sanasi, zaharlangan havo (bulut) yo'nalishi.

—dushman tomonidan biologik (bakteriologik) vositalar bilan zararlangan hudud. Qo'zg'atuvchi, kasallanganlar miqdori, qo'llanilgan (aniqlangan) vaqti va sanasi.

—maxsus ishlov hududi, uning nomeri, ishlab turish vaqti va sanasi ko'rsatiladi.

—degazatsiyalashtirilgan o'tish joyi, uning nomeri va kengligi (3,5 m).

—minalashtirilgan hudud.

—simli to'siqlar (chiziqlar miqdori qatorlar sonini bildiradi).

—tankka qarshi qo'yiladigan to'siqlar (joy, to'siqlar) uning qator miqdori (2) va uzunligi (400 m) ko'rsatiladi.

—tankka qarshi minalar maydoni (o'lchami—xarita mashtabi bo'yicha).

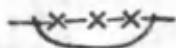
—piyodalarga qarshi minalar maydoni (o'lchami xarita mashtabi bo'yicha).

—to'siqlardan o'tish—uning nomeri va (10 m) kengligi ko'rsatiladi.

—dushman tomonidan vayron etilgan ko'prik (obyekt). Vayron qilingan (yakson etilgan) dushman obyekti (nishon) qizil chiziqlar bilan o'chiriladi.

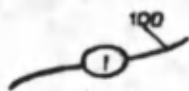
—vayron qilingan (tuzatib bo'lmaydigan) yo'l hududi, uning uzunligi (0,8 km) va aylanib o'tish ko'rsatiladi.

—tankka qarshi chuqurlik, uzunligi (0,7 km) ko'rsatiladi.

—suv bilan ta'minlash punkti: (C—bo'rg'ilangan quduq (skvajina), R—buloq, K — quduq ishlab chiqarish ko'rsatmasi (BM 3F4).

—harakat marshruti, uning nomeri (1) va boshlang'ich punktdan o'tgan masofasi (100 km) ko'rsatuvi bilan.

—batalyon tibbiy punkti, kimga tegishliligi ko'rsatiladi.

—o'qchi sanitar.

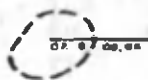

—batalyon punkti, tegishli ko'rsatuvi bilan (P — oziq-ovqat punkti, B — jangovor ta'minot punkti).

Maxsus qo'shinlar harakati

—terrorchi tashkilotlar qurolli otryadi boshqaruv shtabi (punkti): 1 — 100 tagacha bo'lgan kishi.

—terrorchi tashkilot qurolli tuzilmalari egallagan hududi (tashkilotga tegishliligi, tuzilmani ahamiyatli soni ko'rsatiladi).

—garovga olinganlar joyi, garovga olinganlar soni, vaqti va sanasi ko'rsatiladi.

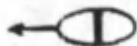
—jangari - avtomatchi: K —komandir, CH — mergan, П— pulemyotchi, ПП—pulemyotchi yordamchisi, Gr—granatamyotchi: П — garanamyotchi yordamchisi, P — razvedkachi, Sap. — sapyor, Пp—yo'lboshlovchi, H — kuzatuvchi.

—nazorat-o'tish punkti (uning nomeri, tegishliligi va tarkibi ko'rsatiladi).

—blok post (uning raqami, kimga tegishliligi va tarkibi ko'rsatiladi).

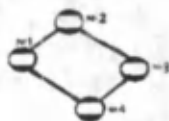
—razvedka qiluvchi guruh (uning tartib raqami, kimga tegishliligi va tarkib soni ko'rsatiladi).

—razvedka qiluvchi zarbdor guruh (uning tartib raqami, kimga tegishliligi va tarkib soni ko'rsatiladi).

—shturm qiluvchi guruh (uning tartib raqami, kimga tegishliligi va tarkib soni ko'rsatiladi).

—qurolli tuzilmalar tomonidan qurshab olingan hudud (uning raqami, vaqti va sanasi ko'rsatiladi).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. A. Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T., «O'zbekiston», 1992.

Temur tuzuklari. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.

«Yoshlarning chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarligi» dasturi. T., 2004.

R. Abdumalikov, A. K. Akromov. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixini o'rganish masalalari.

Наставление по физической подготовке в Вооруженных силах Республики Узбекистан (НФП-97), T., 1997.

Фредерик Де Мулинен. Право войны. Руководство для вооруженных сил Международный Комитет Красного Креста, 1993.

Международное право ведение военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. Международный Комитет Красного Креста, 2001.

Ханс-Петер Гассер. Международное гуманитарное право. Ведение. Международный Комитет Красного Креста, 1999 г.

Основные положения Женевских конвенций и Дополнительных протоколов к ним. Издание второе, исправленное. Международной Комитет Красного Креста, M., 2000.

Xalqaro Gumanitar huquq. Jeneva Konvensiyalari to'plami. T., «Adolat», 2002.

Учебно-методические материалы по международному гуманитарному праву. Для преподавателей и студентов общественно-гуманитарных дисциплин. Выпуск I. Издательство народного наследия им. А. Кадыри. T., 2003.

G.M. Tansiqboyeva. Xalqaro gumanitar huquq. T., 2000.

F.A. Abdullayev, E.X. Rasulev, A.R. Rahmonov. Qurolli to'qnashuvlar huquqi. T., «Adolat», 2001.

Harbiy harakatlar ishtirokchilarining axloq kodeksi. Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi.

T.Hakimov. Xalqaro Gumanitar huquq. O'quv qo'llanmasi. T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.

I.K. Abdukarimov. Men general bo'laman. T., «Cho'lpon», 2001.

Начальная военная подготовка. М., «Просвещение», 1985.

Vatan himoyasi muqaddas burch. T., «O'zbekiston», 2001.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining umumharbiy Nizomlari. T., «O'zbekiston», 1996.

Otish tayyorgarligi (o'quv qo'llanma), T., «Sharq», 2004.

Огневая подготовка. Материальная часть стрелкового оружия, наступательных и оборонительных гранат. Часть 1, УБП, 2003.

Огневая подготовка. Материальная часть СПГ-9, АГС-17 и противотанковых ракетных комплексов. Часть 2, УБП, 2003.

Учебник сержанта мотострелковых войск. М., «ВИ», 1989.

Учебник сержанта танковых войск. М., «ВИ», 1989.

Приемы и пособия действия солдата в бою. М., «ВИ», 1988.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
-------------	---

I. HARBIY ISH ASOSLARI

<i>1-bob.</i> Umumqo‘shin jangi asoslari.....	16
<i>2-bob.</i> Askarning jangdagi harakati.....	49
<i>3-bob.</i> Razvedka.....	63
<i>4-bob.</i> Muhandislik jihozlash va ularni ko‘zdan yashirish.....	81
<i>5-bob.</i> Qurolli Kuchlarda qo‘llaniladigan minalar.....	83
<i>6-bob.</i> Joyda xaritasiz oriyentirlanish.....	91

II. OTISH TAYYORGARLIGI

<i>1-bob.</i> Kalashnikov avtomati, stvol ostidagi GP-25 granatomyoti va parchalanuvchi qo‘l granatalarining tuzilishi, asosiy qism va ko‘rsatkichlari.....	100
<i>2-bob.</i> Parchalanuvchi qo‘l granatalarining vazifasi, jangovar ko‘rsatkichlari, umumiy tuzilishi va ishlatish prinsipi.....	131
<i>3-bob.</i> Kichik kalibrli miltiq.....	138
<i>4-bob.</i> Quroldan otish asoslari va qoidalari.....	140
<i>5-bob.</i> Joyida turib va harakat paytida qo‘zg‘almas hamda paydo bo‘luvchi nishonlarga o‘t ochish.....	149

III. HARBIY XIZMAT ASOSLARI

<i>1-bob.</i> Qurolli to'qnashuvlar huquqi.....	156
1.1. Qurolli to'qnashuvlar huquqining vujudga kelishi va rivojlanishi.....	156
1.2. Qurolli to'qnashuvlar huquqining ba'zi asosiy tushunchalari. Kombatantning xatti-harakat qoidalari.....	180
1.3. Qurolli to'qnashuvlar huquqini buzganlik uchun javobgarlik.....	189
1.4. Qurolli to'qnashuvlar huquqini farqlovchi timsol va belgilar. Qizil Xoch va Qizil Yarim oy xalqaro harakati.....	203
<i>2-bob.</i> Harbiy xizmatning huquqiy asoslari.....	217
<i>3-bob.</i> O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari — Davlat harbiy tashkiloti. O'zbekiston Respublikasi mudofaasining asosi.....	235
<i>4-bob.</i> Harbiy xizmatchilar va ular orasidagi munosabatlar. Harbiy intizom.....	256
<i>5-bob.</i> Kundalik naryad, vzvod bo'yicha posbonning vazifalari..	272
<i>6-bob.</i> Qurolsiz bajariladigan saf amallari va harakatlari.....	276

IV. AMALIY JISMONIY TAYYORGARLIK

<i>1-bob.</i> Harbiy xizmatga chaqiriluvchilarning yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarligi zaruriy sharti.....	288
<i>2-bob.</i> Umumiy jismoniy tayyorgarlik.....	291
<i>3-bob.</i> To'siqlardan o'tish.....	318
Harbiy atamalar izohi.....	327
Shartli belgilar.....	329
Foydalanilgan adabiyotlar.....	340

Ch 31 **Ortiqov O.A. va boshqalar. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik.** Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma (I qism). T.: «ILM ZIYO», 2005 — 344 bet.

BBK 43.4ya722

I. Hammuallif.

ODILJON ABDUMOMINOVICH ORTIQOV
SHUHRAT SHAVKATOVICH UBAYDULLAYEV
ISMATULLA QOSIMOVICH TO'XTASHEV
BAHODIR BERDIYEVICH G'AFUROV

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK

*Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari
uchun o'quv qo'llanma*

I qism

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2005

Muharrir *I. Usmonov*
Mas'ul muharrir *I. Ikromov*
Rassom *Sh. Qahhorov*
Texnik muharrir *F. Samatov*
Musahhah *F. Temirxo'jayeva*

2005-yil 8-iyunda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi 60x90^{1/16}, «Tayms» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Bosma tabog'i 22,0. Nashr tabog'i 23,0+0,5 b. t. rangli surat. 70525 nusxa. Buyurtma № **A-0103**. Bahosi shartnoma asosida.

«ILM ZIYO» nashriyot uyi. 700129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.
Shartnoma № 46—2005.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
700129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

РАССЫЛКА